

PROCEEDINGS BOOK

Edited by: Dr. Mehtap Dincer

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HISTORY & CULTURE

April 22-24, 2022, Antalya

by IKSAD Publishing House
ISBN: 978-625-8377-37-8

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HISTORY & CULTURE

April 22-24, 2022, Antalya, Turkey

ORGANIZATION

IKSAD Institute of Economic Development and Social Research of Turkey

CONFERENCE HEAD

Prof. Dr. Musa KASIMLI

*Azerbaijan National Academy of Sciences,
Director of the Caucasus Institute*

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. M. Salih MERCAN

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

*Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL
Elvan CAFAROV*

NUMBER of ACCEPTED PAPERS

33

NUMBER of REJECTED PAPERS

15

TOTAL NUMBER OF INTERNATIONAL PAPERS

Turkey (15), Azerbaijan (6), Iran (2), Jordan (1), Portugal (1), India (2), Kazakhstan (4),
Indonesia (1), Libya (1)

EVALUATION PROCESS

All Applications Have Gone Through the Double-Blind Peer Review Process

PRESENTATION

Oral presentation

SCIENCE AND ORGANISING COMMITTEE

Prof. Dr. Lütviyye ASGERZADE
Azerbaijan National Academy of Sciences

Prof. Dr. Nuri KAVAK
Eskişehir Osmangazi University

Prof. Dr. Ramazan GAFARLI
Azerbaijan National Academy of Sciences

Prof. Dr. Mərzıyye Necefova
Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Cavid QASIMOV
Van Yüzüncüyıl University

Assoc. Prof. Dr. Sehrane KASIMI
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Assist. Prof. Dr. M. Selen ABBASOĞLU ERMİYAGİL
Lefke Europe University

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZTURHAN
Batman University

Assist. Prof. Dr. Murathan KEHA
Atatürk University

Assist. Prof. Dr. Okan BOYDAŞ
Sivas Cumhuriyet University

Assist. Prof. Dr. Yasemin ERENGEZGİN KAFKAS
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University

Lect. Dr. Sibel ÇELİK
Dicle University

Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep University

Dr. Hümeyra TÜREDİ
Bakirkoy Fine Arts High School

Dr. İosefina BLAZSANI-BATTO
Azerbaijan University of Languages

Dr. Natalia POPKADZE
Tbilisi Research Center

Dr. Ömer Faruk KIRMIT
Hacıbayram Veli University

Dr. Ramazan BULUT
Afyon Kocatepe University

Dr. Terane NAGIYEVA
Azerbaijan State Pedagogical University

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HISTORY & CULTURE

April 22-24, 2022, Antalya

CONFERENCE PROGRAM

Meeting ID: 890 9042 2485
Passcode: 006600

Participant Countries:

**Türkiye, İnan, Ürdün, Hindistan, Libya, Azerbaycan, Portekiz,
Kazakistan, Endenozya**

Important, Please Read Carefully

- To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Before you login to Zoom please indicate your hall number, name and surname

exp. H-1, Cavit Polat

ONLINE PRESENTATIONS

24.04.2022

ANKARA LOCAL TIME

HALL

1

09³⁰ : 12⁰⁰

SESSION

1

HEAD OF SESSION: **Doç. Dr. Serdar SAYGILI**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi(TÜRKİYE)	THE “KAZ” AND THE “KAZAYAGI” TAMGA IN TURKIC CULTURE
Dr.Öğr. Üyesi Tuğba Gökçe Balcı	Kırklareli Üniversitesi(TÜRKİYE)	CULTURAL HERITAGE OF THE TABGACHS IN THE LAND OF CHINA
Öğr. Gör. Nurgül MIHLADIZ Prof. Dr. Kadir PEPE	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi(TÜRKİYE)	PLAYED IN BURDUR PROVINCE AND SELECTED DISTRICTS EXAMINATION OF VILLAGE NAVIGATION GAMES
Res. Asst. Büşra DOĞRU	Istanbul Aydın Üniversitesi(TÜRKİYE)	DETRIBALIZATION OF NATIVE AMERICAN CULTURE IN AMERICAN HISTORY
Assoc. Prof. Dr. Özlem SİR GAVAZ	Ankara University(TÜRKİYE)	AN EVALUATION ON THE CONCEPT OF SUBSTITUTION IN HITTITE RITUALS
Dr. Öğretim Üyesi,Gülgüney Masalcı Şahin	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi(TÜRKİYE)	KISSING RITUAL IN HITTITE RELIGIOUS CEREMONIES
Laman ZULGADAROVA	Ganja State University(Azerbaijan)	The Cyprus Problem in Ottoman-British Relations (XIX – early XX centuries)
Doç. Dr. Serdar SAYGILI	Erciyes Üniversitesi(TÜRKİYE)	PHILOSOPHY OF HUMOR
Öğr. Gör. ASUDE MIHLADIZ KANDAL Doç. Dr. Selda GÜZEL	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ(TÜRKİYE)	STUDY OF GALOSH POTINES FOUND IN KONYA MUSEUMS

ONLINE PRESENTATIONS

24.04.2022

ANKARA LOCAL TIME

HALL

2

09³⁰ : 12⁰⁰

SESSION

1

HEAD OF SESSION: **Dr. Emine MEYDAN**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim ARSLAN	Harran Üniversitesi(TÜRKİYE)	THE IMPORTANCE OF READING AND RESEARCHING HISTORY
Dr. Emine MEYDAN	Uşak Müftülüğü(TÜRKİYE)	ANCIENT LOVE OF THE MONOTHEISTIC RELIGIONS: JERUSALEM
Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ Vildan ÖZEN	Erciyes Üniversitesi(TÜRKİYE)	IN-SERVICE EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: AN EVALUATION IN TERMS OF CONCEPT, SCOPE, PURPOSE, PRINCIPLE AND IMPORTANCE
Dr. Öğr. Üyesi Halil YAVAŞ	Hitit Üniversitesi(TÜRKİYE)	A COMPARATIVE EVALUATION OF THE ESTABLISHMENT AND INSTITUTIONAL STRUCTURE OF OXFORD UNIVERSITY
Dr. Ömer CERAN	MEB/Ankara(TÜRKİYE)	RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND CITY IN TERMS OF ISLAMIC PHILOSOPHY: BAGHDAD AND CORDOBA EXAMPLES
Prof.Dr. Muhittin Eliaçık	Kırıkkale Üniversitesi(TÜRKİYE)	AN IMPORTANT MANZUM FERAIZ TRANSLATION
Prof.Dr. Muhittin Eliaçık	Kırıkkale Üniversitesi(TÜRKİYE)	ARCHIVE DOCUMENTS OF NAZIRE GHAZELS BETWEEN THE KANUNI'S AND THE BAKI

ONLINE PRESENTATIONS

24.04.2022

ANKARA LOCAL TIME

HALL

3

09³⁰ : 12⁰⁰

SESSION

1

HEAD OF SESSION: Associate Professor, Katayoun Taghizadeh

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Vorya Shabrandi	University of Guilan (Iran)	ANALYSIS OF HISTORICAL ROOTS REASONS OF PUTIN'S ATTACK ON UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY (NEW REALNESS) INTERNATIONAL RELATIONS
Vorya Shabrandi	University of Guilan (Iran)	PUTIN'S ATTACK ANALYSIS TO UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS
Dr Ramzi Rousan Prof Dr Mohammed Waheeb Nivin Abu Shawish	The Hashemite University (Jordan)	TOURISTIC TRAILS IN WADI ZARQA- JORDAN SOUTHERN LEVANT
Daniel Seabra	Fernando Pessoa University (Portugal)	THE HISTORY OF THE PORTUGUESE ULTRA GROUPS AND THE UNLEARNED LESSONS OF THE PAST
Harshita Singh	Banasthali Vidyapeeth University (India)	MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO ENHANCE QUALITY EDUCATION FOR MARGINALISED STUDENTS
Asem Sabitovna	Ст.преподаватель, магистр (Kazakhstan)	THE PRINCIPLE OF TOLERANCE IN INTERNATIONAL CONSOLIDATION
Faris Ichsan Agastya Mahardhika Chandra Padmonagoro Mulya Arrafi Suteja Rifqi Fakhri Nur Yabes Christopher	School of Information System (Indonesia)	RESEARCH ON THE LEVEL OF LOCAL MUSIC CONNOISSEURS IN INDONESIA THROUGH DIGITAL MUSIC STREAMING PLATFORMS

ONLINE PRESENTATIONS

24.04.2022

ANKARA LOCAL TIME

HALL

4

09³⁰ : 12⁰⁰

SESSION

1

HEAD OF SESSION: Dos.dr. Ulviya Ibrahimova

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Baxşıyeva Sevinc Soltanmecid qızı	ADPU-nun Şamaxı filialının müəllimi (Azerbaijan)	XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL VƏ TƏHSİLİN MILLİLƏŞDIRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ
Ayətəxan Ziyad Babək İsgəndərov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Azerbaijan)	HEYDAR ALIYEV: A POLITICAL FIGURE WHO MADE HISTORY, STATE FOUNDER
Quliyeva Rima Hacalı qızı	ADPU-nun Şamaxı filialının müəllimi (Azerbaijan)	NIZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ FOLKLORLA QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ
İsgəndarov Vüsal Gazanfar oğlu	Gence Devlet Üniversitesi (Azerbaijan)	MURİDİZM HAREKETİNİN İLK AŞAMASINDA KUZEY-DOĞU KAFKASYA'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ (1829 1834)
Dos.dr. Ulviya Ibrahimova	Bakı Dövlət Universiteti (Azerbaijan)	THE CONFESSIONAL SITUATION IN GEORGIA IN THE EARLY MIDDLE AGES
Prof. Dr. Sharanpal Singh Shilpi Goyal	Maharishi Markandeshwar (India)	CHRONICLING POSTMODERN: PRESENT AND THE POTENTIAL
Amhimmid Qadhwar Almabrouk	Higher Institute of Engineering Technology (Libya)	THE SYSTEM OF CONTROLLING HOME LOADS REMOTELY VIA BLUETOOTH, VOICE COMMANDS AND SMS
U.B. Belgozieva A.N. Nurlybaeva A.B. Armya U.A. Shekerbek	Kazakh National Women's Pedagogical University	ORGANIZATION OF LEISURE THROUGH USING ANIMATED SHOW PROGRAMS
U.B. Belgozieva Z.K. Bekenova A.C. Kurmanzhan, A.G. Gapbas	Kazakh National Women's Pedagogical University	THE ROLE OF CLUBS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S ART
Sabdaliyeva Rosa Bolysovna Mikheyenko Anastassiya Sergeevna	Kazakh National Women's Pedagogical University	THE NEED FOR A BALANCE BETWEEN PHYSICAL TRAINING LOAD AND STRETCHING CLASSES IN CHOREOGRAPHY

PHOTO GALLERY

Bildiri Sunum - PowerPoint

Doğru Giriş Ekle Tasarım Geçişler Animasyonlar Slayt Gösterisi Gözetim Geçir Görünüm AKROBAT Ne yapın? İhtiyaçlarınızı tanımlayın...

Kes Kopyala Yeni Slayt Bölüm Biçim Boyayıcı Yayımla

K T A S abe AY - Aa - A - A

Metin Yöneli Metni Hizala SmartArt'a Dönüştür

Yerleştir Halkı Sürükle Şekli Ekleme

Şekli Döğüştür Bul Değiştir Şekli Anahattı Şekli Etkiletilen Düzenele

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

997

998

999

1000

1001

1002

1003

1004

1005

1006

1007

1008

1009

1010

1011

1012

1013

1014

1015

1016

1017

1018

1019

1020

1021

1022

1023

1024

1025

1026

1027

1028

1029

1030

1031

1032

1033

1034

1035

1036

1037

1038

1039

1040

1041

1042

1043

1044

1045

1046

1047

1048

1049

1050

1051

1052

1053

1054

1055

1056

1057

1058

1059

1060

1061

1062

1063

1064

1065

1066

1067

1068

1069

1070

1071

1072

1073

1074

1075

1076

1077

1078

1079

1080

1081

1082

1083

1084

1085

1086

1087

1088

1089

1090

1091

1092

1093

1094

1095

1096

1097

1098

1099

1100

1101

1102

1103

1104

1105

1106

1107

1108

1109

1110

1111

1112

1113

1114

1115

1116

1117

1118

1119

1120

1121

1122

1123

1124

1125

1126

1127

1128

1129

1130

1131

1132

1133

1134

1135

1136

1137

1138

1139

1140

1141

1142

1143

1144

1145

1146

1147

1148

1149

1150

1151

1152

1153

1154

1155

1156

1157

1158

1159

1160

1161

1162

1163

1164

1165

1166

1167

1168

1169

1170

1171

1172

1173

1174

1175

1176

1177

1178

1179

1180

1181

1182

1183

1184

1185

1186

1187

1188

1189

1190

1191

1192

1193

1194

1195

1196

1197

1198

1199

1200

1201

1202

1203

1204

1205

1206

1207

1208

1209

1210

1211

1212

1213

1214

1215

1216

1217

1218

1219

1220

1221

1222

1223

1224

1225

1226

1227

1228

1229

1230

1231

1232

1233

1234

1235

1236

1237

1238

1239

1240

1241

1242

1243

1244

1245

1246

1247

1248

1249

1250

1251

1252

1253

1254

1255

1256

1257

1258

1259

1260

1261

1262

1263

1264

1265

1266

1267

1268

1269

1270

1271

1272

1273

1274

1275

1276

1277

1278

1279

1280

1281

1282

1283

1284

1285

1286

1287

1288

1289

1290

1291

1292

1293

1294

1295

1296

1297

1298

1299

1300

1301

1302

1303

1304

1305

1306

1307

1308

1309

1310

1311

1312

1313

1314

1315

1316

1317

1318

1319

1320

1321

1322

1323

1324

1325

1326

1327

1328

1329

1330

1331

1332

1333

1334

1335

1336

1337

1338

1339

1340

1341

1342

1343

1344

1345

1346

1347

1348

1349

1350

1351

1352

1353

1354

1355

1356

1357

1358

1359

1360

1361

1362

1363

1364

1365

1366

1367

1368

1369

1370

1371

1372

1373

1374

1375

1376

1377

1378

1379

1380

1381

1382

1383

1384

1385

1386

1387

1388

1389

1390

1391

1392

1393

1394

1395

1396

1397

1398

1399

1400

1401

1402

1403

1404

1405

1406

1407

1408

1409

1410

1411

1412

1413

1414

1415

1416

1417

1418

1419

1420

1421

1422

1423

1424

1425

1426

1427

1428

1429

1430

1431

1432

1433

1434

1435

1436

1437

1438

1439

1440

1441

1442

1443

1444

1445

1446

1447

1448

1449

1450

1451

1452

1453

1454

1455

1456

1457

1458

1459

1460

1461

1462

1463

1464

1465

1466

1467

1468

1469

1470

1471

1472

1473

1474

1475

1476

1477

1478

<

TARİH KONGRESİ KÖY SEYİRLİK OYUNLARI NURGÜL MIHLADIZ 24.04.2022 - PowerPoint (Uran Etkinleştirilmedi)

Dosya Giriş Ekle Tasarım Geçişler Animasyonlar Slayt Gösterisi Kaydet Gözden Geçir Görünüm Yardım Ne yapmak istediğinizi söyleyin Paylaş

Yeni Slayt Sıfırla Bülüm Slaytlar Yazın Tipi Paragraf Çizim Bul Değiştir Seç Düzenleme

1 BURDUR İLİ VE SEÇİLMİŞ İLÇELERİNDE OYNANAN KÖY SEYİRLİK OYUNLARININ İNCELENMESİ

2

3

Öğr. Gör. NURGÜL MIHLADIZ Prof. Dr. KADİR PEPE

H-1 Serdar Saygılı

H-1 observer

H-1 Aslı Çandarı Şahin

H-1 TUĞBA GÖKÇE B...

Nurgül MIHLADIZ

Slayt 1 / 23 Erişilebilirlik: Önerilere göz atın

Notlar Açıklamalar

10:11 24.04.2022

Serbest/Boş Zaman

- İnsanlar eski dönemlerde iş ve uykudan arta kalan serbest (boş) zamanlarını geçirmek için bir araya gelirlerdi.
- Ölçülmüş ve ölçülebilir olayların geçmişten geleceğe doğru ilerlemesini zaman olarak tanımlayabiliriz.
- Serbest zaman ya da boş zaman; hem iş hem de zorunlu ve gerekli kişisel faaliyetler dışında geçirilen, kişinin özgür iradesiyle yapabileceği dinlenme, eğlenme, bilgi ve becerilerini geliştirmek için ayırdığı zaman dilimidir.

H-1 Serdar Saygılı

H-1 observer

H-1 Aslı Çandarı Şahin

H-1 TUĞBA GÖKÇE B...

Nurgül MIHLADIZ

H-1 Serdar Saygılı

H-1 observer

H-1 Aslı Çandarı Şahin

H-1 TUĞBA GÖKÇE BALCI

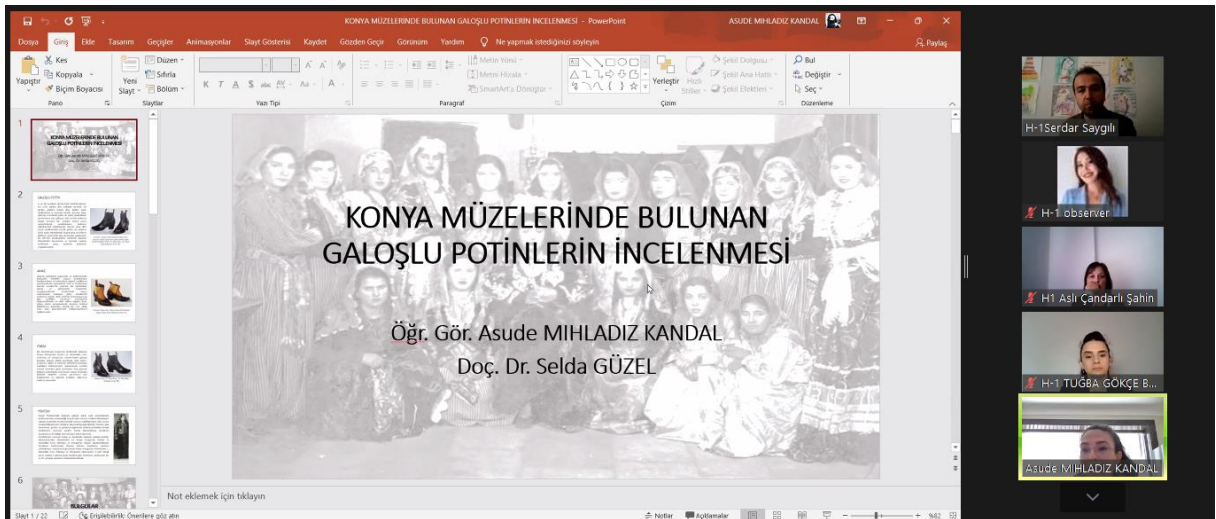
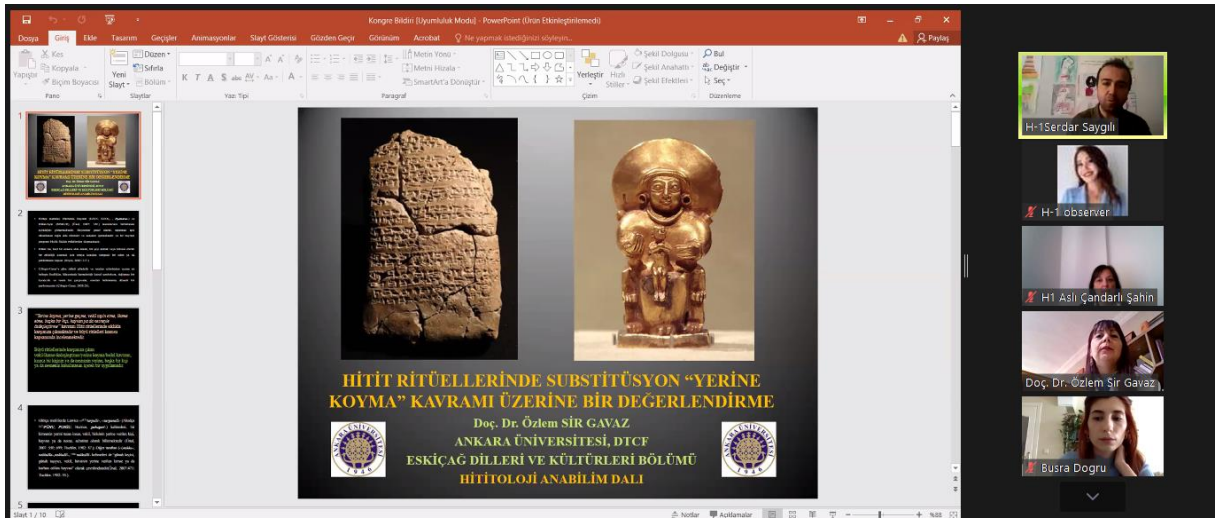
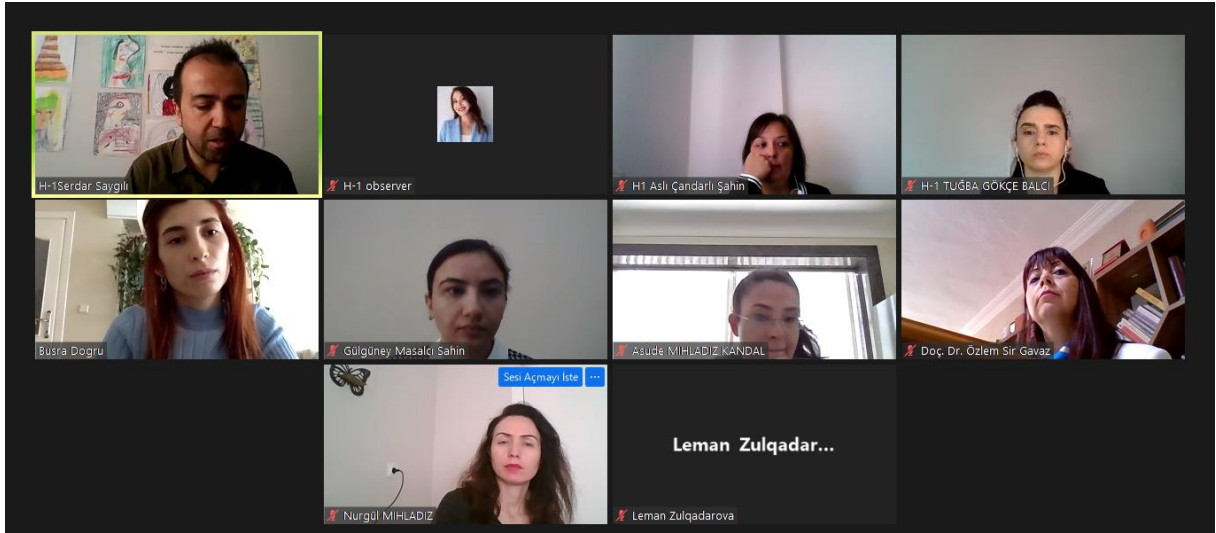
Büsa Dıgırı

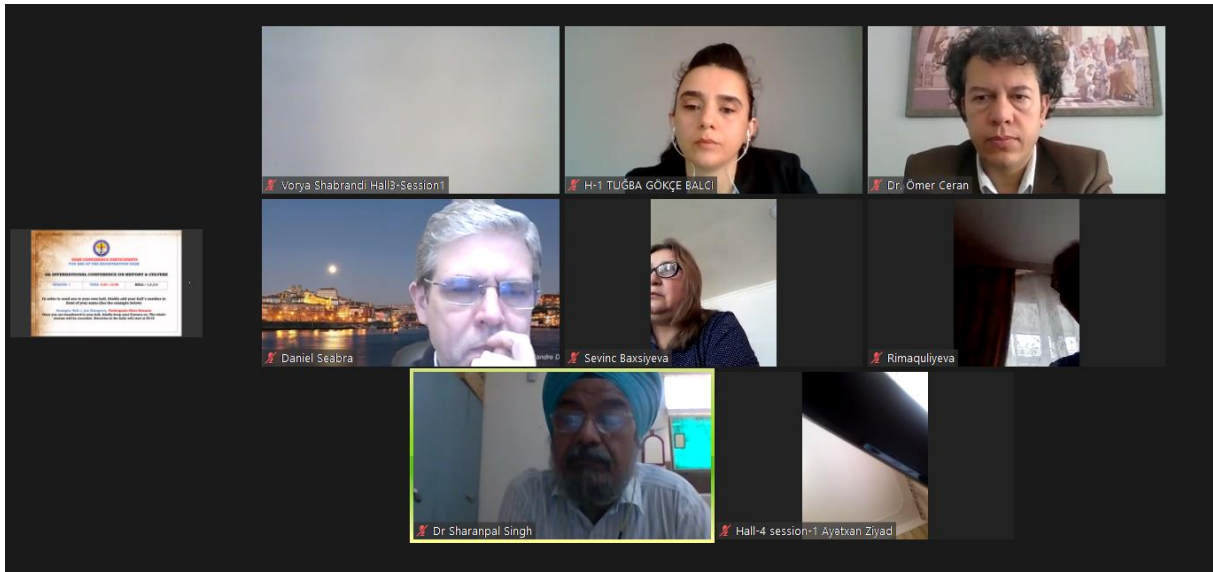
Asude MIHLADIZ KANDAL

Nurgül MIHLADIZ

Doç. Dr. Özlem Sır Gavaz

Gülgüney Masalrı Şahin

INTRODUCTION

Vorya Shabrandi

LIST

INTRODUCTION

HALL-3 SESSION-1

DATE
24.04.2022

Antalya

TİM
ANKARA

09:30-12:30

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HISTORY & CULTURE April 22-24, 2022, Antalya, TURKEY **5 PAGE OF 26**

With the start of the collapse of the Soviet Union, the Russian Federation lost control of 14 republics, but the loss of Ukraine has been bitter than others.

And Ukraine with 603.550 square kilometers of area and 2.782 kilometers of the coastline of forty-fourth largest country and after Russia is the second largest country in Europe, in terms of extent among European countries after France, the second-largest European country.

Kiev after independence in 1991 always fluctuated between Europe and the West and the Republic of Federation.

One of the important reasons for demographic imbalances in the eastern orthodox and Russian part of the language and the inhabitants of the western part of the Catholic and pro-West.

Since the beginning of the second decade, the collapse of the Soviet Union in 1991 Russia was pushed by two streams from the West, one of the expansion of the European Union and the expansion of NATO.

"The Charter of the Strategic Partnership of the United States and Ukraine"

Complete integration of Ukraine in European and Euro-Atlantic institutions

The basis of the announcement of the Summit Bucharest 2008

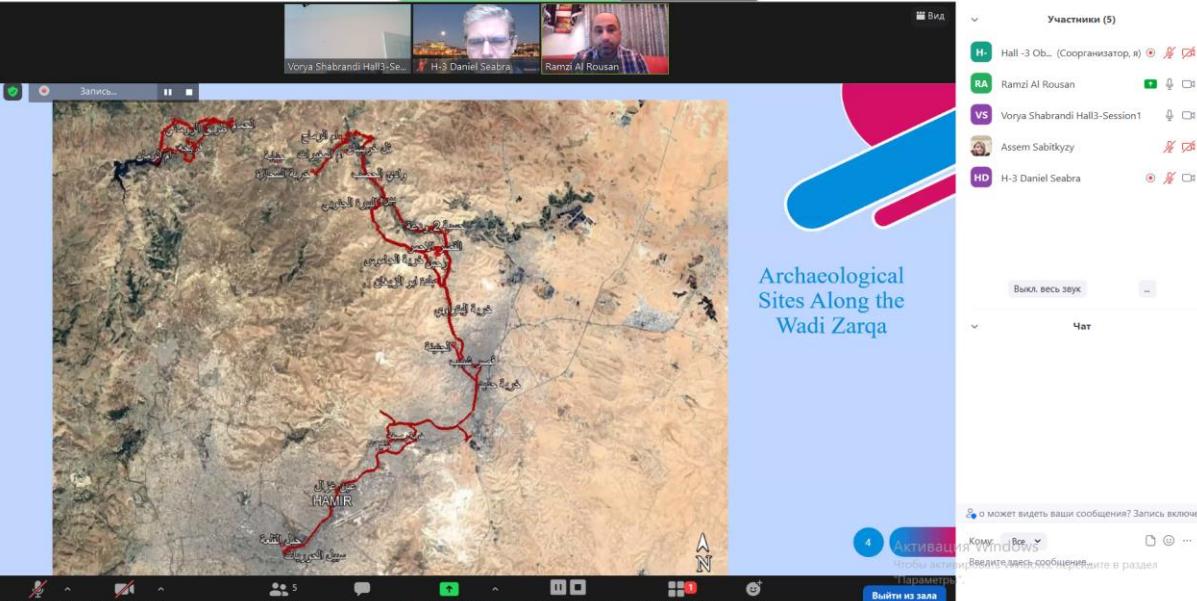
H-3 Daniel Seabra

Vorya Shabrandi Hall3-S...

Zoom Конференция - Hall 3

Вы просматриваете экран Ramzi Al Rousan

Настройки просмотра

The main content of the Zoom meeting is a presentation slide titled "Archaeological Sites Along the Wadi Zarqa". The slide features a satellite map of a desert region with a red line tracing a path through it. The word "HAMIR" is visible on the map. To the right of the map, the text "Archaeological Sites Along the Wadi Zarqa" is displayed in blue. The Zoom interface includes a top bar with the meeting name and a list of participants on the right side. The participant list shows: Hall -3 Ob... (Соорганизатор, и), Ramzi Al Rousan, Vorya Shabrandi Hall3-Session1, Assem Sabitkyzy, and H-3 Daniel Seabra. At the bottom, there are controls for audio, video, chat, and screen sharing.

3amvc...

Bright Blue - Adobe Acrobat Reader DC (32-bit)

Arquivo Editor Visualizar Assinar Janela Ajuda

Início Ferramentas Bright Blue x Fazer login

Daniel Seabra
CICS-Nova / Fernando Pessoa University – Portugal
Interdisciplinary Center of Social Sciences CICS/NOVA
das@ufp.edu.pt

**THE HISTORY OF THE PORTUGUESE ULTRA PROUPS
AND THE UNLEARNED LESSONS OF THE PAST**

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

3amvc...

University of Guilan

Title

University of Guilan

LIST

Title

HALL-3
SESSION-1
DATE
24.04.2022
Antalya
TIME
KARA
09:30-12:30

Ukrainian War Battle of Theories Realism or Liberalism in International Relations Analysis Based on Defensive Realism and Offensive Realism

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HISTORY & CULTURE
April 22-24, 2022,
Antalya, TURKEY

ISPEC

16 PAGE of 26

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HISTORY & CULTURE

TOURISM TRAILS IN WADI ZARQA-JORDAN SOUTHERN LEVANT

Dr Ramzi AL Rousan
Prof Dr Mohammed Waheeb
Nivin Abu Shawish

4 /24
2022

Video call participants:

- Morya Shabrandi Hall3-Session1
- H-3 Daniel Seabra
- Ramzi Al Rousan

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры"

CONTENTS

CONFERENCE IDENTIFICATION	I
PROGRAM	II
GALLERY	III
CONTENTS	IV

AUTHOR	TITLE OF THE PAPER	No
Aslı ÇANDARLI ŞAHİN	THE “KAZ” AND THE “KAZAYAGI” TAMGA IN TURKIC CULTURE	1
Tuğba Gökçe Balcı	CULTURAL HERITAGE OF THE TABGACHS IN THE LAND OF CHINA	13
Nurgül MIHLADIZ Kadir PEPE	PLAYED IN BURDUR PROVINCE AND SELECTED DISTRICTS EXAMINATION OF VILLAGE NAVIGATION GAMES	15
Büşra DOĞRU	DETRIBALIZATION OF NATIVE AMERICAN CULTURE IN AMERICAN HISTORY	17
Özlem SİR GAVAZ	AN EVALUATION ON THE CONCEPT OF SUBSTITUTION IN HITTITE RITUALS	18
Gülgüney Masalcı Şahin	KISSING RITUAL IN HITTITE RELIGIOUS CEREMONIES	29
Laman ZULGADAROVA	THE CYPRUS PROBLEM IN OTTOMAN-BRITISH RELATIONS (XIX – early XX centuries)	39
Serdar SAYGILI	PHILOSOPHY OF HUMOR	44
ASUDE MIHLADIZ KANDAL Selda GÜZEL	STUDY OF GALOSH POTINES FOUND IN KONYA MUSEUMS	48
Abdurrahim ARSLAN	THE IMPORTANCE OF READING AND RESEARCHING HISTORY	68
Emine MEYDAN	ANCIENT LOVE OF THE MONOTHEISTIC RELIGIONS: JERUSALEM	72
Mustafa GÜÇLÜ Vildan ÖZEN	IN-SERVICE EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: AN EVALUATION IN TERMS OF CONCEPT, SCOPE, PURPOSE, PRINCIPLE AND IMPORTANCE	81
Halil YAVAŞ	A COMPARATIVE EVALUATION OF THE ESTABLISHMENT AND INSTITUTIONAL STRUCTURE OF OXFORD UNIVERSITY	87
Ömer CERAN	RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND CITY IN TERMS OF ISLAMIC PHILOSOPHY: BAGHDAD AND CORDOBA EXAMPLES	94
Muhittin Eliaçık	AN IMPORTANT MANZUM FERAIZ TRANSLATION	99
Muhittin Eliaçık	ARCHIVE DOCUMENTS OF NAZIRE GHAZELS BETWEEN THE KANUNI'S AND THE BAKI	103
Vorya Shabrandi	ANALYSIS OF HISTORICAL ROOTS REASONS OF	115

PUTIN'S ATTACK ON UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY (NEW REALNESS) INTERNATIONAL RELATIONS		
Vorya Shabrandi	PUTIN'S ATTACK ANALYSIS TO UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS	117
Ramzi Rousan Mohammed Waheeb Nivin Abu Shawish	TOURISTIC TRAILS IN WADI ZARQA-JORDAN SOUTHERN LEVANT	119
Daniel Seabra	THE HISTORY OF THE PORTUGUESE ULTRA GROUPS AND THE UNLEARNED LESSONS OF THE PAST	126
Harshita Singh	MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO ENHANCE QUALITY EDUCATION FOR MARGINALISED STUDENTS	127
Berdalina A.S.	THE PRINCIPLE OF TOLERANCE IN INTERNATIONAL CONSOLIDATION	128
Faris Ichsan Agastya Mahardhika Chandra Padmonagoro Mulya Arrafi Suteja Rifqi Fakhri Nur Yabes Christopher	RESEARCH ON THE LEVEL OF LOCAL MUSIC CONNOISSEURS IN INDONESIA THROUGH DIGITAL MUSIC STREAMING PLATFORMS	133
Baxşıyeva Sevinc Soltanmeced qızı	XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL VƏ TƏHSİLİN MILLİLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ	134
Ayətəxan Ziyad Babək İsgəndərov	HEYDAR ALIYEV: A POLITICAL FIGURE WHO MADE HISTORY, STATE FOUNDER	173
Quliyeva Rima Hacalı qızı	NİZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ FOLKLORLA QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ	142
İsgandarov Vüsal Gazanfar oğlu	MURİDİZM HAREKETİNİN İLK AŞAMASINDA KUZEY-DOĞU KAFKASYA'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ (1829 1834)	145
Ulviya Ibrahimova	THE CONFESSONAL SITUATION IN GEORGIA IN THE EARLY MIDDLE AGES	152
Sharanpal Singh Shilpi Goyal	CHRONICLING POSTMODERN: PRESENT AND THE POTENTIAL	156
Amhimmid Qadhwar Almabrouk Emad Abd alati khalleefah Aboulqassim Faraj Aboulqassim	THE SYSTEM OF CONTROLLING HOME LOADS REMOTELY VIA BLUETOOTH, VOICE COMMANDS AND SMS	157
U.B. Belgozieva A.N. Nurlybaeva A.B. Armya U.A. .Shekerbek	ORGANIZATION OF LEISURE THROUGH USING ANIMATED SHOW PROGRAMS	163
U.B. Belgozieva Z.K. Bekenova A.C. Kurmanzhan, A.G. Gapbas	THE ROLE OF CLUBS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S ART	169
Sabdaliyeva Rosa Bolysovna Mikheyenko Anastasiya Sergeevna	THE NEED FOR A BALANCE BETWEEN PHYSICAL TRAINING LOAD AND STRETCHING CLASSES IN CHOREOGRAPHY	174

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KAZ VE KAZAYAĞI TAMGASI*

Aslı ÇANDARLI ŞAHİN**

Öz

Türk kültürünün belki de en çok öne çıkan özelliklerinden biri; her varlığın, her bir nesnenin görüldüğünden çok daha fazlasını ifade etmesi, çeşitli anlamlara sahip olmasıdır. Ekonomik, askeri, dini tüm alanlarda gündelik yaşamın merkezine konumlanmış olan hayvan inanç ve sembol dünyasında da öne çıkmaktadır. İlk bakışta geyik, at, kartal gibi hayvanlar dikkat çekse de kazın Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Şans ve uğur getirdiğine inanılmasının yanı sıra kutluluk ve beylik sembolü olan kaz; kam törenlerinde, yaratılış destanlarında kendine yer bulmuş bir hayvandır. Genel olarak bakıldığında uçabilme özelliklerinden dolayı tüm kuş türleri Türk inanç dünyasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Gökyüzünde bulunabilmeleri, Tanrıya yakınlık olarak değerlendirilmiştir. İletişimin aracı olarak görülmüşlerdir. Ancak yaban kazlarının buna ilaveten sürekli göçer halde yaşamaları da Türk yaşam tarzı ile benzerlik taşımaktadır. Özellikle Kaz Dağlarına ilişkin anlatılarda geniş biçimde yer aldığını gördüğümüz kaz kadar kazayağı tamgası da önemlidir. Tamgalar mitolojik, dini, ekonomik, hukuki ve kültürel anlamlara sahip çok yönlü yapılarıyla sadece birer şekil olmanın çok ötesindedir. Aslında gündelik yaşamın, inanç dünyasının bir yansımasıdır. Kimlik ve aidiyet bildirir. Türkler tarafından “bu benim” ya da “ben buyum, bunlardanım” demenin en kestirme yolu olarak kullanılmışlar ve bu açıdan birer iletişim aracı olmuşlardır. Bu çalışmada kazın Türkler için ne anlam ifade ettiğinin yanı sıra özellikle Tahtacı Türkmenler tarafından da sahiplenilen ve kullanılan kazayağı tamgası üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tamga, Kaz, Kazayağı, Türk Kültürü, Sembol

THE “KAZ” AND THE “KAZAYAGI” TAMGA IN TURKIC CULTURE

Abstract

One of the most prominent features in Turkish culture; that every being has symbolic meanings. Animals are positioned at the center of daily life in all economic, military and religious areas. Even though, at first glance, animals such as the deer, eagle and horse draw more attention, it can be said that the “kaz” holds a significant place in Turkic culture. Aside from the belief that it brings luck, the goose is also a symbol of holiness and chieftom and has its place in both shamanistic rituals and epics of creation. Generally, all kinds of birds have a privileged status in the Turkic faith simply because they can fly. Wild geese, however, have more in common with the Turkic way of life because of their nomadic lifestyle. The “kazayagi” tamga, along with the “kaz” where we encounter widely in the narratives concerning Mount Ida, also holds a special place. The tamga are more than simple shapes as they convey mythological, religious, economic and cultural meaning. Moreover, they reflect both the daily and religious life, indicate identity and ownership and were used as a way of communication following their aforementioned capacities. In this work, the emphasis will be on what the “kaz” means for the Turkic people along with the “kazayagi” tamga which was especially adopted and used by the Tahtacı Turkmen.

Keywords: Tamga, “Kaz”, “Kazayagi”, Turkic Culture, Symbol

* Bu bildiri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 19/082/06/5 kod numaralı proje ile desteklenmiştir.

** Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Tüklerde her boy bir mekana, ada ve kutsal saydığı bir hayvana sahiptir. Bu hayvan o boy mensuplarınca avlanmaz, kurban edilmez, eti yenmez. Kutsiyet atfedilen hayvanlar; en eski anlamı asıl, menşe olan “tör” ya da “töz” kelimesi ile anılmıştır. Türklerde kam törenleri sırasında okunan dualarda ana ya da baba soyundan ecdadın “tözüm” biçiminde ifade edilmesi, bu anlayışın atalar ruhu ile bağlantısı hakkında fikir vermektedir. Bazı dağların ve hayvanların töz sayılması da yine atalar kültü inancı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla Türkler ondan türediklerini düşündükleri, ata saydıkları hayvanlar için “töz” kelimesini kullanmışlardır. Tözler zaman içinde atalar için onların adına, şerefine yapılan insan ya da hayvan biçiminde oluşturulmuş küçük heykelcikler ya da tılsımlar halini almıştır. Bu durumda söz konusu heykelciklerin aslında ata ruhunun somutlaştırılmış biçimleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ata ruhuna atfedilen koruyuculuk göz önüne alındığında bu somutlaştırma, maddi dünyaya taşıma ihtiyacının sebebi daha net anlaşılabilir. Her an yanibaşlarında bulunan ve kendilerini her türlü kötülükten koruduğuna inandıkları elle tutulur gözle görülür bir sembolün varlığı, boy mensupları için büyük bir güç ve huzur kaynağı olmuş olmalıdır. Türkçe töz kelimesinin Moğolca karşılığı ongondur; aynı şekilde insan, kuş ya da çeşitli hayvanların heykeli biçiminde tasvir edilmiş, koruyucu bir ruhu temsil etmiş, atalar ve ölümler kültürünün devamı niteliği taşımıştır.¹

Türk boyları tözler dışında bir de tamga adı verilen ayırt edici işaretlere sahip olmuşlardır. Töz kutsal kabul edilen hayvan, tamga ise yine kutsanmış somut bir işettir. Hayvan silüetlerinin ya da figüratif çizimlerin aile amblemi ya da töz olarak değerlendirilmesi gerektiği, tamgaların ise basit işetlerden oluştuğu; bu ikisinin hatalı biçimde birbirine karıştırıldığı belirtilmiştir.² Tamgaların temelde dini nitelikte olduğu, Tanrı ya da koruyucu ruhu temsil ettiği, hatta tözlerin tamgaya dönüştüğü onların şekillerinden oluştuğu ve zamanla da basit geometrik şekiller halini aldığı düşünülmüştür. Tamgaların kökeni ve gelişimi ile ilgili olarak resim, piktograph, piktogram (somut nesnelere ifade eden resim), ideogram (düşünce ifade eden resim), phonogram ve harf biçiminde bir sürecin varlığı söz konusudur.³

Tamga kelimesinin varlığı; altın tamga, al tamga, kara tamga gibi ifadelerin bulunması, tamganın Türkler tarafından mühür anlamında da kullanıldığının ve derece farklılığı bulunan çeşitli mührülere sahip olduklarının göstergesidir.⁴ Ancak tek kullanım alanının bu olmadığını, tamganın çok yönlü bir özellik taşıdığını, Türk Kültüründe mitolojik, dini, ekonomik ve kültürel anlamlara sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada aslında tamgalar bir yaşam tarzının ifadesidir. Türkler için adeta bir kimlik göstergesidir, aidiyet bildirir. Öncelikli olarak ve sıklıkla “bu benim” demek için kullanılmıştır. “Ben bunlardanım, bu boydanım” demenin de bir yoludur. Bu açıdan bakıldığında tamgaların bir iletişim aracı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵ Hayvanlar ya da günlük kullanım eşyaları üzerine yapılan tamgaların aidiyet göstergesi olduğu

¹Abdülkadir İnan, “Ongon ve Tös Kelimeleri Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.269-271, 273; Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları (5. Baskı) Ankara 2010, s.31- 33, 36; Saadetin Yağmur Gömeç, “Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler”, USAD, Güz 2019; (11), s. 40

²Jean-Paul Roux, Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 101, 122-124.

³ Tuncer Gülensoy, Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları Damgalar, İmler, Enler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 13-14; N. A. Aristov, Türk Halklarının Etnik Yapısı (Çev. Ahsen Batur), Selenge, İstanbul 2014, s. 27-28; Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları (Birleştirilmiş 3. Baskı), Ankara 2011, s. 16; Olcabey Karatayev, Kayıkan Janıbekova, “Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonları”, Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2016, Yıl 4, S. 8, s.170-171; Adem Yücel, Sema Yozgat, “Türk Mitolojisindeki Kuş Sembollerinin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansıması”, Turkish Studies, Social Sciences, Volume 13/18, Summer 2018, s. 1477-1493, 1483.

⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig I (Haz. Reşit Rahmeti Arat) Türk Dil Kurumu Yayınları (5. Baskı), Ankara 2007, s. 121, 193, 328; Sır Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 505; Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 11, 13; Gaybullah Babayar, Arif Habibullayev, “Batı Köktürk Kağanlığının Hakimiyet Simgeleri: Damgalar ve Mühür”, Türk Dünyası Araştırmaları, 2019 Mayıs Haziran, C. 122, S. 240, s.33-34; Mustafa Aksoy, Damga(Tamga) Kavramı Bağlamında, Oğuz Damgaları mı, Türk Damgaları mı?”, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s.414.

⁵ İlham Enveroğlu, Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 1, 23; Osman Mert, “Kemaliye’de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 34, Erzurum, 2007, s. 234-235; Osman Mert, “Öngöt Mezar Külliyesi Ve Külliyyede

açıktır. Aslına bakılırsa en öncelikli kullanım amacının mülkiyet ve aidiyet bildirme üzerine kurulu olması, Türklerin boylar halinde ve göçer biçimdeki yaşam tarzları düşünüldüğünde, son derece doğaldır. Özellikle göçler sırasında hayvanların ve aslında tüm canlı ve cansız varlıkların karışmaması gerekmektedir. Bu noktada tamga geleneğinin, özel mülkiyetin devamı ve hırsızlık olaylarının önüne geçilmesi konusunda sosyal düzenin korunmasına da katkı sunduğu düşünülebilir.⁶ Yüksek dağlardaki, ulaşılması zor yerlerdeki tamgaların dini özellikte olduğu belirtilir.⁷ Mağara duvarları ya da kayalar üzerinde görülen tamgalar daha çok inanç sistemiyle ilişkilendirilmelidir. Zira tanrıya yakınlık inancının devreye girdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kaya ve taşlara kazınan tamgalar, bölge hakimiyeti konusunda da fikir verir ve o alanın kimlere ev sahipliği yaptığını gösterebilir. Göç yollarının ortaya çıkarılması, kültürel ilişkilerin aydınlatılması gibi konulara kaynaklık eder.⁸ Para ya da bayraklar üzerinde kullanılan tamgalar devlet ve bağımsızlık simgesi görevindedir.⁹ Görüldüğü üzere tamgalar çok yönlü yapılarıyla sadece birer şekil olmanın ötesinde anlamlara sahiptir ve bu yönleriyle de sosyokültürel araştırmaların öncelikli kaynakları arasında yer almaktadır.¹⁰

Daha önce de belirtildiği gibi her boyun bir tamgası bulunmakta; boy birliğini yöneten boyun tamgası tüm birliğin de tamgası sayılmaktadır. Yönetici boyun değişmesi durumunda birlik tamgasının da değişmesi söz konusudur. Boy ve boy birliklerinde zaman içinde yaşanan değişikliklere bağlı olarak kullanılan tamgalarda da değişimler meydana gelebilmiştir. Ana boyun tamgası korunurken tamganın ana karakterine zarar vermeyen küçük dokunuşlu müdahaleler yapılmış; mesela bir ya da birkaç çizgi eklenmiştir. Boy tamgaları oluşturulurken ana çizgilerin korunması; boylar arasındaki bağlantıların aydınlatılması noktasında önemli ipuçlarıdır.¹¹

Türkler için gök, yer ve bu ikisine dahil olan her şey çok önemlidir. Canlı ya da cansız, maddi ya da manevi tüm varlıkların çok derin anlamları ve kendilerine yüklenen bir takım güçleri bulunmaktadır.¹² Ekonomik, askeri, dini tüm alanlarda gündelik yaşamın merkezine hayvan konumlanmıştır. İlk bakışta at, geyik, kartal gibi hayvanlar öne çıkar ancak kazın da Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma; kazın Türk kültüründe ne anlam ifade ettiği ve önemini vurgulamanın yanı sıra kazayağı tamgası üzerine odaklanmıştır.

Talih Kuşu Kaz

Kaz kelimesi Hint Avrupa kökenli bir kelime olarak gösterilmiş, Toharca veya Sanskritçe'den gelmiş olabileceği belirtilmiştir.¹³ Kelime ile ilgili farklı görüşlerden biri; kişi adı olarak kullanıldığı, hatta Alp Er Tunga'nın kızına verildiği; Kazvia şehrinin adının da bu kız orada oturduğu ve oyunlar oynadığı için kaz oyunu anlamında "Kaz oym" olduğu, zaman içinde Kazvia'ya dönüştüğü biçimindedir. Yine Alp Er Tunga'nın Kaz adını taşıyan kızına atfen bölgede Kaz Suyu denilen bir akarsu bulunduğu bilgisi vardır.¹⁴ Bir diğer görüş;

Bulunan Damgalar", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 36, Erzurum 2008, s. 285; Nesrin Güllüdağ, "Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 6 Ocak 2015, s.134, 145; Olcabey Karatayev, Kayrıkın Janıbekova, a.g.m., s.171-172.

⁶ N. A. Aristov, a.g.e., s. 263-265. Binek hayvanları ve büyükbaş hayvanlar için tamga kullanıldığı, koyun ve keçi gibi küçükbaşların ise kulaklarına çentik atıldığı belirtilir. Bu, ilk bakışta büyükbaşların boya, küçükbaşların ise aileye ait olduğu gibi bir yanlıgı ortaya çıkarılabilir. Zira tamga basılmış atların ortak mal olmadığı bilinmektedir. Bkz. Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 125.

⁷ Osman Mert, a.g.m., s. 286; L. P. Potapov, Altay Şamanizmi (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 177.

⁸ Olcabey Karatayev, Kayrıkın Janıbekova, a.g.e., s. 163, 171; Remzi Duran, "Motiflere Dönüşmüş Türk Damgaları-Geometrik Motiflere Farklı Bir Bakış", Akdeniz Sanat Dergisi, C. 13 S. 23 (özel ek sayı), s.696

⁹ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 146.

¹⁰ Mustafa Aksoy, "Türk Kültür Coğrafyasının Tarihi Şahitleri Damgalar", Yesevi Dostları 6 Ocak 2013-21 Aralık 2014, (Haz. Erdoğan Aslıyüce), Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 103, 105.

¹¹ N. A. Aristov, a.g.e., s. 267, 277; Osman Mert, a.g.m., s. 292; Olcabey Karatayev, Kayrıkın Janıbekova, a.g.m., s.170-171.

¹² Jean-Paul Roux, a.g.e., s.31.

¹³ Sır Gerard Clauson, a.g.e., s. 679.

¹⁴ DLT, III, 149,151; Nihad Sâmî Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 14.

kelimenin isim değil sıfat olduğu, Kazak kelimesi ile kaz kelimesi arasında bir ilişkilendirme yapılabileceği şeklindedir.¹⁵

Yaban kazlarının bir aradayken daha güçlü olmaları nedeniyle Türk kültüründe bir aradalık ve dayanışma sembolü olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Yaban kazları, birlikte hareket ettiklerinde güç ve hızları artan; yaşamları yer değiştirme üzerine kurulu olan bir kuş türüdür. Bu açıdan bakıldığında Türklerin göçer yaşam kültürüyle benzer özellikler taşımaktadır. Sürekli göç halinde olmaları, özgürlük ve yenilenme ile özdeşleştirilmelerine neden olmuştur. Yaban kazı ile ilgili çeşitli uygulamalar farklı coğrafyalarda bulunan Türklerin inanç dünyalarında kendine yer bulmuştur.¹⁷ Türk kültüründe kaz, kuğu ile birlikte kutsallığı, ilahilik ve dişiliği sembolize etmiştir.¹⁸ Kutluluk ve beylik sembolüdür.¹⁹ Divanü Lugat-it Türk'te talih kuşu olarak nitelenmiştir.²⁰ Şans ve uğur getirdiğine inanılır.²¹ Dede Korkut Hikayelerinde geçen "kaza benzer kız" tabiri güzelliğe bir vurgu olmalıdır.²²

Kaz, Türklerin İslamiyet öncesi dönemlerinde inanç dünyasında oldukça öne çıkmış gözükmektedir. Bu devirde Türklerin hayatında önemli bir karakter olan kamın kıyafetlerinden aksesuarlarına kadar üzerinde taşıdığı her bir detay farklı bir anlamı barındırmıştır. Örneğin; tüy detayı ruhsal uçuşu ve gökyüzü ile olan bağlantıyı sembolize eder. Kamlar çeşitli sembolik nesnelere sayesinde kuş ya da hayvanlara atfedilen güçleri kendi üzerlerinde toplamışlardır.²³ Ruhlar alemine yaptıkları yolculuklar sırasında çeşitli hayvanların rehberlik ve koruyuculuğundan faydalanmışlardır. Hayvan postuna bürünmek; hayvanın güç ve korumasını, onun niteliklerini taşıyabilmek için uygulanan bir yöntemdir ve "donuna girmek" biçiminde ifade edilmiştir.²⁴ Kamlar çeşitli hayvanlar ya da özellikle kuşlardan esinlenerek hazırlanan kostümler giymiş ve bu şekilde o hayvanın şekline girebileceğini göstermiştir.²⁵ Kaz, kamın şeklini taklit ettiği hayvanlardandır.²⁶ Törenler sırasında kamın göğe yükselişi, içi otladurulmuş kaza benzeyen bir figür üzerine oturarak, uçuyormuş gibi hareketler yaparak ve kaz sesleri çıkararak gerçekleştirilmektedir. Bu törende kaz, kurban edilmek üzere seçilen atın ruhunu yakalamak içindir. Ruh yakalandığı an kaz serbest kalır ve at kurban edilir.²⁷ Kurban töreninde kaz, göğe yükselme aracı olarak kullanılmakta; yol gösterici olarak akıl ve bilgisinden faydalanılmaktadır. Dolayısıyla kaz bu törende kamı göğe çıkaran, gideceği yolda ona rehberlik eden bir

¹⁵ Hüseyin Kahraman Mutlu, "Türkiye'deki "Kaz Ayağı" Damgaları ve "Kaz" Sözcüğü Hakkında Bazı Görüşler", *Altaistics, Turcology, Mongolistics International Scientific Journal* 2018/1, s.182. Kazak kelimesinin kuşlar ya da kümes hayvanı kaz ile ilişkilendirilebileceğine ilişkin görüşler, öneriden öteye gidememiş ve netlik kazanmamıştır. Bkz. Özgür Türker, "Kazak" Adının Tarihî ve Etimolojik Kökenleri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2020, S. 50, s. 189-201.

¹⁶ Hüseyin Kahraman Mutlu, a.g.m., s.183.

¹⁷ Katryn Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller İşaretler* (Çev. Seda Toksoy), Alfa (2. Baskı), İstanbul 2011, s.58; Hüseyin Kahraman Mutlu, a.g.m., s. 181.

¹⁸ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm ve Şamanizm*, Yeditepe, İstanbul 2004, s. 115; Yaşar Kalafat, İ. M. V. Noyan Güven, "Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler", *Arış*, VI, 2011, S. 60-75, s. 73.

¹⁹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık (8. Baskı), İstanbul 2017, s.224.

²⁰ DLT, II, 177.

²¹ Recep Efe, Abdullah Soykan, İsa Cürebal, Süleyman Sönmez, *Geographical Symbols in Beliefs of the Tahtaci Turkomans around Kaz Mountain*, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 120 (2014), s. 50

²² Dede Korkut Kitabı (Haz. Muharrem Ergin), Boğaziçi Yayınları (46. Baskı), İstanbul 2011, s. 48; Nihad Sâmî Banarlı, a.g.e., s. 14.

²³ Mircea Eliade, *Şamanizm* (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi (4. Baskı), Ankara 2018, s. 231; Katryn Wilkinson, a.g.e., s.154.

²⁴ Mircea Eliade, a.g.e., s. 231-235; Katryn Wilkinson, a.g.e., s.155. Türk kültürüne bakıldığında sadece kama özgü bir uygulama olmadığı görülmektedir. Zira İslami dönemde de velilerde kılığa girme ve böylelikle de kılığa girilen hayvanın gücünü elde etme, kazanma durumu söz konusudur. Düşman ruhlarla yapılan mücadeleler de, yeraltı ya da gökyüzüne yapılan yolculuklar da hayvanlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bkz. Mehmet Emin Bars, "Şamanizmden Tasavvufa, Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", *Türkbilim* 2018, s.175-176.

²⁵ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 29, 35-37.

²⁶ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s. 108.

²⁷ Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan II* (Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 23-24; Mircea Eliade, a.g.e., s. 248-249.

aracıdır. Bunun yanı sıra akli ve bilgeliği ile güneşin doğacağını bildiren elçi kuş vasfı da yine kaza aittir. Ayrıca Altay kamlarının davulları üzerinde de kaz resimlerinin bulunduğu bilinmektedir.²⁸

Doğa unsurları özellikle de hayvanlar Türklerin dünyayı anlamlandırmasında ana karakter durumundadır. Yaratılış destanlarında bunu net olarak görmek mümkündür. Bu destanlara genel olarak bakıldığında kuşlar, denizin dibinden toprak çıkararak önemli bir rol üstlenmektedir. Kaz da, destanlarda karşımıza çıkan bir kuş türüdür. Radloff'un aktardığı Yaratılış Destanına göre yer ve gökten önce su vardır. Tanrıların en büyüğü Tengere Kayra Han kendine benzeyen bir varlık yaratarak ona kişi adını vermiş; ikisi birlikte suyun üzerinde iki kara kaz gibi uçmuşlardır.²⁹ Kuzey Yakutlarına ait bir efsaneye göre Tanrının anası (yaratıcı), yeryüzünü yaratabilmek için ihtiyaç duyduğu toprağı denizin dibinden çıkarma görevini kaz ve kızıl gerdan dalgıcına vermiş; kaz toprakla dönerken diğer kuş boş döndüğü için cezalandırılmış ve yeryüzü yaban kazının getirdiği çamurla yaratılmıştır.³⁰ Alpamış Destanı'nda zindana hapsedilen Alpamış'ın buradan kurtulabilmesi, bir kaz sayesinde mümkün olmuştur.³¹

Kaz, özellikle Tahtacı Türkmenleri için de kutsal olduğuna inanılan bir hayvan olmuş ve önemli sayılmıştır. Avlanması yasaktır.³² Kaza atfedilen kutsiyet ve saygının onun yükseklerle uçabilmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Kaz, Tanrıya yakın hayvanlardan biri olarak nitelenmiştir.³³ Gökyüzünde, yükseklerde uçuşu, Tanrıya yakınlık olarak değerlendirilmiş ve kendisine bir kutsiyet atfedilmesine neden olmuş olmalıdır. Aslında sadece kazın değil genel olarak kuşların Türk Kültüründeki önemi büyük ölçüde uçabilmeleri ile alakalıdır. Türkler Gök Tanrı inancı gereği, göğe yükselebilen kuşlara da bu inanç bağlamında büyük önem vermişler ve kuşları, Tanrı'nın aracısı olarak görmüşlerdir. Uçuş yetenekleri onları, gökyüzü ve yeryüzü arasındaki iletişim araçları durumuna sokmuştur.³⁴ Bunun yanı sıra Tahtacı Türkmenler, kazı Hz. Ali'nin öldürüleceğini hisseden ve bunu engellemeye çalışan hayvan olarak görmekte; evinin bahçesindeki kazların o gün Hz. Ali'nin evden çıkmaması için kıyafetinden çekiştirdiğine inanmaktadır.³⁵ Günümüzde Tahtacı Türkmen yerleşimlerine ve geleneklerine ev sahipliği yapan Kaz Dağı'nın daha önceki adı İda'dır ve Yunan Mitolojisinde Afrodit'in güzellik kraliçesi seçilmesine sahne olmuştur. Dağın İda'dan sonra kaz adını almasının kesin tarihi bilinmemekle birlikte, bu adlandırmanın Türkmenlerin bölgeye yerleşmesinden sonra ortaya çıktığı düşünülmektedir.³⁶ Dolayısıyla Tahtacılar, İda Dağı'nı Kaz Dağı'na dönüştürerek burayı kendilerine bir inanç merkezi haline getirmişlerdir. Tahtacı Türkmenlerin Anadolu coğrafyasında yaptıkları ilk işlerden biri, yüce dağların kutsallaştırılması ve buralarda kutsal makamlar oluşturulmasıdır. Kaz Dağlarının en önemli kutsal makamı, hiç kuşkusuz Sarıkız'a aittir.³⁷ Konu ile ilgili her biri yaratılan mekanın kutsallığını daha da pekiştirme işlevi gören bir çok anlatı bulunmakta ve bunlar; Sarıkız'ın kaz otlatması, onların yumurtalarıyla beslenmesi, kazların çevreye zarar vermemeleri için etrafını çevirerek oluşturduğu alanın kaz avlusu olarak anılması, hatta yerdeki beyaz taşların Sarıkız'ın kazlarının yemleri olduğu gibi farklı detaylar içermektedir.³⁸ Bu noktada dağa kaz adının verilmesi, yaban kazının yükseklerle çıkabilme, göğe

²⁸ Mefkure Mollova, "Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültü", Türk Kültürü Araştırmaları, Prof.Dr. Ş. Elçin Armağanı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993, s.269'dan aktaran Mustafa Sever, "Türk Mitolojisinde Kuşlar", Milli Folklor, Yıl 11, Sayı 42, s.85; Wilhelm Radloff, a.g.e., s.21.

²⁹ Wilhelm Radloff, a.g.e., s. 4. Verbistskiy derlemesinde ise gökyüzünde uçan; Kayra Han yerine Tanrı Ülgen'dir. Bkz. Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 465-469.

³⁰ P. I. Tretjakov, Turuhanskij kraj, ego priroda i ziteli, Pietari, 1871, s. 207'den aktaran Uno Harva, Altay Panteonu mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar (Çev. Ömer Suveren) Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015, s. 83.

³¹ Bilgehan Atsız Gökdağ, Kemal Üçüncü, Başlangıcından Günümüze Türk Destanları, Akçağ Yayınları (2. Baskı), Ankara 2015, 167-168; Göksu Göner, "Türk Destanlarında Kuş Figürü", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, 2020, s. 281. Kozmolojide kaz, Akrep takım yıldızı içinde bulunan bir yıldızdır. Bkz. Mustafa Sever, a.g.m., s.85.

³² Recep Efe vd., a.g.m., s. 49.

³³ Murat Uraz, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları (2. Baskı), İstanbul 1994, s. 157.

³⁴ Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 144, 146; Katryn Wilkinson, a.g.e., s. 14, 50, 58; Ali Selçuk, Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 243.

³⁵ Ali Selçuk, a.g.e., s. 243.

³⁶ Hüseyin Kahraman Mutlu, a.g.m., s.182.

³⁷ İbrahim Kızıler, "Tahtacı Türkmenler Kazdağı ve Sarıkız Efsanesi", [http://oncekorfez.com/2019/08/02/tahtaci-turkmenler-kazdagi-ve-sarikiz-efsanesi/\(4.2.2022\)](http://oncekorfez.com/2019/08/02/tahtaci-turkmenler-kazdagi-ve-sarikiz-efsanesi/(4.2.2022)).

³⁸ Ali Duymaz, "Kaz Dağı ve Sarı Kız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2001(5), s. 88-102; Fatma Ahsen Turan, "Sarıkız Efsanesi ve Sosyal Kültürel Tesirleri", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2002 (22), s. 152-153; Lyubomir Mikov, Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü (Çev. Orlin Sabev), Kitapyayınevi, İstanbul 2008, s. 319.

uçabilme özelliği ile ilişkili gözüke de Kaz Dağlarının adını, Sarıkız'ın kazlarından aldığı da söylenmektedir.³⁹

Kaz Tahtacı Türkmenlerin hayatında sadece Kaz Dağlarına ilişkin inançlar ile sınırlı değildir. Örneğin; düğünün olmazsa olmazı durumundaki bayrağın tepesi çiçekler ve renkli çaputlarla süslenir. Öteki dünyayı temsilen ayna konur. Tüm bunların yanı sıra kuş tüyü olarak kutsallığına inanılan ve genellikle al ve ak renklere boyanan kaz teleği ya da kartal teleği takılır.⁴⁰

Kazayağı Tamgası

Resim: Taşa kazınmış olan kazayağı tamgası⁴¹

Türkler için kaz kadar kazayağı tamgası da oldukça önemlidir. Eski mezarlarda kullanıldığı bilinen⁴² bu sembol yeni mezarlarda çok fazla yer bulmaz. Tahtacı Türkmenler kazayağı sembolünü mezar taşları dışında kadınların giydiği üç eteklerde ve iş gömleklerinde de sıklıkla kullanmışlardır.⁴³ Tahtacılar üç sıra biçiminde işlenen bu sembolün Allah-Muhammed-Ali üçlemesini temsil ettiğine inanmaktadır.⁴⁴

Resim: Kazayağı simgesinin nazarlık ve korunma amaçlı kullanımı⁴⁵

³⁹Recep Efe vd., a.g.m., s. 49; Hüseyin Kahraman Mutlu, a.g.m., s. 179.

⁴⁰ Sinan Kahyaoğlu'ndan aktaran Yaşar Kalafat, Türk Halk İnançlarından Hayvan Üslubuna Mitolojik Devridayım 1, Ankara, 2013, Berikan, s. 187-199.

⁴¹ Cem Meriç, "Bayramiç Yöresi Tahtacı Türkmenlerinde Ölüm Etrafında Oluşan İnanış ve Ritüeller", Kültür Araştırmaları Dergisi, 2018, C. 1, S. 1, s. 80; Tahtakuşlar Etnografya Galerisi.

⁴² Sinan Kahyaoğlu, Necat Çetin, "Bayındır'da Üsküdarlı Tahtacı Türkmenler", İzmir Araştırmaları Dergisi, S. 4, 2016, s.157.

⁴³ Yusuf Ziya Yörükkan, Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, (Eklerle ve Notlarla Haz. Turhan Yörükkan), Ötüken (4. Baskı) İstanbul 2015, s. 144. Kazayağı Bulgaristan Alevileri tarafından da dini bir simge olarak kullanılmaktadır. Bkz. Lyubomir Mikov, a.g.e., s. 205.

⁴⁴ Nur Topaloğlu, "Bozdoğan ve Köylerinde Dini Hayat", (Haz. Sabri Sürgevil), Lamineks Matbaacılık, İzmir 2010, II, s. 315'ten aktaran Fatih Topaloğlu, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyaretleri Madran Baba Örneği", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, V/1 (Bahar 2012), s. 67-93, s. 74; Cem Meriç, a.g.m., s. 76-77.

⁴⁵ O. Bayatlı, Bergama'da Alevi Gelini ve İnançları, İzmir 1957, s. 17'den aktaran Lyubomir Mikov, a.g.e., s. 472; <https://www.youtube.com/watch?v=vzaDsrnirqc> (Erişim Tarihi: 23.04.2022).

Tahtacılar için kazayağı, sadece sahip olunan hayvanlara vurulan ve aidiyet gösteren bir sembol olmanın ötesinde verimlilik simgesi olarak görülmüş; güç kuvvet veren, kötülüklerden koruyan derin bir anlam taşımıştır.⁴⁶ Kaz Dağları yöresinde özellikle çetlembik ağacı parçalarından kaz ayağı biçiminde çatılıp bir ipe geçirilen ve üstüne de boncuk dizilen bir nazarlık türü bulunmakta; daha çok evlere ya da arabalara asılmaktadır.⁴⁷ Bergama yöresinde de üzerinde kazayağı motifi bulunan üçgen biçimindeki muskanın üç rakamı ile de ilişkili bir biçimde doğum, hayat ve ölümü temsil ettiği belirtilmiştir.⁴⁸ Benzer biçimde Altay halklarında da her boyun nazardan ve her türlü kötülükten kutsal hayvanlar ya da tamgaları sayesinde korunulabileceği inancı bulunmaktadır. Örneğin; Kergillerin tamgaları ve Almatların kutsal hayvanları kazdır.⁴⁹ Bu noktada kazın ve kazayağı sembolünün koruyucu olma özelliği ortaya çıkmaktadır. Genel olarak tamgalar çoğu zaman kutsal olarak görülen hayvanların simgesi niteliği taşımış ve bununla ilişkili olsa gerek Türkler tamgalara tıpkı tözlerde olduğu gibi koruyucu bir vasıf yüklemişlerdir. Örneğin Tuvalılar boy tamgası kazınan koyun ya da inek aşığını sürünün önündeki hayvanın boynuna asarak hayvanlarını her türlü tehlike ve tehditten, salgın gibi olumsuzluklardan koruduklarına inanmışlardır.⁵⁰

Tahtacılar arasında kazayağı tamgasını, en çok Çaylaklar sahiplenmişse de bu sembolün tüm Tahtacı boylarının tamgası olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Tahtacı mensupları, kazayağı sembolünün kendilerine Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet tarafından verildiğine inanmaktadır.⁵² Buna göre; kendileri Adana yöresindeyken Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethi için kereste hazırlamaları amacıyla tahta işçiliğinde usta olan Türkmenleri Kazdağlarına getirmiştir.⁵³ Midilli Adası'nın fethi için de aynı şekilde gemi yapılmış ve bunlar için de keresteleri yine Tahtacı Türkmenleri hazırlamıştır. Midilli kuşatması sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Edremit'e gelerek Tahtacıları ziyaret ettiği aktarılmaktadır.⁵⁴

Resim: Ankara Güdül Salihler Köyü'nde kaya resmi ve Yandaklıdere Bölgesinde tamgalar⁵⁵

⁴⁶ Yusuf Ziya Yörükcan, a.g.e., s. 144; O. Bayatlı, Bergama'da Alevi Gelini ve İnançları, İzmir 1957, s. 35'ten aktaran Lyubomir Mikov, a.g.e., s. 318.

⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=vzaDsrnirqc> (Erişim Tarihi: 23.04.2022).

⁴⁸ O. Bayatlı, Bergama'da Alevi Gelini ve İnançları, İzmir 1957, s. 17'den aktaran Lyubomir Mikov, Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü (Çev. Orlin Sabev), Kitapyayinevi, İstanbul 2008, s. 319.

⁴⁹ Yaşar Kalafat, Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm ve Şamanizm, Yeditepe, İstanbul 2004, s. 107-109, 116.

⁵⁰ Olcabey Karatayev, Kayrıkın Janıbekova, a.g.m., s.171.

⁵¹ Yusuf Ziya Yörükcan, a.g.e., s. 144; Sinan Kahyaoğlu, Necat Çetin, a.g.m., s. 154. Ne var ki, günümüzde de çoğu Tahtacı mensubunun söz konusu tamga ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmadığı ve gündelik yaşamda bu sembole yer vermediği görülmüştür.

⁵² Ali Selçuk, a.g.e., s. 244, 258-259; Ali Selçuk, Tahtacılar da Orta Asya Şamanlığının İzleri, Türk(iye) Kültürleri, (Derleyenler Gönül Pultar-Tahire Erman) Tetragon, s. 339-365, s. 353.

⁵³ Alibey Kudar, Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi, Edremit 1994'ten akt. Sinan Kahyaoğlu, Necat Çetin, "a.g.m., s. 154.

⁵⁴ Sinan Kahyaoğlu, Necat Çetin, a.g.m., s. 156.

⁵⁵ Ankara Güdül Salihler Köyü'nde bulunan 4 satırlık yazısıyla birlikte bir kaya resmi. Burada yer alan yazıda Orhun Yenisey Alfabesindeki harfların kullanıldığı net olarak görülmektedir. Kaya üzerine işlenmiş olan ve aidiyet gösteren en önemli işaret olarak Oğuzların Salur boyuna ait olan tamga dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kayadaki resim ve yazı Salur mensubu bir kişi tarafından yazılmış gözükmektedir. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=6uhGEx4T5h4> (Erişim tarihi: 28.2.2022).

Genel eğilim, Tahtacıların kullandığı kazayağı sembolünü Oğuzların Salur boyuna ait tamga ile eşleştirmektedir.⁵⁶

Boyun adı	Divanu Lügati't-Türk	Cami'ü't Tevarih	Selçuk- name	Hüner-name	Şecere-i Türk
SALUR		1 			1 3

Tablo: 2. Ortaçağ yazılı kaynaklarında Salur tamgası⁵⁷

Salur tamgası, Tarih-i Al-i Selçuk ve Divanu Lügati't Türk'te aynı biçimde, Cami'ü't Tevarih ve Şecere-i Terakime'de farklı biçimde gösterilmiştir. Bu farkın sebebi ile ilgili olarak; Reşideddin, Ebu Gazi Bahadır Han ve Yazıcıoğlu'nun Kaşgarlı'nın eserini görmemiş olabilecekleri ihtimali dile getirilmiştir⁵⁸. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın bildirdiğine göre; Oğuz boylarından Salurların adı; “kılıçlı”, “kılıç sallayan” anlamındadır ve boy damgası da kazayağı biçimindedir.⁵⁹ Kazayağı tamgasının Nogay Türkleri tarafından da kullanıldığı, hatta Nogay Türkleri arasında “Kazayaklı” adını taşıyan bir Kıpçak boyu bulunduğu bilinmektedir.⁶⁰ Karapapaklar da kaz ve kazayağı sembolünü kullanan Türk boylarındandır. Şans ve uğur getireceği inancı ile bu sembol özellikle kadınların üçlü eteklerinde kullanılır. Yine sağlık ve başarı dilekleriyle bebek kıyafetlerine kaz tüyü takılır.⁶¹

Bilim dünyasında kabul gören görüş; eski Türk runik alfabesinin Türk tamgaları esasında oluştuğu, tamgaların Orhun Yenisey Alfabesinin temeli olduğu biçimindedir. Runik alfabenin tamamına yakını Türk

boy tamgaları ile benzerlikler göstermektedir.⁶² Runik alfabede biçiminde yer alan ve kaz ayağı tamgasının benzeri olan harf; k, ok, uk, ko seslerine karşılık gelmektedir.⁶³ Roux, Oğuz tamgaları ile Orhon tamgaları arasındaki durumu, işaretlerin basitliği ile ilişkilendirmiş; bu noktada benzerliğin son derece doğal olduğunu ve bunun sürekliliği ortaya koyduğunu belirtmiştir. Yine söz konusu basitlik, bu işaretlerin boy işareti değil de aile işareti olmasının önündeki en büyük engel olarak gösterilmiştir. Zira aile işareti için çok büyük bir çeşitliliğe ihtiyaç duyulacaktır.⁶⁴

Bu sembol Anadolu'daki farklı yerleşim birimlerinde hayvanlarda, evlerin kapılarında, duvarlarında, kap kakak gibi günlük eşyalarda ya da kıyafetler üzerinde kullanılmıştır. Vücutta dövme olarak taşınmış, halı kilim

⁵⁶ Bu ikisi arasındaki ilişkinin aynılık değil benzerlik olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Kahraman Mutlu, a.g.m., s. 181.

⁵⁷ Samat Samashev, “Türk Dünyasındaki Damgalarda Ortak Özellikler”, Prof. Dr. A. Haluk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil-Tarih-Coğrafya 6-8 Aralık 2019, Tam Metin Kitabı (Ed. Fahri Temizyürek), Asos Yayınevi, Ankara 2019, s.433-434; Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 62-63.

⁵⁸ Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 59, 61.

⁵⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türklerin Şeceresi, (Nurer Uğurlu-Orhan E. Vardar), Örgün Yayınevi, İstanbul 2011, s. 78.

⁶⁰ Nesrin Güllüdağ, a.g.m., s. 141, 143-144. Nogaylardaki Kazayaklı boyu ile Kaz Dağları'nda bulunan Tahtacı Türkmenler arasında herhangi bir bağ olup olmadığının araştırılmasını önerilmiştir. Bkz. Hüseyin Kahraman Mutlu, a.g.m., s. 181.

⁶¹ Recep Efe vd., a.g.m. s. 50.

⁶² N. A. Aristov, a.g.e., s. 264-274-275; R. G. Kuzeyev, İtil-Ural Türkleri (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları (2. Baskı), İstanbul 2013, 83; Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 13-15; Tuncer Baykara, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 24. Olcabey Karatayev, Kayıkan Janıbekova, a.g.m., s. 163-179, s.178; Mustafa Aksoy, “Damgaları Adlandırma ve Tanımlama Sorunu”, Türk Kültürü, Kasım 2017, s. 37-38.

⁶³ Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 62-63; Nesrin Güllüdağ, a.g.m., s.144.

⁶⁴ Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 123, 125.

gibi dokumalarda da sıklıkla yer almıştır. Genel olarak bakıldığında tüm bu alanlarda yer verilmesi; kötülüklerden, hastalıklardan korunma amaç ve niyeti taşımıştır.⁶⁵

Sonuç

Türk kültüründe dağdan taşta, aydan güneşe canlı ya da cansız tüm varlık ve nesnelerin sembolik birer anlamı bulunmakta ve bu anlam tüm yaşama etki etmektedir. Hayvanlar ticari ve askeri alanlarda, beslenme kültüründe, sanatla ilgili faaliyetlerde olduğu gibi inanç dünyasında da oldukça ön plandadır. İlk bakışta at ya da geyik gibi hayvanlar dikkat çekse de özellikle kuşların uçabilme özellikleri ile ilişkili olarak ayrı bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Kuşlar tanrı ile olan iletişime aracılık etmiş, haber taşımıştır. Bugün bile gündelik yaşamda “kuşlar söyledi” biçiminde kullanılan ifade, arka planda bu kültürel kodlara dayanıyor olmalıdır. Kaz (yaban kazı) çok fazla öne çıkmasa da Türkler tarafından kutsiyet atfedilen bir hayvandır. Çeşitli boylar tarafından töz hayvanı olarak kullanılmış ve böylelikle onun koruyuculuğundan faydalanmak umulmuştur. Kamın gökyüzüne çıkma yolculuğu bir kaz figürü üzerinde gerçekleşmiştir. Yaratılış Destanları incelendiğinde, yeryüzünün yaratımında kazın önemli bir role sahip olduğu görülmektedir.

Tamga Türkler için hayatı kolaylaştırıcı, toplum huzuru ve düzenine katkı sağlayıcı bir etkiye sahip olmuştur. Dini, ekonomik, siyasi bir çok farklı alanda anlam ifade etmesi, çok yönlü bir özelliğe sahip olması bir yana “biz” duygusu yaratmış, “bize ait” mesajı vermiştir. Bu açıdan bakıldığında ilk anda çok basit gözükken küçük bir işaretin, toplumsal iletişimin en kestirme yolunu oluşturduğu açıktır. Boy mensupları tarafından tamgalara; her türlü tehlike ve tehdiitten koruyan, dahası şans getiren bir anlam yüklenmiştir. Diğer tüm tamgalarda olduğu gibi kazayağı tamgasında da durum benzerdir. Şans getirmesi dileğiyle elbiselere işlenmiş, aidiyet göstergesi olarak mezar taşlarına kazınmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görülen ve Salur tamgası olarak da bilinen tamga Tahtacı Türkmen mensupları tarafından günümüzde de muhafaza edilmektedir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Mustafa, “Türk Kültür Coğrafyasının Tarihi Şahitleri Damgalar”, Yesevi Dostları 6 Ocak 2013-21 Aralık 2014, (Haz. Erdoğan Aslıyüce), Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 100-105.

-----, Damga(Tamga) Kavramı Bağlamında, Oğuz Damgaları mı, Türk Damgaları mı?”, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 413-430.

-----, “Damgaları Adlandırma ve Tanımlama Sorunu”, Türk Kültürü, Kasım 2017, s. 36-41.

ARİSTOV, N. A., Türk Halklarının Etnik Yapısı (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

BABAYAR, Gaybullah, Arif Habibullayev, “Batı Köktürk Kağanlığının Hakimiyet Simgeleri: Damgalar ve Mühür”, Türk Dünyası Araştırmaları, 2019 Mayıs Haziran, C. 122, S. 240, s. 25-54.

BANARLI, Nihad Sâmî, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

BARS, Mehmet Emin, “Şamanizmden Tasavvufa, Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, Türkbilig 2018, s. 167-186.

BAYKARA, Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

CLAUSON, Sır Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, 1972.

⁶⁵ Faruk Sümer, Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (5. Baskı), İstanbul 1999, s. 225; Tuncer Gülensoy, a.g.e., s.18-19, 72, 91, 128, 130; Remzi Duran, Ali Baş, “Oğuzların Kayı Boyu Damgasının Anadolu Türk Mimari Süslemesinde Motif Olarak Kullanılması Üzerine”, SUTAD, bahar 2018 (43), s. 523-535.

- ÇORUHLU, Yaşar, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayıncılık (8. Baskı), İstanbul 2017.
- DEDE KORKUT KİTABI (Haz. Muharrem Ergin), Boğaziçi Yayınları (46. Baskı), İstanbul 2011.
- DURAN, Remzi, “Motiflere Dönüştürmüş Türk Damgaları-Geometrik Motiflere Farklı Bir Bakış”, Akdeniz Sanat Dergisi, C. 13 S. 23 (özel ek sayı), s. 679-698.
- DURAN, Remzi, Ali Baş, “Oğuzların Kayı Boyu Damgasının Anadolu Türk Mimari Süslemesinde Motif Olarak Kullanılması Üzerine”, SUTAD, bahar 2018 (43), s. 523-535.
- DUYMAZ, Ali, “Kaz Dağı ve Sarı Kız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2001(5), s. 88-102.
- EBU’L GAZİ BAHADIR HAN, Türklerin Şeceresi, (Nurer Uğurlu-Orhan E. Vardar), Örgün Yayınevi, İstanbul 2011.
- EFE, Recep, Abdullah Soykan, İsa Cürebal, Süleyman Söznmez, Geographical Symbols in Beliefs of the Tahtacı Turkomans around Kaz Mountain”, Procedia- Social and Behavioral Sciences, 120 (2014), s. 46-52.
- ELİADE, Mircea, Şamanizm (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi (4. Baskı), Ankara 2018.
- ENVEROĞLU, İlham, Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- İNAN, Abdülkadir, “Ongon ve Tös Kelimeleri Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 268-273, s.269-271.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, Kemal Üçüncü, Başlangıcından Günümüze Türk Destanları, Akçağ Yayınları (2. Baskı), Ankara 2015.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler, USAD, Güz 2019; (11), s. 37-62.
- GÖNER, Göksu, “Türk Destanlarında Kuş Figürü”, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, 2020, s.273-286.
- GÜLENSOY, Tuncer, Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları İmler, Enler, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1989.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, “Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 6 Ocak 2015, s. 132-150.
- HARVA, Uno, Altay Panteonu mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar (Çev. Ömer Suveren) Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
- KAHYAOĞLU, Sinan, Necat Çetin, “Bayındır’da Üsküdarlı Tahtacı Türkmenler”, İzmir Araştırmaları Dergisi, S 4, (153-161), 2016.
- KALAFAT, Yaşar, Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm ve Şamanizm, Yeditepe, İstanbul 2004.
- KALAFAT, Yaşar, Türk Halk İnançlarından Hayvan Üslubuna Mitolojik Devridayım 1, Berikan, Ankara 2013.
- KALAFAT, Yaşar, İ. M. V. Noyan Güven, “Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu’ya Dair Bazı Tespitler”, Arış, VI, 2011, s. 60-75.
- KARATAYEV, Olcabey, Kayrıkhan Janıbekova, “Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonları)”, Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2016, Yıl 4, S. 8, s. 163-179.
- KAŞGARLI MAHMUT, *Divanü Lûgat-it Türk*, (Terc. B. Atalay), C. I-II-III, (Birleştirilmiş Birinci Baskı), Türk Dil Kurumu, Ankara 2013.
- KUZEYEV, R. G., İtil-Ural Türkleri (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları (2. Baskı), İstanbul 2013.
- MERİÇ, Cem, “Bayramiç Yöresi Tahtacı Türkmenlerinde Ölüm Etrafında Oluşan İnanış ve Ritüeller”, Kültür Araştırmaları Dergisi, 2018, C. 1, S. 1, s. 70-80.

- MERT, Osman, “Kemaliye’de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 34, Erzurum, 2007, s. 233-254.
- , “Öngöt Mezar Külliyesi Ve Külliyyede Bulunan Damgalar”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 36, Erzurum 2008, s. 281-305.
- MİKOV, Lyubomir, Bulgaristan’da Alevi-Bektaşî Kültürü (Çev. Orlin Sabev), Kitapyayınevi, İstanbul 2008.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman, “Türkiye’deki “Kaz Ayağı “ Damgaları ve “Kaz” Sözcüğü Hakkında Bazı Görüşler”, Altaistics, Turcology, Mongolistics International Scientific Journal 2018/1, s. 178-183.
- ORKUN, Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları (Birleştirilmiş 3. Baskı), Ankara 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C. 1., Türk Tarih Kurumu Yayınları (5. Baskı) Ankara 2010.
- POTAPOV, L. P., Altay Şamanizmi (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2012.
- RADLOFF, Wilhelm, Sibiry’a dan II (Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- ROUX, Jean-Paul, Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- SAMASHEV, Samat, “Türk Dünyasındaaki Damgalarda Ortak Özellikler”, Prof. Dr. A. Haluk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil-Tarih-Coğrafya 6-8 Aralık 2019, Tam Metin Kitabı (Ed. Fahri Temizyürek), Asos Yayınevi, Ankara 2019.
- SELÇUK, Ali, Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.
- , Tahtacılar Orta Asya Şamanlığının İzleri, Türk(iye) Kültürleri, (Derleyenler Gönül Pultar-Tahire Erman) Tetragon, s. 339-365.
- SEVER, Mustafa, “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, Milli Folklor, Yıl 11, Sayı 42, s. 83-88.
- SÜMER, Faruk, Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (5. Baskı), İstanbul 1999.
- TOPALOĞLU, Fatih, “Aydın İli Bozdağın İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyaretleri Madran Baba Örneği”, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, V/1 (Bahar 2012), s. 67-93.
- TURAN, F. A. (2002), “Sarıköz Efsanesi ve Sosyal Kültürel Tesirleri”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (22), 149-162.
- TÜRKER, Özgür, “Kazak” Adının Tarihî ve Etimolojik Kökenleri”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2020, S. 50, s. 189-201.
- URAZ, Murat, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları (2. Baskı), İstanbul 1994.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, (Eklerle ve Notlarla Haz. Turhan Yörükân), Ötüken (4. Baskı) İstanbul 2015.
- YUSUF HAS HACİP, Kutadgu Bilig I (Haz. Reşit Rahmeti Arat) Türk Dil Kurumu Yayınları (5. Baskı), Ankara 2007.
- Yücel, Adem, Sema Yozgat, “Türk Mitolojisindeki Kuş Sembollerinin Günümüz Logo Tasarılarına Yansıması”, Turkish Studies, Social Sciences, Volume 13/18, Summer 2018, s. 1477-1493.
- WILKINSON, Katryn, Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller İşaretler (Çev. Seda Toksoy), Alfa (2. Baskı), İstanbul 2011.

İnternet Kaynakları

- KIZILER, İbrahim, “Tahtacı Trkmenler Kazdağı ve Sarıkız Efsanesi”, [http://oncekorfez.com/2019/08/02/tahtaci-turkmenler-kazdagi-ve-sarikiz-efsanesi/\(4.2.2022\)](http://oncekorfez.com/2019/08/02/tahtaci-turkmenler-kazdagi-ve-sarikiz-efsanesi/(4.2.2022)).
- <https://www.youtube.com/watch?v=6uhGEx4T5h4> (Erişim tarihi: 28.2.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=vzaDsrnirqc> (Erişim Tarihi: 23.04.2022).

TABGAÇLARIN ÇİN TOPRAKLARINDAKİ KÜLTÜR MİRASI

Tuğba Gökçe Balcı¹

ÖZET

Tabgaçlar, hem İslamiyetten Önceki Türk Tarihi'nin hem de Eski Çin Tarihi'nin önemli bozkırlı kavimlerinden bir tanesidir. Bozkır kökenli kavimlerin Çin topraklarını ele geçirdikleri On Altı Devlet döneminin bir parçası ve aynı zamanda sonlandırıcısı olan Tabgaçlar Çin topraklarında iki devlet kurdular. Bunlardan ilki Dai Devleti (315/376), ikincisi ise Kuzey Wei Hanedanlığı'dır (386/534). Dai Devleti zamanında Çin ile yakın ilişkileri bulunan fakat yine de bozkır geleneklerine bağlı bir yönetim anlayışı yürüten Tabgaçlar, Kuzey Wei Hanedanlığı dönemine gelindiğinde daha ilk imparator Dao-wu'dan itibaren giderek Çin sistemlerini benimser hâle geldiler. Bilhassa İmparator Xiao-wen döneminde Çin stili uygulamalar bir reform halinde yürürlüğe koyuldu. Tabgaçların ilk başkenti şimdiki Da-tong şehrinin bir parçası olan Ping-cheng'dir. Xiao-wen döneminde ise hükümet merkezi eski Çin başkentlerinden biri olan Luo-yang'a taşındı.

Budizm, Çin'in önemli hanedanlıklarından birisi olan Han Hanedanlığı (M.Ö. 202/M.S. 220) döneminde Çin topraklarına gelen Budist misyonerler sayesinde tanınmaya başlandı. Ancak Çin'deki hâkim ahlak sistemi Konfüçyanizm olduğu için bilhassa üst sınıf halk arasında asla rağbet görmedi. On Altı Devlet dönemine gelindiğinde ise bozkırlı liderler yer yer Şamanizm ile ortak noktalar buldukları Budizm'e ilgi göstermeye hatta pek sempati duymadıkları Konfüçyanizm'e karşı bu dini himaye etmeye başladılar. Bilhassa bu dönemde kurulan Geç Hun Devletleri zamanında Budizm'in gelişmesi için önemli adımlar atıldı. Tabgaçların Kuzey Wei Hanedanlığı dönemine gelindiğinde ise Budizm, Daoizm ve Konfüçyanizm'in bazen birlikte, bazen birbirlerine rakip oldukları bir dini hayatın hâkim olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda Tabgaçların Kuzey Wei Hanedanlığı döneminde inşa edilen ve günümüzde de Çin'in önemli kültür sembollerinden olan Bin Buda Mağaraları ile tapınaklar ele alınacaktır. Söz konusu bu yapılar; Yi-xian'deki Wan-fo-tang Mağara Tapınakları, Da-tong'daki Yun-gang Mağara Tapınakları, Luo-yang'daki Long-men Mağara Tapınakları, Da-tong'daki Xuan-kong Tapınağı ve Luo-yang'daki Shao-lin Tapınağı'dır.

Anahtar Kelimeler: Tabgaçlar, Budizm, Mağara Tapınakları, Tapınaklar, Kültürel Miras.

CULTURAL HERITAGE OF THE TABGACHS IN THE LAND OF CHINA

ABSTRACT

Tabgachs are one of the important steppe tribes of both Turkish History before Islam and Ancient Chinese History. The Tabgachs, who were a part of and at the same time closer to the Sixteen States period, in which the steppe-origin tribes conquered the Chinese lands, established two states on the territory of China. The first of these is the Dai State (315/376), and the second is the Northern Wei Dynasty (386/534). Tabgachs, who had close relations with China during the Dai State, but still maintained a management approach based on steppe traditions, gradually adopted Chinese systems from the time of the first emperor Dao-wu when it came to the Northern Wei Dynasty. Especially during the reign of Emperor Xiao-wen, Chinese style practices were put into effect as a reform. The first capital of the Tabgachs was Ping-cheng, which is part of the present city of Da-tong. During the Xiao-wen period, the seat of government was moved to Luo-yang, one of the ancient Chinese capitals.

Buddhism began to be recognized by the Buddhist missionaries who came to China in the period of the Han Dynasty (202 BC / 220 AD), one of the most important dynasties of China. However, since China's dominant moral system was Confucianism, it was never respected, especially among the upper-class population. By the time of the Sixteen States, the steppe leaders began to show interest in Buddhism, which they found in common with Shamanism, and even patronized this religion against Confucianism, which they had little sympathy for.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi

Especially during the late Hun States established in this period, important steps were taken for Buddhism to develop in China. When it comes to the Northern Wei Dynasty of Tabgachs, it is seen that a religious life dominated by Buddhism, Daoism, and Confucianism, sometimes together, sometimes competing with each other.

In our study, Buddhist grottoes and temples, which were built during the Northern Wei Dynasty of Tabgachs and are one of the important cultural symbols of China today, will be discussed. These structures are Wan-fo-tang Grottoes in Yi-xian, Yun-gang Grottoes in Da-tong, Long-men Grottoes in Luo-yang, Xuan-kong Temple in Da-tong, Shao-lin Temple in Luo-yang.

Key Words: Tabgachs, Buddhism, Cave Temples, Temples, Cultural Heritage.

BURDUR İLİ VE SEÇİLMİŞ İLÇELERİNDE OYNANAN KÖY SEYİRLİK OYUNLARININ İNCELENMESİ

Nurgül MIHLADIZ¹

Kadir PEPE²

ÖZ

Bu araştırmada; Burdur/Merkez, Altınyayla, Ağlasun, Bucak, Çavdır, Çeltikçi, Gölhisar, Karamanlı, Kemer, Tefenni ve Yeşilova ilçelerinde yaşayan yerel halkın boş zamanlarını değerlendirmek için oynadıkları seyirlik oyunların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda veriler yazılı kaynaklardan ve alan uzmanları kaynak kişilerle yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler araştırma evreni ve sınırlılıkları doğrultusunda tasniflenerek çözümlenmiştir. Bu çözümlenmede gözlenen, Kütük Atma, Maşala ve Külcü (Arap), Kız Kaçırma ve Kırat, Oda Oyunları, Berber, Çizme Dikme, An Kavgası (Çiftçi), Kalaycı, Kekik Yağcı ve Kara Köpek, Topal, Fotoğrafçı ve Deveci isimli seyirlik oyunlarıdır. Araştırmada alt amaç olarak Burdur il merkezi ve seçilmiş ilçelerinde yaşayan yerel halkın serbest zamanlarında oynadıkları rekreatif amaçlı köy seyirlik oyunlarını inceleyerek gelecek nesillere doğru bir şekilde tanıtılması ve kültürel bir miras olarak aktarılması da amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni; Teke Yöresi kültür özelliklerini taşıyan Burdur ili olup, örnekleme ise; Burdur il merkezi ve seçilmiş ilçelerinde yaşayan ve kültürel değerlerin aktarımında öncü rol üstlenen halk oyunlarıdır.

Sonuç olarak; İnsanoğlu geçmişten günümüze duygularını, fiziksel özelliklerini, inançlarını, sosyal statülerini ve ekonomik durumlarını ifade edebilmek için her zaman bir yol bulmuştur. Bu ifadeler; edebiyat, resim, müzik, dans ve giysi ile ön plana çıkmıştır. Orta Asya'dan göç ederek Anadolu'da yaşamaya başlayan Yörükler de Anadolu Uygarlıkları ve Orta Asya kültürlerinin geleneksel yansımaları gözlemlenebilir. Toplumların kendilerine göre kültürel değerleri, örf, adet, gelenek, görenek, inanç ve coğrafi konuma göre de yaşam biçimleri gözlemlenebilir. Bunun yanı sıra bir toplumun gelişmesi, o toplumdaki bireylerin kültürel seviyesinin gelişimine bağlıdır.

Anahtar Sözcükler: Burdur, İnsan, Serbest zaman, Seyirlik oyun.

PLAYED IN BURDUR PROVINCE AND SELECTED DISTRICTS EXAMINATION OF VILLAGE NAVIGATION GAMES

ABSTRACT

In this study; It is aimed to examine the theatrical plays played by the local people living in Burdur/Center, Altınyayla, Ağlasun, Bucak, Çavdır, Çeltikçi, Gölhisar, Karamanlı, Kemer, Tefenni and Yeşilova districts to evaluate their spare time. For this purpose, the data were obtained from written sources and with semi-structured interview technique with field experts. The data obtained were classified and analyzed in line with the research universe and its limitations. Observed in this analysis are the theatrical plays named Log Throwing, Mashala and Külcü (Arab), Kidnapping and Knockout, Room Games, Barber, Sewing Boots, An Fight (Farmer), Tinker, Thyme Oiler and Black Dog, Lane, Photographer and Camel. As a sub-purpose in the research, it is also aimed to introduce the village theater plays for recreational purposes played in the free time of the local people living in the center of Burdur and its selected districts, to introduce them to the next generations correctly and to transfer them as a cultural heritage. The universe of the research; Teke Region is the province of Burdur, which has cultural characteristics, and its sample is; They are folk dances that live in the city center of Burdur and its selected districts and play a leading role in the transfer of cultural values.

¹ Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

² Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

As a result; Human beings have always found a way to express their feelings, physical characteristics, beliefs, social status and economic status from past to present. These expressions; literature, painting, music, dance and clothing came to the fore. The traditional reflections of Anatolian Civilizations and Central Asian cultures can be observed in the Yoruks who migrated from Central Asia and started to live in Anatolia. Societies can observe their own cultural values, customs, traditions, beliefs and lifestyles according to geographical location. In addition, the development of a society depends on the development of the cultural level of the individuals in that society.

Key words: Burdur, Human, Free time, Watching game.

DETribALIZATION OF NATIVE AMERICAN CULTURE IN AMERICAN HISTORY

Büşra DOĞRU¹

ABSTRACT

The Native American culture was not similar to the European culture and traditions when the European settlers invaded North America; European colonies evaluated this difference as if Native Americans were uncivilized, and the European mindset labeled indigenous people as “savage.” Furthermore, the American government detribalized Native American customs through legislation. Native Americans were alienated from their own culture, language, and values; consequently, the essence of Native American identity was abandoned over time. Similarly, Native Americans were isolated from the political rights of U.S. citizens: they were not granted American citizenship legally until 1924; however, in 1870, with the Fifteenth Amendment, regardless of race, all American citizens were granted the right to vote. Native Americans could not vote until the state law in 1957 gave them the right to vote. In spite of the fact that they had lived long before the European settlers arrived in America, Native Americans were denied their own ancestral lands. For this reason, they have become strangers to both their own society and mainstream American society. The American government caused the destruction of Native American culture by enacting the Homestead Act of 1862, the Termination Act of 1953, and the Indian Relocation Act of 1959. This study will demonstrate how, as American governments changed, each new government implemented new legislation aimed at the detribalization of indigenous people under different denominations.

Keywords: Detribalization, Homestead Act of 1862, Termination Act of 1953, Indian Relocation Act of 1959

---

¹ Res. Asst., Istanbul Aydın University

HİTİT RİTÜELLERİNDE SUBSTİTÜSYON “YERİNE KOYMA” KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özlem SİR GAVAZ¹

ÖZET

“Yerine koyma, vekil” kavramı Hitit ritüellerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak, bir kişinin ya da nesnenin yerine, başka bir kişi ya da nesnenin konulmasını içeren bu uygulamada, Hititçe metinlerde daha çok yerine konulmanın, vekil tayin edilenin ya da feda edilenin bir hayvan olduğu görülmektedir. Buna rağmen vekil tayin edilenler arasında insan örnekleri de vardır.

Hitit Devleti’nde Kral’ın sağlığı ve selameti, krallığın gücü ve bekası ile doğrudan ilişkilidir. Bazen bir alamet veya kehanet aracılığıyla kralın hayatının tehlikede olduğu öğrenilebilir, bunun üzerine acil önlemlerin alınması gerekebilirdi. Metinlerde, kralın bir fal sonucu öleceğini öğrenmesi, yerine birinin ikame edilerek tanrılara sunulması vasıtasıyla çözüme kavuşturulmaktadır. Ancak bu şekilde kral ve krallık büyük bir felaketin eşiğinden kıl payı kurtulabilirdi. Bu inanış çoğu zaman “günah keçisi” kavramı ile de bağlantılıdır. Ülkenin başına gelen bir felaket ya da salgını def etmek amaçlı olarak günahların, hastalığın, kötülüğün ve ölümün feda edilen bir hayvanla uzaklaştırıldığı ve yok edildiği düşüncesi birçok Eskiçağ toplumunda vardır. Hititçe metinlerde de daha çok ülkede ya da orduda baş gösteren salgından kurtulmak için, feda edilen bir hayvana büyü vasıtasıyla hastalık yüklenmektedir. Daha sonra ise bu hayvanın öldürülmesi ya da düşman ülkeye salınarak uzaklaştırılması söz konusudur.

Bu çalışmada Hitit ritüellerinde, vekil ve yerine koyma uygulamaları örnek metin yerleri üzerinden değerlendirilecek ve Hitit inanç dünyası üzerindeki önemi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Hitit ritüelleri, yerine koyma ayini, günah keçisi, substitüsyon.

AN EVALUATION ON THE CONCEPT OF SUBSTITUTION IN HITTITE RITUALS

ABSTRACT

The concept of "replacement" was frequently encountered in Hittite rituals. In general, in this practice, which involved replacing a person or object with another person or object, it was seen that an animal was mostly substituted, sacrificed in Hittite texts. Despite this, there were human specimens among those appointed as deputies.

In the Hittite kingdom, the health and well-being of the King was directly related to the power and survival of the kingdom. Sometimes, through an omen or prophecy, it could be learned that the life of the king was in danger, and urgent measures would have to be taken thereupon. In the texts, the king's learning that he would die as a result of an oracle was resolved by substituting a replacement and presenting it to the gods. Only in this way could the king and the kingdom be saved from the brink of a great disaster. This belief was often associated with the concept of the "scapegoat". The idea that sins, sickness, evil and death were removed and destroyed by a sacrificed animal in order to ward off a disaster or epidemic that befell the country existed in many Ancient societies. In Hittite texts, in order to get rid of the epidemic that started in more countries or in the army, a disease was attributed to a sacrificed animal by means of magic. After this animal was killed or removed by being released to the enemy country.

¹ Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı. Bu bildiri, Ankara Üniversitesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında imzalanan “Hitit Çivi Yazılı Tabletlerin Okuma Çalışmalarına Destek Verilmesine İlişkin Ortak Hizmet Protokolü” çerçevesinde hazırlanmış ve sunulmuştur.

In this study, the surrogate and substitution practices in Hittite rituals will be evaluated through sample texts and their importance on the Hittite belief world will be revealed.

Keywords: Hittite, Hittite rituals, rite of replacement, scapegoat, substitution.

Giriş

Hititçe metinler, Hititlerde Bayram (EZEN, EZEN₄, *şiyamana-*) ve Ritüel/Ayin (SISKUR) (Ünal, 2007: 120) tanımlarının birbirinden ayrıldığını göstermektedir. Bayramlar genel olarak, tapınmak için düzenlenen toplu dini törenleri ve sunuları içermektedir ve bir bayram programı büyük ölçüde ritüellerden oluşmaktadır. Ritüel ise, özel bir sonucu elde etmek, bir şeyi anmak veya istisnai olarak bir etkinliği uzatmak için ortaya konulan simgesel bir edim ya da performansı kapsar. (Bryce, 2002: 217.) Çilingir-Cesur'a göre ritüeli gündelik ve sıradan edimlerden ayıran en belirgin özellikler, bünyesinde barındırdığı kutsal sembolizm, değişmez bir kuralcılık ve resmi bir çerçevede, sınırları belirlenmiş, rutin bir performanstır (Çilingir-Cesur, 2020:28).

“*Yerine koyma, yerine geçme, vekil tayin etme, ikame etme, başka bir kişi, hayvan ya da nesneyle özdeşleştirme*” kavramı Hitit ritüellerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır ve büyü ritüelleri konusu kapsamında incelenmektedir. Büyü, hastalıkları def etmek, bedene şifa vermek, aile içi huzursuzlukları ve anlaşmazlıkları gidermek, kötü cin ve ruhlardan arınmak, manevi kirlilikten (*papratar-*) arınmak, bağ ve ekinlerdeki verimsizlik veya orduda baş gösteren bir salgını savuşturmak, tanrı yeminini bozanların lanetlenmesini ilan ederek, bir yeminin pekiştirilmesini temin etmek adına yapılırdı. Büyüyle ilgili ritüeller, yaşayan Hitit edebiyatının büyük bir parçasını oluşturmaktaydı (Gurney, 2001:137.). Büyü ritüellerinde karşımıza çıkan vekil/ikame/özdeşleştirme/yerine koyma/bedel kavramı, kısaca bir kişinin ya da nesnenin yerine, başka bir kişi ya da nesnenin konulmasını içeren bir uygulamadır. Bu uygulamanın amacı ise; canlı ya da cansız nesneye yüklenen kötülük, hastalık ya da kirliliğin uzaklaştırılması ve def edilmesini içerir (Çilingir-Cesur, 2020: 166). Metinlerden anladığımız kadarıyla genelde simgesel ‘vekiller’ kullanılmaktadır. Örneğin çeşitli maddelerden yapılmış ve metinlerde Hititçe *şena-* olarak adlandırılan küçük insan figürinleri (Kümmel, 1967: 19vd.) ya da hayvanlar sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra “insan vekil” de söz konusudur. Ve bunun için savaş esirleri (NAM.RA) kullanılmaktadır (de Martino, 2006:102.). KUB 17.18 nolu metnin öy. II 17- 18’de canlı olan erkek ve kadın *vekillerden*² bahsedilmektedir (Reyhan, 2002:101). Bryce, bir tanrıya yakarırken erkek esir, tanrıçaya yakarırken ise kadın esir vekil tayin edildiğini belirtmiştir (Bryce, 2002: 224.). Öte yandan aynı durum hayvan vekiller için de geçerlidir. Örneğin KBo 9.129 öy.5-9 da, kişi erkekse ona bir boğayı vekil yaptıkları, kadın ise bir ineği vekil yaptıkları ve onları kurban ettikleri kaydedilmiştir (Reyhan, 2002:99-100). Hititçe metinlerde Luwice «^(LÚ)*tarpalli-*, «*tarpanalli-* (Akadça ^(LÚ)*PŪHU*, *PUHŠU*, Hurriçe, *puhugari-*) kelimeleri, bir kimsenin yerini tutan insan, vekil, birisinin yerine verilen kişi, hayvan ya da nesne, substitüt olarak bilinmektedir (Ünal, 2007: 550; 699; Tischler, 1982: 87.). Diğer taraftan («*nakku-*, *nakkušša-*, *nakkušši-*, ^{UDU}*nakkušši-* kelimeleri de “günah keçisi, günah taşıyıcı, vekil, birisinin yerine verilen kimse ya da kurban edilen hayvan” olarak çevrilmektedir (Ünal, 2007:471; Tischler, 1982: 55.). Birbirine benzeyen bu iki uygulamanın en belirgin farkının, *tarpalli-* de daha çok kurban etmek/öldürmek tercih edilirken, *nakkušši* de daha çok vekilin serbest bırakılması, uzaklaştırılması, salınması söz konusudur (Reyhan, 2003: 132.; Sevgül-Çilingir, 2020:168)³. Kümmel, Hititçe metinlerde karşılaştığımız “yerine koyma” ritüellerinin, Mezopotamya kökenli olduğunu⁴ söyler ve I. Şuppiluliuma döneminde, Mezopotamya ile ilişkilerin sıklaştığı dönemden itibaren görülmeye başladığına işaret eder (Kümmel, 1967: 188.). Giorgieri, Suriye ve Mezopotamya ile ilişkilerin ilk olarak Labarna-I. Hattuşili döneminde başladığına ve dolayısıyla etkileşimin ve bu uygulamanın ilk örneklerinin eski Hitit döneminde olduğuna işaret eder (Giorgieri, 1992: 47-98.;90.) Goedegebuure de vekil kral ritüellerinin en eski örneklerinin Eski Hitit Döneminde görülebileceğine dikkat çeker (Goedegebuure, 2002: 61vd.).

Substitüt metni olarak bilinen KUB 24.5 de krala öleceği kehanet yoluyla rüyasında bildirilir. Bunun üzerine Kral kendi yerine, Ay Tanrısı’na bir *tarpalli-* “vekil insan” sunar. Ve kralı bırakıp onunla yetinmesini söyler.

² TI-*an-du-uš tar-pa-al-li-uš*: “canlı vekiller” KBo 15.12 7’; Kümmel, 1967: 126. Örnek metin yerlerini çoğaltmak mümkündür.

³ Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Gurney, 1977: 51.

⁴ Bu uygulamanın Mezopotamya kökenli olduğuna dair ayrıca bkz. Gurney, 1977: 58vd.

Metnin devamında günah keçisi olarak belirlenen bir boğanın, muhtemelen kötülükleri uzaklaştırması adına sürülmesi ve de sonra sunulması yani kurban edilmesi söz konusudur.

KUB 24.5 öy. (Kümmel, 1967: 7 vdd.; Ünal, 2020:230).

- 7' [(nu ki-iš-š)]a te-iz-zi ka-a-ša-wa me-mi-ia-an-ni ku-e-da-ni
 8' [še-er (ar-ku-wa-ar ti-i)a-u-wa-an-zi] ú-wa-nu-un nu-mu ^{DXXX} EN-IA iš-da-ma-aš
 9' [zi-ik-wa ^{DXXX} ku-it (GISKI)]M-ah-ta nu-wa-ma-an am-me-el HUL-lu i-ši-ih-ta
 10' [(nu-wa-za ka-a-ša) <<tar-pa-al]li-uš pí-di SUM-ih-hu-un nu-wa-za ku-u-uš da-a
 11' [am-mu-uk-ma-wa ar-ha tar-ni (n)]u-kán GUD.MAH TI-an har-pí UGU pé-en-ni-ia-an-zi
 12' [na-an (har-pí š)e-er ši-pa-an]-da-an-zi...

7'-8' [ve şöyle]e der: Ey benim Ay Tanrısı, efendim, hangi konuda sana (yerine)koyma duası etmek üzere geldimse beni (iyi) dinle!

9' [Ey benim] Ay Tanrısı, eğer bir fal işareti vermiş olmak[la] benim sonumun geleceğini belirttiysen (bana şer bir haber verdiysen), şimdi bak,

10'ben kendi yerime geçecek birisini (substitute olarak) veriyorum. Onu al

11'[ve beni rahat bırak!] Sonra canlı bir boğayı yukarı harpa-‘ya⁵ sürerler

12' ve o yüksek yerde onu sunarlar.....

Ölüm aldatmacası olarak bilinen bu uygulamaya göre kral soyunur, bir mağarada saklanırken, kraliyet elbisesi, savaş tutsakları arasından (NAM.RA) bir vekile (*tarpalli-* / *PŪHU/ nakkušši*) giydirilir, kraliyet tahtına oturtulur ve öldürülür. Sonrasında ise “kralımız öldü” diye ilan edilir (Ünal, 2020: 230). Ünal tarafından insan kurbanı olarak da nitelendirilen “yerine insan koyma” eylemleri aslında cin ve demonların gözünü boyamak için yapılan bir uygulamadır (Ünal, 2013:111). Bu sayede ölümün ve kötü hastalığın uzaklaştırılacağına inanılır⁶. Hititçe metinlerde örneklerine rastladığımız yerine koyma, vekil ya da fedai tayin etme ritüelleri özünde bir kralın ölümüne engel olma ya da ölüm korkusu yaşayan kralı yatıştırmak için uygulanırdı. Kral için öleceği kehanet ediliyorsa ve kral bunu rüyasında görmüşse yani içgörü ya da kehanetle/fal aracılığıyla kendisine bildirilmişse yapılması gereken ritüel bellidir (Bryce, 2002: 225). Asıl dikkat çeken ayrıntılardan biri de vekil olarak tayin edilen savaş tutsağının, kralın elbiselerini giyip, tahtına oturduktan sonra bu geçici kral görevini yedi gün boyunca sürdürmekte olduğu ve kral gibi yedirilip, içirilip, saygı görüp yedinci günün sonunda öldürüldüğüdür (Kümmel, 1967: 62-63 ; Sevinç-Erbaşı, 2013:119).

II. Murşili'nin eşi kraliçe Gaššuwaliya'nın iyileşmesi için, hastalığın çaresi olarak gördüğü çok güzel bir kadını, kendisinin yerine vekil olarak Lelvani'ye göndermiştir. Bu ikame ritüelin ilgili satırları şöyledir:

KBo 4.6 öy. (CTH 380; Singer, 2002:72.; Goedegebuure, 2002: 71.)

- 10' nu ma-a-an DINGIR^{LIM} EN-YA am-me-el ku-it-ki [^{MUN}]US Ta-wa-an-na[-]
 11' HUL-lu ša-an-hi^l-eš-ki-ši nu-ut-ta ka-a-aš-ma [am]-me-el :tar-pa-a[-aš-ša-an
 12' ú-nu-wa-an-da-an up-pa-ah-hu-un na-aš-kán am-mu-uk kat-ta-an SIG₅-an-za
 13' pár-ku-i-ša-aš a-pa-a-aš mi-iš-ri-wa-an-za a-pa-a-aš har-ki-ša-aš a-pa-a-aš
 14' na-aš-kán hu-u-ma-an-da-az a-ša-nu-wa-an-za nu-kán DINGIR^{LIM} EN-YA a-pu-u-un

⁵ (GIŠ)harpa- “ekin yığımı, odun yığını” Ünal, 2007: 183.

⁶ Benzer bir metin yerinde KBo 15.7 6'-9' satırları arasında Yemin Tanrısı'nın yatışması için bir erkek vekilin yanı sıra bir de boğa substitüt olarak sunulmaktadır. Kümmel, 1967: 36vd.

- 15' *me-na-ah-ha-an-da uš-ki nu PA-NI DINGIR^{LM} EN-YA ka-a-aš MUNUS -aš ú-e-ha-at-ta-ru*
 10 Ey Tanrım, efendim, eğer benim Tawananna'nın her hangi bir
 11 hastalığını arıyorsan (...) işte süslenmiş (kadın) vekilimi
 12 sana gönderdim. O benden daha iyidir.
 13 (Bana kıyasla) o temizdir, o parlaktır, o, beyazdır (saftır).
 14 ve o her açıdan hazırlanmıştır. Ey tanrım, efendim, onu
 15 karşına alıp bak! Efendim bu kadın tanrının huzuruna çıksın.

Metinde kadın vekilin/ikamenin gerçek kaderi belirtilmemiştir. Ayrıca ritüel, ilahi gazabı saptırma amacına ulaşamamış ve Gaššuwaliya, ölmüştür⁷.

Masalıcı-Şahin ile birlikte tanıttığımız, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi tablet arşivinde bulunan Bo 7832 nolu rüya tabletinde geçen bazı ifadeler, bir substitüt uygulaması olasılığını da bize düşündürmüştür. Bo 7832 ay. I 7'de geçen *arkuwar tiyauwaš*'ın hemen akabinde 8'. satırda geçen *ka-ru-ú da-a-iš* "eskiden koydu" ve 9'. satırda geçen "NAM.RA" kelimesi, bir substitüsyon "yerine koyma, ikame" ritüelinin varlığına işaret etmektedir. *arkuwar tiyauwar-* "sunma, koyma duası" (Ünal, 2016:542); tanrılara karşı bir yakarışı anlatan ritüel performans (Singer 1996: 49) olarak tanımlanmıştır. *arkuwar tiyauwaš*'ın kehanetle bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Rüyalar da tanrılardan gelen işaretlerin bir göstergesi olarak kabul edildiğinden rüya ile de bu dua türü ilişkilendirilmiş olmalıdır. Öte yandan, öy. I 2' de geçen ^DJUTU^Š "Majeste", öy. I 3'de geçen *m]a-ni-aḫ-zi* "yönetir" ve öy. I. 8'de geçen (LÚ)NAM.RA "esir, tutsak" kelimelerinin ard arda sıralanması, ayrıca öy. II 12' de Arinna'nın Güneş Tanrıçası için sunulan koyunlar, acaba metnin kırık kısımlarında bir *tarpalli-*, *nakkušši-* ya da *PŪHU* kelimelerinin geçtiğine mi işaret etmektedir? Maalesef net bir sonuca varmak mümkün değildir. Tüm bunlara ek olarak, öy.II 10'da geçen GAM *ariya-* "kehanet ile sorgulamak" ifadesi de önemlidir. Zira Krala öleceği bir fal/kehanet vasıtasıyla bildirilmektedir (Masalıcı-Şahin- Sir Gavaz, 2022, yayım aşamasında; krş. KBo 15.2 ay. 5-10.; Kümmel, 1967:60vd.).

Bo 7832

ay.I

7' *še-er a]r-ku-wa-ar ti-ia-u-wa-ar [ú-wa-nu-un⁸*

8' [.....-]ar-za ka-ru-ú da-a-iš

9' [.....]x NAM.RA-ia

10'[..... ka-ru-]ú DŪ-an

7' (yerine)koyma duasını yapmak üzere [geldim.

8' [ ] ... eskiden (yerine) koydu.

9' [ ] NAM.RA

10'[eskide]n yapmış

Hulana Nehri önünde gerçekleştirilen bir ritüelde Kuššara Kralı'nın elbisesinin bağlandığına dair bir kayıt bulunmaktadır. KUB 58.15 nolu metinde geçen bu ifade bir substitüsyon ayinine mi işaret etmektedir? Zira substitüsyon metinlerinde kralın elbisesinin çıkarıldığı bilinmektedir.

⁷ Ayrıca Gaššuwaliya'nın bu metindeki kimliği tartışmalıdır ancak çoğu araştırmacı II. Muršili'nin eşi olarak kabul eder. Singer, 2002:71.

⁸ Bu satır, KUB 24.5 öy.8''e göre tamamlanmıştır. Bkz. Kümmel, 1967: 8.

KUB 58.15 öy.123 (Ünal, 1997: 351vd.)

10 [í]^D SÍG ŠA^{HUR.SAG} *Hu-wa-at-nu-wa-an-da*

11 [*pa-an-zi nu-kán?*] TÚG LUGAL^{URU} *Ku-uš-šar kat-ta ha-ma-an-kán-zi*

12 [ ]x 2 PA BAPPIR 2 PA MUNU₈ 10 PA NÍG.HAR.RA

13 [ ]x-an 4 GU₄ 40 UDU 2 GA.KIN.AG 2 IM-ZA

14 [ ] 5 SÍGⁱ *ki-iš-ri-iš* MU-tiⁱ SÍGⁱ *pa-a-i*

15 [^{HUR.SA}]^G *Hu-wa-at-nu-wa-an-da-aš* [*p*]*a-a-i*

10 Huwatnuwanta Dağı'ndan doğan Hulana (Yün) Nehri

11 (giderler ve onlar?) Kuššara Kralı'nın elbisesini aşağı bağlarlar.

12 iki ölçek biralı ekmek, iki ölçek malt, on ölçek ince un

13 dört sığır, kırk koyun, iki peynir, iki maya

14 beş iyi yün Hulana nehrine verir.

15 Huwatnuwanta Dağı'na verir.

Genellikle insanlardan yalıtılmış, yerleşim yerlerinin dışında, kirlilikten ve hastalıktan arınmak amacı ile yapılan büyü ritüelleri, kişiyi ölümden, hastalıktan veya pislikten korumak, kötü talihini iyiye çevirmek ve hatta kötü kaderi değiştirme uğruna yapılan ve insan yaşamını doğrudan etkileyen önemli uygulamalar içermekteydi. Hasta ya da kirli olan kişinin kutsaldan uzaklaşıp, kötü yola sapması, ibadetlerini aksatması ya da uygun olmayan kişi ya da nesnelere teması, onun arınmasını ve tanrıların huzurunda aklanmasını gerektiriyordu. Bu ise yalnızca ehil kişiler tarafından yapılan büyü ritüelleri ile mümkün olmaktadır. Ama bu ritüellerin icrası sırasında kötülüğün ve hastalığın def edilmesi için birçok sembolik jest bulunmaktaydı. Schwemer, kötülüğün ve pisliğin çeşitli figürler ve hayvanlar gibi taşıyıcılarla sembolik temas ve benzeşmelerle aktarıldığını ve daha sonra da o taşıyıcıların yok edildiğini ya da uzaklaştırıldığını ifade etmektedir (Schwemer, 2020:224). Yukarıda ele alınan Hulana nehri ritüeli de muhtemelen kirliliğin ve de kötülüğün nehir vasıtasıyla uzaklaştırılmasına yönelik bir büyü eylemi içermektedir. Aynı zamanda kralın elbisesinin bağlanması (TÚG LUGAL^{URU} *Ku-uš-šar kat-ta ha-ma-an-kán-zi*), kralın dahil olduğu bir substitüsyon ayinine mi işaret etmektedir? Yani kralın giysisi çıkartılarak, simgesel olarak kralın, krallık vasfının ondan bir süreliğine alınması ve sonrasında yerine geçirilen bir vekil vasıtası ile arındırılarak krala yeniden giydirilmesi/krallık vasfının yeniden iadesi gibi düşünülebilir. Öte yandan, burada ikame edilen/vekil tayin edilen, bir insan yerine, nehre bağışlanan hayvan(lar) ve diğer nesnelere de olabilir.

Hitit ritüellerinde kötülüğün, hastalığın ve kirliliğin aktarıldığı “vekiller” bazen canlı olarak bir kişi ya da hayvan, bazen de cansız bir nesne olabilmekteydi. Cansız bir vekile örnek olması açısından Kizzuwatna'lı büyücü Maštigga'nın kişinin üzerinden kötü sözü (*idalu uttar*) kaldırmak için yaptığı ritüelde şöyle kaydedilmiştir:

KBo 24.1+KUB 32.113+KBo 8.76

I

11' ŠA SAG.DU-KA-wa tar-pa-al-li-iš na-an-ši-kán še-er ar-ha

12'wa-ah-nu-uz-zi

11' “senin başın için vekil(dir)” ve onu, onun üzerinde

12' çevirir...

Bu pasajda geçen *tarpalli-* ‘vekil’ bir tenceredir. Ve kurban sahibi üzerindeki kötü sözün def edilmesi için yaşlı kadın tencereyi kırar. (Metnin transliterasyon ve tercümesi için bkz. Reyhan, 2003: 172-173). Yukarıda bazen kişiler yerine onların figürlerinin (*šena-*) konulduğuna değinmiştik. KBo 12.107 ay. 6 vd’de hamurdan yapılmış iki figürün Hititçe metinlerde sıklıkla geçen NINDA.KUR₄.RA’nın “kalın ekmek, somun” üzerine yerleştirildiğini ve tanrı Apritta’ya bu vekillerin sunulduğu kaydedilmiştir:

KBo 12.107 ay. (Kümmel, 1967: 20).

6’ II še-e-ni-eš-ša-an iš-na-aš NINDA.KUR₄.RA^{HLA} [(ti)-ia-an-zi]

7’ nu-uš^DAp-ri-it-ta-aš pí-ra-an da-a-i [?]

8’ nu me-ma-i ka-a-ša-wa-at-ta EN.SISKUR tar-pa-[(al-le-e-eš)]

9’ up-pé-eš-[ta

6’ Kalın ekmeklerin üzerine, hamurdan yapılmış iki figür [yerleştirirler.]

7’ ve (büyücü) onu tanrı Apritta’nın önüne koyar.

8’ ve (şöyle) der: “Bak! Ritüel beyi size vekil[ler]

9’ getirdi.

Substitüt metinleri incelendiğinde, vekil olarak çoğunlukla hayvanların kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli hayvanların vekil tayin edilip, yakıldıklarına dair ilgili metin yeri şöyledir:

KUB 7.10 (Bo 2331) II (Kümmel, 1967: 130).

1 *tar-pa-al-li-uš* <A-NA> I GUNNI

2 *wa-ar-nu-an-zi*

3 A-NA I GUNNI-*ma* GUD.MAH

4 *wa-ar-nu-wa-an-zi* A-NA <I> GUNNI-*ma*

---

5 UDU.ŠIR MÁŠ.GAL.ŠIR-*ia*

6 *wa-ar-nu-wa-an-zi* A-NA I GUNNI-*ma*

7 ŠA MUNUS.LUGAL *tar-pa-al-li-uš*

8 *wa-ar-nu-wa-an-zi*

1 vekilleri bir ocak(ta)

2 yakarlar.

3 bir ocakta boğa,

4 yakarlar. (Bir) ocakta

---

5 koç ve teke

6 yakarlar. Bir ocakta ise

7 Kraliçe’nin vekillerini

8 yakar[lar].

Kizzuwatnalı büyücü Maštigga'nın ritüelinde koyunların vekil tayin edildiği, ritüel icrası sırasında ise ağızlarına tükürülerek kesildiği veya yakıldıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Benzer bir işlem aynı ritüelde bir köpek yavrusu için de yapılmıştır (Reyhan, 2002: 46-47; 99.):

KUB 32.115+KUB 34.84+IBoT 2.111+ KBo 39.8

ay.III

14 [(EGIR-*an-da-ma-za* UR.TUR *da-a*)]-*i na-an-kán A-NA II BE-EL SÍSKUR*

15 [(*še-er ar-ha wa-ah-nu-zi nu*)]*ki-iš-ša-an me-ma-i tar-pa-al-li-iš-wa*

16 [(NÍ.TE-*aš hu-u-ma-a*)]*n-da-a-aš nu-uš-ši-kán i[(š-ši)]-i an-da*

17 [(*al-la-pa-ah-ha*)-*an-z*]*i nu ki-iš-ša-an te-ez-zi [(pa-r)]a-a-wa-ra-an-kán*

18 [(*al-la-pa*)-*ah-ha-an-z*]*i a-pí-el UD-aš hu-ur-ti-ya-aš nu-kán*

19 [(UR.TUR *ku-na-an-z*)]*i nam-ma-an ha-ri-ya-an-zi*

14 sonra (yaşlı kadın) bir köpek yavrusu alır, onu iki ritüel sahibinin

15 üzerinde çevirir. Ve şöyle söyler: “(o),

16 tüm vücutlarınızın tasviri(dır)”. Onlar onun ağzının içine

17 tükürürler ve şöyle söyler: “onlar

18 o günün lanetlerini tükürdüler.”

19 köpek yavrusunu öldürürler. Sonra onu gömerler.

Metinde vekil tayin edilen köpek yavrusunun ağzına tükürülmesi muhtemelen ritüel sahibinin hastalık ya da kirliliğinin hayvana yüklenmesi içindir. Köpeğin daha sonra öldürülüp, gömülmesi ile de kötülük tamamen savuşturulmuş olur. “Günah keçisi” kavramı olarak nitelendirdiğimiz ve kişinin günahlarından arınması ya da bir hastalıktan/ salgından kurtulmak adına kirliliğin, kötülüğün, hastalığın bir hayvana yüklenerek, hayvanın düşman ülkeye salınması ya da hayvanın kurban edilmesi uygulaması metinlerde sıkça karşılaştığımız bir uygulamadır. Vekil tayin edilen hayvanların uzaklaştırılması ya da öldürülmesi ile bir arınma gerçekleşmektedir. Yukarıda verdiğimiz pasajda köpek yavrusuna yüklenen kirliliğin onun öldürülmesi ile son bulması bu uygulamaya örnektir. Aynı ritüelde bir koyunun bu sefer *nakkušši*- ilan edildiği ve koyunun Güneş Tanrısı'na sunulduğu ama öldürülmediği kaydedilmiştir (KBo 39.8 ay. III 38-43; Reyhan, 2003: 174; A. Mouton (ed.), hethiter.net/: CTH 404.1.I (INTR 2016-03-23); Çilingir-Cesur, 2020:166). Bu da yukarıda bahsettiğimiz üzere, *nakkušši*- uygulamasının *tarpalli*- ile aynı anlama gelmesine karşın farklı uygulandığının bir kanıtıdır.

Ayrıca Hititçe metinlerde her zaman gece gerçekleştirilen *ambašši* ritüelleri⁹ “yakma kurbanı”, sıklıkla güneş doğmadan önce ya da güneş battıktan hemen sonra icra edilmekteydi. Günahattan arındırma ve kirliliğin yok edilmesi için öküz gibi büyükbaş hayvanların yanı sıra, koç, keçi, koyun, kuzu, oğlak, at, domuz ve kuşların metinlerde yakılarak kurban edildiği görülmektedir. Bu kurban tipinin en tipik uygulaması ise daha çok kuşların yakılarak kurban edilmesidir (Sevinç-Erbaşı, 2013:133, 135.).

Hitit İmparatorluk Dönemi Kralları'ndan II. Murşili'nin konuşma bozukluğu/dil tutulması hastalığının ve bu hastalığın giderilmesi için yapılan ritüelin anlatıldığı metinde, hastalık nedeni fal aracılığı ile tespit edilmiştir. Metinden, kralın dilinin tutulmasından yıllar sonra kralın bir rüya gördüğü ve bu rüyaya istinaden bir fal baktırdığı anlaşılmaktadır. Fal, hastalık sebebi olarak Manuziya Kenti Fırtına Tanrısı'na işaret etmektedir. Falda ayrıca Manuziya Kenti Fırtına Tanrısı'na, muhtemelen onu yatıştırmak ve hastalığın def edilmesi için,

⁹ Hurri inanç sistemi içinde en iyi tasvir edilen bayramlardan biri olan *hišuwu* bayramı sırasında çok defa *ambašve keldi* “rahatlık ve esenlik” terimleri geçmektedir Sevinç-Erbaşı, 2013: 137.

vekil/ikame/substitüt olarak bir sığırın belirlenmesi ve onunla birlikte kuşların da yakılarak tanrıya sunulması tespit edilmiştir.

CTH 486¹⁰

öy.I

14 [.....]GUD *pu-u-hu-ga-ri-in*¹¹

15 [(ú-nu-e-ir nu-uš-ša-an ^DUTU^{ŠI} ŠU-an da-)]iš na-an-[(ká)]n

16 [(I-NA KUR ^{URU}Kum-ma-an-ni pa-ra-a na)]-a-ir ^DUTU^{ŠI} [(-ma)]

17 [(EGIR-an hi-in-kat-ta GUD *pu-u-hu-ga-ri-*)]in-ma ku-e-da-ni [UD-ti]

18 [(ú-nu-e-ir nu-za ^DUTU^{ŠI} a-pí-e-da-)]ni UD-ti wa-ar-ap-ta

19 [(pí-ra-an pa-ra-a-ya-az-zi)] a-pu-u-un GE6-an IŠ-TU MUNUS^{TI}

20 [(ti-eš-ha-aš ka-ru-ú-wa-r)]i-wa-ar-ma-za ma-ah-ha-an wa-ar-ap-ta

21 nu-kán A-NA [(GUD *pu-u-hu-g*)]a-ri ŠU-an QA-TAM-MA da-a-iš ma-ah-ha-an-ma-kán

22 GUD *pu-u-hu-g*[(a-ri-i)]n pa-ra-a na-a-ir ^DUTU^{ŠI} -ma-za GUD *pu-u-hu*[(^{ŠI}-ga-ri)]

23 EGIR-an-da [(I-NA)] UD 7 KAM šu-up-pa wa-ar-ap-zi ku-it-m[(a-an-ma-kán)]

14 [ ] Bir ‘vekil’ sığırını

15 [süslediler ve güneşim elini (üzerine) ko]ydu ve onu

16 [(Kummanni Ülkesi’ne gönde)]rdiler. Majestem ise,

17 arkasından referans yaptı. ‘Vekil’ sığırı,

18 süsledikleri günde ise, o gün Majestem yıkandı, (çünkü)

19 [(önceki)] geceyi bir kadın ile

20 [(geçirdi. Sabah)] (Majestem) yıkandıktan sonra ise,

21 elini bahsedildiği şekilde ‘vekil’ sığıra koydu.

22 ‘Vekil’ sığır gönderildiği zaman Majestem, ‘vekil’ sığırın

23 arkasından 7 gün boyunca temizlendi/arındı.

Metnin devamında, esenlik, rahatlama, yiğitlik gibi çeşitli nedenler sıralanarak her biri için birer kuşun yakılarak kurbanı söz konusudur. Metinde; kuşların yanı sıra yakılarak kurban edilen koyunlar da bulunmaktadır (Alparslan, 2006: 120). Görüldüğü gibi, bu metinde ritüel sahibi kraldır. Ve onun yerine tayin edilen vekil ise bir “sığır”dır. Kral, Manuziya Tanrısına substitüt olarak sunulacak bu hayvana elini dokundurma suretiyle hastalığını aktarmış ve sığırın yakılarak kurban edilmesi ile de hastalık yok olmuştur.

Yerine Koyma/ikame etme/özdeşlik kurma yönteminde şimdiye kadar verdiğimiz örneklerden de yola çıkarak, ritüel sahibi ile eşitlenen, insan ya da hayvan ya da bazı cansız nesnelere “ritüel sahibinin “vekil”e elini sürmesi ya da dokundurması, ritüeli icra eden büyücü kadın ya da kahinin ritüelde vekil olarak kullanılacak nesnelere kişinin üzerinde çevirmesi, sallaması ya da dolaştırması, ritüeli icra eden kişinin, vekil tayin edilen hayvanın ağzına tükürmesi (Sevinç-Erbaşı, 2013:368), ritüel sahibinin elbiselerinin, vekil tayin edilene giydirilmesi gibi tekniklerle kötülüğün, hastalığın ya da kirliliğin aktarıldığı ve savuşturulduğu görülmektedir.

¹⁰ CTH 486: öy.14-38. Transliterasyon ve tercüme için bkz. Alparslan, 2006: 116-120. ; Ayrıca bkz. S. Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 486 (INTR 2015-10-21).

¹¹ Görüldüğü gibi bu metinde *tarpalli-* kelimesi hurrice karşılığı olan *puhugari-* kelimesi kullanılmıştır.

Hitit ordusunda baş gösteren bir salgına karşı düzenlenen Ašhela ritüelinde, salgına neden olan tanrıyı yatıştırmak ve onu memnun etmek için çeşitli sunular gerçekleştirirler. Ayinde ayrıca, “günah keçisi” olarak belirlenen hayvanlara ve bir kadına hastalığın yüklendiği ve düşman ülkesine salındığı görülmektedir. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

KUB 9.32+ Bo 4445 öy. (Dinçol, 1985:11vd.).

25 *nam-ma-kán* UDU. ŠIR-aš^{HLA} SAL^{TUM}-ia NINDA.KUR₄.RA KAŠ-ia KARAŠ *iš-tar-na ar-ha pí-da-an-zi*
 26 *na-aš LÍL-ri pí-an-na-an-zi na-aš-kán pa-a-an-zi A-NA ZAG LÚKÚR an-da*
 27 *ar-ha pí-it-ta-la-an-zi ku-e-da-ni pí-di-an-zi-el Ú-UL a-ra-an-[(zi)]*
 28 *nu-kán an-da QA-TAM-MA-pát me-mi-iš-ká-an-zi ka-a-ša-wa-aš-ša-an ku-it [(ki-e-el ŠA KARAŠ)]*
 29 *i-da-a-lu A-NA A-MI-LU-UT-TI GUD^{HLA} ANŠE.KUR.RA^{MEŠ} ANŠE. GİR.NUNN[(A)]*
 30 *Û A-NA ANŠE^{MEŠ} ku-it an-da e-eš-ta ki-nu-na-wa-ra-at-kán ka-a-[(a)]*
 31 *IŠ-TU KARAŠ ku-u-uš UDU. ŠIR- aš^{HLA} SAL^{TUM} ar-ha ú-te-ir*
 32 *nu-wa-ra-aš-za ku-iš ú-e-mi-ia-zi nu-wa-za ki-i HUL ÚŠ-an a-pa-[(a-aš KUR-e-an-za da-a-ú)]*

25 Sonra koçları ve kadını, ekmeği ve birayı, ordugahın içinden dışarı götürürler.

26 ve onları açık araziye sürerler. Giderler (onları) düşman ülkesi sınırı içine

27 salarlar. Bizim olan yere gelmezler.

28 ve bu sırada aynı şekilde söylerler: “Bak! Bu ordunun

29 insanları, koyunları, atları, katırları

30 ve eşekleri içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak onları

31 ordugahtan bu koçlar ve (bu) kadın götürdüler.

32 Onları kim bulursa, bu kötü salgını (da) o ülke alsın!”

Görüldüğü gibi ordunun üzerindeki salgını yok etmek adına bir kadın ve koçlar günah keçisi olarak seçilmiş, onlara hastalık aktarılmış ve bu sayede ülkeden def edilmiştir. İlginç olan hastalığın yüklendikten sonra, onların düşman ülkeye salınmasıdır. Ve o ülkenin başına musallat edilmesidir. Metnin yukarıda verilmeyen öy.6-24 satırları arasında substitüt olarak seçilen kadının ve koçların süslendiği ve bunun için de bir gece öncesinden hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da ritüelin önemli ayrıntılarından biridir.

Kralın düşman ülkesine saldırması ve düşman ülkesinin tanrılarını kızdırması sonucu baş gösteren salgına karşı yapılan *puliša* ritüelinde ise bir erkek vekil, tanrının yatışması için sunulmaktadır:

KBo 15.1 (Kümmel, 1967: 112vd.; Karauğuz, 2022: 139.)

I

15 *ki-i ÚŠ-an ŠA KUR LÚKÚR ku-iš-ki DINGIR^{LIM} LÚ DÛ-at nu-wa-aš-ši k[a-a-š]a LÚ ú-nu-wa-an-ta-an*
 16 *A-NA LÚ PU-HI-ŠU pí-ih-hu-un IŠ-TU SAG.DU-ŠU-wa ka-a-[aš šal-l]i-iš*
 17 ^{UZU}ŠÀ-za-wa ka-a-aš šal-li-iš ÚR-az-za-ia-wa ka-[a-aš šal-li]-iš
 18 *nu-wa-kán zi-ik DINGIR^{LIM} LÚ k[e-e-e]z LÚ ú-nu-wa-an-[ti-it pa-ra-a] ga-la-an-ga-za*

15 Bu salgına düşman ülkenin herhangi bir erkek tanrısı sebep olmuşsa bak! Süslü bir erkek

16 vekili ona verdim. Bak! başı için büyük(tür).

17 yüreği için büyüktür. Uzvu için büyük(tür).

18 Sen erkek tanrı bu süslü adamlarla teskin edilmiş ol!

Yine ülke içindeki salgına karşı yapılan ritüellerden biri olan ve içinde luwice pasajlar bulunan, Zarpiya ritüelinde (CTH 757; Otten, 1953.) de fonksiyonları belli olmayan “henüz kadına gitmemiş” sekiz erkek substitüt olarak sunulmaktadır: “Onları kurban masasına saçar, Aksı yönde şarabı döker. Sekiz çocuk gelir. Henüz kadına girmemiştir. Çocuğun birisini teke derisine sararlar. O ilerler ve kurt (gibi) bağırır. Sofraları döndürdüler.” (II 8-13.; Karauğuz, 2020:279.). Dinçol, bu durumun, Aşhela ritüelinde de dişi koyun için aranan bir özellik olarak karşımıza çıktığını ve onun da henüz koça gitmemiş olması gerektiğini vurgulayarak, bu uygulamanın, dinsel yönden temiz olmanın ritüelin icrasında etkili olacağı inancından kaynaklandığına işaret etmektedir (Dinçol, 1985:32).

Sonuç ve Değerlendirme

Hititçe çivi yazılı metinlerde büyü ritüelleri kapsamında değerlendirilen “*Yerine koyma, yerine geçme, vekil tayin etme, ikame etme, substitüsyon, başka bir kişi, hayvan ya da nesneyle özdeşleştirme*” kavramı genel olarak bir kişinin yerine tayin edilen “vekile” hastalığın, kirliliğin ya da kötülüğün aktarılması ile kişinin üzerine musallat olmuş olan musibetin uzaklaştırılması ve de savuşturulmasıdır. Vekil tayin edilen şey bazen bir hayvan ya da nesne olabildiği gibi, bir insan da olabilmektedir. Vekil, bazen, başka bir yere, ülkeye gönderilmek suretiyle uzaklaştırıldığı gibi, doğrudan kurban edilmek suretiyle de hastalık/bela/musibet def edilebilmektedir. Ayrıca vekil, cansız bir nesne ise kırılarak ve parçalanarak da hükümsüz hale getirilebilmektedir. Tüm bunların dışında yukarıda bahsettiğimiz, KUB 58.15 öy.123 nolu örnek metinde olduğu gibi, kötülük, kirlilik bazı kurban malzemelerine yüklenerek nehir vasıtasıyla da uzaklaştırılabilmektedir.

Kaynakça ve Kısaltmalar

Alparslan, M. 2006: *II. Murşili ve Dönemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bo= Inventarnummern von Tontafeln aus Boğazköy.

Bryce, T. 2002: *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

CTH= Laroche, E. 1971: *Catalogue des textes hittites*, Paris.

Çilingir-Cesur, S. 2020: *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

De Martino, S. 2006: *Hititler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dinçol A.M. 1985: “Aşhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış [Das Ritual von Aşhella (CTH 394) und ein Überblick über die magischen Handlungen gegen die Seuchen bei den Hethitern]”, *Belleten* 49: 1-40.

Giorgieri M. 1992: “Un rituale di scongiuro antico ittita per Labarna-Ḫattušili”, *SMEA* 29: 47-98.

Goedegebuure P.M., “KBo 17.17+: Remarks on an Old Hittite Royal Substitution Ritual”, *JANER* 2 (2002) 61-73.

Gurney O.R. 1977: *Some Aspects of Hittite Religion. Schweich Lectures of the British Academy 1976*, Oxford.

Gurney, O.R. 2001: *Hititler*, Çev. P. Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

KBo = *Keilschrifttexte aus Boghazköi*, Leipzig, Berlin 1916 vd.

KUB = *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin 1921 vd.

Kümmel von H.M. 1967: *Ersatzrituale für den hethitischen König*, (StBoT 3) Wiesbaden.

Otten H. 1953: *Luwische Texte in Umschrift*, Berlin.

- Reyhan, E. 2002: *Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna'lı Kadın Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Reyhan, E. 2003: “Kizzuwatna'lı Maštigga'ya ait Ritüel Metinler Üzerine”, *Archivum Anatolicum* VI/1: 165-196.
- Schwemer, D. 2020: “Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı”, M. Doğan Alparslan, M. Alparslan (eds) *Hititler. Bir Anadolu İmparatorluğu*, 219-228.
- Sevinç-Erbaşı, F. 2013: *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü. Cenaze ve Diğer Ritüeller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Singer, I. 1996: Muwatalli's prayer to the assembly of gods through the storm-god of lightning, (CTH 381), Atlanta, Georgia.
- Singer I. 2002: *Hittite Prayers*, (SBL Writings from the Ancient World 11) Atlanta.
- Tischler J. 1982: *Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis. Mit einem semasiologischen Index*, (IBS 39), Innsbruck.
- Ünal, A. 1997: “Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar”, *Archivum Anatolicum* 3/1: 341-356.
- Ünal, A. 2007: *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitiscen. A Concise Multilingual Hittite Dictionary. Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Vol. I-II, Hamburg.
- Ünal, A. 2013: “Eski Anadolu ve Hitit Dinleri”, *Aktüel Arkeoloji* 31:98-113.
- Ünal, A. 2016: *Hititçe Türkçe, Türkçe Hititçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte/Grand Dictionary of Hittite-Turkish, Turkish-Hittite alongside with Word Lists of Hattian, Hurrian, Hieroglyphic and Cuneiform Luwian and Palaic*, Ankara.
- Ünal, A. 2020: “Hititlerde Rüya / Dream in the Hittite World”, M. Doğan Alparslan, M. Alparslan (eds) *Hititler. Bir Anadolu İmparatorluğu*, 476-492.

HİTİT DİNİ TÖRENLERİNDE ÖPME RİTÜELİ

Gülgüney Masalçı Şahin*

ÖZET

Öpme ve öpüşme eylemi, insanların aralarındaki sevgiyi ve samimiyeti ifade ederken çeşitli kültürlerde farklı anlamlar içeren öpme eylemleri söz konusu olmuştur. Tarih boyunca kutsal sayılan nesnelere öpülmesi eylemi de pek çok kültürde kendini göstermiştir. Günümüzde dahi gerçekleştirilen bu eylem, toprağın, bayrağın, kutsal alanlarda kapı girişlerinin ya da ekmeğin öpülmesi gibi türlü şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

MÖ ikinci bin yılda Anadolu'da egemenlik kurmuş Hititlerin, dini törenlerinde öpme eylemi gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Hititçe *kuwaš-* fiiliyle ifade edilen bu eylemin cinsel bir eylemden ziyade dini bir eylem olup kutsiyet ve saygı ifadesi olarak kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bayram törenleri sırasında kült görevlilerinin birbirlerinin ellerini ve kimi zaman ağızlarını öpmeleri dışında mitolojik bir metin ayakların öpülmesi söz konusu olmuştur. Cenaze töreninde ise ölüyü öpme eylemi gerçekleştirilmiştir. Bayram törenlerinde karşılaşılan bir diğer öpme eylemi ise birtakım nesnelere öpülmesidir. Örneğin din görevlisinin tanrının asaları ile kralın sırtına vurmasının ardından asalarının kral tarafından öpülmesi, tanrılar tarafından kendisine bahşedilmiş olan kraliyete olan sadakatinin bir simgesi olarak yorumlanmıştır. Tanrının asaları dışında mızrağın, lapanın öpülmesi, kral ve kraliçe tarafından arpa ezmesinden yapılan ekmeğin öpülmesi ritüelleri gerçekleştirilmiştir. Ekmeğin öpülmesi bolluk ve bereketin sürmesi arzusu yanında tanrılar tarafından bahşedilen nimetlere bir saygı göstergesi olarak düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hititler, dini törenler, ritüel, öpme ayini.

KISSING RITUAL IN HITTITE RELIGIOUS CEREMONIES

ABSTRACT

While kissing and the act of kissing express the love and sincerity between people, kissing acts with different meanings have been mentioned in various cultures. The act of kissing objects that are considered sacred throughout history has also shown itself in many cultures. This action, which is carried out even today, appears in various forms such as kissing the soil, the flag, the door entrances in sacred areas or the kiss of bread.

It was known that the Hittites, who ruled in Anatolia in the second millennium BC, performed kissing in their religious ceremonies. It was understood that this act, which was expressed with the Hittite verb *kuwaš-*, was a religious act rather than a sexual act and was seen as an expression of sanctity and respect. During the festival ceremonies, apart from the cult officers kissing each other's hands and sometimes their mouths, the kissing of the feet was a mythological text. The act of kissing the dead was carried out at the funeral. Another act of kissing encountered in festival ceremonies was kissing some objects. For example, after the religious official hit the king's back with the rods of the god, the king's kissing of his rods was interpreted as a symbol of his loyalty to the kingdom bestowed on him by the gods. Apart from the staffs of the god, the rituals of kissing the spear, the porridge, and the kissing of the bread made from barley paste by the king and the queen were performed. Kissing the bread was considered as a sign of respect for the blessings bestowed by the gods, as well as the desire to continue abundance and fertility.

Keywords: Hittites, religious ceremonies, ritual, kissing ritual.

GİRİŞ

Öpme ve öpüşme eylemi, insanların aralarındaki sevgiyi, samimiyeti, sevinci ve selamlamayı ifade ederken çeşitli kültürlerde farklı anlamlar içeren öpme eylemleri söz konusu olmuştur. Yanaktan öperek karşıdakini

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

selamlama, pek çok kültürde ortaktır; sayısı bir, iki, üç hatta dört kez öpme şeklinde değişebilmektedir. Eskiçağlardan beri öpüşme ile ilgili gelenekler kayıt altına alınmıştır. Bu gelenekler, gerek insanların öpüşme şekilleri gerekse tanrı tasvirlerinin ve kutsal sayılan diğer nesnelere öpülmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kutsal öpme eylemi semavi dinlerde de görülmüştür. Eski Ahit'te ise, Yakup'un ağabeyi Esav'ın kılığına girip gözleri görmeyen babası İshak'ı öperek Esav yerine kendisinin kutsanması şeklinde aktarılmaktadır (Yaratılış 27/25-30). Hıristiyanlığın mezheplerinde ise ikonların öpülmesi, Papa'nın ve piskoposun yüzüğünün öpülmesi saygı ve kutsanmayı ifade etmektedir. Ayakların öpülmesi de Hıristiyan dini ritüelleri arasındadır (Penn, 2005). İslam dininde de öpme ile ilgili çok farklı ritüeller vardır. El, ayak, alın, göz, kutsal kitap, Kâbe öpmek gibi çok sayıda öpme ritüeli İslami gelenek içerisinde yer almaktadır (Öğüt 2007: 86; Soylu 2017: 271). Sevgi, saygı, minnet, özlem, mutluluk vb. duygusal durumlarda görülen "öpme" toplumsal bir gelenek olarak halen sürdürülmektedir ve toprağın, bayrağın, kutsal alanlarda kapı girişlerinin ya da ekmeğin öpülmesi gibi türlü şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

MÖ ikinci bin yılda Anadolu'da egemenlik kurmuş Hititlerin, dini törenlerinde öpme eylemi gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Çok tanrılı bir dine sahip olan Hititler, Anadolu'da o dönem yaşayan çeşitli kültürler ile Mezopotamya'dan aktarılan tanrılar tanrıçalar ile dini gelenekleri kendi bünyesinde sentezlemişlerdir. Hititler, tanrıları ne kadar mutlu ederlerse kendileri için de o kadar iyi olacağını, savaşlarda yanlarında bulunacaklarını, kötü büyüleri bozacaklarını, hastalıkları iyi edeceklerini düşünürlerdi. Herhangi bir olumsuz durumda fal ve kehanet aracılığı ile tanrıların neden bu olumsuz duruma sebep oldukları araştırılırdı.

Tanrılar için kutlanan bayramların sayısı 165'i bulmaktaydı ve bazıları günlerce süren törenlerle kutlanırdı. (Ünal 2016: 111) Bayram törenlerinde kurban seremonileri, müzik, danslar, gösteriler dışında pek çok ritüel ve majik eylem gerçekleştirilirdi. Kral ve kraliçenin ellerini yıkaması, kokulu yağlar sürmeleri, tanrı tasvirleri önünde reverans yapmaları, krala kartal tüyü ile su serpilmesi, tanrı ve kralın etrafında yanan meşalelerle dönülmesi, tanrının asaları ile kralın sırtına vurulması, tanrı(lar) onuruna içki içilmesi ki bunu "tanrıyı içmek" şeklinde ifade etmişlerdir, gibi eylemler yapılmıştır. Bu eylemler içinde bir de öpme eylemi söz konusu olmuştur. (Ünal, 2019: 121)

Törenler sırasında hem nesnelere öpülmesi hem de insanların birbirini öpmeleri pek çok dini tören kaydında Hititçe *kuwaš-* öpmek ve *kuwašnu-* öpüşmek fiilleriyle ifade edilmiştir. (1997:311-312; Ünal 2007:383; Ünal 2016: 306-307). Konu ile ilgili de Martino (1988) ve Kühne (1999)'nin çalışmaları mevcuttur. Ele aldıkları metin örneklerine geçen yıl yayımlanan Bo 7850 numaralı metindeki "öpme" ayini eklenerek yeniden yorumlanmak istenmiştir.

Din görevlilerinin birbirlerini öpmesi şeklinde gerçekleşen eylemlerin herhangi bir şekilde cinsellikle ilgisi olmayıp majik bir eylem olduğu araştırmacılarca aktarılmıştır (de Martino 1988, Ünal, 2016: 111) Dini bir eylem olan öpme, kutsiyeti ve saygıyı ifade etmiş olmalıdır.

Hitit metinlerinde hangi durumlarda bu kutsal eylemin gerçekleştiğini aktarmak için ilk örnek olarak *witašši* adı verilen bayrama ait fragmanlardan (CTH 692) KBo 24.28 + KBo 29.70 numaralı belgeyi vermek mümkündür:

KBo 24.28 + KBo 29.70 iv (Kühne 1999:103)

11' *nam-ma-aš-ša-an* NINDA *pa[r-ša-a-an-ta-an A-N(A DI)NGIR^{LIM} EG[IR-pa da-a-i]*

12' ^{MUNUS.MEŠ} *al-hu-it-ri-i[š]TI an-d[a]*

13' *nam-ma* NINDA *pár-ša-a-[an-]t[a-an] hu-u-m[a-a]n-ti ar-h[a]*

14' *šar-ra-an-zi* NINDA *LA-AB-KI-ma-kán* [^{MUN}]^{US} *al-hu-it-[ra-aš I-ŠU wa-a-ki]*

15' NINDA *LA-AB-KI-ma-a[z]* ^{LÚ}NAR *da-a[-i]*

16' *na-aš-ta* ^{MUNUS.MEŠ} *al-hu-[i]t-re-eš ku-w[a-aš-]ša-an-ta[-ri na-at-za]*

17' *e-ša-an-ta-ri* .....

11' Sonra bölünmüş ekmeği tanrıya geri alır

- 12' *alhuitra* kadını TI? İçinde
 13' Ayrıca bölünmüş ekmeğin hepsini
 14' taksim eder. Yaş ekmeği ise *alhuitra* kadını bir kez ısırır.
 15' Yaş ekmeği şarkıcı alır.

- 16' Ve sonra *alhuitra* kadınları birbirlerini öperler ve onlar
 17' otururlar....

Bayramlarda adak olarak sunulan nesnelere arasında yalnızca hayvan kurbanı bulunmaz ve Hititler için oldukça çok çeşidini kaydetmiş oldukları ekmeğin içki de bu sunular arasındadır. Ekmeğin bölünmesi de bayram törenlerinde sıkça görülen eylemlerdendir. Bölünmüş ekmeğin taksim edilmesinin ardından bir parça yaş ekmeğin ısırılarak *alhuitra* kadını ekmeği şarkıcıya verir ve ardından kadınlar öpüşürler ve otururlar. Ekmeğin seremonisi arasında birbirlerini öpme eylemi gerçekleştirmişlerdir. Aynı bayrama ait başka bir fragmanda ise ekmeğin bölünmesi dışında reverans yapmak, eğilmek, secde etmek anlamlarına gelen bir eylemin üç kez gerçekleştirilmesinin ardından öpüşürler:

KBo 29.89 + KBo 24.24 i (CTH 692) (Kühne 1999: 109)

- 36 [I NINDA LA-AB-G]A ú-da-an-zi n[a-at I NINDA EM-SU] kat-ta
 37 pá-r-ša-a-an-zi] na-at-kán A-NA NINDA p[ár-ša-aš III-ŠU š]a-li-ga-an-zi
 38 [na-at III-ŠU UŠ-KE-EN-NU EGI[R- an-da-ma] III-ŠU
 39 [UŠ-KE-EN-NU na-a]t-kán ku-wa-aš-ša-[an-ta-ri]

- 36 Bir yaş ekmeği getirirler v[e onlar bir ekşi ekmeğin] yanına
 37 bölerler.] ve onları ekmeğin parçalarına üç kez k]arıştırırlar.
 38 [ve onlar üç kez reverans yapar, sonra ise (tekrar) üç kez
 39 [reverans yaparlar ve o]nlar öpüş[ürler.]

Burada tören içinde diğer eylemler gibi bir dini eylem gibi öpme ritüelinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Bayramlar yalnızca kral ve kraliçenin yönetiminde kutlanmazdı. Kimi zamanda prensler bayram töreninin baş protokolü olarak yer alır ve kutlamaya iştirak ederlerdi. Prens tarafından kutlanan bayramların kaydedildiği KUB 20.88 (CTH 647.II.1.A) numaralı metinde din görevlilerinin öpme seremonisi gerçekleştirilmiştir:

KUB 20.88 öy. (CHD P: 49; Groddek 2004: 152-153)

- 1 [II LÚ.MEŠ] SANGA GAL LÚa-ra-aš LÚa-ra-an ZAG-a[n ŠU-an]
 2 ʽKAʽx U-ŠU-NU –ya ku-wa-aš-ša-an-zi II MUNUS.MEŠ SANGA [GAL]
 3 a-ra-aš a-ra-an ZAG-an ŠU-an KAʽx U-ŠU-NU –ya [ ]
 4 ku-wa-aš-ša-an -zi [ ]

5 LÚSANGA DIM A-NA LÚSANGA DTe-li-pí-nu Š[U-an III-ŠU]

6 pa-a-i nam-ma-aš UŠ-KE-EN nu A-NA LÚSANGA ʽDʽ[Ka-at-tah-ha]

7 ki-iš-ši-ra-an III-ŠU pa-a-i nam-ma-aš UŠ-KE-EN

14 LÚSANGA DIMIN.IMIN.BI ú-iz-zi na-aš UŠ-KE-EN [nu]

15 *pa-iz-zi* ^{LÚ}SANGA ^D*Te-li-pí-nu* ZAG-an ŠU-an K[Ax U-ŠU-NU –ya]

16 *ku-wa-aš-zi na-aš* EGIR-*pa ú-iz-zi*

17 *nu* ^{LÚ}SANGA ^D*Ka-a-at-tah-ha* ZAG-an ŠU-an KAx U-Š[U-NU –ya *ku-wa-aš-zi*]

18 *na-aš* EGIR-*pa ú-iz-zi na-aš* UŠ-KE-EN *nu pa[-iz-zi]*

19 ^{MUNUS}SANGA ^D*Te-li-pí-nu* ZAG-an ŠU-an KAx U-ŠU-NU –ya [*ku-wa-aš-zi*]

20 *na-aš* EGIR-*pa ú-iz-zi na-aš* UŠ-KE-EN *nu pa-i[-z-zi]*

21 ^{MUNUS}SANGA ^D*Ka-a-at-tah-ha* ZAG-an ŠU-an KAx U-ŠU-NU [–ya *ku-wa-aš-zi*]

22 *na-aš* EGIR-*pa ti-i-e-ez -zi* [ ]

1 İki baş rahip birbirlerinin sağ elini

2 (ve) ağızlarını öperler. İki baş rahibe

3 birbirlerinin sağ elini (ve) ağızlarını

4 Öperler.

5 Fırtına Tanrısının rahibi, Tanrı Telipinu'nun rahibine e[lini üç kez]

6 verir. Sonra reverans yapar. Tanrı Katahha'nın rahibine

7 elini üç kez verir ve sonra reverans yapar.

14 IMIN.IMIN.BI'nin rahibi gelir ve o reverans yapar [ve]

15 gider. Tanrı Telipinu'nun rahibi(nin) sağ elini (ve) ağızını

16 öper. Ve o geri gider.

17 Tanrı Katahha'nın rahibinin sağ elini (ve) ağızını öper]

18 Ve o geri gelir ve reverans ya[par]

19 Telipinu'nun rahibesi(nin) sağ elini ve ağızını [öper]

20 ve o geri gelir. ve reverans yapar ve gi[der]

21 Katahha'nın rahibesi(nin) sağ elini ve ağızını [öper]

22 ve o arkaya geçer.

Din görevlileri baş erkek ve kadın görevliler ile başlayarak birbirlerinin sağ elini ve ağızlarını öperler. Ardından ellerini üç kez birbirlerine uzatarak bir ritüel gerçekleştirirler. Metnin devamında Fırtına Tanrısını başka bir rahibi gelerek benzer ritüeli gerçekleştirir. Ardından tanrılar IMIN.IMIN.BI ve Telipinu'nun erkek ve kadın din görevlileri sırasıyla sağ el ve ağızlarını öperler ve tanrılara reverans yaparlar.¹ Din görevlileri arasında karşılıklı ya da tek taraflı gerçekleşen bu öpme biçimleri, kült topluluğunun kurban töreni ya da diğer dini törenler öncesinde birleştirici bir dayanışma ifadesi olarak düşünülmüştür (Kühne 1999: 120). Ticchioni bu eylemleri önemli rahipler arasında tören öncesinde gerçekleşen bir tür selamlama ve bir barış işareti olarak yorumlamıştır. (Ticchioni 1993: 142) Hıristiyan geleneğinde barış öpücüğü, bazen "kutsal öpücük", olarak da

¹ Benzer metin yerleri için bkz. KUB 34.128 ay. 1'-13'; IBoT 3.25 1'-8' (Kühne 1999: 95-96)

adlandırılan ritüelleşmiş ve kutsama anlamına da gelen eski bir geleneksel selamlama olarak bilinmektedir. (Venables, 1888).

Bayram törenleri dışında cenaze törenlerinde de bu eylem gerçekleştirilmiştir. Kraliyet ailesinden biri öldüğünde 14 gün süren cenaze töreni gerçekleştirilirdi. ritüeller arasında ölünün onuruna kutsal içki içilmesi, ekmek ya da hayvan kurbanı, ölü için saz ya da lir çalınması gibi eylemler yapılırdı. Ölünün ruhu için gerçekleştirilen bu ritüellerin ikinci gününe ait olduğu belirtilen bir tablet parçasında ölünün öpülmesinden söz edilmiştir.

KBo 25.184 II 58 (Kassian-Korolevt-Sidel'tsev 2002: 98)

58 a]k-ka-an-ta-an ku-wa-aš-zi

58 ö]lüyü öper.

Kimi zaman saygı ve itaatin simgesi gibi olan bu öpme ritüeli mitolojik anlatılara da konu olmuştur. Hurri kökenli Ullikummi'nin Şarkısı isimli mitolojik anlatıda kimin olduğu belli olmayan birinin ayaklarının öpüldüğü kaydedilmiştir:

CTH 345.I.3.1 öy.II (E. Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 345.I.3.1 (INTR 2009-08-31); Hoffner Jr. 1998: 63)

50' nu ma-aḫ-ḫa-an ^DTaš-mi-šu-uš ud-da-a-a[r ...]

51' pa-ra-a píd-da-a-et na-an gi-nu-wa 3-Š[U ...]

52' na-an pa-tal-ḫu-uš 4-ŠU ku-wa-aš-ta [...]

Tašmišu sözleri (duyduğu) zaman

dışarı koştu ve o dizini üç k[ez...]

Ve o ayak tabanlarını dört kez öptü [...]

Ayrıca yine dini belgeler dışında bir mahkeme kaydında KBo 16.59 numaralı belgede Šarupšenna isimli kişi Alauwanni isimli kişi tarafından öpülmektedir. Burada ise birbirlerini öpmeleri, tarafların onaylanan bir taahhüdü koruduklarını ve bir yemini simgeliyor olmalıdır. (de Martino 1988: 63)

Dini törenlerde pek çok nesnenin öpülmesi ritüeli de kayıt altına alınmıştır. Bunlardan biri Luvili adamların ritüellerine ait tablet parçalarından KBo 29.6 'da kaydedilmiştir. Kurban için kesilen hayvanın iç organlarından karaciğer ve kalbi kurban beyi öpmektedir.

KBo 29.6 i (CTH 763) (Starke 1985: 129)

öy.

9' na-a[š-ta EN SISK]UR ^{UZU}NÍG[.GIG ^{UZU}ŠÀ

10' nam-m[a-an k]u-wa-aš-zi nu x x

9' Ve so[nra kurban beyi] karaciğer (ve) kalp

10' Sonr[a onları ö]per ve x

Kurban beyi hayvanın kesilen kurban etini öpmektedir. Tanrıya verilecek kurban eti kutsal sayılmaktadır. KUB 25.37 numaralı Luvili adamlarla ilişkili (CTH 771 Lallupiya Tableti) metnin 9'uncu satırında ise *Ú-UL ku-wa-aš-š/a-an-zi* "öpüşmezler" ifadesi bulunmaktadır. Kurban beyinin katılımıyla gerçekleşen bir başka ritüel Amana Dağı'nın İstar bayramına ait CTH 721) KBo 19.142 numaralı metnin de görülmektedir.

KBo 19.142 iii (Wegner 1995: 204-205)

24 [nu ^{UZ}U wa-al-li-in kar-ša ša-a-ha-an-ta-an

25 [BE-EL SIS]KUR *ku-wa-aš-zi ...*

24 *karša* ile doldurulmuş uyluk kemiğini

25 Kur[ban beyi] öper.

Kurban etinin öpülerek kutsanması, ibadet içinde bir jesttir. Aynı zamanda zor zamanlarda tanrıya sunulan adağa dokunmak ve öpmek, tanrı ile yakın ilişki kurmanın bir başka yolu olarak düşünülmüştür. (Kühne 1999: 120)

Yine tanrının sahip olduğu diğer nesnelere öpülmesi de benzer bir yakınlık kurma girişimi olmalıdır. KBo 20.37 öy.I 1(Neu 1968: 140)'de ise mızraklar öpülen nesnelere arasında girmiştir; *ma-a-ri-uš ku-wa-aš*, "mızrakları" öper ifadesi buna bir örnektir.

Kral ve kraliçenin bir dini törende öptükleri nesne ise ne olduğu bilinmeyen bir bitki olmuştur Şamuha kentinin ritüelinde (CTH 480) gerçekleşen bu eylem şöyledir:

KUB 29.7 + KBo 21.41 (Lebrun 1976: 119; S. Görke – S. Melzer (ed.), hethiter.net/: CTH 480.1 (INTR 2016-02-03)

35 *pa-ra-a e-ep-zi nam-ma* [LUGAL MUNUS.]LUGAL *ga-an-ga-ti*^{SAR} *an-da ták-ša-an ku-wa-aš-nu-an-zi*

36 *nu-za wa-ar-pa-an-zi* [É.DINGIR^{LIM}-ya]-*kán hur-nu-an-zi*

34 uzatır. Sonra [kral (ve) kral]içe birlikte *gangati* bitkisini öperler.

35 ve yıkarlar [tapınağa] su serperler.

Kralın bizzat bu ritüeli gerçekleştirdiğine dair kayıtlardan biri, CTH 645 Yer altı tanrıları için yapılan bayram törenine aittir ve nesnenin ne olduğu anlaşılammamaktadır:

KBo 27.40 i (de Martino 1988: 60).

4' [LUGAL-i ŠU]^{MEŠ}-*aš wa-a-tar pa-a-i* LUGAL-i ŠU]^{MEŠ}

5' [*a-ar*]-*ri* GAL DUMU.MEŠ É.GAL LUGAL-*uš* ŠU]^{MEŠ}

6' [*a-a*]-*n-ši* I DUMU É.GAL-*ma IŠ-TU* GAL [ ]

7' *pa-ra-a wa-at-ku-nu-ma-aš wa-a-tar pa-a-i* [ ]

8' *šu-wa-ru-ya-kán an-da wa-a-tar šu-wa-ru-wa*-[az]

9' x- ŠU *pa-ra-a iš-pár-nu-zi ta-ma-iš-ma*

10' [DUMU] É.GAL *ap-pa-az šu-up-pí-in har-zi*

11' *na-an* LUGAL-i *pa-ra-a e-ep-zi*

12' [LUGAL-u]š *šu-up-pí-in III-ŠU ku-wa-aš-zi*

4' [Kralın el]lerine su verir. Kral ellerini

5' [yı]kar. Saray görevlilerinin başı kralın ellerini

6' [kuru]lar. Bir baş saray görevlisi kadehten [ ]

7' serpilecek suyu verir. [ ]

8' içi tamamen su doludur

9' x defa serper. Diğەر

10' Saray [görevlisi] temiz olanı tutar.

11' ve onu krala sunar.

12' [Kral] temiz olanı üç kez öper.

Burada öpülenin ne olduğu belli olmamakla birlikte bir kutsal temizlik ardından öpme ritüeli gerçekleşmiştir. Bir önceki belgede bitkinin öpülmesi ardından yıkanma gerçekleşirken bu törende ise kutsal bir temizliğin ardından temiz olanın öpülmesi sağlanmıştır ve üç kez öpüldüğü görülmektedir.

Hitit kralı III. Hattuşili'nin eşi kraliçe Puduhepa'nın Hitit kültürüne ve Hitit arşivine dâhil ettiği *hişuwa/işuwa* bayramına ait törenlerde farklı nesnelere öpülmesi ve birtakım majik eylemlerin gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. Bunlardan birinde tanrının asaları öpülmektedir:

ABoT 7 + KBo 15.37 V (de Martino 1988: 62)

1 LUGAL-uš UŠ-KE-EN ^L[(Ú SANGA)] ^{GIŠ}GIDRU ^{HI.A}DINGIR ^{LIM}

2 an-da hu-u-la-l[i-y]an-da-pát da-a-i

3 nu LUGAL-uš A-NA DINGIR^{LIM} III-ŠU UŠ-KE-EN

4 ^{LÚ}SANGA-ya-an IŠ-TU ^{GIŠ}GIDRU ^{HI.A}DINGIR^{LIM}

5 iš-ki-ša III-ŠU wa-la-ah-zi

6 nam-ma LUGAL-uš ^{GIŠ}GIDRU ^{HI.A}ku-wa-aš-zi

7 na-aš-za e-ša-ri

8 ^{LÚ}SANGA-ma-kán IŠ-TU GİR.KÁN KÙ.BABBAR

9 GEŠTIN ha-ni-iš-ki-iz-zi-pát

10 na-aš-ša-an kat-ta da-me-e-da-aš

11 GAL HI.A le-el-hu-u-wa-i

12 nu PA-NI LUGAL ku-i-e-eš a-ša-an-zi

13 nu-uš-ma-aš a-ku-wa-an-na wa-ar-šu-li

14 p[é-]eš-ki-iz-zi IŠ-TU ^{GIŠ}GIDRU^{HI.A}-ya-aš

15 iš-ki-ša wa-al-ha-an-na-i

16 nam-ma ^{GIŠ}GIDRU ^{HI.A}ku-wa-aš-kán-zi

1-2 Kral reverans yapar sarılmış (olan) tanrı asalarını alır

3 ve kral tanrıya üç kez reverans yapar.

4 Rahip tanrı asaları ile

5 sırtına üç kez vurur.

6 sonra kral asaları öper

7 ve o oturur.

8 Rahip gümüş bir kaptan

9 şarabı devamlı boşaltır.

- 10 ve o, onu diğer
 11 kadehlere döker.
 12 Kralın önünde oturanlara
 13 onlara içmek için ferahlatıcı (serinletici/ sakinleştirici içeceği)
 14 devamlı verir. Asalarla
 15 sırtlarına vurur.
 16 Sonra asaları öperler.

Kral, tanrı tasviri önünde eğilerek reverans yaptıktan sonra din görevlisi “tanrının asaları” ile kralın sırtına vurmuştur. Ardından kral, asaları öpmektedir. Törenin devamında kral ile beraber önünde oturan (muhtemelen ileri gelen kişilere) ferahlatıcı içki ikramı sonrasında asalar ile vurulması ve ardından asaların öpülmesi eylemi tekrar gerçekleşmiştir. Krala ve törene katılanlara önce asalarla vurulması ve ardından bu asaları öpmeleri, tanrıya koşulsuz itaatın bir simgesi olmalıdır. Aynı zamanda sırtına tanrı asaları ile vurulan kişilere tanrının gücünün aktarıldığı da düşünülmüş olmalıdır. Bu gücü alan kral ve törenin katılımcıları, asaya ve dolayısıyla tanrıya saygılarını öperek göstermişlerdir.

KBo 25.172 iv numaralı *hišuwu* bayramına ait tablet parçalarından birinde benzer şekilde kralın asaları öptüğü bilinmektedir (Puhvel 1997: 311).

3' LUGAL-u]š^{GIŠ} GIDRU^{HLA} ku-wa-aš-zi

3 Kral asaları öper.

hišuwu bayramına ait Bo 7850 numaralı metinde ise ekmeğin öpülmesi şu şekilde anılmaktadır:

Bo 7850 ay. (Sir Gavaz-Masalıcı Şahin 2021: 175-176)

14' na-an PA-NI DINGIRLIM LUGAL-uš IT-T[I

15' an-da-ma-kán ki-iš-ša-an m[e-ma-....

16' QA-DU KUR.KURMEŠ ANŠE.KUR.RAHLA I-N[A

17' nu LUGAL MUNUS. LUGAL-ya NINDA.BA.<BA>ZA ku-wa-aš- š[a-a-an-zi

14' Kral tanrının huzurunda onu [...] i[le birlikte ...koyar]

15' ve içeri şöyle söy[ler.

16' [Tüm ülkede] arabalı savaşçılarla birlikte ülkeler [hayatta olsun!]

17' Ve şimdi kral ve kraliçe arpa ezmesinden (yapılmış) ekmeği öper[ler.

Tüm ülkenin dirliği düzeni için temennide bulunulmasının ardından arpa ezmesinden yapılan ekmeğin kral ve kraliçe tarafından öpülmesi, tanrılara bir şükür ifadesi olmalıdır. (Sir Gavaz-Masalıcı Şahin 2021:185) Bahşedilen nimetlere saygıyı göstererek bu dirlik, düzen, bolluk ve bereketin sürmesi dilenmiştir ve yine ekmeğin öpülmesi bir itaat ve yemin sembolü olarak düşünülebilir. Ekmeğin öpülmesi günümüzde halen sürdürülen bir gelenektir “ekmek çarpsın” ifadesi de verilen değerlerin bir simgesi ve bir yemin sözüdür.

Dini törenler dışında mitolojik metinlere yansıyan öpme ayinleri kayıt altına alınmıştır. Tanrı LAMMA'nın kraliyet efsanesinde (CTH 343.1.A) KUB 36.2b ii 12' de (Elisabeth Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 343.1 (INTR 2009-08-12) lapa ve KBo 26.136 öy. (E. Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 370.I.1 (INTR 2009-08-23) 2' de kapı sürgüsü öpülmektedir. Lapanın öpülmesi burada yine krallığı elinde bulunduran

tanrının bir saygı ve yemin sembolü gibidir. Kapı sürgüsünün öpülmesi de günümüzde halen kutsal olduğu düşünülen yerlerdeki kapı girişlerinin öpülmesine benzemektedir.

Sonuç

Hitit metinlerinde öpme ritüelinin hangi şekillerde gerçekleştirildiğine bakıldığında, çoğunlukla dini törenlerde din görevlilerinin birbirlerinin sağ elini ve ağızlarını öptükleri ya da sadece öpüştükleri görülmektedir. Ayrıca kadınların kadınları, erkek görevlilerin ise birbirlerini öptükleri aktarılmıştır. Tören içinde bir selamlama ya da tören başlangıcında bir ritüel olarak karşımıza çıkan bu eylem, kült görevlilerini ilahi güç karşısında yakınlaştırıyor olmalıdır. Ayrıca kraliyetin cenaze törenlerinde ölünün öpüldüğüne dair bir kayıt bulunmaktadır. Mitolojik metinlerde ayak tabanlarının öpüldüğü ve mahkeme kayıtlarında tarafların birbirini öptüğü şeklinde kayıtlar söz konusudur.

Dini törenlerde öpülen nesnelere, tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Tanrı asaları, mızraklar, arpa ezmesinden ekmek, *gangati* bitkisi, *karša* ile doldurulmuş uyluk kemiği, karaciğer ve kalp öpülen nesnelere arasındadır. Tüm bu nesnelere öpme ritüelleri, tanrılarla bir yakınlık kurma çabası ile birlikte, onun sembolü olarak kabul edilen nesnelere hürmet ederek tanrıya duyulan saygıyı beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bu nesnelere öpülmesi ile sadakat yemininin bir sembolü olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça ve Kısaltmalar

CHD P. Güterbock-Hoffner, *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Volume P, Chicago 1997.

Görke S. –Melzer S. (ed.), hethiter.net/: CTH 480.1 (INTR 2016-02-03)

Groddek, Detlev, *Hethitische Texte in Transkription*. KUB 20, DBH 13, Dresden 2004.

Hoffner Jr., Harry A., *Hittite Myths*, Society of Biblical Literature Writings from the Ancient World, Second Edition, Atlanta, Georgia 1998.

Kassian, A.-Korolev, A.-Sidel'tsev, A. *Hittite Funerary Ritual: šalliš waštaiš*, Münster 2002.

KBo. Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig, Berlin 1916 vd.

KUB. Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.

Kühne, Cord, "Der liturgische Kuss im Alten Kleinasien", *Studi e Testi* 2 (Eothen 10), (Ed. S. De Martino- F. Imparati) Firenze: LoGisma, 1999, 83-120.

Lebrun, Rene, *Samuha, foyer religieux de l'empire hittite*, Université Catholique de Louvain, 1976.

de Martino, Stefano, "L'atto di "baciare" nel culto e nella vita quotidiana degli Ittiti", *Studi di storia e filologia anatolica dedicati a Giovanni Pugliese Carratelli*, Firenze: Elite, 1988: 57-65.

Penn, Michael Philip, *Kissing Christians: Ritual and Community in the Late Ancient Church*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005

Puhvel, Jaan, *Etymological Dictionary Vol.4: Words beginning with K*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1997.

Rieken, Elisabeth et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 345.I.3.1 (INTR 2009-08-31)

_____ hethiter.net/: CTH 343.1 (INTR 2009-08-12)

_____ hethiter.net/: CTH 370.I.1 (INTR 2009-08-23)

_____ hethiter.net/: CTH 480.1 (INTR 2016-02-03)

Öğüt, Salim, "Öpme" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara 2007: 86.

Sir Gavaz Ö. – Masalcı Şahin G., "Boğazkale Arşivinde Hişuwa Bayramını Konu Alan Yeni Bir Fragman (Bo 7850)" *Archivum Anatolicum* 15/1, 2021:171-192.

- Soylu, Rasim , “Sanatta Ve Kültürde Öpme Ritüelinin Göstergibilim Açısından İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı:60, Kış-2017: 269-28.
- Starke, Frank, *Die keilschrift- luwischen Texte im Umschrift (StBoT 30)*, Wiesbaden 1985.
- Ticchioni, A. Margherita Jasink, “Il DUMU.LUGAL nei testi culturali ittiti” *Studi Classici e Orientali*, Vol. 27 Pisa University Press S.R.L. 1977: 137-167
- Tischler, Johann, *Hethitisches Etymologisches Glossar Teil I, A-K*, Innsbruck: Institut Für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck 1977-83.
- Ünal, Ahmet, Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi, Çorum: Hitit Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Ünal, Ahmet, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary/ Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg: Kovač 2007.
- _____ *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- _____ *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence: Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları 2016.
- _____ *Hitit Başkenti Hattuša'da Otuz Bin Koyunlu, On Bin Boğalı ve Bol İçkili Büyük Şölen Eski Anadolu'nun 3500 Yıllık Yemek ve İçkileri*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları 2019.
- Venables, E. "Kiss." *Dictionary of Christian Antiquities*, edited by W. Smith, London, 1888.
- Wegner, Ilse *Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen, Teil 1: Texte für ISTAR-Sa(w)uska (ChS 1/3/1)* Roma 1995.

OSMANLI-BÖYÜK BRİTANİYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ KİPR PROBLEMİ (XIX–XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Ləman ZÜLQƏDƏROVA¹

XÜLASƏ

Mövcud məruzədə başda İngilərə və Fransa olmaqla, iri Avropa dövlətlərinin Aralıq dənizi akvatoriyası üzərində öz nəzarətlərini bərqərar etmək uğrunda mübarizəsi sisteməlik şəkildə nəzərdən keçirilir. Şübhəsiz Osmanlı İmperiyasının bu hərbi-siyasi mübarizədən kənar qalması mümkün deyildi. Çünki Osmanlı dövləti əsrlərdir Aralıq dənizi və hövzəsində ən böyük nüfuza sahib dövlətlərdən biri olmuşdur. Məruzədə, Osmanlı dövləti də daxil olmaqla müxtəlif dövlətlərin bu mübarizədəki qarşıdurmaları ardıcıl sürətdə işıqlandırılır.

Məruzənin məqsədi, London hərbi-siyasi dairələrinin Aralıq dənizinin mühüm strateji bölgələrini ələ keçirmək uğrunda mübarizəsi və Kipr adasının bu mübarizədə stratejik əhəmiyyətini təhlil etmək, Kipr uğrunda İngiltərənin yürütdüyü siyasətin Osmanlı dövləti ilə münasibətlərə təsirini müəyyən etməkdir. Burada əsas diqqət, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində Kipr uğrunda İngilis hökumətinin yeritdiyi xarici siyasət xəttinə, onun hərbi aspektlərinə və nəticələrinə yetirilmişdir.

Açar sözlər: Aralıq dənizi, Kipr, İngiltərə, Osmanlı imperiyası, Sevr müqaviləsi

THE CYPRUS PROBLEM IN OTTOMAN-BRITISH RELATIONS (XIX – EARLY XX CENTURIES)

SUMMARY

The current report systematically examines the struggle of major European powers, especially Britain and France, to establish their control over the Mediterranean. Undoubtedly, the Ottoman Empire could not stay out of this military-political struggle. Because the Ottoman state has been one of the most influential states in the Mediterranean and its basin for centuries. The report covers the conflicts of various states, including the Ottoman Empire, in this struggle.

The purpose of the report is to analyze the struggle of London's military and political circles for the capture of important strategic areas of the Mediterranean and the strategic importance of the island of Cyprus in this struggle, to determine the impact of British policy on Cyprus in relations with the Ottoman Empire. The main focus here is on the foreign policy of the British government for Cyprus in the second half of the 19th century - early 20th century, its military aspects and consequences.

Keywords: Mediterranean Sea, Cyprus, England, Ottoman Empire, Treaty of Sevres

Giriş. İngiltərənin Kipr siyasətinin əsasını ilk növbədə strateji faktorlarla bərabər, siyasi, iqtisadi, hətta sosial-psixoloji amillər təşkil edir. Bu amillər zaman-zaman beynəlxalq, regional amillərlə bağlı olmuş, beynəlxalq münasibətlərin əsasında formalaşmışdır. Bu çərçivədə İngiltərənin Kipr siyasəti ölkənin təhlükəsizlik, xarici siyasət maraqları üzərində qurulmuş, bu siyasətə uyğun müəyyən dövrlərdə dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda Kipr məsələsi, İngiltərənin Yaxın Şərqi və Aralıq dənizinə yönəlik siyasətinin bir parçası olmuş, Türkiyə-İngiltərə münasibətlərinin formalaşmasında ana xətt rolunu oynamışdır.

Kipr adasının regional və beynəlxalq müstəvidə əhəmiyyəti, bu adanın strateji və iqtisadi əhəmiyyətindən irəli gəlir. Bu səbəbdən Kipr müxtəlif dövrlərdə fərqli səbəblər və fərqli aktorların siyasi-iqtisadi münasibətə mənəbəyi olmuş, müxtəlif siyasi hakimiyyətlərin müstəmləkəsinə çevrilmişdir.

¹ Ümumi tarix kafedrasının doktorantı, Gəncə Dövlət Universiteti. Gəncə/Azərbaycan, orcid.org/0000-0002-6436-7026

XIX əsrdə Osmanlı-Böyük Britaniya münasibətlərində Kipr məsələsi. XIX əsrdə İngiltərə Aralıq dənizində önəmli güclərdən birinə çevrilir. Hələ 1713-cü ildə İngiltərə Aralıq dənizini Atlantik okeanına bağlayan Cəbəllütarix boğazında öz mövqelərini gücləndirdi. Fransanın 1798-ci ildə Misiri ələ keçirməsi səbəbi ilə Osmanlı dövləti ilə ittifaq quran İngiltərə hökuməti Fransanı Misirdən və Dalmasya sahillərindən uzaqlaşdıraraq 1 avqust 1798-ci ildə Əbubəkr döyüşündə Fransa donanmasına ağır zərbə vurdu. Bununla da Aralıq dənizində öz mövqelərini möhkəmləndirdi. 1815-ci ildə Yeddi ada və Maltanı ələ keçirən İngiltərə, 1839-cu ildə Ədəni nəzarətə götürdü. Beləliklə, XIX əsrin ortalarında Aralıq dənizinin açar nöqtələri olan Cəbəllütarix, Malta, Yeddi Adalar, Aden İngiltərənin nəzarəti altında idi [6, s.31-32].

XIX-XX əsrdə bölgənin iqtisadi-ticarətdəki rolunun daha da artması, neft və qaz yataqlarının kəşfi, Şərqlə Qərb arasında siyasi və ideoloji rəqabət, ticarət yolları üzərində mübarizə, bölgə üzərində böyük güclərin marağını daha da artırmışdır.

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Avropanın Kiprə yönəlik siyasəti Süveyş kanalının strateji əhəmiyyəti əsasında formalaşmışdır. Osmanlı imperiyasının zəiflədiyi bir dövrdə Avropa dövlətləri Osmanlı hakimiyyətinin itirdiyi torpaqlar üzərində haqq əldə etmək üçün bir-birləri ilə mücadilə vəziyyətində idilər. Bu dövrdə Ruslar Türk boğazlarına köklənmiş, fransızlar Osmanlının Orta Şərq və Afrika vilayətləri üzərində körpü rolunu oynayan Kiprlə ciddi şəkildə maraqlanmağa başlamışlar. Almanların məqsədi isə dinc vasitələrdən istifadə etməklə Kipr, Krit, Rodos adalarını ələ keçirmək idi [10, s. 26].

Bu strateji rəqabətdə İngiltərə üçün Kipr adası olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Xüsusilə də, İngiltərə Hindistanla arasında dəniz yolunu qorumaq üçün Kiprin strateji vəziyyətindən faydalanmaq istəyirdi. Bu məqsədlə hələ 1847-ci ildə İngiltərənin Baş naziri Benjamin Disraeli İngiltərənin adanın ələ keçirilməsi ideyasını müdafiə etmişdisə də, lakin bu məqsəd 1878-ci ildə gerçəkləşmişdir [4, s. 73].

1869-cu ildə Süveyş kanalının açılması ilə Aralıq dənizi-Süveyş-Qırmızı dəniz su xəttinin təhlükəsizliyi İngiltərə üçün olduqca əhəmiyyətli vəziyyətə gəldi.

İngiltərənin Kipr siyasətinin formalaşması prosesində 1875-ci ildə Misir valisinin (Hidivi) Süveyş kanalı üzərində sahib olduğu payı satın alması olduqca əhəmiyyət daşıyır. Çünki bu dövrdə böyük güclərdən birinin Şərqi Aralıq dənizində üstünlük qazanaraq Krallığın dəniz yollarını blokadaya alması İngiltərənin beynəlxalq ticarətinə ciddi zərbə vura bilərdi [9, s. 621].

Bu dövrdə Aralıq dənizində hegemon güclərin mövqeyinə baxıldıqda, 1814-cü ildə Fransanın Malta adasını itirməsi nəticəsində İngiltərənin ən güclü rəqibinin Rusiya olduğu görülür. Bu baxımdan İngiltərə bir tərəfdən Rusiyanın genişlənmə siyasətinin qarşısını almaq üçün Osmanlı hakimiyyətini dəstəkləsə də, digər tərəfdən Orta Şərq ilə Hindistan dəniz yolunu nəzarət altına almaq və Şərqi Aralıq dənizinə başqa önəmli bir aktorun daxil olmasının qarşısını almaq üçün ikiyönlü siyasət həyata keçirirdi [4, s. 73].

İngiltərə 1830-1865-ci illər arasında Rusiyanın Orta Şərqi irəliləməsinin qarşısını almaq üçün Osmanlı hakimiyyətini müdafiə etsə də, bu siyasət 1880-ci ildə İngiltərədə İşçi Partiyasının hakimiyyətə gəlməsi ilə dəyişmiş, bu dövrdən etibarən İngiltərənin osmanlıya yönəlik xarici siyasəti əsasən Osmanlı imperiyasının bölünməsi istiqamətində qurulmuşdur. İngiltərənin bu xarici siyasət istiqamətlərində Kipr olduqca əhəmiyyətli yer tutmuşdur [4, s. 73].

1877-1878-ci illər Osmanlı-Rus müharibəsində Rusiyanın qələbə çalması və imzalanan San-Stefano sazişinin yaratdığı beynəlxalq siyasi gerçəklik İngiltərəyə siyasi mövqe üstünlüyü qazandırmışdır. Bu dövrdə İngiltərənin Xarici İşlər Naziri olan Lord Salisbury San-Stefano andlaşmasından sonra Osmanlı dövlətinin torpaq bütünlüyünü qorumağın mümkün olmadığını ifadə edərək, osmanlıya yönəlik siyasətdə yeni bir dəyişikliyə ehtiyac olduğuna və ingilis xarici siyasətinin bu istiqamətdə yenidən nəzərdən keçirilməsinin vacib olduğunu vurğulamışdır. [4, s. 73-74].

1878-ci ilin 25 mayında İngiltərə hökuməti 93 Hərbinin böyük siyasi fəsadlarını yaşayan Osmanlı imperiyasına Rusiyaya qarşı müttəfiqlik təklif etmiş, bunun müqabilində müvəqqəti olaraq Kipr adasının İngiltərəyə icarəyə verilməsini istəmişdir. 1878-ci ilin 4 iyununda imzalanan müqavilə ilə Osmanlı dövləti müvəqqəti olaraq Kipr adasını İngiltərəyə vermişdir [3, s.55-70].

İngiltərənin çoxşaxəli diplomatiyası Osmanlı dövlətini ehtiyatlı davranmağa sövq edirdi. Bu baxımdan Sultan II Əbdülhəmidin 4 iyun 1878-ci ildə imzalanan İngilis-Osmanlı sazişini 15 iyun tarixində təsdiq edərkən sazişin üzərində öz əli ilə *"Hüquqi Şahanəmə əsla xələl gəlməməsi şərti ilə müqaviləni təsdiq edirəm"*

yazmışdır. Həmin gün imzalanmış sazişin iki ölkə səlahiyyətliyələri arasındakı mübadilə mərasimində İngiltərə səfiri Henri Layard Sultanın istəyi ilə Kıprda Osmanlı hökmdarının dominant haqq və səlahiyyətlərinə heç bir zaman məhdudiyətlər dair bir sənəd alınmışdır [7, s.135-136].

1882-ci ildə Təl-əl Kəbir döyüşündə İngiltərənin Misir işğal edərək Süveyş kanalını qorumaq məqsədilə hərbi bazasını Kıprdən İsmailiyyəyə yerdəyişmə etməsi adanın strateji əhəmiyyətin azaldır.

XX əsrdə əvvəllərində Osmanlı-Böyük Britaniya münasibətlərində Kıpr məsələsi. Birinci Dünya Müharibəsi dövründə, 1915-ci ilin 12 oktyabrında Bolqarıstan Serbiyaya qarşı müharibəyə qatılınca, İngiltərə və müttəfiqləri üçün Yunanıstanı öz yanlarında müharibəyə cəlb etmək olduqca əhəmiyyətli idi. Bu dövrdən etibarən müttəfiqlər Yunanıstana təzyiqlərini artırdılar. Lakin Yunana kralı və hökuməti müharibəyə qatılmaq istəmirdilər. 1915-ci ilin 16 oktyabrında İngiltərənin Xarici İşlər Naziri Ser Edvard Qrey Yunan kralına Serbiyaya kömək üçün müharibəyə başladığı təqdirdə Kıprın Yunanıstana verilməyini təklif etdi. Yunan Kralı və hökuməti müharibəyə girməyin çox təhlükəli olduğunu nəzərə alaraq təklifdən imtina etdilər [12, s.538-539].

Osmanlı dövləti I Dünya Müharibəsində Almaniya tərəfində müharibəyə qatıldığına görə İngiltərə 5 noyabr 1914-cü ildə Osmanlı dövlətinə müharibə elan etdi. Həmçinin 1914-cü ilin 5 noyabr tarixində Osmanlı imperiyasının I Dünya müharibəsində Almaniya tərəfində yer almasını bəhanə edərək İngilis hökuməti Kıprı ilhaq etdiyini bəyan etdi [1].

İngilis hökumətinin rəsmi qərarında qeyd olunurdu:

1. 5 noyabr 1914-cü ildən etibarən Kıpr adası ilhaq ediləcək və İngiltərənin torpaqlarının bir hissəsi sayılacaq;
2. İllaq qərarı, İngilis hakimiyyəti başladıqdan sonra Kıpr üçün adada qəbul edilən qanunlara təsir etməyəcək;
3. İngiltərə dövləti bu ilhaq qərarını ləğv etmək və dəyişdirmək hüququna malikdir;
4. Bu fərman, 1914-cü il hökumət kabinetinin Kıbrısı ilhaq etmək qərarı olaraq adlandırılacaq;

Kıprın yeni siyasi statusunda adanın türk əhalisinin vəziyyəti İngiltərə Yüksək Komitəsinin elan etdiyi bir bəyannamə ilə tənzimlənmişdi. 27 noyabr 1917-ci ildə elan olunan rəsmi bəyannamədə bu bəndlər yer almışdır:

1. Kıprda doğulan və hələ də Kıprda yaşayan Osmanlı vətəndaşları, ilhaq tarixindən etibarən İngiltərə vətəndaşı olurdu;
2. Kıprda doğulmayan, lakin adada yaşayan Osmanlı vətəndaşları Kıprı tərk edə bilər. Bir il ərzində adamı tərk etməyənlərə Britaniya vətəndaşlığı verilməkdir [2, s.27-28].

I Dünya müharibəsinin sonlarına doğru İngiltərə hökumətinin Kıpr siyasətində ciddi dəyişiklik olur. Əgər XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində İngiltərənin hərbi elitası və siyasi rəhbərliyi Kıpr adasının İngiltərə üçün strateji əhəmiyyətinin azaldığını xüsusi olaraq vurğulayırdılarsa, Paris Sülh konfransı dövründə adanın İngiltərə üçün əhəmiyyətinin böyük olduğunu qeyd edirdilər. İngiltərənin rəsmi dairələrində Kıpr adasının əhəmiyyətinin böyük olduğunu İngiltərənin Xarici İşlər Naziri Lord Kerzonun “Kıprın gələcəyi” adlı memorandumunda da görmək mümkündür.

1919-cu ilin 3 yanvar tarixində “Kıprın gələcəyi” adlı memorandumda İngilis hökumətinə məlumat verir ki, *“Paris Konfransında Yunanıstanın Baş naziri Veniselos Kıprın Yunanıstan birləşdirilməsi üçün ciddi təzyiqlər edəcəkdir”*. Lord Kerzon qeyd edir ki, *“Kıprın strateji əhəmiyyəti müharibədən əvvəlki kimi deyildir. Artıq İngiltərə üçün cəmərdlik ruhu ilə hərəkət etmə zamanı keçmişdir. Kıpr siyasətində olduqca diqqətli olmaq lazımdır”* [11, s.1].

Kerzon Kıpr adasının mövcud strateji əhəmiyyətini belə vurğulayır: “Kıpr coğrafi vəziyyətinə görə Aralıq dənizinin açarıdır. Kıpr adası vasitəsilə, Anadolu dəmiryolu xətti, 1918-ci ilin oktyabr ayında istifadəyə verilmiş Avropadan Misirə, Ərəbistana, İran körfəzinə gedən Toros tunellərinin hərəkətiliyi təmin edilir. Kıprda İngilis hökumətinin mövcudluğu İsgəndərunun gerçək mənada sərbəst liman olmasının təminatçısı olacaqdır. Əgər Kilikiyada Fransa və ya başqa himayələr altında bir Erməni dövləti qurularsa, Kıprın

İngiltərənin əlində olması gələcəkdə hər hansı bir təhdid hadisəsində onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə imkan yaradacaqdır... Kipr müharibə dövründə ələ keçirilməsi olduqca çətin olan sualtı və hərbi hava bazasına çevrilə biləcək bir yerdir. Adada bütün imkanlar mövcuddur. Daha çox dəmiryolu, əhəmiyyətli limanlar infrastrukturunu imkanları mövcuddur. Burada bir liberal idarəetmənin arxasında firavan bir gələcək dayanır... Adanı asanlıqla kənara atmayacağımıza ümid edirəm [11, s.3].

Həmin dövrdə Kiprin strateji əhəmiyyəti ilə bağlı İngilis Baş Qərargahı və Dəniz Qüvvələrinin birgə hazırladığı və hökumətə təqdim etdiyi Raportda da, adanın strateji, geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyəti haqqında olduqca ciddi məlumatlar əks olunmuşdur [8, s. 86].

1920-ci ilin avqustun 10-da Antanta dövlətləri ilə Osmanlı hökuməti arasında bağlanan Sevr sazişi ilə, Osmanlı dövləti 1914-cü ildə İngiltərənin birtərəfli qaydada ilhaq etdiyi Kipr adasını ingilis ərazisi kimi tanıdı.

Sevr müqaviləsinin Kiprlə bağlı olan maddələrində aşağıdakı şərtlər öz əksini tapmışdır:

Maddə 115: Razılığa gələn tərəflər 5 noyabr 1914-cü ildə Britaniya Hökuməti tərəfindən elan edilmiş Kiprin ilhaqını tanıdıqlarını bəyan edirlər.

Maddə 116. Türkiyə, bu adanın Sultana ödənilən vergi haqqı da daxil olmaqla ona məxsus olan bütün hüquq və səlahiyyətlərindən imtina edir.

Maddə 117. Kipr adasında doğulan və ya yaşayan Osmanlı vətəndaşları, yerli qanunlara görə Osmanlı vətəndaşlığından çıxarılaraq İngilis vətəndaşlığını qəbul edəcəklər [13, s. 28].

1923-cü il 24 iyul tarixində İsveçrənin Lozanna şəhərində Türkiyə ilə Qərbi dövlətləri arasında bağlanmış sazişlə bir daha Kipr adasının ilhaqı Türk hökuməti tərəfindən rəsmən tanındı. Lozanna sazişin Kiprlə bağlı 20-ci maddəsi ilə, *“Türkiyə, İngilis hökumətinin Kiprin 5 noyabr 1914-cü ildə elan etdiyi ilhaqını tanıdığını bildirdi”*. Sazişin 21-ci maddədə isə adada yaşayan türk əhalisinin vətəndaşlıq məsələləri hüquqi cəhətdən öz əksini tapmışdır [5, s.180].

İstifadə olunan mənbələr və ədəbiyyat

1. Alasya H. Fikret. “İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika”, Kıbrıs ve Türkler. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.
2. Gazioğlu Ahmet. İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960), Ekin Basımevi, İstanbul 1960.
3. Sultan Ali. Yeni ingiliz belgeleri ışığında Kıbrıs ve önemi. S.55-70. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/9905>
4. Tuzunkan Murat, Koldaş Umut. Hükümranlıktan Annan planına: Ana hatlarıyla İngiltere dış politikasında Kıbrıs: 1878-2004. Akademik Orta Doğu, Cilt 8, Sayı 1, 2013. S.71-99.
5. Türkiye Dis Polîtikasında 50 yıl Lozan (1922 - 1923). DBK, Ankara, 1973, 220 s.
6. Uçarol Rifat. 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere 'ye Devri), İstanbul 1978.
7. Uçarol Rifat. "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri", Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi.
8. Joint Note By The Naval And General Staffs On The Strategic Value Of Cyprus". The Future of Cyprus, Memorandum By Lord Curzon, The Oriental & India Office Collections Lord Curzon's Private Papers F 112/269.
9. Rosenbaum Naomi. “Success in Foreign Policy: The British in Cyprus, 1878-1960”, Canadian Journal of Political Science, Vol. 3, No. 4, 1970.
10. Salih Halil İbrahim. Cyprus: An Analysis of Cypriot Political Discord, The American University Press, Washington, 1967.
11. The Future of Cyprus, Memorandum By Lord Curzon, The Oriental & India Office Collections Lord Curzon's Private Papers F 112/269.
12. Toynebee Arnold. Survey of Diplomatic Relations. London 1931.

13. Treaty of Peace Between The Allied & Associated Powers and Turkey Signed at Sevres – August 10, 1920, Note: Includes Peace Treaty of Versailles 28 June, 1919 // http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevres_ENG.pdf

MİZAH FELSEFESİ

Serdar SAYGILI¹

ÖZET

Rasyonel varlık olarak insanın doğduğu andan itibaren yaşamının ayrılmaz bir parçası olan reel dünyaya duyguları ve düşünceleriyle, söylemleri ve eylemleriyle maddi ve manevi olarak kattığı her şeye genel anlamda kültür adı verilmiştir. Kültürü yaratan insan, geçmişten günümüze on binlerce yıllık zaman sürecinde tabii dünyada önemli varoluş savaşı vermiştir. Bu savaş gerek dünyaya gerekse diğer canlılara karşı yaşam mücadelesi biçiminde geçmiştir. Bu savaşın her aşamasından daha güçlü bir biçimde çıkan insan, öteki türler karşısında belirleyici tür olarak kendi tarihini yazmaya başlamıştır. İnsanlık tarihi sadece fiziksel olarak değil, yüksek yaratma gücü gerektiren bilim, felsefe, sanat, edebiyat ve mizah gibi üst düzey disiplinlerle gelişmeye devam etmiştir. Bu disiplinler insanı insan yapan, diğer canlılardan ayıran ve onlar karşısında kategorik fark yaratmasını sağlayan temel göstergeler olmuştur. Bu sebeptendir ki o, yaşadığı dünyada hem kendine hem de ötekine duygu ve düşüncelerini ifade etmede hiçbir zaman tekdüze sınırlar içerisinde kalmamıştır. Zira realiteye ilişkin bilgiyi sadece bilimsel, dini, sanatsal veya felsefi açıdan değil, düşüncenin farklı formlarından birisi mizahla ifade etmeye de çalışmıştır. Bu durum, ona görünüşün ötesinde dünyayı, doğayı, insanı ve toplumu açıklamada alternatif bir düşünün sağlamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere, insanın yaşam serüvenine renkli bir kapı aralayan mizahın anlaşılması aynı zamanda insanın anlaşılması anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Mizah, Felsefe, Mizah Felsefesi

PHILOSOPHY OF HUMOR

ABSTRACT

The human adds to the world materially and spiritually through his feelings and thoughts, rhetoric and actions is called culture in general. The human who created the culture has struggled for a serious existence in the natural world over tens of thousands of years from the past to the present. This struggle was a battle for life against both the world and other creatures. Human, who emerged stronger than any stage of this war, wrote his own history as the decisive species against other species. Human history continued to develop not only physically, but also with high-level disciplines such as science, philosophy, art, literature and humor, which required high-power creation. These disciplines have been the main indicators that distinguish human from other creatures and make a categorical difference to them. For this reason, human has never been within uniform limits in expressing his feelings and thoughts to himself and to the other person in the world. Because human has tried to express reality not only scientifically, religiously, artistically or philosophically, but also with humor from different forms of thought. This situation has provided human with an alternative idea to explain the world, nature, man and society. As it can be understood, understanding humor, which opens a colorful door to the world of human beings, also means understanding people.

Keywords: Human, Humor, Philosophy, Philosophy of Humor

“Yaşamın bulunduğu yerde çelişki, çelişkinin bulunduğu yerde mizah söz konusudur.”² **Soren Kierkegaard**

“Mizah Adamı (*Man of Humour*) gerçek yaşamdaki zayıf ve gülünç durumdaki bir kişiyi mutlu olarak yansıtan insandır; onu sunma işlevini ya kendisi üstlenir ya da başkasına yaptırır. Bu öylesine bir

¹ Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-1986-6448

² Gülin Ögüt Eker, *İnsan Kültür Mizah: Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 47.

doğallıkla yapılır ki, kişinin en ileri ölçüde sıradışlıklarına ve en ileri ölçüde zayıflıklarına nerdeyse parmağınızla dokunabilirsiniz. Mizahçı (*Humorist*) ise gerçek yaşamdan birisidir; kafasından uydurduğu, kendine özgü garipliklere inatla sarılır. Bu gariplikleri huyunda ve davranışında açık seçik görebilirsiniz. Kısacası Mizah Adamı, Mizahçı'nın ya da başka kişilerin garip ve zayıf yanlarını mutluluk içinde sunup açığa vurabilen bir insanlardır.” **Corbyn Morris**

GİRİŞ

İnsanlık tarihi çok eski olmasına karşın, insanın bilinen tarihi o kadar eskilere uzanmamaktadır. İnsan kendini ve kendi kökenini bilinmesi gereken araştırma nesnesine dönüştürmesinden sonra derin bir açıklama ve anlam süreci başlamıştır. Bu süreç içerisinde yaşadığı dünya üzerinde hem doğal dünyaya hem de diğer türlere karşı bir yaşam mücadelesine girmiştir. Bu yaşam mücadelesinden şimdilik başarıyla çıkan insan, dünyada yaşayan tüm canlılar arasında kategorik fark yaratmak suretiyle canlılar basamağının zirvesine konumlanmıştır. Burada duygu ve düşünceleri, eylem ve söylemleri, maddi ve manevi yapıp etmeleriyle özgün bir kültür dünyası meydana getirmiştir. Bu kültür dünyasında gündelik, teknik, bilimsel, dinsel, okkült, sanatsal ve felsefi olmak üzere farklı bilgi türleri meydana getirmiştir.⁴ Duygu ve düşüncelerin aktarımında insana alternatif söyle imkânı sağlayan bu bilgi türleriyle birlikte başta mizah olmak üzere farklı disiplin ve bilimlerde gelişimini sürdürmüştür. Zira insan gibi bilgininde stabil kalması mümkün değildir.⁵ Dolayısıyla insanın duygu ve düşüncelerini ötekine aktarma sürecinde birçok bilim ve disiplin türü üretmiş olmakla birlikte, bunlardan felsefe ve mizah farklı bir açıklama ve anlam arayışı olarak karşımıza çıkmıştır.

FELSEFE VE MİZAHIN NELİĞİ ÜZERİNE

Felsefe ve mizah olarak adlandırdığımız iki farklı disiplinden ilk önce felsefeyi incelememiz mizahın anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Burada sorulması gereken ilk soru ‘*Felsefe nedir?*’, ‘*Felsefe ne anlama gelmektedir?*’ sorusudur. Felsefe, köken olarak Yunanca ‘*philo*’ yani sevgi, dostluk, arkadaşlık, seviyorum, dostluk gösteriyorum, arkadaşlık yapıyorum ve ‘*sophia*’ yani bilgelik sözcüklerinden ortaya çıkmış kavramdır. İki farklı kavramın birleşmesinden oluşan ‘*Philosophia*’ bilgelik sevgisi, bilgelik dostu ya da bilginin arkasından giden veya bilgiyle arkadaş olmaya gayret eden anlamına gelmektedir.⁶ Tanımsal olarak birçok anlamı olan felsefe farklı filozoflar tarafından farklı dönemlerde farklı anlamlarla açıklanmıştır. Örneğin, Sokrates felsefeyi arkadaşlar arasındaki özgür araştırma hali ve özgür insanların her türden mesele üzerine yaptıkları tartışma hali olarak tanımlamıştır.⁷ Aristoteles felsefeyi mikro kozmos yani küçük uyumlu evren olan insanın, makro kozmos yani büyük uyumlu evren karşısında saygılı bir şaşkınlığa düşerek varlıkla ilgili sorun görmesi, soru sorması ve soruları çözmeye çalışması biçiminde nitelemiştir.⁸ Çağdaş filozof Karl Jaspers’e göre felsefe yolda olmaktır.⁹ Buradan anlaşılacağı üzere, felsefe hakkındaki tanımlamaları çeşitlendirmek olası olmakla birlikte tüm kesimlerin üzerinde hemfikir olduğu tanımlama elde etmek disiplinin iç dinamiği açısından mümkün değildir. Bununla birlikte burada sorulması gereken bir diğer soruda ‘*Felsefenin amacı nedir?*’ sorusudur. Bu soruda felsefenin yapısı gereği zamandan zamana değişmekle birlikte yine de genel bir perspektif ortaya koymak mülkündür. Felsefenin amacı, en genel anlamda, gündelik yaşamda fark etmediğimiz her türden olaylar veya olgular hakkında derin bilinçlilik elde etme gayreti olduğu söylenebilir.

Öte yandan ‘*Mizah nedir?*’, ‘*Mizah ne anlama gelmektedir?*’ sorusunun da cevaplanması gerekmektedir. Mizah, etimolojik anlamda Arapça *mezaha* yani iyi zaman geçirmek, şaka yapmak kavramından türemiştir.

³ Robert Escarpit, *Mizah*, çev. Mehmet Yalçın. (Ankara: İmge Kitapevi, 2016), 49.

⁴ Necati Öner, *Bilginin Seriveni* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 43-57.

⁵ Patrica Fara, *Science: A Four Thousand Year History* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 363-365.

⁶ Mübahat Türker Küyel, *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1976), 9.

⁷ Gilles Deleuze-Felix Guattari, *Felsefe Nedir?*, çev. Turhan Ilgaz. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 12-13.

⁸ Küyel, *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, 19.

⁹ Karl Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, çev. Abdürrahim Aliy. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 11.

Kelimenin İngiliz dilinde *humour*, vücut ısısı veya nemi anlamına gelmektedir.¹⁰ Latince'den Arapçaya, Arapçadan Türkçeye geçen *humour* kavramı gülmece biçiminde tercüme edilmiştir.¹¹ Türkçeye gülmece biçiminde tercüme edilen bu kavram içeriği bağlamında kompleks bir durum ortaya çıkarmaktadır. Zira gülmece anlam açısından humor sözcüğünü tamamen karşılamadığı gibi içeriksel olarak yalnızca gül(dür)me kavramı üstüne kurulmuştur.¹² Ancak gül(me)ce her şeyden önce olarak vücudun fiziksel durumuna karşılık gelmektedir. Mizah ise gerek ruhsal ve duygusal gerekse toplumsal olayı karşılamaktadır.¹³ Bu bağlamda mizah, kimi insanda farkına vardırma, bilinç kazandırma ve düşünceye yöneltmeyi içeren gülme hissiyatı oluşturmasına karşın, diğerlerinde öfkeye ve kızgınlığa sebep olmaktadır. İşte burada mizah, gülmeden ayrılmaktadır. Zira mizah, her zaman gülme eylemiyle neticelenmediği gibi gülmenin nedeni her daim mizahi halden kaynaklanmamaktadır.¹⁴ Burada anlaşılacağı üzere, gül(dür)me mizahın yapısal unsurdan birisi olmasına karşın, mizahın tamamen karşılığı bir şey değildir. Başka bir ifadeyle gül(dür)me mizahta yer alan durumlardan birisi olmakla birlikte mizahın kendisi değildir. Bununla birlikte mizahında birçok tanımı söz konusudur. Örneğin mizah, bireyin yaşamına anlam veren ve sığılıktan uzaklaştıran bir disiplindir.¹⁵ Dolayısıyla felsefede olduğu üzere mizahından birçok tanımı söz konusudur. Mizah üzerine herkesin hemfikir olduğu tam bir tanım ortaya koymak mümkün değildir. Zira mizahta felsefe gibi statik bir disiplin değil, dinamik bir disiplin olarak karşımıza varlığını sürdürmektedir.

Sonuç olarak, felsefe ve mizah arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklarda söz konusudur. Her şeyden önce felsefe ve mizah, varlık bulduğu toplumlarda bireyin ve toplumun düşüncelerini etkili bir biçimde anlatma ve aktarma araçlarından birisi olmuştur. İnsanları verili kabullerin ötesinde yaşanan olaylar ve durumlar karşısında tekdüze düşünmekten veya düşünmeye yönlendirilmekten kurtarmaktadır. Bu sebeptendir ki, felsefe ve mizah, insana özgür düşünebilme, eleştirel olabilme, soru sorabilme, sorun çözebilme, mantıklı olabilme, rasyonel akıl yürütebilme, kalıpları kırabilme ve her şeyden önemlisi yaşanan toplumsal gerçeklikleri olanca saflığıyla görerek 'kral çıplak' diyebilme imkânı sağlayan iki farklı disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte felsefenin ve mizahın yokluğu toplumda demokrasinin zarar görmesine, özgür düşüncenin yok olmasına, hemen herkesin benzer kalıplara sokulmasına, tek tip bireylerin yetişmesine, taassubun artmasına vb. neden olmaktadır. Bu durum, birey ve topluma açısından tafisi mümkün olmayan hasarlara ortam hazırlamaktadır. Oysa felsefenin ve mizahın varlığı demokratik kültürün yeşerdiği, özgür düşüncenin geliştiği, farklı bireyselliklerin meydana geldiği mutlu ve güven dolu toplumların oluşmasına imkân sağlayacaktır. Günümüz dünyasındaki sosyal yaşam içinde tanıdığı olduğumuz durumlar (*hoşgörüsüzlük, bağnazlık, egoistlik, duyarsızlık, hazcılık, baskıcılık vb.*), dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan olaylar (*tehditler, saldırılar, savaşlar, sömürgeler, göçler vb.*) felsefe ve mizaha ne kadar ihtiyacımızın olduğu en yalın göstergeler durumundadır.

KAYNAKÇA

- Deleuze Gilles-Felix Guattari, *Felsefe Nedir?.* Çeviren: Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Eker, Gülin Ögüt. *İnsan Kültür Mizah: Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Escarpit, Robert. *Mizah.* Çeviren: Mehmet Yalçın, Ankara: İmge Kitapevi, 2016.
- Fara, Patrica. *Science: A Four Thousand Year History.* Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Jaspers, Karl. *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş.* Çeviren Abdürrahim Aliy, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Küyel, Mübahat Türker. *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe.* Ankara: Ankara

¹⁰ Eker, *İnsan Kültür Mizah: Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*, 51.

¹¹ Ahmet Özgür Güvenç, "Dede Korkut Kitap'ında Mizah," *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]* 46, (2011):157-158.

¹² Escarpit, *Mizah*, 12.

¹³ Escarpit, *Mizah*, 107.

¹⁴ Besim Yıldırım, "Mizahta Yerel Unsurların Kullanımı ve Toplumsal Eleştiri Söyleminin Geliştirilmesi: Erzurum'da Yayımlanan Fırfirik Dergisi Örneği," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, sayı: 2 (2015): 122.

¹⁵ Eker, *İnsan Kültür Mizah: Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*, 54.

Üniversitesi Yayınevi, 1976.

Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

Yıldırım, Besim. “Mizahta Yerel Unsurların Kullanımı ve Toplumsal Eleştiri Söyleminin Geliştirilmesi: Erzurum’da Yayımlanan Fırfirik Dergisi Örneği,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, sayı: 2 (2015): 121-160.

KONYA MÜZELERİNDE BULUNAN GALOŞLU POTİNLERİN İNCELENMESİ*

Asude MIHLADIZ KANDAL¹

Selda GÜZEL²

ÖZET

Ayakkabı dış ve iç mekânlarda giyilen, saya ve taban olmak üzere iki ana bölümden oluşan bir ayak giyeceğidir. Malzeme, üretim ve kullanım alanlarındaki farklılıklar nedeniyle geçmişten bugüne kullanılan çok çeşitli ayakkabı türleri bulunmaktadır. Bu ayakkabı türlerinin bazıları basmak, bot, cicime, çapula, çedik, çizme, edik, iskarpin, kamerçin, kundura, mest, nalin, pabuç, potin-fotin, sandal, takunya, terlik, yemeni gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Bu türlerden birisi olan Galoşlu Potin; iç ve dış ayakkabı olarak ifade edebileceğimiz, üst üste giyilen ikili ayakkabı türüdür. İç giyilen potinin tabanı dışa giyilen galoş ayakkabının iç kısmıyla birebir uyumlu olup, yürüyüş esnasında potin ile galoş ayakkabının ayrılmaması için galoşun arka ortada bulunan topuk kısmına bir çıkıntılı metal parça yerleştirilerek ayakkabıların birbirine sabitlenmesi sağlanmıştır. Kumaş veya deri sayalı ayakkabıların (terlik, potin vd.) üzerine farklı nakış teknikleriyle oluşturulan motiflerle (bitkisel, geometrik vd.) süslemeler yapılmıştır. Bu işlemli ayakkabıların sokaktaki yıpratıcı etkenlerden korunması ve temizlik anlayışı nedeniyle galoş ayakkabı kullanımını yaygınlaştırmıştır. Gelinlik çağına gelmiş genç kızların çeyizinde çok önemli bir parça olan bu ayakkabılara 'lapçin galoş' da denilmektedir. Ayrıca galoş potinlere İç Anadolu'nun Ürgüp yöresinde 'çıkçıkali' veya 'hazineli ayakkabı' da denilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sayısı daha sade işlemlerle (makine dikişi ile) oluşturulan bu ayakkabıların kullanımı azalmıştır ve günümüzde ise bu ayakkabılar artık kullanılmamaktadır.

Bu araştırmada Konya'nın ilçelerinde bulunan Konya Etnografya Müzesi ve Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki galoşlu potinler detaylı olarak incelenip, ölçü, biçim, malzeme, dikim ve süsleme teknikleri açısından özellikleri belirlenmiştir. Günümüzde üretimi devam etmeyen galoş potinlerin Türk giyecek kültürü içerisindeki öneminden dolayı kaybolan kültürel değerler arasına girmemesi için belgelemek ve gelecek nesillere aktarmak oldukça önemlidir.

Anahtar kelimeler: Konya, ayakkabı, potin, galoş, galoşlu potin.

STUDY OF GALOSH POTINES FOUND IN KONYA MUSEUMS

ABSTRACT

Shoe is a foot wear that consists of two major parts, the upper and the sole, worn indoors and outdoors. Due to the differences in material, production and usage areas, there are various types of shoes used from past to present. Some of these shoe types are called with names such as basmak, boots (bot), cicime, capula, çedik, boot, edik, iskarpin, kamerçin, shoelaces (kundura), mest, nalin, shoe, potin-fotin, sandal, clog, slipper, Yemeni. One of these species, Potin with Overshoes; It is a type of double shoe worn on top of each other, which we can express as indoor and outdoor shoes. The sole of the shoe that is worn inside is perfectly compatible with the inside of the shoe cover worn outside, and a protruding metal piece is placed on the heel part of the shoe cover in the middle of the back so that the shoelace and the shoe cover do not separate during walking, so that the shoes are fixed to each other. Different types of patterns (vegetable, geometric, etc.) created with dival embroidery were made on fabric or leather upper shoes (slippers, boots, etc.). The use of overshoes has become widespread in order to protect these embroidered shoes from the abrasive factors on the street.

* Bu bildiri 2020 yılında yayınlanan 'Konya Müze ve Özel Koleksiyonlarında Bulunan Ayakkabı Örneklerinin İncelenmesi' isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Öğr. Gör. asudekandal@selcuk.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-3953-8011

² Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Doç. Dr. sguzel@selcuk.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-9406-064X

These shoes, which are a very important part of the dowry of young girls who have reached the age of wedding dress, are also called 'lapçin galoshes'. In addition, shoe cover shoes are also called 'shoes with sticks' or 'treasure shoes' in the Ürgüp region of Central Anatolia. In the first years of the Republican era, the use of these shoes, whose uppers were created with simpler embroidery (made by machine sewing), decreased and these shoes are no longer used today.

In his research, shoe covers in Konya Ethnography Museum and Nasreddin Hodja Archeology and Ethnography Museum in the districts of Konya were examined in detail and their features were determined in terms of size, shape, material, sewing and decoration techniques. It is very important to document and transfer it to future generations so that shoe shoes, which are not produced today, are not among the lost cultural values due to their importance in Turkish clothing culture.

Key words: Konya, shoes, booties, shoe covers, goloshes, ankle shoes with galoshes.

GİRİŞ

Ayakkabı dış ve iç mekânlarda giyilebilen, saya ve taban olmak üzere iki ana bölümden oluşan bir ayak giyeceğidir. Ayakkabı, özellikle dışarıda ayağı dış etkenlerden korumak için giyilen, tabanı kösele, kauçuk ve lastik gibi dayanıklı malzemelerden oluşturulan bir giyecektir (Akalin vd., 1993; 32). Türk kültüründe ayakkabılar çok çeşitli olduğu için her ayakkabı türüne ayrı adlar kullanılmıştır. Ayakkabı için kullanılan adlar arasında *başmak*, *edik*, *çarık*, *çedik*, *sokman* (*çizme*), *kefiş*, *kelik*, *kepiç* vb. bulunmaktadır (Ögel, 1985: 116).

Ayakkabı kullanımının, ilk insanlarla başladığı varsayılabilmektedir. Tarih öncesi dönemlerdeki sert coğrafi şartlar düşünüldüğünde o dönemde yaşayan insanların ayaklarını korumak için ağaç kabuklarından, bitki liflerinden ve hayvan derilerinden ilkel formlarda ayakkabılar yapmış oldukları düşünülmektedir (Akalin vd., 1993:1). Eski çağlardaki insanlar genellikle tabanı deriden veya tahtadan yapılmış sandallar giymişlerdir. (Aktaran: Somçağ, 2014; 13). Zaman içerisinde ayakkabının sayısında deri, post, kumaş, suni tekstil gibi çok çeşitli malzemeler kullanılır hale gelmiştir. Geçmişten günümüze ayakkabılar farklı kullanım alanları ve amaçlarına göre çeşitli modellerde üretilip kullanılmışlardır. Ayakkabı tasarımlarında görülen farklılıklar, ayakkabının tarihsel gelişimi içerisinde insanın sosyal konumunu da etkileyen en önemli objelerden birisi olmuştur. Ayağı dış etkilerden koruma ihtiyacından yola çıkarak tasarlanan ve üretilen ayakkabı, ayak sağlığını korumakla beraber, insanın kişiliğini ve gücünü de ifade etmiştir (İmre, 2016: 189).

Ayakların dış etkenlerden korunması her dönem önemli olmuştur. Bununla birlikte olumsuz hava koşulları ve yol şartlarından ayakkabıları da korumak gerekmiştir. Orta Çağ'da ayakkabılar az bulunan ve pahalı nesnelere olmuştur (McDowell, 1994: 29). Bu yüzden sokaktaki çamurdan ve tozdan korunmak için ayakkabılarla birlikte ahşap takunyalar da kullanılmıştır. Ahşap olan bu takunyalar ilk olarak zenginler tarafından giyilmiştir ve kullanım alanı bir süre sınırlı kalmıştır (Muzzarelli, 2006: 50). 15. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise ahşap tabanlı birleştirilmiş deri ayakkabılar ve ayakkabısız giyilen daha ucuz ahşap takunyalardan yapılması bu ayak giyeceklerini daha erişilebilir hale getirmiştir (Johnston ve Woolley, 2009: 11).

Şekil 1. 1420-1430 Yıllarında Giyilen Takunyalı Ayakkabılar ve Takunya (Peacock, 2005: 38)

Düz tabanlı ayakkabılar bütün ortaçağ boyunca var olmuştur, ancak Jan van Eyck'in Arnolfini'nin Evlenmesi (*Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw*) adlı eserinde de görüldüğü gibi ökçeli takunyalar kullanılmaya başlamıştır. Resmin solunda, zeminde yer alan ahşap takunyalardan arka ökçesi ön ökçeye göre daha yüksektir.

Şekil 2. 1434 yılında Jan van Eyck tarafından yapılan ‘Arnolfini'nin Evlenmesi’ adlı yağlı boya tablosu (Foog, 2014: 46).

Şekil 3. ‘Arnolfini'nin Evlenmesi’ adlı yağlı boya tabloda yer alan takunyalar (Foog, 2014: 46).

Ahşap takunyalar, tekstil malzemesi ve deriden yapılmış olan ayakkabıları hava koşullarından korumak için Orta Çağdan beri kullanılmaktayken, ahşap galoşların altına demir halka takılmış olan takunyalar ise 17. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren giyilmiştir (Walford, 2007: 30.)

Şekil 4. 1730-60 Yıllarına Tarihlendirilen İngiliz Yapımı Alt Kısmı Demir Halkalı Ahşap Takunya (Walford, 2007: 31)

17. yüzyıl başlarında erkekler kumaş ve ince deri sayalı ayakkabılarının ökçelerinin yollardaki çamura batmasını önlemek için ayakkabının altına yerleştirdikleri çıkarılabilir tabanlar kullanmaya başlamışlardır (Girotti, 1997: 45). Zamanla bu tabanlar ayakkabıların yapısal bir unsuru haline gelmiştir. Bazı ayakkabıların arka kısmında bu tabanları sabitleyici bir toka bulunurken bazılarında bulunmamaktadır. Bu şekilde kullanılan ayakkabı ve tabanlar yürürken birbirine çarpmasıyla ses çıkarmıştır. Bu sesteki esinlenerek bu ayakkabılara tokat taban (*slap sole*) denilmiştir. Slap tabanlı ayakkabılar öncelikle dış mekânlarda giyilse de daha sonraları iç mekânlarda da giyilmişlerdir. 17 yüzyılın başlarında bu ayakkabıların burun formları yuvarlak iken, sonra kademeli olarak oval ve 1650’lerde kare formuna dönüşmüştür (Walford, 2007: 20).

Şekil 5. İtalyan Yapımı İpek Kurdele Süslemeli Slap Tabanlı Ayakkabı, 1670 Yılları (Johnston ve Woolley, 2009: 32)

17. yüzyılda slap tabanlı ayakkabı stilleri hem kadınlar hem de erkekler tarafından giyilmiştir. Ev içinde ya da gündelik etkinliklerde tokalı ayakkabılar veya mules (katırlar) tarzı ökçeli terlikler kullanılmıştır. Ayakkabıyı sert hava koşullarından, yoldaki çamur ve su birikintilerinden korumak için ayakkabıların üzerine giyilen galoşlar bulunmaktaydı (Pendergast ve Pendergast, 2004: 546).

Şekil 6. 1650-70'lere Tarihlendirilen İtalyan Yapımı; Sayası, Ökçesi ve Tabanı Zeytin Yeşili İpek Kumaştan Slap Tabanlı Ayakkabı (Walford, 2007: 20).

Bu ayakkabı tarzının moda olduğu 17. yüzyılda, 1630 ve 1690 yıllarına ait olduğu düşünülen bir çift kadın ayakkabısı bulunmaktadır. Dönem ayakkabılarının sayısında kullanılan narin kumaş ve deriler ayakkabıların dışarıda giyildiği zamanlarda korunmasını gerektirmiştir (Johnston ve Woolley, 2009: 31-32). Ayrıca zarif ökçelerle rahat yürüyebilmek veya çamurlu zeminlere kontrollü basabilmek için bu koruyucu galoşları giymek gerekmiştir. Koruyucu galoşların arka kısmında ayakkabının ökçesinin formu ve boyutuyla uyumlu yerleştiği bir oyuk bulunmaktadır (Bossan, 2007: 48).

Şekil 7. XIV. Louis Dönemi, 17. Yüzyıla Tarihlendirilen Galoşlu Kadın Ayakkabısı, Uluslararası Ayakkabı Müzesi (Bossan, 2007: 48).

İngilizler, ilk olarak 1680'lerde ortaya çıkan ve ayakkabı tabanına deri bir kemer ile tutturulan, ahşap ya da mantar tabanlı ve genellikle ayakkabının aynı kumaş malzemesiyle kaplı kayışlardan oluşan bir galoşlu ayakkabı stili oluşturmuşlardır. Şehirlerde, özellikle iyi ayakkabıları korumak için bu galoşlu ayakkabılar giyilmiştir (Walford, 2007: 32).

Şekil 8. 1730-45 Yıllarına Tarihlendirilen Tokalı İngiliz Ayakkabısı ve Galoşu (Walford, 2007: 31)

Şekil 9. Brokar Kumaş Sayalı Venedik Yapımı Galoşlu Ayakkabı, 1770 yılı (Girotti, 1997: 45).

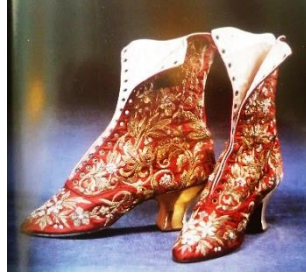
Orta Asya'ya dayanan Türk kültürü ayak giyeceklerinde de etkilidir. Türkler ayak giyeceklerini Bozkır kültürü ve sert coğrafyanın etkisi ile daha çok deri ve yün (keçe) malzemeden yapmışlardır. Çeşitli formlarda ayakkabı kullanan Türkler çizmeyi uzun ve kısa konçlu olmak üzere iki çeşit kullanmışlardır (Ögel, 1985: 116). Bu çizmelerden "*Sanat tarihi açısından en önemli olanı arkeolog S. I. Rudenko tarafından 1947'de kazısında bulunmuş II. Pazırık kurganından çıkarılan; naaşa ait iki çift işlemeli çizmedir*" (Çoruhlu; 2003; 163). Anadolu Selçuklu dönemine ait minyatür, çini, seramik, fresk, taş kabartma ve metal sanat eserleri incelendiğinde özellikle uç kısmı kalkık çizmelerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Selçuklular döneminde burun kısmı sivri formda, deri malzeme kullanılarak oluşturulan çarıklarda giyilmiştir (Akçakale, 2015; 102).

Osmanlı halkı, hükümdarlar dahil yüzyıllar boyunca mest-pabuç, mest-terlik, pabuç-terlik, çizme-pabuç olarak içlik ve dışlık iki ayakkabıyı üst üste giymiştir. Osmanlı yaşamını belgeleyen batılı ressamın eserlerinde de bu içlik ve dışlık olarak üst üste giyilen ayakkabıların ayrıntıları görülmektedir (Görünür, 2014: 18-19). Osmanlı dönemine ait belgelere göre o dönemlerde yapılmakta olan ayakkabı türleri arasında; ala çizme, kırmızı çizme, şirvani başmak, zenne çizmesi, yeniçeri ediği bulunmaktadır (Akalin vd., 1993; 4). Yine aynı dönemde yapıldıkları malzemeye, formlarına ve kullanıldıkları yerlere göre farklı model özellikleri ve adları olan ayakkabılar (başmak, cimcime, çapula, çedik, çizme, edik, fotin, galoş, kundura, merkub, tomak, yemeni, nalın vd.) kullanılmıştır. Ayrıca Türk kültüründe ayakkabı renklerinin kullanımı da belli nizamla bağlanmıştır. Çıkarılan fermanlarla giyilen ayakkabının rengi, giyen kişinin yaşına, görevine ve sosyal düzeyine göre tespit edilmiştir. Anadolu'da kişinin toplum içindeki durumunun bir göstergesi olan ayakkabı, asker, köylü veya saray halkının giyim kuşam biçimlerine göre farklılıklar göstermiştir (Naksali, 2006: 195).

Şekil 10. Sultan IV. Murad'ın Sarı Sahtiyani (Keçi Derisi) Üzerine Baskı Desenli Mest ve Pabucu (Aktaran: Kalafat, 2012: 66).

19. yüzyılda ağırlığını güçlü bir şekilde hissettiren Batılılaşma ile Osmanlı devleti geleneksel giyim tarzlarından, ithal edilen bir modanın etkisine girmiştir. Batılılaşmanın öncelikle askeri kıyafetlerde etkili olduğu, ardından bu değişimin erkek, daha sonra da kadın giyeceklerine yansıdığı görülmektedir. Saray kadınları geleneksel öğelerden hemen vazgeçmemekle birlikte Avrupalı bir elbise giyeceğinin yanı sıra ayakkabılarında eski geleneği kısmen sürdürmüştür (Çelik, 2010: 42). Avrupa menşeli bir ayakkabı türü olan potin'e halk arasında 'botin veya fotin'de denilmektedir. Konçlu (ayak giyeceklerinde ayak bileğinden baldıra doğru uzanan kısım) bir ayakkabı türü olan potinin kapaması bağcıklı ya da düğmelidir. Geçmiş dönemlerde erkekler giydikleri potinin üstüne tozluk takmışlardır (Koçu, 2015: 197). Potinin burun formu yıldan yıla değişiklik göstererek yuvarlak, oval, sivri, küt, maskaretili ve maskaretsiz şekilde kullanılmıştır. Geçmiş dönemlerden günümüze kış aylarında galoş ile giyilmiştir. Osmanlı döneminde terliklerin, mestlerin, pabuçların, saray içi çedikler ile galoşlu potinlerin üzerine farklı nakış teknikleriyle işlemler yapılmıştır. Galoşlu potinlerin sayısı sahtiyan (keçi derisi) veya kadife kumaştan olup, üzerine el işlemesi olan dival işi nakış ile süslemeler yapılmaktaydı (Dağtaç, 2007: 58).

Şekil 11. Kırmızı İpek Atlas Kumaş Üzerine Sarı Dival İşlemeli Potin, 20.yy. Baş (Çelik, 2010: 44).

Galoş (kaloş); Sultan II. Mahmud zamanında sefireler ile (elçi eşi) birlikte Osmanlı'da moda olmaya başlayan potinlerin üstüne giyilen bir sokak ayakkabısıdır. Müslümanlar dini vecibeleri (manevi ve maddi temizlik) gereği evlerine sokak ayakkabısıyla girmemekteydiler. Eski dönemlerde ayakkabılar yalın ayak, çorap veya mest kullanılarak giyilmiş ve sadece evlere değil dükkanlara bile girilirken bu ayakkabılar çıkarılmıştır. Potinle birlikte giyilen deri sayalı galoşlar ustalar tarafından potine uyumlu şekilde yapılmıştır. Galoşun hafif olanı makbul olup, potinden çıkmaması için ökçe kısmına yaylı bir metal parça yerleştirilerek sabitlenmiştir (Koçu, 2015: 147).

Şekil 12. Beykoz Fabrikası Koleksiyonu; Kaloş Ayakkabı (Küçükerman, 1988: 186).

Zamanla tamamen Avrupalılar gibi giyinildiğinde galoş kullanımı günden güne azalmış ve galoşun yerini kara lastik (cızlaved-gislaved lastik) ayakkabılar almıştır. Kara Lastik ayakkabılar enjeksiyon yöntemiyle üretilen, içi bazen bez kaplı olan lastik ayakkabılardır (Akalın vd., 1993: 95). Şemseddin Sami Bey tarafından yazılıp 1901'de yayınlanan Kamus-i Türki'de (Osmanlıca Sözlük) galoş (kaloş) adının Fransızca 'galoche' isminden dilimize geçtiği yazmaktadır. Fransızcada galoş, lastik ayakkabılar için kullanılırken Türkçe'de galoş (kaloş), potin üstüne giyilen ve kunduracı tarafından dikilen deri sayalı bir ayakkabıdır (Koçu, 2015: 148).

Şekil 13. Kara Lastik (Cızlavet – Gislated Lastik), 20. yy. Baş, Sille Müzesi

Geleneksel Türk evlerinde, sofalardan (hol) odalara girişte her odada alçak bir bölüm yer almaktadır. Bu alan bir çeşit hizmet alanı olmuştur. Odanın zemini daha yüksek olup girişteki bu alçak alanın adına ‘pabuçluk’ denilmiştir. İçeri giren kişiler burada dışarıda giydikleri ayakkabılarını (galoş) çıkarıp mest, edik veya potin gibi iç ayakkabıları ile odanın zeminine basarlardı. Osmanlı halkı ev içinde iç edik, mest gibi yumuşak tabanlı ayakkabılar, sokağa çıkarken ise bunların üzerine galoş pabuç veya terlik giymiştir (Görünür, 2014: 39). Temizlik anlayışı ve ısınma ihtiyacının belirlediği bu ikili ayakkabı (galoş potin vd.) tarzının kullanımı 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Şekil 14. Osmanlı - Sayası Siyah Parlak Deriden, Sivri Burunlu, Ökçeli, Konç Yanı Siyah Lastikli, Siyah Deriden Galoşlu Potin, 19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Baş (Görünür, 2014: 78).

Konyalı genç kadınlar çoğunlukla iskarpin denilen, zamanına göre biraz fantezi sayılan ayakkabılar, yaşlı kadınlar kışın ise mest-lastik giymişlerdir. Kadınlar mesti de yaygın olarak kullanmışlardır (Kılınç, 2008: 66). Mest hem kadın hem de erkekler tarafından giyilen tabanı ve saya yüzü yumuşak deriden, incik kemiğinin üstüne kadar çıkan kısa konçlu, düğmesiz ve bağısız, ayağı tıpkı çorap gibi saran bir iç ayakkabısıdır (Özdemir ve Çelik, 2013: 136). Mestlerin giyimini kolaylaştırmak için yanlarına lastik ya da fermuar yerleştirilmiştir. Bunlarla abdest alındığı için evde giyilmiş, sokağa çıkarken üzerine kara lastik adı verilen ayakkabılar giyilmiştir. Bu ayak giyimine mest lastik denilmektedir. Bu giyim şekli bugün de devam etmektedir (Kılınç, 2008: 66).

Şekil 15. Konya Ergin Kunduraya ait Mest, 20. yy.

Konya’da kadınlar galoş potin adı verilen ayakkabı modelini de giymişlerdir. Dış mekanlar tozlu veya çamurlu olduğu için dışarıda kullanılan ayakkabılar evlerin içinde kullanılmamıştır. Müslüman toplumlarda ibadetler ev içinde de yapıldığından evin temizliği önem arz etmektedir. Bu yüzden dışarıda giyilen tozlu ya da çamurlu

ayakkabılarla ev içine girilmemiştir. Potinlerin üzerine yapısına uygun galoş ayakkabılar giyilmiştir (Kılınç, 2008: 67). Mest-lastik giyeceğiyle aynı kullanım doğrultusunda olan galoş potinlerde, galoşun içi potinin taban formuna uygun yapılmıştır. Potinin yürürken galoştan her adımda çıkmasını engellemek için galoşun içine (ökçe kısmına) küçük bir metal yay konulmuş ve galoşun ökçesinin dışına (arkasına) metal bir mahmuz eklenmiştir. Birçok ayakkabı çeşidinde görüldüğü gibi galoş ve potinlerin taban altlarında da saya ve tabanı birleştirmek için kullanılan tahta ayakkabı çivileri dikkat çekicidir. Taban kösesi genellikle çok sayıda tahta ayakkabı çivisiyle çakılarak tutturulmuş ve çiviler köseleye iyice gömülmüştür. Galoşta, ökçe kısmında, derin bir yuva açılmakta, potinin topuğu bu yuvaya yerleştirilmektedir (Görünür, 2014: 50). Tarihçi Mübahat Kütükoğlu; gelinlik genç kızların çeyizinde çok önemli bir ayakkabı türü olan “lapçın-galoş”un Ürgüp yöresinde “çıkçıkalı” veya “hazinelı” ayakkabı adıyla anıldığını ifade etmektedir. “Çıkçıkalı” ayakkabılar Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar üretilmiş ve kullanılmış olmasına rağmen zamanla kullanımını ortan kalkmıştır. Günümüzde sadece müzelerde görebildiğimiz bu ayakkabı türüne zamanında ekonomik zorluklar nedeniyle ancak evlilik hazırlıkları sırasında sahip olunabilmiştir. Bu nedenle genç hanımlar arasında bu potinlerin değerli olduğunu söylemek mümkündür (Kütükoğlu, 2003: 283).

Şekil 16. Osmanlı, Sayası Deri, Koncu Çuha, Simli Kordon Nakışlı Galoş-Potin (Görünür, 2014: 73).

Orta Çağ Avrupa’sına dayanan galoş ayakkabı stilini, 19. yüzyılda Anadolu’da sokağa çıkarken ayakkabının üzerine giyilen galoş ayakkabılarda görebilmekteyiz. Bu ayakkabıların, içe giyilen ayakkabıyı temiz tutmaya yönelik işlevsel özelliğini günümüz tasarımlarında da görmek mümkündür. İç ve dış olarak birbiriyle uyumlu iki ayak giyeceğinden oluşan galoş ayakkabı stilinin yeni yorumlamaları, günümüz ayakkabı tasarımı ve modası için işlevselliği ve estetiği bir araya getiren yeni bir anlayış olarak değerlendirilebilmektedir (Çelik, 2010: 97). Anadolu’da *kara lastik*, *soğuk kuyu*, *cızlaved* veya *gislaved* olarak bilinen ayakkabıların günümüz modasında çağdaş yorumla yer alması bu ayak giyeceklerinin kültürel anlamda yaşamını devam etmesini sağlamaktadır.

Şekil 17. Swims Markasına ait Galoşlar (Çelik, 2010: 99).

Galoşlu potinlerin yapımında ve süslemesinde kullanılan teknikler zanaat ustalarından kunduracıların ve nakışçıların değerli işçiliklerini yansıtmaktadır. Geleneksel Türk el sanatlarının önemli örneklerini yansıtan bu ayakkabılar ulusal ve uluslararası müzelerde sergilenmektedir. Araştırmada Konya müzelerinde bulunan galoş örneklerini malzeme, teknik, renk, süsleme ve kompozisyon gibi özellikler açısından inceleyerek değerlendirmek ve elde edilen bilgileri kayıt altına almak amaçlanmıştır. Böylece tarihsel kültürümüz içerisinde önemli bir yere sahip olan ayak giyeceklerinin belgelendirilmesi sağlanacaktır.

YÖNTEM

Konya Müzelerinde bulunan galoşlu potin ayak giyeceklerinin incelenmesinin amaçlandığı araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmaktadır (Karasar, 2013: 77). Galoşlu potinlerin incelenmesinde tarama modellerinden tekil tarama modeli kullanılmıştır. Tekil tarama modeli, değişkenlerin tek tek, tür ya da miktar olarak oluşumlarının belirlenmesi amacı ile yapılan araştırma modelidir (Karasar, 2013: 79). Verilerin oluşturulmasında literatür tarama, alan araştırması, gözlem ve görüşme yapılmıştır. Galoşlu potinlerin detaylı incelenmesi amacıyla gözlem formu oluşturulmuş, incelenen ayakkabılara ait bilgiler form ile kayıt altına alınmıştır.

Araştırmanın evrenini Konya ve ilçelerinde bulunan galoşlu potinler oluşturmaktadır. Örneklemini ise Konya Etnografya Müzesi ve Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi oluşturmaktadır. Örneklem belirlemede Oransız eleman örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Oransız eleman örnekleme, evrendeki tüm elemanların birbirine eşit seçilme şansına sahip oldukları örnekleme türüdür (Karasar, 2013: 113). Araştırma kapsamında Konya Etnografya Müzesinden 1, Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesinden 3 adet olmak üzere toplam 4 galoşlu potin incelenmiştir. İncelenen ayakkabılar 19. ve 20. yüzyıllar arasında tarihlendirilmektedir.

BULGULAR

Araştırma sonucunda incelenen galoşlu potinlere ait görseller, boyutlarını gösteren teknik çizimler ve bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Fotoğraf 2a. Ön Görünüş

Fotoğraf 2b. Arka Görünüş

Fotoğraf 2c. Yan Görünüş

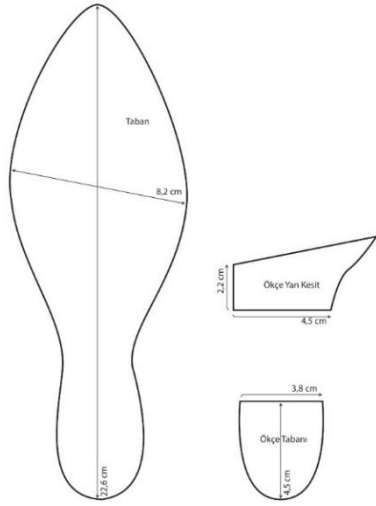
Fotoğraf 2d. Yan Görünüş

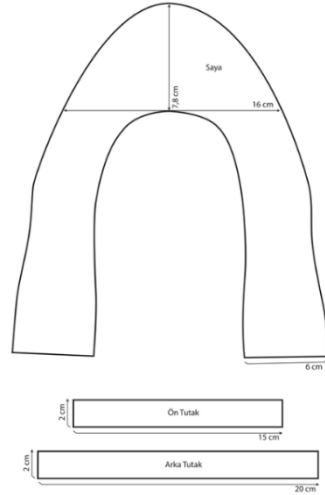
Fotoğraf 2e. Genel Görünüş

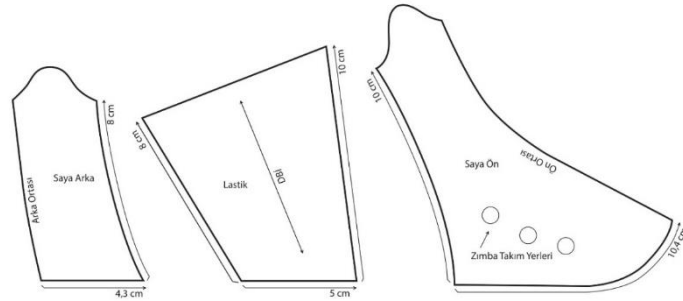
Fotoğraf 2f. Alt Görünüş

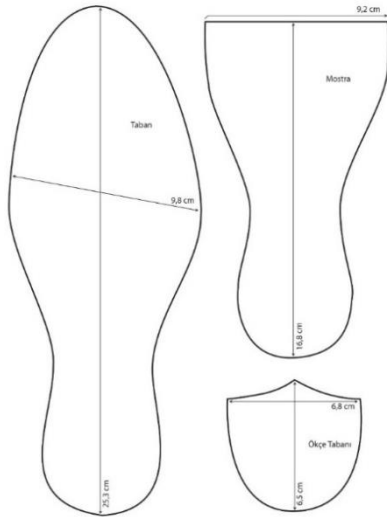
Çizim 2a. Potin Taban, Ökçe Yan Kesit, Ökçe Tabanı

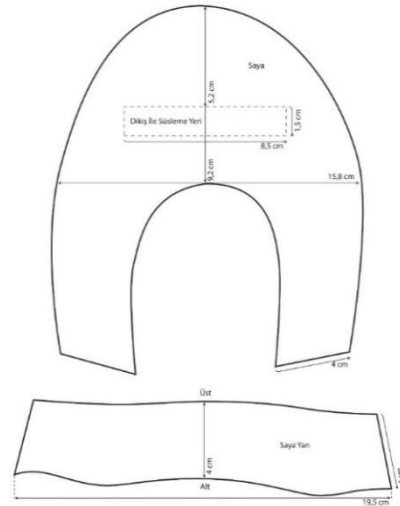
Çizim 2b. Potin Saya, Ön Tutacak, Arka Tutacak

Çizim 2c. Potin Saya Arka, Lastik, Saya Ön

Çizim 2d. Galoş Taban, Mostra, Ökçe Tabanı

Çizim 2e. Galoş Saya, Saya Yan

71/54 envanter nolu, Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi deposunda yer alan galoşlu potin, 20. yüzyılın ilk dönemlerine aittir ve müze koleksiyonuna geliş biçimi bilinmemektedir. Potinin siyah deriden saya parçaları (yüz ve konç), bej pamuklu kumaştan saya astarı, siyah lastik ve tutak için kullanılan siyah zemin üzerine kırmızı harç makine dikişi ile dikilmiştir. Saya, koyu kahverengi deriden mostra ve kahverengi kösele tabana yapıştırılıp el dikişiyle birleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için tabanın altına tahta çiviler çakılmıştır. Kahverengi kösele kat kat kesilerek ökçe formunda üst üste yerleştirilip tabana çiviler

çakılarak monte edilmiştir. Potinin süslemesinde saya yüzüne ve koncuna kırmızı-sarı ve beyaz dikiş ipi kullanılarak makine dikişle motifler yapılmıştır. Ayrıca konç ön yüzüne kırmızı ve beyaz düğmeler el dikişle tutturulmuştur. Galoşun siyah deriden saya parçaları (yüz, saya yan ve saya astarı) ve siyah deriden saya astarı makine dikişle birleştirilmiştir. Saya ve taba rengi kösele taban el dikişle birleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için tabanın altına tahta çiviler çakılmıştır. Kahverengi deriden mostra tabanın içine yapıştırılarak yerleştirilmiştir. Taba rengi kösele ökçe formunu alacak şekilde kat kat kesilerek, üst üste yapıştırılarak yerleştirilip tabana metal çiviler çakılarak monte edilmiştir. Gümüş renk metal pim (mahmuz) mih ile saya arka ortasına yerleştirilmiştir. Galoşun yıpranan mostrasına siyah zemin üzerine kırmızı, sarı ve beyaz renk motifleri olan lateks kumaştan yarım mostra yapılmıştır. Galoşun süslemesinde saya ön yüzüne kırmızı, sarı ve beyaz dikiş ipi kullanılarak makine dikişle yapılan motifler kullanılmıştır.

Potin oval burunlu, ökçeli (9 kat kösele) ve konç ağzı düz formda olup, yan kısımları lastiklidir. Potin; saya (yüz, konç, konç lastiği, tutak ve saya astarı), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Galoş; yuvarlak burunlu, ökçeli (3 kat kösele) ve galoşun ağız kısmı içe kavislidir. Galoş; saya (yüz, saya yan ve saya astarı), yarım mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Potin 36 numaraya (ayakkabı numarası) denk gelen 22,6 cm taban uzunluğuna, 8,2 cm milo genişliğine, 6 cm arka ortası yüksekliğine, 7,5 konç yüksekliğine ve 3,5 cm ökçe yüksekliğine sahiptir. Galoş 25,3 cm taban uzunluğuna, 9,8 cm milo genişliğine, 4 cm arka ortası yüksekliğine ve 1 cm ökçe yüksekliğine sahiptir.

Potinin saya ağız kenarına düz hatla, koncun ön ve arka ortasına ve konç lastik birleşim yerlerine düz, dilimli ve S şekillerde kontur hatlar oluşturulmuştur. Konç ön parçasına üç adet daire formundaki düğme diyagonal şekilde yerleştirilmiştir. Galoşun saya ön yüzüne düz çizgisel hat ve bu hattın hemen altına iç içe geçmiş zikzak şeklinde üçgen motifleri yapılmıştır. Potinin ve galoşun saya yüzlerine çizgisel hatlar yapıldığı için bu ikili ayakkabı arasında *birlik ilkesi* gözlemlenmektedir. Potinin ve galoşun motifleri *simetrik denge ilkesiyle* ön orta hat doğrultusunda iki yana eşit yerleştirilmiştir. Galoşun sayasındaki düz hat ve zikzak motifi ile potinin koncundaki daire formulu düğmelerde *renkte egemen ilkesi* görülmektedir. Potinin ve galoşun siyah zemini üzerine kırmızı-beyaz düğmeler ve kırmızı-sarı-beyaz dikiş ipleriyle süslemeler oluşturulduğu için *renkte karşıtlık ilkesi* bulunmaktadır. Galoş sayasındaki zikzak motiflerinin *ritim ilkesiyle* hareket hissini oluşturduğu görülmektedir. Potin ve galoştaki düz hatlar *tam tekrar ilkesiyle* yerleştirilirken, galoş sayasındaki zikzak *tekrar ilkesiyle* oluşturulmuştur. Potinin süslemesinde kullanılan ip ve düğme renkleri *nicelik uygunluğunu* yansıtmaktadır.

Fotoğraf 4a. Üst Görünüş

Fotoğraf 4b. Genel Görünüş

Fotoğraf 4c. Yan Görünüş

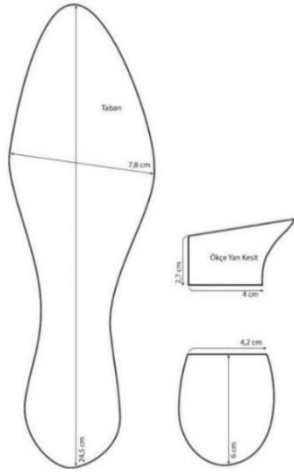
Fotoğraf 4d. Yan Görünüş

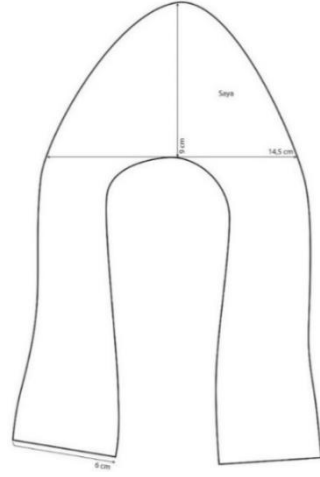
Fotoğraf 4e. Alt Görünüş

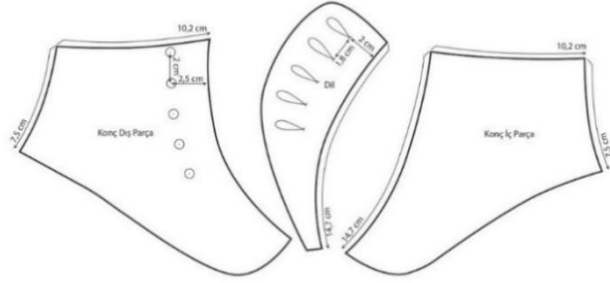
Fotoğraf 4f. Detay Görünüş

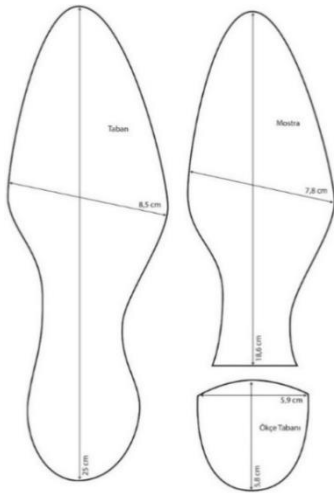
Çizim 4a. Potin Taban, Ökçe Yan Kesit, Ökçe Tabanı

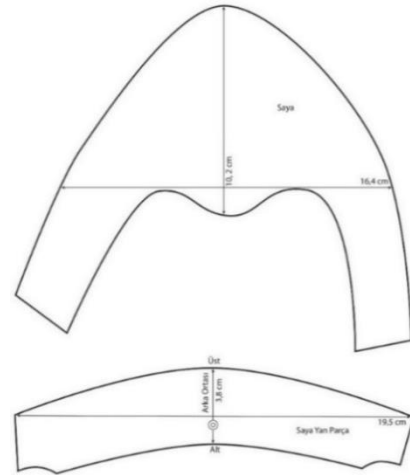
Çizim 4b. Potin Saya

Çizim 4c. Potin Konç Dış Parça, Dil, Konç İç Parça

Çizim 4d. Galoş Taban, Mostra ve Ökçe Tabanı

Çizim 4d. Galoş Saya, Saya Yan Parça

74/48 envanter nolu, Konya Etnografya Müzesi deposunda yer alan galoşlu potin, 20. yüzyılın ilk dönemlerine aittir. İbrahim Bahadır'ın bu ayakkabıyı müzeye hediye etmesiyle galoşlu potin müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Potinin siyah ve kahverengi deriden saya parçaları (yüz, konç, konç dili ve saya astarı) ve bej rengi pamuklu kumaştan saya astarı makine dikişi ile dikilmiştir. Konç kenarına gümüş renk halkalı rivetler çakılıp, bakır renk ayaklı düğmeler bu halkalara geçirilmiş, konç kapama parçasına düğme ilikleri açılmış ve bu kesikler elde rişliyo dikişle sarılmıştır. Saya, kahverengi deriden mostra ve taba rengi kösele tabana yapıştırılıp el dikişleleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için tabanın altına tahta çiviler

çakılmıştır. Siyah kösele ökçe formunu alacak şekilde kat kat kesilerek, üst üste yapıştırılıp yerleştirilmiş ve tabana metal çiviler çakılarak monte edilmiştir. Potinin konç derisinde çatlama mevcut olup, onarım görmemiştir. Saya yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır. Galoşun siyah deriden saya parçaları (yüz, saya yan ve saya astarı) ve siyah deriden saya astarı makine dikişleriyle birleştirilmiştir. Saya ve doğal kösele renginde taban el dikişleriyle birleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için tabanın altına tahta çiviler çakılmıştır. Siyah deriden mostra tabanın içine yapıştırılmış, siyaha boyanmış kösele kat kat kesilerek ökçe formunda üst üste yerleştirilip, tabana çiviler çakılarak monte edilmiştir. Bakır renk metal pim (mahmuz) vida ile saya arka ortasına yerleştirilmiştir. Galoşun tabanında aşınmalar mevcut olup, onarım görmemiştir. Saya yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır.

Potin oval burunlu, ökçeli (9 kat kösele) ve konç ağzı düz formda olup, konç yanları düğmelidir (7 adet düğme). Potin; saya (yüz, konç, konç dili ve saya astarı), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Galoş; yuvarlak burunlu, ökçeli (4 kat kösele) ve galoşun ağız kısmı dışa kavislidir. Galoş; saya (yüz, saya yan ve saya astarı), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Potin 38 numaraya (ayakkabı numarası) denk gelen 24,5 cm taban uzunluğuna, 7,8 cm milo genişliğine, 6 cm arka ortası yüksekliğine, 7,5 konç yüksekliğine ve 3,5 cm ökçe yüksekliğine sahiptir. Galoş 25 cm taban uzunluğuna, 8,5 cm milo genişliğine, 3,8 cm arka ortası yüksekliğine ve 1,5 cm ökçe yüksekliğine sahiptir.

Potinin saya parçalarında farklı renk deriler kullanıldığından *renkte zıtlık ilkesi* gözlemlenmektedir.

Fotoğraf 3a. Ön Görünüş

Fotoğraf 3b. Arka Görünüş

Fotoğraf 3c. Yan Görünüş

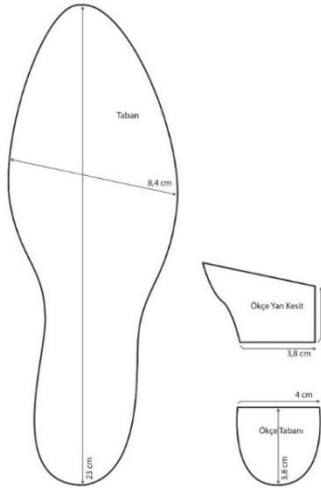
Fotoğraf 3d. Yan Görünüş

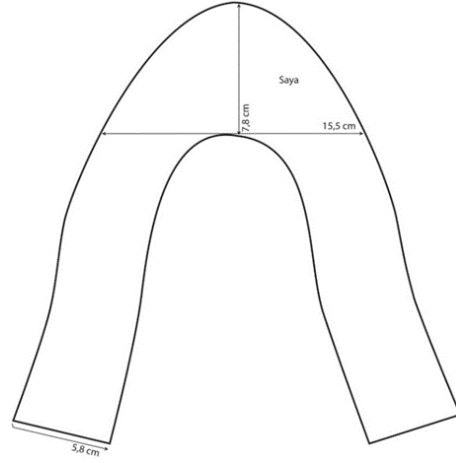
Fotoğraf 3e. Alt Görünüş

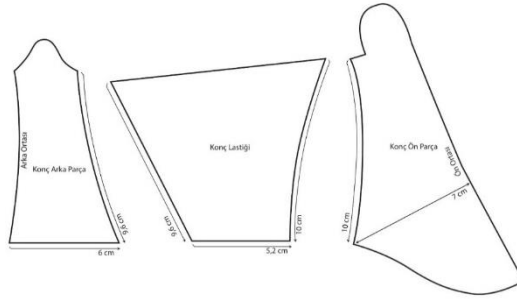
Fotoğraf 3f. Detay Görünüş

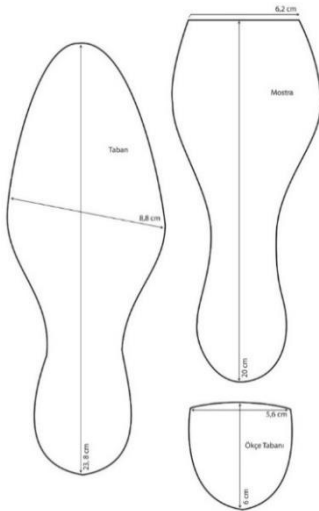
Çizim 3a. Potin Taban, Ökçe Yan Kesit, Ökçe Tabanı

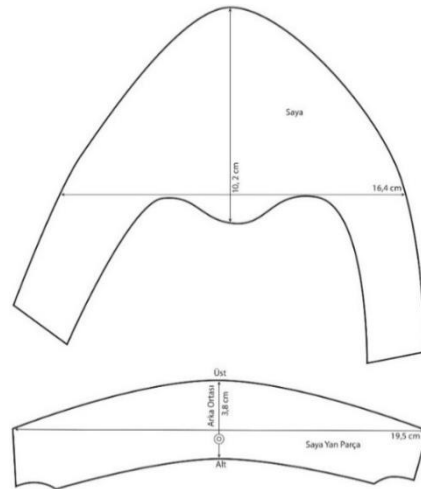
Çizim 3b. Potin Saya

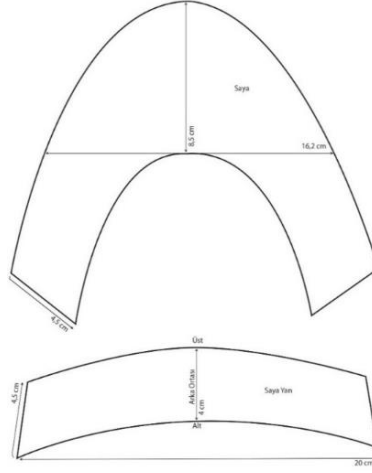
Çizim 3c. Potin Konç Arka Parça, Konç Lastiği, Konç Ön Parça

Çizim 3d. Galoş Taban, Mostra, Ökçe Tabanı

Çizim 3e. Galoş Saya, Saya Yan Parça

Çizim 3f. Galoş Saya, Saya Yan

74/48 envanter nolu, Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi deposunda yer alan galoşlu potin, 19. yüzyılın son dönemlerine aittir ve müze koleksiyonuna geliş biçimi bilinmemektedir. Potinin siyah deriden saya parçaları (yüz ve konç), kahverengi deriden saya astarı, siyah lastik ve tutak için kullanılan siyah zemin üzerine sarı çizgili harç makine dikişi ile dikilmiştir. Saya, kahverengi deriden mostra ve siyah renge boyanmış kösele tabana yapıştırılıp el dikişiyle birleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için tabanın altına tahta çiviler çakılmıştır. Kahverengi kösele ökçe formunu alacak şekilde kat kat kesilerek, üst üste yapıştırılıp yerleştirilmiş ve tabana metal çiviler çakılarak monte edilmiştir. Potin saya yüz derisinde kırışmalar mevcut olup, onarım görmemiştir. Saya yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır. Galoşun siyah deriden saya parçaları (yüz ve saya yan) ve taba rengi deriden saya astarı makine dikişiyle birleştirilmiştir. Saya ve siyah renk kösele taban el dikişiyle birleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için tabanın altına tahta çiviler çakılmıştır. Koyu kahverengi deriden mostra tabanın içine yapıştırılmış, siyaha boyanmış kösele kat kat kesilerek ökçe formunda üst üste yerleştirilip, tabana çiviler çakılarak monte edilmiştir. Bakır renk metal pim (mahmuz) mih ile saya arka ortasına yerleştirilmiştir. Saya yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır.

Potin oval burunlu, ökçeli (8 kat kösele) ve konç ağız düz formda olup, yan kısımları lastiklidir. Potin; saya (yüz, konç, konç lastiği, tutak ve saya astarı), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Galoş; yuvarlak burunlu, ökçeli (4 kat kösele) ve galoşun ağız kısmı içe kavislidir. Galoş; saya (yüz, saya yan ve saya astarı), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Potin 37 numaraya (ayakkabı numarası) denk gelen 23 cm taban uzunluğuna, 8,4 cm mило genişliğine, 5,8 cm arka ortası yüksekliğine, 9,5 konç yüksekliğine ve 4 cm ökçe yüksekliğine sahiptir. Galoş 25,8 cm taban uzunluğuna, 8,8 cm mило genişliğine, 4 cm arka ortası yüksekliğine ve 1,5 cm ökçe yüksekliğine sahiptir.

Hem potinin hem de galoşun saya yüzü siyah deriden oluşturulduğu için bu ikili şekilde kullanılan ayakkabılarda *renkte uygunluk ilkesi* gözlemlenmektedir.

Fotoğraf 1a. Genel Görünüş

Fotoğraf 1 b. Yan Görünüş

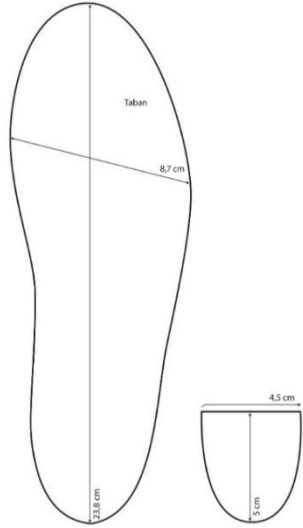
Fotoğraf 1 c. Yan Görünüş

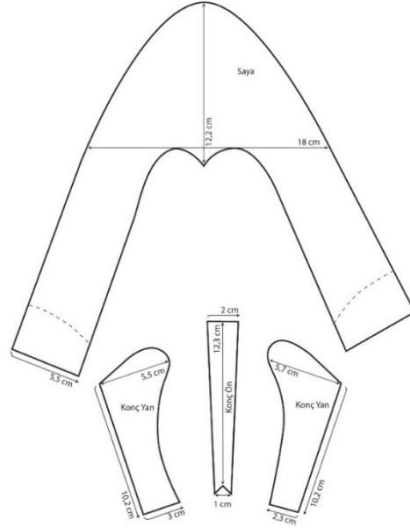
Fotoğraf 1d. Ayrı Genel Görünüş

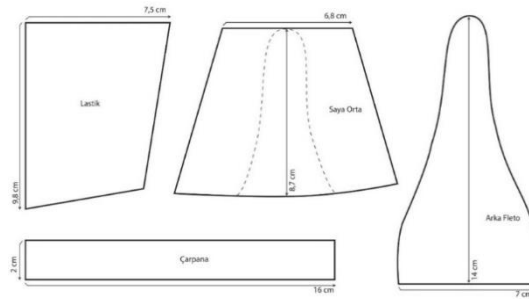
Fotoğraf 1 e. Alt Görünüş

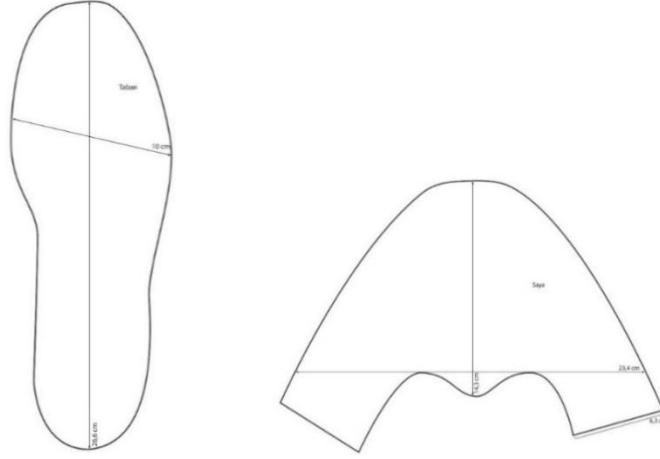
Çizim 1a. Potin Taban ve Ökçe Tabanı

Çizim 1b. Potin Saya, Konç Yan ve Ön Parça

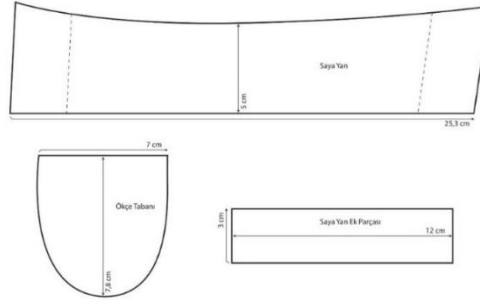

Çizim 1c. Potin Konç Lastik, Saya Orta, Arka Fleto ve Çarpana Parçası

Çizim 1d. Galoş Taban

Çizim 1e. Galoş Saya

Çizim 1f. Galoş Saya Yan, Ökçe Tabanı ve Saya Yan Ek Parça

06-13 envanter nolu, Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi deposunda yer alan galoşlu potin, 19. yüzyılın son dönemlerine aittir ve müze koleksiyonuna satın alınarak dahil edilmiştir. Potinin siyah deriden saya parçaları (yüz, konç, konç lastiği, ön ve arka filetolar), siyah deriden saya astarı ve tutak için kullanılan siyah zemin üzerine sarı-kırmızı harç makine dikişle dikilmiştir. Saya ve doğal renkteki kösele taban el dikişi ile birleştirilmiş, gri renkte deri olan mostra tabanın iç kısmına yapıştırılmıştır. Kahverengi kösele kat kat kesilerek ökçe formunda üst üste yerleştirilip, tabana çiviler çakılarak monte edilmiştir. Saya yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır. Galoşun Siyah deriden saya parçaları (yüz, yarım kenar kıyılığı ve deri şerit parçası), siyah lastik ve kahverengi deriden saya astarı hem makine hem de el dikişle dikilmiştir. Saya, kahverengi deriden mostra ve taba rengi köseleden taban el dikişi ile birleştirilmiş, taba rengi köseleden ökçe tabana çiviler çakılarak monte edilmiştir. Galoşun yıpranan saya astarı krem zemin üzerine kırmızı desenli lateks kumaşla yenilenmiş, saya yan parçasının birleşim dikişi deri bir şeritle üstten elde dikilerek sağlamlaştırılmıştır. Galoşun süslemesi saya ön yüzüne siyah dikiş ipi kullanılarak makine dikişle yapılan motiflerle oluşturulmuştur.

Potin yuvarlak burunlu, ökçeli (5 kat kösele) ve konç ağzı düz formda olup, yan kısımları lastiklidir. Potin; saya (yüz, konç, konç lastiği, tutak, saya astarı, ön ve arka filetolar), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Galoş; yuvarlak burunlu, ökçeli (2 kat kösele) ve galoşun ağız kısmı dışı kavisli olup, üzerine (saya yana kadar) kenar kıyılığı geçirilmiştir. Galoş; saya (yüz, saya astarı, yarım kenar kıyılığı ve deri şerit parçası), mostra, taban ve ökçe bölümlerinden oluşmaktadır. Potin 38 numaraya (ayakkabı numarası) denk gelen 23,8 cm taban uzunluğuna, 8,7 cm milo genişliğine, 5,5 cm arka ortası yüksekliğine, 8,7 konç yüksekliğine ve 3 cm ökçe yüksekliğine sahiptir. Galoş 26,6 cm taban uzunluğuna, 10 cm milo genişliğine, 5 cm arka ortası yüksekliğine ve 2 cm ökçe yüksekliğine sahiptir.

Galoşun ön saya yüzüne iki adet çizgisel hat (kuşak) ve bu hattın ağız kısmına ilerleyen sivri elips motifleri yapılmıştır. Galoşun siyah zemininin süslemesinde, siyah dikiş ipi kullanıldığı için *renkte uygunluk ilkesi*

görülmektedir. Galoş saya yüzüne sivri elips ve çizgisel hat motifleri *simetrik denge ilkesiyle* oturtulmuştur. Galoş saya yüzüne *değişken tekrar ilkesiyle* sivri elips motifleri yerleştirilmiştir.

SONUÇ

Araştırmada müzelerin sergi salonlarında ve depolarında yer alan 4 adet galoşlu potin örneği incelenmiştir. Bu eserlerin 3 adedi Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde, 1 adedi Konya Etnografya Müzesi'nde yer almaktadır. Galoşlu potinler 19. ve 20. yüzyıllara aittir. 19. yy.' a ait 2 adet ve 20. yy.' a ait 2 adet galoşlu potin örneği bulunmaktadır. Galoşlu potinlerin koleksiyondaki durumları incelendiğinde 4 eserde müze deposunda yer almakla birlikte 2 adet galoşlu potinin onarım gördüğü, diğer 2'sinin ise onarım görmediği tespit edilmiştir.

Potinler boyut ölçüleri açısından incelendiğinde taban uzunluklarının daha çok 22,6 -24,5 cm aralığında olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ölçüler *Avrupa Ayak Ölçüleri Sistemi*³ ile karşılaştırıldığında 36, 37 ve 38 numaralı ölçülerin potinlerde daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Potinlerin sırasıyla tarak (dış milo ve iç milo arası) genişliğinin 7,8 -8,7 cm; arka ortası yüksekliğinin 5.5-6 cm; konç uzunluğunun 7,5-9,5 cm; ökçe yüksekliğinin 3-4 cm aralığında ölçülere sahip olduğu belirlenmiştir. Galoşlar boyut ölçüleri açısından incelendiğinde taban uzunluklarının daha çok 25-26,6 cm aralığında olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Galoşların sırasıyla tarak (dış milo ve iç milo arası) genişliğinin 8,5 -10 cm; arka ortası yüksekliğinin 3,8-5 cm; ökçe yüksekliğinin 1-2 cm aralığında ölçüleri olduğu belirlenmiştir.

Potin ve galoşların saya yüzünde deri, astarlarında deri ve kumaş, mostralarında da benzer şekilde deri ve kumaş, tabanlarında kösele ve tahta çivisi, ökçelerinde kösele ve metal çivi kullanılmıştır. Potinlerde aksesuar olarak; farklı renk ipliklerle dokunan harçlar ve düğme bulunurken, galoşlarda potinin çıkmaması için kullanılan metal pimler (mahmuz) yer almaktadır. Süsleme malzemesi olarak galoşlarda ve potinlerde çoğunlukla çeşitli renklerde (beyaz, sarı, kırmızı ve siyah) ipler kullanıldığı görülmektedir. Bir örnekte de süsleme malzemesi olarak kırmızı ve beyaz renklerde düğmeler kullanılmıştır. Galoş ve potinlerin renkleri incelendiğinde sayalarda tespit edilen tek renk siyah olmuştur. Saya astarlarında yoğun olarak siyah ve kahve tonlarının kullanıldığı sonucu ortaya çıkarken, mostra parçalarında daha çok kahverengi bulunmaktadır. Tabanda çoğunlukla doğal kösele rengi kullanılırken, ökçede ise eşit oranda siyah ve kahve renklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Aksesuarlarda çoğunlukla siyah zemin üzerine sarı ve kırmızı iplerle dokunmuş harçlar bulunmaktadır.

Potinlerin çoğunlukla burun şekli oval ve konç ağız kısımları düz formdadır. Potinlerin yan kısımları lastikli ve ökçeli olup, çoğunluğunda tutak bulunmaktadır. Galoşların hepsi yuvarlak burunlu, alçak ökçeli olup, ağız kısımları eşit oranda içe ve dışa kavisli formdadır. Potinlerin genelinin saya parçaları yüz, konç, konç lastiği ve saya astarından oluşmakta, galoşların saya parçaları ise yüz, saya yan ve saya astarından oluşmaktadır. Potin ve galoşların saya dışındaki diğer bölümleri benzer şekilde mostra, taban ve ökçe bölümleriyle tamamlanmıştır. Hem potinlerin hem de galoşların saya parçaları ve saya astarları makine dikişi ile dikilmiştir. Potin ve galoşların saya, mostra ve taban bölümleri yapıştırılarak el dikişiyle (saraç dikişi) birleştirilmiş, tabanın montesinin sağlamlığını arttırmak için de tabanın altına tahta çiviler çakılmıştır. Ökçeler için kösele parçalar ökçe formunda kat kat kesilerek, üst üste yerleştirilip potin ve galoşların tabanlarına metal çiviler çakılarak monte edilmiştir. Galoşların çoğunluğunun arka ortasına metal pim (mahmuz) vida kullanılarak yerleştirilmiştir.

Galoşlu potinler süsleme özelliği açısından değerlendirildiğinde sadece geometrik süsleme kullanıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Geometrik süsleme grubunda sırasıyla en çok çizgisel kuşak, S hat, dilimli hat, zikzak, sivri elips, daire ve üçgen motifleri kullanılmıştır. Bir potinin saya ağız kenarına, koncun ön-arka ortasına ve konç lastik birleşim yerlerine düz ve S hatlar kullanılarak kompozisyon oluşturulmuştur. İki adet galoşun saya ön yüzüne farklı formlardaki (düz, dilimli, zikzak ve S) hatlar ve motiflerle kompozisyon oluşturulurken, diğer iki galoşta süsleme kompozisyonu bulunmamaktadır. İncelenen galoşlu potinlerin süslemesinde en çok görülen tasarım ilkelerinin tekrar (yineleme) ve uygunluk ilkeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunu sırasıyla denge, egemenlik, zıtlık, birlik ve ritim ilkeleri izlemektedir.

3 Yip, P. ve Cheung, M.'un Shoe Design A Handbook For Footwear Designers kitabından yararlanılmıştır.

Müzelerde bulunan galoşlu potinler, ait oldukları dönemlerin süsleme özelliklerini ve yapım tekniklerini gösterdiği için oldukça önemlidir. Sanat değeri fazla olan galoşlu potinler geçmiş dönemlerde iç ve dış mekanlarda kullanılırken, günümüzde bu ayakkabılar yalnızca müzelerde yer almaktadır. Ayakkabı Anadolu insanının günlük hayatında doğumdan ölüme kadar önemli bir yere sahip olmuştur. Anadolu insanının birçok konuda olduğu gibi nice inancının altında da ayakkabı kültürünün izlerini halen görmek mümkündür. Anadolu geleneklerine göre doğumda bebeklere patik ve pabuç, bayramda çocuklara bayram pabucu hala alınmaktadır. Ayrıca nişanlı kadınlara işlemeli pabuç veya terlikler, gelinlere ise düğünden önce süslemeli ve özenli işçilikle hazırlanmış kunduraların (çıkçıkalı ayakkabı vd.), hazırlanan gelin bohçaları içinde verilmesi günümüzde de sürdürülen gelenekler arasında yer almaktadır. Bu nedenlerle kültürel mirasımız olan galoşlu potinler hakkında daha çok araştırma yapılması ve sahip olduğu değerlerin gün yüzüne çıkarılması kültürel değerlerimizin korunması ve yaşatılması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, S., Yalgör, A., Seyhan, N. (1993). *Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü* (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Akçakale, N. (2015). *Sadece Ayakkabı* (1. Baskı). İstanbul: Kitap & Cafe Serüven.
- Alpaslan, A., S. (2003). *Tasarım Mesleki Resim* (1. Baskı). İstanbul: Turan Ofset.
- Apak, S.M., Gündüz, O.F. & Eray, Ö.F. (1997). *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri* (1. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arseven, C.S. (1975). *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 2-3-4). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bırol, İ.A., Derman, Ç. (2012). *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* (5. Baskı). İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Bossan, M.J. (2007). *The Art Of The Shoe* (1. Baskı). China: Grange Books.
- Civcir, E. (2015). *Temel Tasarım ve Tasarım İlkeleri* (1. Baskı). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Çelik, N. (2010). *Anadolu'nun Geleneksel Ayakkabı Formlarından Günümüz Tasarım Anlayışına Ayakkabı Kültürü*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, K., Çınar, S. (2018). *Temel Tasarım* (1. Baskı). Konya: Dizgi Ofset.
- Çoruhlu, Y. (2003). Orta ve İç Asya' Da Kazı Ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme. Eminegürsoy Naskali (Ed.), *Ayakkabı Kitabı* içinde (s. 159-199). İstanbul: Kitabevi.
- Dağtaş, L. (2007). *Müze ve Koleksiyonlardan Deri Eserler*. İstanbul: Dönence Basım Ve Yayın Hizmetleri, 42-59.
- Eren, A.B. (2013). *İsmek El Sanatları Albümü* (1.Baskı). İstanbul: Numune Matbaacılık.
- Eren, H., Gözaydı, N., Parlatur, İ., Tekin, T. & Zülfiyar, H. (1992). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu - Türk Dil Kurumu.
- Ertok, A.A. (2014). *Temel Tasarım* (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Foog, M. (2014). *Modanın Tüm Öyküsü*. Çin: Hayalperest Yayınevi.
- Germaner, S., İnankur, Z. (2002). *Constantinople And The Orientalist* (1. Baskı) İstanbul: İşbank.
- Girotti, E. (1997). *Footwear, California: Chronicle Books*.
- Görünür, L. (2014). *Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan* (1. Baskı). İstanbul: Mas Matbaacılık San. Ve Tic. A.Ş..
- Gürtuna, S. (1999). *Osmanlı Kadın Giysisi* (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İmre, H., M. (2016). *Tarihsel Gelişim İçerisinde İnsan, Moda, Ayakkabı İlişkisi*, International Journal Of Cultural And Social Studies (Intjcss) August 2016, Volume 2 (Special Issue 1) Issn: 2458-9381, S.186-204.

- Johnston, L., Wooley, L. (2015). *Shoes A Brief History* (2. Baskı). China: V&A Publishing.
- Kalafat, E. (2012). *Giyim’de ve Aksesuar’da Derinin Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (25. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keskiner, C. (2007). *Turkish Motifs* (7. Baskı). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Kılınç, N. (2008). *Geleneksel Konya Giysileri* (1. Baskı), Konya: Meltem Ofset.
- Koçu, R.E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü* (1. Baskı). Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (1988). *Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası-Boğaziçi’nde Başlatılan Sanayii*, İstanbul: Sümerbank.
- Kütükoğlu, S. Mübahat. (2003), *Gelin Kızların Gözdesi: Çıkıcalı Ayakkabılar Yahut Lâpçin-Galoş, Ayakkabı Kitabı*, İstanbul: Kitapevi 201.
- McDowell, C. (1994). *Shoes Fashion and Fantasy*, Milano: Thames and Hudson Ltd.
- Ögel, B. (1958). *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süsleme-Göktürklerden Osmanlılara* (2. Baskı). Cilt V, Kültür Eserleri Dizisi: 46, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, T., F. (1994). *Türk Nakış Öğretim Yaprakları*. Ankara: Önder Matbaacılık Ltd. Şti.
- Özdemir, D. D. M., Çelik, D. (2013). *Safranbolu İlçesinde Mest Yapımı*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1 (17), 133-147.
- Özlük, I., P. (2012). Lale Devri'nde Kadın Giyimi, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, C. 1, Sayı. 1, 2012, s. 148.
- Pendergast, S., Pendergast, T. (2004). *Fashion, Costume, And Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations And Footwear Through The Ages*, Vol 3, S. 445-658.
- Peacock, J. (2005). *Shoes The Complete Sourcebook*. London: Thames & Hudson Ltd.
- Somçağ, H. (2014). *Ayakkabı Dünyası Arşivindeki Kumaş Sayalı Geleneksel Ayakkabıların İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Sönmez, K. (2016). *Konya Müzelerinde Bulunan Dival İşi Tekniğinde Yapılmış Eserler*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sözen, M., Tanyeli, U. (2017). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (17. Baskı). İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Şen, M. (2003). *Ayakkabı ile İlgili Kelimeler Üzerine*. Eminegürsoy Naskali (Ed.), *Ayakkabı Kitabı* içinde (s. 3-17). İstanbul: Kitabevi.
- Tekin, Z. (1992). *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Walford, J. (2007). *The Seductive Shoe - Four Centuries Of Fashion Footwear* (1. Baskı) London: Thames & Hudson Ltd.
- Yacıoğlu, Y. (2017). *Temel Tasarım* (1. Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Yip, P., Cheung, M., (2016). *Shoe Desing A Handbook For Footwear Designers* (2. Baskı). China: Fashionary International Ltd.
- Züber, H., (1972). *Türk Süsleme Sanatı* (2. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TARİH OKUMA VE ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Abdurrahim ARSLAN¹

ÖZET

Toplum olarak şikâyet ettiğimiz konuların başında okuma alışkanlığımızın olmaması gelmektedir. Gerçekten okumamak bir toplum için büyük bir kusurdur. Zira okuma olmadan bilgi elde edilemez, bilgi olmadan da insan doğru yolu bulamaz, erdemli bir hayat yaşayamaz ve dünya milletleri arasında bir seviyeyi yakalayamaz. Dahası bir toplum için en büyük ayıplardan biri kendi tarihine ilgi duymaması, onu okumaması ve araştırmamasıdır. Çünkü tarih toplumların hayatında büyük bir öneme sahiptir. Zira tarih insanlık için en büyük öğretmendir. Onda hikmetler, dersler ve tecrübeler vardır. Tarih sayesinde doğrular öğrenilir ve benimsenir, yanlışlar bilinir ve onlardan uzak durulur. Tarih bir toplum için kök ve hafızadır, geçmişiyle bağlantısını sağlayan bir bağıdır. Tarih geçmişin üzerindeki perdeleri kaldırdığı gibi günümüze de ışık tutmakta ve daha yaşanılabilir bir dünya kurmamıza yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı da tarih her devletin eğitim sisteminde yer alan ve bütün dünyada sürekli öğretilen en önemli bilimlerden biri olmuştur. Aynı zamanda dünyada çok sayıda insanın ilgilendiği ve uzmanlaştığı önemli alanlardan biridir tarih. Bilinmelidir ki tarihine sahip çıkmayan, saygı duymayan bir milletin diğer milletler arasında bir değeri olmadığı gibi bir geleceği de olmaz. Bu çalışmada tarih okumaktan kaçınmamızın nedenlerine kısaca değindikten sonra tarih okuma ve araştırmanın önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Kültür, Bilim, Medeniyet, Toplum.

THE IMPORTANCE OF READING AND RESEARCHING HISTORY

ABSTRACT

One of the issues we complain about as a society is that we do not have the habit of reading. Not reading is a great defect for a society.. Because without reading, knowledge cannot be obtained, and without knowledge, people cannot find the right way, cannot live a virtuous life, and cannot reach a level among the nations of the world. Moreover, one of the greatest shames for a society is that it is indifferent to its own history, does not read its own history and does not research it. Because history has a great importance in the life of societies. Forwhy history is the greatest teacher for humanity. There are wisdoms, lessons and experiences in it. Thanks to history, the truth is learned and adopted, the wrongs are known and they are avoided. History is the root and memory for a society, it is a bond that connects it with its past. History lifts the curtains on the past as well as sheds light on the present and helps us build a more livable world. Therefore, history has become one of the most important sciences in the education system of every state and is constantly taught all over the world. History is also one of the important areas in the world where a large number of people are interested and specialized. It should be known that a nation that does not respect its history has no value among other nations and has no future. In this study, after briefly mentioning the reasons why we avoid reading history, the importance of reading history and research will be emphasized.

Keywords: History, Culture, Science, Civilization, Society.

GİRİŞ

Tarih kelimesi, hem entelektüel hem de sıradan insanlar tarafından telaffuz edilen ve her gün duyduğumuz bir kelimedir. Devletler tarih için çeşitli seminerler, formlar düzenlemekte ve yüzlerce kitap ve yayın basmaktadırlar. Buna rağmen tarihin hakikatini gerçekten anlıyor muyuz, yoksa bu bilim hakkındaki anlayışımız, ulusun, belirli tarihlerde değişik münasebetlerle kutlamasını tekrarladığı belirli tarihler konusundaki kolektif farkındalığıyla mı sınırlı? Kuşkusuz yeryüzünde yazı yazılmaya başlandığından

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı., ORCID: 0000-0002-8630-4149

günümüze kadar insanoğlu, önemine inandığı için muhtelif hadiseleri kaydetmiştir. Geçmişte meydana gelen bu hadiselerin tamamına tarih dendiği gibi onları mevzu edinen bilim dalına da tarih denmektedir. İster hakikati idrak edilsin veya edilmesin, önemi bilinsin ya da bilinmesin İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) da dediği gibi, "Tarih ilmi; gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usûlü gayet önemli olan bir fendir. Çünkü bu ilim, geçmişteki kavimlerin ahlâkı, nebîlerin gidişatı, hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile ilgili hallere bizi vâkıf kılar. Din ve dünya hallerinde, maksadı örnek almak olan kimsenin temin edeceği fayda bu suretle tamamlanmış olur."² İşte tarihin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Tarih sadece geçmiş milletlerin haberlerini ve hikâyelerini bize anlatan bir bilim değildir. Belki tarih bize insanlığın birikim ve tecrübesini aktaran ve yeryüzündeki serüvenini anlamaya çalışan ilimdir. İnsanlığın geçirdiği toplumsal, siyâsî ve iktisadî gelişmeleri kaydeden tarih, aynı zamanda bir toplumun şu anki durumuna nasıl geldiğini de ortaya koyar. Çünkü bir toplumun geçmişi hakkındaki bilgimiz, aynı zamanda o toplumun yükselişine veya çöküşüne etki eden sebeplerin de bilgisidir. Bundan dolayı da tarih, bizim için beşeriyeti tanımanın temel kaynağıdır. Tarih, başarılı insanların canlı örneklerini sunar. Tarih, kişinin her zaman ve her yerde örnek alabileceği olumlu modellerle doludur. Tarih, peygamberler, elçiler, dinlerin takipçileri, âlimler, düşünürler, sanatçılar, filozoflar, bilgiler, tarihe ve insanlığa çok şey katmayı başarmış birçok kimse hakkında bilgiler içerir. Tarihin, son mukaddes kitap Kur'ân ayetlerinin üçte birinde yer alması, onun değerinin bilinmesi ve ortaya konması için yeterlidir. İşte tam da burada şöyle bir soru karşımıza çıkıyor: Tarih bu kadar önemliyse, insanlar neden tarih okumaktan kaçınıyor? Tarih okumaktan kaçınmanın birkaç nedeni vardır. Şimdi kısaca onlara değinmek istiyoruz.

1. TARİH OKUMAKTAN KAÇINMANIN NEDENLERİ

1. Öğretilen tarihin yanlış olduğunu düşünerek tarih okumaktan kaçınılması. Bu düşünceye sahip olanlara göre çocukluk döneminden itibaren okul müfredatlarında tarih konusunda okutulanlar, genellikle marjinalleşmiş olayları ele alan ve çoğu zaman gerçekle çelişki içinde bulunan bilgilerdir. Çünkü gerçek tarihimiz kişisel çıkarlar ve siyasi gündemler nedeniyle bizden saklanmaktadır. Dolayısıyla tarihimiz benzeri görülmemiş bir tahrifata maruz kalmıştır. İşte tam bu noktada okuyucu için tarih araştırmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Zira hakikat altın tepside bize sunulan bir olgu değildir. Belki gerçeği ortaya çıkarmak, onunla ilgili kafa karışıklığını gidermek için sağlam kaynaklardan araştırmak gerekir.
2. İkinci olarak birçoğumuz, tarihte yer alan uzun olaylar ve anlamsız birçok isim ve kişilik sebebiyle, tarihi sıkıcı bir şey olarak görüyoruz.
3. Tarih okumaktan kaçınmamızın önemli nedenlerden biri de kişilik zayıflığında ve başka medeniyetlere - özellikle batıya- duyulan hayranlıkta kendini gösteren psikolojik bir faktördür. Bu durum esas olarak gençlerimizin gönlüne, sinema ve futbol yıldızlarına duydukları hayranlıkla yerleştirildi. Böylece yoktan bir şey, tasavvurdan mitler yarattık, öte yandan her yerli ve milli olanın varlığını küçümsedik, gericiliğin ve geri kalmışlığın sebebi olarak gördük. Başkalarına duyulan hayranlığın, körü körüne yapılan taklidin sonucunun asimilasyon, asimilasyonun sonucunun yok olma ve tarihten silinme olduğu bilincini gençlere aşılamadık.
4. Tarihi, zamanı geçmiş olaylar olarak gören, tarih okumanın en ufak bir fayda sağlamadığını düşünen ve genel olarak tarih ilmini küçümseyen bir grup vardır. Tarihe bu şekilde bakan kimse özden önce kabukla yetinmiş ve bilgisizliğinden dolayı içindeki cevherlerin farkına varamamıştır. Aşağıda açıklayacağımız tarihin faydaları aynı zamanda bu düşüncede olanlara cevap olacaktır.

2. TARİH OKUMA VE ARAŞTIRMANIN BAZI FAYDALARI

Öteden beri tarihin bilim olup olmadığı tartışılmış ve birçok tanımlanmıştır.³ Biz burada bu tartışmalara girmeden daha çok tarihin ne işe yaradığını ve bazı faydalarına işaret etmeye çalışacağız. Tarihin ne işe yaradığı sualine Collingwood (1943), "Tarih insanın kendisini bilmesine yarar." der.⁴ Carr (1982), "Geçmişin geleceğe ve geleceğin de geçmişe ışık tutması, tarihin aynı zamanda hem temellendirilmesi, hem de

² İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2020), 165.

³ Yapılan bazı tanımlar için bkz. Muhammed b. Şamil es-Sülemî, *Menhecü kitâbeti't-târîhi'l-İslâmî*, (Mekke: Dâru'r-Risâle, 1998), 53-57.

⁴ İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, (Ankara: 1993), 1.

açıklamasıdır.” demektedir.⁵ Sosyal bilimler içinde önemli bir yere sahip olan tarihin sayılamayacak kadar çok faydası vardır. Bütün bilimlerin bir tarihi vardır. Tarih, üç boyutu olan zaman, mekân ve olay her şeyi kapsar ve hiçbir varlık onlardan bağımsız değildir.⁶ Biz burada o önemli faydalardan kısaca bir kaçını zikretmekle yetineceğiz.

1. Tarih, geçmişteki insan faaliyetlerini inceler. İleriye bakarken ve plan yapmağa çalışırken bize yegâne ışık tutan şey, geçmişte edindiğimiz tecrübe olacaktır. Geçmişten öğrendiğimiz zaten tarihtir. Tarih okumakla meşgul olmak, hikmetlerini araştırmak, derinliklerine dalıp ilkelerini öğrenmek, geleceği iyi bir şekilde görmeye ve ona göre hareket etmeye yardımcı olacaktır. Zira geçmiş iyice tahlil edilip ders çıkarılmadan, mükemmel bir gelecek inşa edilemez. İnsanın en çok merak ettiği şey geçmişi ve geleceğidir. Mazisini ve müstakbelini merak etmek, insana has bir edimdir. Geleceğe dair birtakım öngörülerde bulunmak için geçmişin bilinmesine ihtiyaç vardır. Zira geçmiş, insanı geleceğiyle birlikte yaşar. Yaşadığımız zaman, sürekli bir oluş içinde her an geçmiş ile gelecek arasında bir yerde yaşamını sürdürür. Bireyler, geçmişlerini merak ettikleri gibi toplumlar da geçmişlerini merak ederler. Tarih, insan ile geçmiş arasında bir köprüdür. Geçmişini bilen insanın kendine özgüveni artar ve geleceğine daha emin hissiyatlarla bakar. Günümüz dünyasında tarih şuuru olmayan ve geçmişini bilmeyen veya geçmişini küçümseyen insanlardan oluşan bir toplumun kimliğini koruması nerdeyse imkânsızdır. Böyle bir toplum, başka toplumlar tarafından ekonomik bakımdan sömürülmeye ve kültürel kimliğini kaybetmeğe mahkûmdur.⁷

2. Tarihin en önemli ve pratik faydalarından biri tarihten ders çıkarmaktır. Öncekilerin doğru ve yararlı tecrübeleri tarih vasıtasıyla tespit edilir, onlar benimsenir ve uygulanır, onların hatalarına bakıp onlardan sakınılır. Böylece hem zaman hem de ekonomik israfın önüne geçilmiş olunur. Geçmiş hakkında sağlam ve doğru bilgiye sahip olan insanların-geçmişteki tecrübelerden ders çıkarma imkânları olduğu için- geleceğe dair değerlendirmeleri daha sağlıklı olur. Bununla birlikte yaşadıklarımızın, tarihin tekerrüründen ibret olduğu anlayışı, kaba bir genellemedir. Zira her vakıanın kendine özgü olduğunu zihinden uzak tutmamak gerekir. Ancak olayların biricik olması, tarihî olgulara bakarak genellemeler yapmamızı engellememelidir. Zira “tarih” genellemelerle beslenir.⁸ Kısaca öncekilerin doğru ve yararlı tecrübeleri bir öğrenme, bilgilenme ve meşruiyet kaynağıdır. Bu anlamda hiç kimse tarih öğrenmekten müstağni değildir.

3. Tarihi okuyup ve inceleyerek dostu düşmandan ayırt edersiniz. Rakibinizin nasıl düşündüğünü, kurnazlığını, yöntemlerini ve sizin için nasıl planlar yaptığını öğrenirsiniz, çünkü insan yaratıldığı günden beri aynı insandır. Ancak gerçekleşen değişiklikler, insanın fikirlerini pek etkilemeyen, yaşam biçiminde gerçekleşen basit değişikliklerdir. Buradaki fikirlerle ideolojiler, dini ve entelektüel sabiteler gibi temel fikirler kastedilmektedir.

4. Tarih, tüm araştırmacıların ve uzmanların kendi alanlarında yardımcı olan bir bilim dalıdır. Çünkü bir bilim dalının ortaya çıkmasına etki eden amiller, o bilim dalının nasıl geliştiği, gelişimine katkı sunan âlimler ve alt dallara nasıl ayrıldığı tarih vasıtasıyla öğrenilir. Bu hususların bilinmesi, ilgili bilim dalının müfredatının geliştirilmesinde, ilgili alanlarda yeni keşif, icat ve gelişimlerin gerçekleşmesine çok yardımcı olacaktır.

5. Tarih, dinî ve siyasî hareketlere ve aralarındaki diyalektik ilişkiye; Bu hareketlerin ortaya çıkmasında rol oynayan sebeplere onların amaç ve hedeflerine ışık tutar. Tarihin en önemli vazifelerinden biri, şu anda mensubu olduğumuz dinin nasıl müesseseleştiğini ve içinde yaşadığımız toplumun bu seviyeye nasıl ulaştığını, nasıl kurumsallaştığını bize öğretmesidir.

6. Tarih, hayal ve mitlerle değil, tarihiyle ve kahramanlarıyla gurur duyan, hayal gücüyle değil, gerçeği yaşayan, güçlü bir kişiliğe sahip nesiller yetiştirmek için çeşitli alanlarda ve her düzeyde çeşitli rol model örnekler sunmaktadır.

7. Son olarak tarih, insanların ve toplumların birbirleriyle nasıl davrandıkları hakkında bizlere bilgi sunan değerli bir hazinedir. Eğer geçmiş hakkında elimizde bir bilgi yoksa değerleri, yenilikleri, teknolojiyi, inançları, fırka ve değerleri nasıl anlayabilir ve değerlendirebiliriz? Askeri faaliyetler, tebliğ ve cihat gibi konular deneyerek öğrenilemezler dolayısıyla mükemmel olmasa bile tarih bizim için laboratuvar görevini

⁵ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1994), 145.

⁶ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih limen zemme't-tarih*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 17.

⁷ Adnan Demircan, *Tarih ve Tarihiçi*, (İstanbul: Beyan Yayınları 2017), 17.

⁸ Carr, 77.

görmekte ve geçmişten kalan veriler sunmaktadır. Birçok şeyin nasıl değiştiğini ancak tarih vasıtasıyla idrak ederiz. Tarih insanın durumu ve koşullarını çalışmak için gereken bütün malzemeleri sunabilen yegâne ilim dalıdır.

SONUÇ

Tarih, bizim için insanlığı tanımanın temel kaynağıdır. Tarihin önemini takdir etmeyen ve onu faydalı bilimler listesinde hak ettiği yere koymayan tarihten faydalanamaz. Zira Tarihin incelenmesi bir milletin korunması gereken ve ortak değerleri olan din, dil ve ahlak gibi değerler ile bağlantısını sağlar. Bu değerler korunmadığı takdirde toplum başkalarının etkisine maruz kalacak ve değişime uğrayacaktır.

İnsanın tarih vizyonu, evren hakkındaki vizyonunu ifade eder. Dolayısıyla tarihi araştırmak evreni araştırmaktır. Tarih, insanın yeryüzündeki hikâyesidir. Hikmetli söz şöyle der: “Ayak izlerini silen erken ölür.” Bundan dolayı mukaddes kitabımız Kur’ân tarihe önem vermiş ve kıssalar onun ana eksenlerinden birini oluşturmuştur. Kur’ân, Müslümanları peygamberlere ve önceki milletlere bağlayarak onların tarihî anlayışlarını derinleştirmiş, yaratılış tarihini onların üzerinde düşünmeleri için bir tefekkür sahası olarak dikkatlerine sunmuştur.

Tarih bizim için laboratuvar görevini görmekte ve geçmişten kalan veriler sunmaktadır. Tarih insanın durumu ve koşullarını çalışmak için gereken bütün malzemeleri sunabilen yegâne ilim dalıdır. Özetle tarih bireyler ve toplum için gerekli olduğu ve güzellikler barındırdığı için öğrenilmelidir.

KAYNAKÇA

Carr, Edward Hallet. *Tarih Nedir*. Çev. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1994.

Demircan, Adnan. *Tarih ve Tarihçi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Özçelik, İsmail. *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*. Ankara: 1993.

Şehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Şehâvî. *el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme't-tarîh*. thk. F. Rosenthal. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

Sülemî, Muhammed b. Sâmil. *Menhecü kitâbeti't-târîhi'l-İslâmî*. Mekke: Dâru'r-Risâle, 1998.

SEMAVİ DİNLERİN KADİM SEVDASI: KUDÜS

Emine MEYDAN¹

ÖZET

Yeryüzünde üç semavi dinin kutsal saydığı tek şehir Kudüs'tür. Bu ortak özellik sebebiyle Kudüs'ün bölge ve dünya coğrafyasında özel bir yeri vardır. Hz. İbrahim ve birçok peygamberin hem iskân hem de uğrak yeri olan Kudüs, Kur'an-ı Kerim'de İsrâ, 17/1'de mübarek olarak tavsif edilmiş, Hz. Muhammed'in Mirâç mucizesine konu olmuş, ziyaret için gidilen üç mübarek şehirden (Mekke, Medine ve Kudüs) biri olarak hadislerdeki yerini almıştır. Müslümanlar namaz ibadetini ifa ederken yöneldikleri ilk kible Kudüs olmuştur. Yahudilere göre Mescid-i Aksa'nın yeryüzünde ilk yaratılan alan olması hasebiyle Kudüs şehirlerin en kutsalı konumundadır. Haşrolma burada olacak ve Tanrı ile buluşma yine burada gerçekleşecektir. İncil'de özellikle Luka ve Elçilerin İşleri'nde atıflar yapılarak yer alan Kudüs'te ilk kilise kurulmuş ve ilk hristiyan topluluk burada bir araya gelmiştir. Kutsal Ruh'un Pentekost gününde havarilerin üzerine inmesi ve İncil'in dünyaya yayılması yine Kudüs'te olmuştur. Dolayısıyla İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık açısından Kudüs ilkler ile değer kazanmıştır.

Tarihi süreçte değeriyle müsemma kılınan Kudüs'te birçok savaş, yıkım ve sürgünlerin sebebiyet verdiği acılar yaşanmıştır. Her üç semavi dinin de kutsal saydığı Kudüs'te yaşanan kavganın ayrıştırıcı ve ötekileştirici unsurların ön planda tutulması kolay kolay içinden çıkılamayacak problemlere yol açmıştır.

Bu çalışmada, semavi dinlerin ortak değeri olan Kudüs şehrinin tarihinden yola çıkılarak bir salah yurdu olması yönünde çözümler aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, İslam, Yahudilik, Hristiyanlık.

ANCIENT LOVE OF THE MONOTHEISTIC RELIGIONS: JERUSALEM

ABSTRACT

Jerusalem is the only city in the world that is accepted as sacred by three monotheistic religions. Due to this common feature, Jerusalem has an important place for the region and world. Jerusalem, which is both a residence and a frequent destination for Prophet Abraham and many other prophets, is described as blessed in İsrâ, 17/1 in the Qur'an, and it was mentioned in the Mirâç miracle of Prophet Muhammad and were included in the hadiths as one of the three blessed cities (Mecca, Medina and Jerusalem) to be visited. Jerusalem was the first qibla that Muslims turned to while performing their prayers. According to Jews, Jerusalem is the holiest of cities, since Maşjid al-Aqsa is the first place created on earth. The resurrection will take place here and the meeting with God will also take place here. The first church was established in Jerusalem, which is mentioned in the Bible, especially with references to Luke and Acts of the Apostles, and the first Christian community gathered here. It was also in Jerusalem that the Holy Spirit descended on the apostles on the day of Pentecost and the Bible was spread throughout the world. Therefore, in terms of İslam, Judaism and Christianity, Jerusalem gained value for being the place where many events happened for the first time.

In the historical process, Jerusalem has been embellished with its value, and much suffering was experienced due to many wars, destructions and exiles. Prioritizing the divisive and marginalizing elements of the fight in Jerusalem, which is considered sacred by all three monotheistic religions, has led to problems and this cannot be easily eliminated.

¹ Dr., D.İ.B. Uşak Müftülüğü, Din Hizmetleri Uzmanı, ORCID: 0000-0001-5938-2742

In this study, solutions will be sought for Jerusalem, based on the history of the city, which is the common value of the monotheistic religions, to be a place of righteousness.

Keywords: Jerusalem, Islam, Judaism, Christianity.

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan bu yana günümüze kadar devam eden Filistin'in işgaline ve Filistin-İsrail arasında yaşanan sıkıntılara karşı kamuoyunu bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve bu konuda mümkün olduğu oranda konsensüs sağlamak için her kesimden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Buna karşın İsrail uyguladığı baskı ve şiddet ile alanını genişlettikçe, Filistin ise her ne kadar pek bir sonuç elde edememiş olsa da direnmeye çalışmıştır. 193 üyesi bulunan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın (BM)² aldığı karar uygulanmamış, 57 üyeye sahip olan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT)³ ise yaptırım gücü yoktur. Şehrin maruz kaldığı bu süreç, İbn Haldun'un Mukkadime adlı eserinde coğrafyanın belirleyici bir etken olduğunu ifade ettiği "*coğrafya kaderdir*" sözünün anlam bulmuş hali gibidir.

Kudüs'ü bu kadar değerli kılan şey nedir? Bu sorunun cevabını ararken şehri bilinen ilk zamanından günümüze kadar olan tarihi sürece bakmak gerekir. Kutsal şehrin M.Ö. 3000'li yıllarda Kenanlılar tarafından kurulduğu kabul edilmiştir. Onlar şehri Salem tanrısı adına inşa etmiş ve yine onun adını Rushalimum/Salem şeklinde vermişlerdir.⁴ İsmi kökeni hakkında rivayetler çok olmakla beraber "ir" şehir, "şalem" tesis etmek demek olup bu iki kelime birleşince Şalim'in şehri anlamındaki "İruşalem" adı veya "ir" şehir ile "şalem/şalayim" barış anlamına gelen kelimeler "barış yurdunu tesis etmek" manasına gelmiştir.⁵

Kutsallığıyla değer kazanmış olan Kudüs'e birçok krallık/imparatorluk/devlet sahip olmuştur. M.Ö. 2000 ve 1700 yılları arasında Yebusiler hâkimiyet kurmuşlardır.⁶ M.Ö. 1050 ve 931 tarihleri arası Hz. Davud dönemi olup M.Ö. 1000 yılında Kudüs'ü alarak krallığının başkenti ilan etmiştir.⁷ Babasının ardından Hz. Süleyman M.Ö. 967 veya 965 yılında tahta oturmuş, M.Ö. 931 yılına kadar tahtta kalmış, babası Hz. Davud zamanındaki ihtişamlı Kudüs'e Süleyman Tapınağını inşa ettirerek şehri "görmekli Kudüs"e çevirmiştir.⁸ Hz. Süleyman'ın vefatından sonra krallık ikiye bölünmüş,⁹ Kudüs güneyde kalan Yahuda Krallığı'nın topraklarında kalmış ve bu krallığın başkenti olmuştur. M.Ö. 586 yılına kadar devam eden Yahuda Krallığı, Babilliler tarafından yıkılmış, Kudüs ve içinde yer alan Süleyman Mabedi de bu yıkıma maruz kalmıştır.¹⁰

Kudüs M.Ö. 538-M.Ö. 63 yılları arasında Pers hakimiyetinde kalmış, M.Ö. 63'te ise şehirde Roma İmparatorluğu söz sahibi olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Kudüs 395 yılında Doğu Roma sınırları içinde kalmıştır.¹¹ 638 yılında Hz. Ömer tarafından Kudüs ve çevresinin fethi gerçekleşmiştir.¹² 1099-1187 yılları arasında Haçlılar¹³, 1187'de ise Selahaddin Eyyubi şehri almıştır.¹⁴ 1517 yılına gelindiğinde

² Birleşmiş Milletler Teşkilatı hakkında daha geniş bilgi için bkz: <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim: 23.04.2022)

³ İslam İşbirliği Teşkilatı hakkında daha geniş bilgi için bkz: <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (Erişim: 23.04.2022)

⁴ Karen Armstrong, *Jerusalem One City Three Faith, United States of America*, Ballantine Books, 1996, s. 3, 7.

⁵ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 323-327, s. 323.

⁶ Herbert Lockyer, "Jerusalem" *Nelson's Illustrated Bible Dictionary*, Thomas Nelson Publishers, New York, 1986, s. 549.

⁷ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Din Hizmetleri Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 40.

⁸ Lockyer, a.g.e., s. 551. Jeroen Goudeau Süleyman Tapınağı için şu sözleri sarf etmiştir: "*Bu tapınak Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar için teolojik, tarihi ve siyasî söylemin kalıcı unsuru olmuştur.*" Bkz: Jeroen Goudeau, "Ezekiel for Solomon The Temple of Jerusalem in Seventeenth-century" *Leiden and the Case of Cocceius*, Brill, 2014, s. 88-113.

⁹ Teddy Kollek, Moshe Pearlman, *Jerusalem Sacred City Of Mankind A History Of Forty Centuries*, Steimatzky's Agency Publisher, Tel Aviv, 1968, s. 55.

¹⁰ Elelwani Farisani, "The Israelites In Palestine During The Babylonian Exile", *OTE*, 2008, c. 21, ss. 69-88, s. 73.

¹¹ Colin Chapman, *Whose Promised Land?*, A Lion Book, Glasgow 2002, s. 23.

¹² Muammer Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2001, Sayı 2, s. 47-48.

¹³ Mustafa Alıcı, "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik Ve Reel-Politik Yaklaşımlar", *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, İstanbul 2018, S.15, s. 48.

¹⁴ İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 95.

Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi akabinde Kudüs'ü Osmanlı topraklarına dahil etmiş¹⁵ ve 1917 yılına kadar dört asır sürmüştür. 1917'den 1948'e kadar İngiliz işgali altında kalmış¹⁶, 1948'den itibaren de Siyonizm¹⁷ çerçevesinde Yahudi işgali günümüze kadar devam etmiştir. Siyonizm, XIX. yüzyılın son çeyreğinde dillendirilerek "halkı olmayan bir ülkeyi ülkesi olmayan bir halka devredin!" söylemiyle temellendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu söylem 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot Paylaşımı ve 2 Kasım 1917'deki İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour tarafından yayımlanan Balfour Deklarasyonu¹⁸ ile kuvvet kazanarak uygulama ortamı bulmuştur.

Şu konuyu da belirlemek gerekir ki; Kudüs Müslümanların hâkimiyetinde kaldığı sürece farklı din mensuplarının bu şehirde kalmalarına izin verilmiştir. Buna karşın 1099 yılından itibaren Hristiyanların şehri almasıyla farklı din mensuplarının ikameti engellenmiştir. Söz konusu durum Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesine kadar sürmüştür. Ancak Osmanlı, XIX. yüzyılda siyonist faaliyetler nedeniyle Yahudilerin Kudüs'ten toprak almalarını yasaklayan kararlar almak zorunda kalmıştır.¹⁹

Makalenin bu kısmından itibaren Kudüs'ün semavi dinlerdeki yeri hakkında bilgi verilirken, tarihteki var olma sırasıyla Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların şehre verdiği değer şeklinde ele alınacaktır.

1. Yahudiler Açısından Kudüs'ün Değeri

Hız. Musa dönemi öncesi ve sonrasında İsrailoğulları için Kudüs'ün kutsal sayıldığına dair bir bilgi²⁰ olmamakla beraber Yahudilerin bölge üzerindeki iddiaları takriben M.Ö. XVIII. yüzyılda Hız. İbrahim'in göçüne dayanmıştır. Yahudiler, Hız. İbrahim'in oğlu İshak'ı Moriah Dağı'nda/Tapınak Tepesi'nde kurban etmeye niyetlenmesini Kudüs için bir işaret olarak kabul etmişlerdir.²¹ Özellikle Hız. Davud ve Hız. Süleyman dönemleri yine Kudüs açısından önem arz etmiştir.²² Hız. Davud kraliyet sarayının yakınına çadırlar kurdukturmuştur. Bu çadırlar kohenler ve Ahit Sandığı²³ (Aron ha-Berit) için ayrılmıştır. Onun emriyle el-Halil/Hevron şehriden gelecek olan sandık çadıra konmuştur. Hız. Davud'un niyeti Tanrı için bir mabet inşa ettirmek ve sandığı bu mabede koymak idi. Fakat kendinden sonra gelecek olan neslinden biri tarafından mabedin inşa edileceği bildirilmiştir.²⁴ Bundan sonra Kudüs Yahudi tarihinde önem kazanmaya başlamıştır.²⁵ Asıl dini merkez şeklinde kabul edilmesi ise Hız. Süleyman'ın mabedi kutsal kitapta yazıldığı gibi inşa ettirmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece Kudüs Yahudilerin kiblesi olmuştur.²⁶ Babil Sürgünü ve sonrası Kudüs'ün kutsiyetini ifade eden bir dönüm noktası durumunda olup, inanç haline gelmiş²⁷, II. Mabd

¹⁵ Alaattin Dolu, "Osmanlı Kroniklerinde Kudüs Algısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, Denizli 2016, s. 27

¹⁶ Rabia Mert, "İslam Geleneği Açısından Kudüs", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yıl: Temmuz-Aralık 2017, ss. 257-272, s. 264.

¹⁷ Siyonizm: XIX. yüzyılda Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumlarda asimile olmayı engellemek amacıyla "Siyon'a dönüş" sloganıyla Yahudi milliyetçiliği ve ırkçılığına dayanan ve Filistin'de bağımsız bir Yahudi devletinin kuruluşunu sağlamak için oluşturulan ideolojik fikri bir akımdır. Bkz: Mehmet Aydın, "Siyonizm", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 2005, s. 694.

¹⁸ Zafarul-Islam Khan, *Palestine Documents*, Pharos (Media & Publishing, New Delhi: 1998), s. 64.

¹⁹ Kemal Öke, *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1981, s. 140.

²⁰ Eldar Hasanoğlu, "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2015), ss. 125-148, s. 132-133.

²¹ Flavius Josephus, *The Works Of Josephus*, William Whiston (trans.), America: Hendrickson, 1999, Antiquities of The Jews, 1: 7: 2; 1: 13: 1.

²² II. Samuel, 6: 12; I. Krallar, 6: 1.

²³ Ahit Sandığı için bkz: Çıkış, 25/10-12.

²⁴ C. M. Watson, *The Story of Jerusalem*, J.M. Dent and Co., London-New York 1918, s. 31.

²⁵ Teddy Kollek-Moshe Pearlman, *Jerusalem Sacred of Mankind, A history of Centuries*, Weidenfeld & Nicolson, Kudüs 1968, s. 33-34; Eric H. Cline, *Jerusalem Beseiged: from Ancient Canaan to Modern Israel*, University of Michigan Press, Michigan 2005, s. 314-315.

²⁶ I. Krallar 8/44-48; II. Tarihler 6/34. Ayrıca bkz. Samuel Abramsky- Jacob Liver, "Jerusalem: in the Bible", *Encyclopaedia Judaica* [2nd, ed.], 11: 208-210.

²⁷ Yeşayahu Gafni, "Ma'amado şel Erets Yisrael ba-Toda'a ha-Yehudit be-'Ikvt Mered Bar Kohba", *Mered Bar Kohba: Mahkarim Hadaşim*, ed A. Openheimer-A. Rapaport, Yad Yitshak Ben Tsvi, Kudüs 1984, ss. 224-232, s. 231.

döneminde ise tutkuya dönüşmüştür.²⁸ Mabedin Romalılar tarafından yıkılmasıyla Kudüs'e duyulan tutku Yahudilerin nezdinde kalıcı hale gelmiştir. Kutsal şehrin fazileti hakkında oluşturulan literatür ise 132 yılında yaşanan Bar Kohba isyanı akabinde kaleme alınmıştır.²⁹

Kudüs, Yahudi Kutsal kitabında Yerus̄alim/Yerus̄alayim adıyla beraber Davud şehri, Tsiyon/Siyon, Ariel, Moriya, mukaddes şehir, Tanrının şehri, inananlar şehri, barış şehri, doğruluk şehri, adalet yurdu gibi adlarla anılmıştır. Ayrıca Orta Çağ'da yazılan Tevrat tefsirlerinde yer alan "Şalem", Kudüs şeklinde yorumlanmıştır.³⁰ Kudüs o kadar kutsal kılınmıştır ki Hz. Adem'in, Mabed'in mezbah kısmının bulunduğu alanın toprağından yaratıldığı ve hatta Kudüs'ün âlemden evvel yaratıldığı iddia edilmiştir.³¹ Kudüs'e atfedilen başka bir değer de dünyanın merkezi olarak kabul edilmiş olmasıdır. Şöyle ki, Filistin dünyanın merkezi olup, Kudüs de merkezin tam göbeğindedir. Böylece Kudüs Tanrı'nın ikametgâhı olan semavi mabedin yeryüzündeki izdüşümü sayılmıştır.³² Kıyametten sonra diriliş, mahşer ve hesap yine Kudüs'te gerçekleşecektir. Bu sebeple Kudüs hem cennet hem de cehennem derecesindedir.³³

Yahudiler kutsal şehre karşı olan sevdalarını canlı tutmak için ibadetlerinde Kudüs'ün adını "Amida" duasının on dördüncü kısmında anarlar:³⁴

"Günümüzde yeniden kurulsun Kudüs, merhamet şehri...
Senalar olsun Sana, ey Tanrı, Kudüs'ün kurucusu..."

Yukarıda sayılan sebeplerle Yahudiler kutsal addettikleri Kudüs'e yaklaşık bir asır kadar Hristiyanların egemenliğinde iken yılda bir sefer girebilmişlerdir. Bu girişlerinde de sadece Tapınak Tepesi'ni ziyaret etmelerine izin verilmiştir.³⁵

2. Hristiyanlar Açısından Kudüs'ün Değeri

Hristiyanlar açısından Kudüs'ün değeri Hz. İsa'nın orada yaşamış olmasından kaynaklanmıştır. Yahudilikte vaat edilmiş toprağın merkezi sayılan yeryüzündeki Kudüs, Hristiyanlıkta semavi Kudüs inancına dönüşmüştür.³⁶ Ete kemiğe bürünen Tanrı'nın Oğlu sayılan Hz. İsa bu şehirde doğmuş, yaşamış, faaliyetlerini sürdürmüş, çarmıha gerilmiş, gömülmüş ve tekrar dirilmiştir. Bu sebeple Hz. İsa'nın yaşadığı ve/veya uğrak yeri olan mekânlar ziyaret edilmiş ve hac merkezleri olarak değer görmüştür.³⁷ Kidron Vadisi'nde (Kudüs'ün mezarlığı) Hz. Meryem'in³⁸, İncil'in yazarlarından olan Yuhanna'nın, Hz. İsa'nın kardeşi Yakup'un, Hz. Meryem'in annesi Anna'nın (Hanne) ve babası Yoakim'in (İmran), Hz. Meryem'in nişanlısı olarak bilinen Yusuf'un, Hz. Zekeriyya'nın ve azizlerin mezarları da Kudüs'te sık sık ziyaret edilen yerlerden olmuştur. Ayrıca evharistiya sakramentinin kaynağı olan "Son Akşam Yemeği"nin yendiği mekân da bu anlamda önemlidir. Mekânın alt katı Hz. Davud'un mezarı, üst katı ise Hz. İsa'nın havarileriyle son akşam yemeğini yediği yerdir. Hz. İsa, Sanhedrin'de "Mesih misin?" şeklinde sorulan soruya tasdik eder mahiyette cevap

²⁸ Nuh Arslantaş, "Yahudi Geleneğinde Kudüs", *Huzur Bekleyen Şehir*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, ss. 149-155, s. 151.

²⁹ Zeev-Hanna Safray, "Keduşat Erets Yisrael ve Yerus̄alayim: Kavim le-Hitpathuto şel ha-Raayon", *Yahudim ve Yahadut be-Yeme Bet Şeni, ha-Mişna ve ha-Talmud*, Ed. Aharon Oppenheimer ve dğr., Yad Yitzhak Ben Tsvi, Kudüs 1993, s. 345, 359; Eldar Hasanoğlu, "Yahudilikte Kudüs Algısı", *Geçmişten Günümüze Kudüs*, Ed. Ahmet Kavas v.dğr., Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 15.

³⁰ Arslantaş, a.g.m., s. 153.

³¹ Bâbil Talmudu, Yoma 54b; "Jerusalem in Aggadâh", EJD2, 11: 212; Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (2018), ss. 109-125, s. 114-115.

³² Mustafa Yiğitoğlu, "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, I:1 (2017), ss. 43-52, s. 48-49.

³³ Fuat Aydın, "Yahudiler/ Yahudilik Açısından Kudüs", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37, 2018, ss. 109-125, s. 119-120.

³⁴ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s. 128; Eldar Hasanoğlu, "Yahudilikte Kudüs Algısı", *Geçmişten Günümüze Kudüs*, ed. Ahmet Kavas v. diğ., İstanbul Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2019, ss. 13-21, s. 19

³⁵ F. Buhl, "Kudüs", *İA*, MEB, İstanbul 1986, VI, s. 954.

³⁶ Behnan Özbek, *Kutsal Kitap Sözlüğü*, İstanbul 2016, s. 833-839.

³⁷ Trimbur Dominique, "Jérusalem", *Le Monde du Catholicisme*, Paris: 2017, ss. 683-685, s. 683.

³⁸ E. Aman, 'Église de Jérusalem', *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Ed: A. Vacant, 8: 1010.

verdiği için mahkûm edilmiş, dönemin Roma Valisi olan Pontius Pilatus (ö. 36) tarafından cezası onanmıştır. Verilen cezanın uygulanması için Golgota Tepesi'ne Hz. İsa'yı sırtında haç olduğu halde yürütmüşlerdir. Onun yürüdüğü bu yola "Elemlî Yol" adı verilmiş ve on dört merhale/duraktan oluşmuştur. Bu yol Hristiyan hacılar tarafından Hz. İsa'nın çilesini hissetmek için her durakta durup İncil'den pasajlar okumak suretiyle yerine getirilen önemli bir ritüeldir.³⁹

1096 yılında Papa II. Urbanus'un (ö. 1099) başlattığı Haçlı Seferleri'nin hedefi "*Kudüs'ü kurtarmak*" sloganıyla Doğu Ortodoks Hristiyanlığı Batı Katolik Kilisesi altında bir Hristiyan Patrikliğine dönüştürmek idi. 1099 yılında bu amaca ulaşılmış ve Kudüs'te Latin Patrikliği kurulmuştur. 1187'de Müslümanlar Kudüs'ü fethetmişler, Latin Patrikliği de Akka şehrine taşınmak zorunda kalmıştır. 1292 yılında ise Memluklerin şehri almasıyla Hristiyanların Roma'ya dönmekten başka çareleri kalmamıştır.⁴⁰

3. Müslümanlar Açısından Kudüs'ün Değeri

Kudüs, Müslümanlar açısından Mekke ve Medine'den sonra kutsal sayılan üçüncü şehirdir. Verilen bu değeri Asr-ı Saadet'ten başlatmak mümkündür. İlk kible olması, İsrâ ve Miraç mucizesinin buradan gerçekleşmesi, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler'de bu şehre atıflar yapılması da bu değeri perçinleyen özelliklerdir. Erken dönem İslam kaynakları arasında Kudüs ve Kudüs'ün faziletleri hakkında kaleme alınmış eserler vardır. Bu eserlerde Kudüs için Bizans'ın "Ealea" telaffuzunun Arapça'ya dönmüş hali olan "İliya", Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği şekliyle "el-Mescidü'l-Aksa" ve evvelen beri Müslümanlar arasında yer eden "Beytü'l-Makdis" adları kullanılmıştır. Zaman zaman da saygı ifadesi olarak "el-Kudsü's-Şerif" şeklinde anılmıştır.⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de Kudüs'ün açık bir şekilde ifade edilmiş hali İsrâ suresinde mevcuttur: "*Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız el-Mescidü'l-Aksa'ya götürülen Allah noksan sıfatlardan pak ve münezzehtir.*"⁴² Bu ayet gelene kadar Kudüs Müslümanların kiblesi olmuştur. Müslümanlar kutsal saydıkları Kudüs'ü fethetmeye geldiklerinde olabildiğince kan dökmeyen şehri teslim almaya çalışmışlardır. Hz. Ömer tarafından "emânâme" (Eman Güvencesi) yazılmış ve Kudüs, bu şehrin patriği olan Sophronios'tan Hicri 17/Miladi 638 yılında teslim alınmıştır. Bu emânâmeye göre Kudüs halkının din ve ibadet özgürlüğü ile can ve malları güvenlik altına alınmıştır. Her ne kadar bazı kaynaklar Hz. Ömer'in emânâmesi'nin Yahudileri Kudüs'e yerleşmekten men ettiği yazsa da bu yazıların özgün metne sonradan eklendiği şeklinde görüşler mevcuttur.⁴³

Kudüs'ün kıymeti sebebiyle Müslüman idareciler imar ve inşâ faaliyetlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Yapılan cami, mescit, dergâh, medrese, tekke ve zaviye, saray, köşk, han, kervansaray ve sebîl gibi yapılar bunun göstergesidir. Özellikle Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın yaptırdığı Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa Kudüs'ün simge yapıları olmuştur. Abbasiler döneminde de Kudüs'e hizmetler devam etmiştir. Haçlı Seferleri ve akabinde Müslümanların hizmeti akamete uğramışsa da Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesiyle şehre yapılan hizmetler kaldığı yerden devam etmiştir. Eyyubilerin ardından Osmanlılar alana kadar Memlukler şehri yönetmişlerdir. Osmanlı döneminde Kudüs, adı gibi (İbranice Yeru-Şalem: Barış görece) barışın yaşandığı bir şehir olmuştur.

Osmanlı yönetimi 1516'dan itibaren 1917 yılındaki İngiliz işgaline kadar dört yüz yıl devam etmiştir. Böylece Kudüs yaklaşık 1400 yıl Müslüman devletler arasında el değiştirmeler olsa da sonuç olarak Müslüman idaresinde kalmıştır.⁴⁴

³⁹ İsmail Taşpınar, "Hristiyanlık'ta Kudüs", *Huzur Bekleyen Şehir*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, ss. 149-155, s. 159.

⁴⁰ Ahmet Türkan, "Başlangıçtan Günümüze Kudüs Latin Patrikliği", *Milel ve Nihal Dergisi*, 10/2, İstanbul 2013, ss. 29-61.

⁴¹ Eldar Hasanoğlu, *Huzur Bekleyen Şehir*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, ss. 163-170, s. 163.

⁴² İsrâ 17/1.

⁴³ Şerif Emin Ebu Şemmale, "Beytü'l Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa Bir Tarih", *Kudüs Tarih-Din-Siyaset*, Seta Yayınları, İstanbul 2020, s. 48.

⁴⁴ Meron Benvenisti, *City of Stone The Hidden History of Jerusalem*, Maxine Kaufman Nunn (Trans.), University Of California Press, Los Angeles 1998, ss. 12-13.

4. Günümüzde Kudüs

Kutsallığı ile değer kazanan Kudüs'ün günümüzdeki sıkıntılı durumunu 1917 yılına dayandırmak mümkündür. Henüz I. Dünya Savaşı bitmeden Osmanlı toprakları dahilinde olan Filistin ve dolayısıyla Kudüs İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasını sağlayacak olan Balfour Deklerasyonu temel alınmıştır. Filistin'de yaşayan Yahudi nüfusu toplam nüfusun sadece %10'u idi.⁴⁵ 1922'de bir manda yönetimi kurulmuş ve 1947 yılına kadar devam etmiştir. Halbuki Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 23. maddesine aykırı bir durum olduğu halde 13. ve 14. maddelerde yer alan özel bir komisyonun kurulmasını gerektiren bir çözüme gidilerek kutsal mekânların güvence altına alınacağı belirtilmiştir.⁴⁶ Fakat söz konusu komisyon kurulmamıştır. Çıkan birtakım sıkıntılar akabinde çözüme gidilmeden İngiltere Filistin meselesini BM'ye devrederek çekilmiştir.⁴⁷ BM'in 22. maddesi gereğince Filistin topraklarında Filistinlilerin çoğunlukta olmalarından dolayı kendi geleceklerini belirleme hakkına sahip idiler. Yahudilerin, otuz yıllık süreçte gerçekleştirdikleri göçler ve toprak alımlarıyla devletleşme çalışmalarını tamamlamışlardır. 14 Mayıs 1948 tarihinde BM'nin kararlarına dayanarak Yahudiler İsrail'i resmen ilan etmiştir. BM'de alınan kararlar ve uluslararası hukukun temel ilkeleri gereğince Kudüs'ün Doğu'su Filistinlilere ait olduğu deklare edilmiştir. Fakat küresel devletler -ki başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere- İsrail'e destek vermişler ve böylece işgal devam etmiştir.

Siyasi bağımsızlığını ilan eden İsrail, Kudüs şehrinin Batı'sını 1967 yılında yaptığı Altı Gün Savaşı'nın ardından kutsal ve tarihi değeri olan Doğu'yu işgal etmiştir. Buna karşın BM 242 sayılı karar gereği 1967 sınırlarına İsrail'in geri çekilmesini, dolayısıyla işgali bitirmesini istemiştir. O zaman zarfından günümüze kadar BM ile dünya kamuoyu, İsrail tarafından Kudüs'ün Doğu'sunun işgal edilmiş olmasını "*işgal edilmiş topraklar*" olarak değerlendirmişlerdir. Diğer taraftan aynı yıl Mescid-i Aksa ile ilgili işler -her ne kadar saldırıları engelleyemese de- Ürdün Evkaf Bakanlığı tarafından günümüze kadar yürütülmüştür. Filistinli Müslümanlar tarafından ise Mescid-i Aksa'ya yapılan/yapılacak olan saldırıları önlemeye çalışmak için Kudüs'te "Murabitler" adlı bir halk hareketi kurulmuştur. Bu hareket mensupları Mescid-i Aksa'da İsraililer tarafından zorla girişleri ve saldırıları engellemek amacıyla barışçıl yollarla karşı koymak için uzun saatler nöbet tutmaya kendilerini adanmışlardır.

6 Aralık 2017 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump Kudüs'ü İsrail'in başkenti şeklinde tanıma kararını almıştır. Bu karar akabinde "Büyük Felaket" şeklinde adlandırılan ve 15 Mayıs 1948'de ilan edilen Nakbe'nin yetmişinci yıldönümü arifesi olan 15 Mayıs 2018 tarihinde Amerikan Büyükelçiliği Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmıştır. Halbuki söz konusu karar hem uluslararası hukuka hem de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarına aykırıdır. Böylece iki devletli çözüm formülünün uygulanmasını zora sokmuştur.

Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Dairesi'nce (OCHA) verilen bilgiye göre 1988-2014 yılları arasında İsrail rejimi tarafından on dörtbinden fazla yıkım emri çıkmıştır. 2000-2005 yılları arasında da yıkılan ev sayısı 1236'yı bulmuştur.⁴⁸ 2017 yılında İsrail rejimi Mescid-i Aksa'nın giriş kısmına elektronik kapı koymak suretiyle girişleri kontrol altına almayı hedeflemiştir. Müslüman halkın kararlı karşı çıkmaları üzerine elektronik kapılar geri kaldırılmıştır. Ayrıca Mescid-i Aksa'nın altında ve çevresinde günümüze kadar devam eden tünel açmalar ve kazı çalışmaları Mescid'in temellerinin zayıflamasına ve ileride gerçekleşmesi muhtemel yıkımlara yol açacaktır.

Bunca içinden çıkılması zor sıkıntılar İsrail politikası nedeniyle meydana gelmiştir. Yahudiler arasında söz konusu politika kimi Yahudiler tarafından desteklense de onlara karşı olan kimi Yahudiler de herkesin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁹ Ayrıca İsrail -2022 Ramazan ayı da dahil olmak üzere-

⁴⁵ Avi Shlaim, *Filistin'i Bölüşmek Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin'in Taksim Siyaseti 1921-1951*, çev. Muttalip Tütüncü, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41.

⁴⁶ Berdal Aral, *Bitmeyen İhanet Emperyalizmin Gölgesinde Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2019, s. 31.

⁴⁷ Abdulkadir Tok, "Uluslararası Hukuka Göre Kudüs'ün Statüsü," *İNSAMER Araştırma* 126, Ekim 2020, ss. 1-7, s. 3.

⁴⁸ Şerif Emin Ebu Şemmale, a.g.m., s. 61.

⁴⁹ Cengiz Batuk, Rabia Mert, "Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 17, sayı 2, 2017, ss. 129-149, s. 134.

Müslümanların oruç tutup ibadet ettiği her Ramazan ayında Mescid-i Aksa'ya saldırı düzenlemekten geri durmamışlardır.

Sonuç

Kudüs şehrinin kutsal sayılması her üç semavi dinin de ortak değeridir. Bu birleştirici unsurdan yola çıkarak farklılıklar “ötekileştirmek” için değil, bilakis “birlikte yaşama sanatı” için zenginlik olarak algılanmalıdır. Bundan dolayı var olan problemi çözmek adına siyasal tartışmalardan uzaklaşıp Kudüs'ün değeri üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir.

Kudüs, öyle bir şehirdir ki, ona duyulan sevdâ ve yaşanmışlıklardan yola çıkarak atfedilen kutsallık bitmeyecektir. Michael Prior'un ifade etmiş olduğu gibi; “*Tarihin verdiği ders onun yalnızca bir kişiye veya yalnızca bir dine ait olmayacağıdır. Kudüs herkese açık olmalı, herkes tarafından paylaşılmalıdır. Şehri yönetenler onu ‘insanlığın başkenti’ yapmalıdır.*”⁵⁰

Hz. Ömer'in emannâmesi yıllarca süren barış ortamını sağlamak için bir model olma özelliğine sahiptir. Karen Armstrong bu emannâme hakkındaki görüşünü “...*Müslümanların, Yahudilerin ve Hristiyanların Kudüs'te ilk kez birlikte yaşamalarını sağlayan bir sistem inşa etmişlerdir*” şeklindeki ifade etmiştir.⁵¹ Söz konusu emannâme göstermiştir ki; hak, hukuk ve adalete uygun çok kültürlü bir şekilde birlikte yaşama sanatını inşa etmek mümkün olacaktır. Ancak söz konusu model zamanın ihtiyaçlarına göre güncellenmeli ve geliştirilmelidir.

İnsanların insan olmaktan kaynaklanan haklarına riayet edilip cana, mala, yaşama hakkına saygı duyulmalı ve zarar verilmemelidir. Kudüs'e rağmen değil Kudüs'ün iyiliği için çalışmalı ve Mescid-i Aksa'nın zarar görmemesini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

Kaynakça

ABRAMSKY Samuel-LİVER Jacob, “Jerusalem: in the Bible”, *Encyclopaedia Judaica*, ty.

ALICI Mustafa, “Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik Ve Reel-Politik Yaklaşımlar”, *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, İstanbul 2018.

AMAN E., “Église de Jérusalem”, *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Ed: A. Vacant, 8: 1010.

ARAL Berdal, *Bitmeyen İhanet Emperyalizmin Gölgesinde Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2019.

ARMSTRONG Karen, *A History of Jerusalem: One City, Three Faiths*, HarperCollins Publishers, Londra 1996.

ARMSTRONG Karen, *Jerusalem One City Three Faith, United States of America*, Ballantine Books, 1996.

ARSLANTAŞ Nuh, “Yahudi Geleneğinde Kudüs”, *Huzur Bekleyen Şehir*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

AYDIN Fuat, “Yahudiler/ Yahudilik Açısından Kudüs”, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37, 2018.

AYDIN Mehmet, “Siyonizm”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 2005.

⁵⁰ Michael Prior, “*Christian Perspectives on Jerusalem*”, *Journal of Islamicjerusalem Studies*, c. 3, sayı 1, 1999, s. 17.

⁵¹ Karen Armstrong, *A History of Jerusalem: One City, Three Faiths*, HarperCollins Publishers, Londra 1996, s.233, 246.

BATUK Cengiz-MERT Rabia, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 17, sayı 2, Samsun 2017.

BENVENİSTİ Meron, *City of Stone The Hidden History of Jerusalem*, Maxine Kaufman Nunn (Trans.), University Of California Press, Los Angeles 1998.

BESALEL Yusuf, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Din Hizmetleri Yayıncılık, İstanbul 2000.

BUHL F., “Kudüs”, *İA*, MEB, c. 6, İstanbul 1986.

CHAPMAN Colin, *Whose Promised Land?*, A Lion Book, Glasgow 2002.

CLİNE Eric H., *Jerusalem Beseiged: from Ancient Canaan to Modern Israel*, University of Michigan Press, Michigan 2005.

DOLU Alaattin, “Osmanlı Kroniklerinde Kudüs Algısı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, Denizli 2016.

DOMİNİQUE Trimbur, “Jérusalem”, *Le Monde du Catholicisme*, Paris: 2017.

EBU ŞEMMALE Şerif Emin, “Beytül Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa Bir Tarih”, *Kudüs Tarih-Din-Siyaset*, SETA Yayınları, İstanbul 2020.

FARİSANİ Elelwani, “The Israelites In Palestine During The Babylonian Exile”, c. 21, OTE, 2008.

GAFNİ Yeşayahu, “Ma’amado şel Erets Yisrael ba-Toda’a ha-Yehudit be-İkvut Mered Bar Kohba”, *Mered Bar Kohba: Mahkarim Hadaşim*, ed A.Openheymer-A. Rapaport, Yad Yitshak Ben Tsvi, Kudüs 1984.

GOUDEAU Jeroen, *Ezekiel for Solomon The Temple of Jerusalem in Seventeenth-century Leiden and the Case of Cocceius*, Brill, 2014.

GÜL Muammer, Müslümanların Kudüs’ü Fethi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Şanlıurfa 2001.

GÜRKAN Salime Leyla, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul 2012.

HARMAN Ömer Faruk, “Kudüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002.

HASANOĞLU Eldar, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, Bursa 2015.

HASANOĞLU Eldar, “Yahudilikte Kudüs Algısı”, *Geçmişten Günümüze Kudüs*, Ed. Ahmet Kavas v.dğr., İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

HASANOĞLU Eldar, *Huzur Bekleyen Şehir*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

<https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa>(Erişim:23.04.2022)

<https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (Erişim: 23.04.2022)

JOSEPHUS Flavius, *The Works Of Josephus*, William Whiston (trans.), America: Hendrickson, 1999.

KALIN İbrahim, *Ben Öteki ve Ötesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 95.

KHAN Zafarul-Islam, *Palestine Documents*, Pharos, Media & Publishing, New Delhi 1998.

KOLLEK Teddy-PEARLMAN Moshe, *Jerusalem Sacred City Of Mankind A History Of Forty Centuries*, Steimatzky’s Agency Publisher, Tel Aviv, 1968.

LOCKYER Herbert, “Jerusalem” *Nelson’s Illusrrated Bible Dictionary*, Thomas Nelson Publishers, New York, 1986.

MERT Rabia, “İslam Geleneği Açısından Kudüs”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Sinop 2017.

ÖKE Kemal, *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi*, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

ÖZBEK Behnan, *Kutsal Kitap Sözlüğü*, İstanbul 2016.

PRİOR Michael, “*Christian Perspectives on Jerusalem*”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, c. 3, sayı 1, 1999.

SHLAİM Avi, *Filistin’i Bölüşmek Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin’in Taksim Siyaseti 1921-1951*, çev. Muttalip Tütüncü, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

TAŞPINAR İsmail, “Hristiyanlık’ta Kudüs”, *Huzur Bekleyen Şehir*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

TOK Abdulkadir, “Uluslararası Hukuka Göre Kudüs’ün Statüsü,” *İNSAMER Araştırma* 126, Ekim 2020.

TÜRKAN Ahmet, “Başlangıçtan Günümüze Kudüs Latin Patrikliği”, *Milel ve Nihal Dergisi*, 10/2, İstanbul 2013.

WATSON C. M., *The Story of Jerusalem*, J.M. Dent and Co., London-New York 1918.

YİĞİTOĞLU Mustafa, “Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, I:1, 2017.

EĞİTİM KURUMLARINDA HİZMETİÇİ EĞİTİM: KAVRAM, KAPSAM, AMAÇ, İLKE VE ÖNEM AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa GÜÇLÜ¹

Vildan AYKAÇ²

ÖZ

Birer örgütsel yapı olarak kurumlar rastgele ortaya çıkmış olan kurumlar olmayıp belirli amaçları gerçekleştirmek için ortaya çıkmıştır. Tüm kurumlarda olduğu gibi toplum açısından son derece önemli kurumlarından birisi olan eğitim kurumlarının da kendine özgü bazı amaçları bulunmaktadır. Eğitim kurumları bu amaçları nedeniyle gerçekleştirmek zorunda olduğu faaliyetlerini etkili bir şekilde yerine getirebilmek için tüm kademelerde nitelikli çalışan kişilere ihtiyacı vardır. Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticiler görev yapacakları eğitim kurumlarının amaçlarına uygun olarak eğitimlerini alsalar da bu eğitimler zamanla eskimekte, eğitim personelinin görevlerini yerine getirmesi için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle okullarda görev yapan öğretmen ve yöneticilerin bilimsel ve teknoloji ile toplumsal alanda meydana gelen değişikliklere uyum sağlayabilmeleri için eğitim ihtiyaçlarını karşılamaları önem taşımaktadır. Buradan hareketle okullarda görev yapan eğitim personelinin ortaya çıkan bu eğitim ihtiyaçlarının giderilebilmesi için yaşam boyu eğitimin alt süreçlerinden birisi olarak da değerlendirilen hizmetiçi eğitim kavramının oldukça önemli hale geldiği söylenebilir. Hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin başarılı sonuçlar vermesi, ancak bu kavramın anlam, kapsam, amaç, ilke ve önem açısından iyi bir şekilde değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu çalışmada, hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin; kavram, kapsam, amaç, ilke ve önem açısından genel bir değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde konu ile ilgili yapılan araştırmalar kütüphane ve internet ortamında araştırılmış, amaca uygun bulunan makale, tez ve kitaplar betimsel analiz metoduyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonunda; hizmetiçi eğitimle ilgili tanımlar analiz edilmiş, bu tanımlarda öne çıkan özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında hizmetiçi eğitim faaliyetleri kapsam açısından analizi yapılmış diğer eğitim faaliyetlerinden farkı ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada ayrıca hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin amacı, ilkeleri ve önemi hakkında da değerlendirmelerde bulunulmuş, eğitim alanında çalışan teorisyen ve uygulayıcılara bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim kurumları, hizmetiçi eğitim, hizmet içi eğitim amaç ve ilkeleri

IN-SERVICE EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: AN EVALUATION IN TERMS OF CONCEPT, SCOPE, PURPOSE, PRINCIPLE AND IMPORTANCE

ABSTRACT

Institutions, as organizational structures, are not institutions that have emerged randomly, but have emerged to achieve certain goals. As in all institutions, educational institutions, which are one of the most important institutions in terms of society, have some specific goals. Educational institutions need qualified employees at all levels in order to effectively carry out their activities that they have to carry out for these purposes. Although teachers and administrators working in educational institutions receive training in accordance with the aims of the educational institutions they will work, these trainings become obsolete over time and are not sufficient for the education personnel to fulfill their duties. For this reason, it is important for teachers and administrators working in schools to meet their educational needs so that they can adapt to changes in scientific, technology and social fields. From this point of view, it can be said that the concept of in-service training, which is also considered as one of the sub-processes of lifelong education, has become very important in order to meet these emerging training needs of the education personnel working in schools. Successful results of in-service training activities are only possible if this concept is evaluated well in terms of meaning, scope, purpose, principle and

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Orjid: 0000-0002-7565-3554

² Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Orjid: 0000-00016566-2249

importance. In this research, in-service training activities; It is aimed to make a general evaluation in terms of concept, scope, purpose, principle and importance. Within the framework of this purpose, the researches on the subject were searched in the library and the internet, and the articles, theses and books found suitable for the purpose were evaluated with the descriptive analysis method. At the end of the research; Definitions related to in-service training were analyzed, and the prominent features in these definitions were tried to be determined. In addition, in-service training activities have been analyzed in terms of scope, and its difference from other training activities has been tried to be revealed. In the study, evaluations were also made about the purpose, principles and importance of in-service training activities, and some suggestions were made to theorists and practitioners working in the field of education.

Key Words: Educational institutions, in-service training, in-service training aims and principles

GİRİŞ

Sosyal bir kurum olan eğitim, tüm ülkeler için en önemli kurumların başında gelmektedir. Bu durumun en temel amacı her toplumun geleceğine güvenle bakmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle toplumlar, yetişmekte olan nesillere kendi bilgi birikimi ve tecrübeleri yanında toplumsal amaçlarını da aktarmak durumundadır. Eğitim programlarının hedeflerinin belirlenmesi aşamasında birey, konu alanı ve doğa yanında en önemli hedef belirleyicilerinden birisi de toplumun kendisidir.

Tüm toplumlar sağlıklı bir şekilde gelişebilmek, birlik ve beraberlik içinde yaşayabilmek için kendisini oluşturan bireylerini ortak amaçları doğrultusunda eğitmek ister. Toplumların bu istekleri verilecek olan eğitimin kapsamını da etkilemekte; bireylerin içinde buldukları topluma olan entegrasyonları, onların moral ve motivasyon olarak yükseltilmesi, yaşamlarını devam ettirebilmelerine yönelik mesleki beceriler kazanmalarının sağlanması, kişiliklerini geliştirme bu kapsam içinde değerlendirilmektedir.

Eğitimin bazı özellikleri bulunmaktadır. Eğitimin geçmişinin insanlık tarihi kadar eskilere dayanması, kişilerin tüm hayatları boyunca devam etmesi nedeniyle süreç özelliği göstermesi, sadece okulda değil aynı zamanda okul dışında yaşam süresince geçirilen yaşantıların tümünü kapsaması bu özelliklerden bazılarıdır (Varış, 1998). Eğitimin nesnesi insandır. İnsan da içinde bulunan şartlardan etkilenmekte, yeni durumlara uyum sağlaması gerekmektedir. Toplum ve toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaçlarında görülen değişimler eğitimi etkilemektedir. Bilgi patlamasının yaşandığı günümüzde verilmesi gerekli eğitimin niteliğini değiştirmekte, yaşam boyu eğitim gibi bazı kavramlar oldukça popüler hale gelmektedir.

Günümüzde toplumu oluşturan bireylerin okulda almış oldukları eğitimler hayatlarını devam ettirmek için yeterli gelmemekte yeni eğitimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta Küçükahmet'in (1993) ifadesiyle yaşam boyu eğitim bir zorunluluk haline almaktadır. Hizmet içi eğitim faaliyetleri yaşam boyu öğrenme içinde bir alt alan olarak değerlendirilmektedir. Toplum içinde farklı işlevler üstlenen kurumlar amaçlarını etkili bir şekilde yerine getirebilmek, gerçekleştirilen işin niteliğini arttırmak için çalışanlarını hizmet içi eğitim faaliyetleri ile destek olmaktadır.

Bir ülkenin eğitim sistemi aynı zamanda toplumsal sistemin bir alt sistemi olması nedeniyle diğer alt sistemlerle uyum içinde çalışmak zorundadır. Bu nedenle eğitimde toplumun ve sanayinin ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmalıdır. Eğitim kurumlarının bu ihtiyaçları istenen seviyede karşılanabilmesi için ise en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenlerin de aynı şekilde fakültede almış oldukları eğitimlerle mesleğini devam ettirme şansları bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle öğretmenlerin öğrencilikleri sadece okulda bitmemekte yaşam boyu devam etmektedir. Öğretmenlerin kendilerini geliştirme, yenilikleri takip etme ihtiyaçları ise okullarda daha çok hizmetiçi eğitim faaliyetleri ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Öğretmenlere sağlanan hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin öğretmenlerin ihtiyaçları yanında ülkenin eğitim felsefesiyle uyumlu olması gerekmektedir. Buradan hareketle öğretmenlere sağlanan hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin; ülkenin eğitim felsefesine de uygun olarak, gerekli bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklar ile bilimsel ve sosyo-ekonomik gelişmeler ölçüsünde eksiklik hissedilen mesleki bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıkların öğretmenlere kazandırılmasını amaçladığı söylenebilir (Budak, 1998). Hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin eğitim kurumlarında kendisinden beklenen faydayı sağlayabilmesi için hizmetiçi eğitim kavramının, ilke ve amaçları ile önemi hakkında bilgilere ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu araştırmada öğretmenler için son derece önemli olan hizmetiçi eğitim öncelikle kavram olarak tanımlanmaya çalışılacak daha sonra ise hizmet için eğitimin amacı, ilkeleri ve önemi hakkında bilgilere yer verilecektir.

BİR KAVRAM OLARAK HİZMETİÇİ EĞİTİM

Sosyal bilimlerin genelinde gerek kültürel farklılıklar ve de gerekse tanımları yapan bilim insanlarının farklı alanlardan olmaları gibi farklı nedenlerle belli bir kavram hakkında standart bir tanımın yapılamadığı görülmektedir. Bu nedenle hizmetiçi eğitimle ilgili belirli, kesin bir tanımın varlığı söz konusu değildir. Bu bölümde hizmetiçi eğitimle ilgili yapılan farklı tanımlamalar üzerinde durulmuş, bu tanımlarda ortak olarak vurgulanan özellikler açıklanmaya çalışılacaktır.

Hizmetiçi eğitimle ilgili tanımlamalarda ortaya çıkan önemli bir özellik yaşam boyu öğrenme ile ilgili olan tarafı ilgilidir. Bu konuda yapılan tanımlamalarda hizmetiçi eğitim, “yaşam boyu öğrenmeyi gerçekleştirmenin en kurumsal şekli” olarak tanımlanmaktadır (Miser, Yayla ve Sayın, 2006).

Taymaz (1997: 4) ise hizmetiçi eğitime çalışanlara bazı bilgi beceri kazandırma süreci olarak yaklaşmakta ve “Özel ve tüzel kişilere ait işyerlerinde belirli bir maaş veya ücret karşılığında işe alınmış ve çalışmakta olan bireylerin görevleri ile ilgili gerekli bilgi, beceri ve tutumları kazanmalarını sağlamak üzere yapılan eğitimidir.” biçiminde bir tanım yapmaktadır.

Pehlivan (1997: 131) ise hizmetiçi eğitimi “Mesleğini icra etmek üzere bir işte çalışmaya başlayan bireyin, çalışmaya başladığı ilk günden son güne kadar mesleği içerisinde yetiştirilmesi veya kendini geliştirmesi süreci” olarak tanımlamakta, kavrama mesleki yetiştirme ve personelin kendini geliştirmesi açısından yaklaşmaktadır.

Sabuncuoğlu (2005: 124) ise konuya kurum içindeki görevin başarılı bir şekilde yerine getirilebilmesi ve karar sürecinin doğru bir şekilde gerçekleşebilmesi açısından yaklaşmakta ve hizmetiçi eğitimi, “Çalışanların veya çalışanlardan oluşan grupların, uhdelerine verilen veya ileride verilecek olan görevleri başarılı bir şekilde yapabilmelerini, ufuklarını genişleterek doğru kararlar alabilmelerini, davranış, tutum, bakış açısı ve anlayışlarında olumlu değişimler oluşturmayı amaçlayan eğitsel eylemlerin tümü” biçiminde tanımlamıştır.

Konuya eğitim sosyolojisi açısından bakan Tezcan (1992: 21) ise hizmetiçi eğitimi “Kurum çalışanlarına kısa vadeli olarak uğraştıkları iş ile ilgili bilgi aktarmak için yapılan eğitim.” şeklinde bir tanımlama yapmıştır.

Bütün bu tanımlamalarda hizmetiçi eğitimle ilgili ortaya çıkan özellikleri maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

- Çalışanlara işleri ile ilgili bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirme,
- Personele işleri ilgili ufuklarını genişletme, doğru karar verebilmelerinde destek olma,
- Yaşam boyu eğitimin önemli parçalarından birisi,
- Çalışanların mesleki bilgilerini güncelleme faaliyeti,
- Çalışanlara işlerine yönelik olumlu bakış açısı sağlama faaliyetidir.

HİZMETİÇİ EĞİTİM FAALİYETLERİNİN AMACI

Bir kurumda çalışan personelin işlerinde başarılı olmaları çalışmakta oldukları mesleklerle ilgili varolan gelişmeleri yakından takip etmeleri ve bu gelişmelere uyum sağlayabilmeleri ile yakından ilgili görülmektedir. Bir örgütün en önemli özelliğinin amaçlı olmaları olduğunu dile getiren Taymaz (1997), personelin görevini tam olarak yapamaması halinde kurumun amaçlarının gerçekleşmesinin zor olduğunu belirtmektedir. Aydın'a (2014) göre bireyin işin gereklerini yerine getirmesi sadece eski bilgilerle değil aynı zamanda değişen şartlara göre mesleki anlamda sürekli bir şekilde gelişmeyle de yakından ilgilidir. Bu nedenle günümüzde yaşam boyu öğrenme tüm çalışanlarda önemli bir gereklilik halini almaktadır.

İçinde bulunduğumuz 21. Yüzyılda tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumları da amaçlarını tam olarak gerçekleştirebilmek için nitelikli öğretmenlere ihtiyaç vardır. Ertürkmen ve diğerlerine (2012) göre kurumların

nitelikli personele sahip olmaları nitelikli bir eğitim yanında sürekli bir eğitim anlayışını da beraberinde getirmektedir.

Eğitim kurumlarında çalışan öğretmen ve yöneticilerin hizmet öncesinde almış oldukları bilgiler zamanlar yetersiz hale gelmekte, ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile yönetim alanında meydana gelen yenilikler hizmetiçi eğitim ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Ertürkmen ve diğerleri, 2012). Buradan hareketle hizmetiçi eğitime katılan personelin; mesleki alanda yaşanan gelişmelere uyum sağlayabilme, sahip oldukları görevleri etkili bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlama, hizmetöncesi eğitimde aldıkları bilgiler yanında yeni bilgi ve beceriler kazanma, çalışanların işe yönelik olumlu tutum geliştirmeleri yanında doyum sağlama açılarından önemli yararlar sağladıkları görülmektedir (Kayabaş, 2008). Bunun yanında hizmetiçi eğitimin verildiği kurumlarda yapılan işin niteliğinin artması, iş ortamında yalanacak istenmeyen durumların önemine geçerek maliyetlerin azaltılması gibi önemli kazanımlar elde edildiği görülmektedir (Aydın, 2014).

Aynı zamanda bir toplumsal kurum olma özelliği de gösteren eğitim kurumlarında verilen hizmetiçi eğitimler; eğitim çalışanlarını zamanla değişim ve gelişme gösteren eğitim anlayışıyla ilgili hem bilgilendirmek hem de görevlerini en iyi şekilde yapabilmeleri için onlara gerekli bilgi, beceri ve davranışları kazanmalarını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Aytaç, 2000).

Yapılan araştırmalar (Sağlam, 1980), eğitim kurumlarında görev yapan yöneticileri için gerçekleştirilen hizmetiçi eğitim çalışmalarının da önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Yöneticilerin üstlendikleri yönetim vb. görevlerini hem kendilerini hem de astlarını memnun edecek şekilde yürütebilmelerini sağlamak, yöneticilerin yeteneklerini ortaya çıkararak bunlardan yararlanılmasını sağlamak ve kurumun devamlılığını korumak bu katkılarının en önemlileri arasında yer almaktadır.

HİZMETİÇİ EĞİTİMİN İLKELERİ

Aytaç (2000), hizmetiçi eğitimin ilkelerini maddeler halinde şu şekilde sıralamaktadır:

- Sadece kuramsal bilgilerin değil aynı zamanda teknik becerilerin gerekli görüldüğü takdirde geliştirilmesi gerektiği düşüncesinin kurum çalışanlarına benimsetilmesi destek olmak,
- Hizmetiçi eğitim çalışmalarının yaşam boyu eğitim ve çalışanların kendilerini geliştirmesinin belli bir bütünlük içerisinde ele alınması,
- Kurumda görevli personelin belli bir sistem sahilinde belli aralıklarla hizmet içi eğitime alınması,
- Verilecek olan hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin kurum çalışanlarının iş başarısı yanında mesleklerinde de ilerlemelerine de fırsat verecek nitelikte olması,
- Verilen hizmetiçi eğitim faaliyeti sonunda görevde yükselme ve maaş artışı gibi özlük haklarında iyileştirme sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması,
- Kurum personelinin hizmetiçi eğitim aldıkları işlerde görevlendirilmesi,
- Hizmet içi eğitim etkinliklerinin devamlılık göstermesi,
- Kurum yöneticilerinin birlikte çalıştıkları personelin yetiştirilmesinden kendilerini sorumlu hissetmeleri,
- Verilen eğitim sonunda hizmetiçi eğitim faaliyetine ilişkin değerlendirmenin yapılması,
- Hizmetiçi eğitim faaliyetlerinden faydalanmada tüm çalışanlara eşit bir şekilde imkan verilmesi,
- Hizmetiçi eğitimde maliyet etkililiğinin sağlanması esastır.

HİZMETİÇİ EĞİTİM FAALİYETLERİNİN ÖNEMİ

Araştırmalar (Sağlam, 1980; Budak, 1998), hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin çalışanların hem kendi refahlarını hem de çalıştıkları kurumun başarısını artırmada önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Kurumlarda gerçekleştirilen hizmetiçi eğitim faaliyetleri ile kurum çalışanlarının meslekleriyle ilgili sahip oldukları nitelikler ile kişinin halihazırda yerine getirdiği görevinin gerektirdiği nitelikler arasındaki fark giderilmeye

çalışılır. Buradan hareketle, hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin; kurum çalışanların görevleriyle ilgili gelişmeler ve eksiklikler konusunda bilgi sahibi olmaları yanında değişen yeni şartlara uyum sağlama konusunda da oldukça önemli görevler yerine getirdiği söylenebilir.

Hizmetiçi eğitimin dayandığı iki temel varsayım bulunmaktadır. Birincisi, verilen hizmetiçi eğitim çalışmalarıyla kurum çalışanların yerine getirdikleri işleriyle ilgili bilgi ve beceri alanındaki eksiklikleri giderilecektir. Bu şekilde de örgütsel verimlilik yanında rekabet gücü de artacaktır. İkinci olarak ise hizmet içi eğitim sayesinde çalışanlar ihtiyaç duyulan örgütsel değişimi yönetebilir hale gelecekler, böylelikle organizasyon genişleyecektir (Brayn, 2006). Aydınalp (2008) ise hizmetiçi eğitim faaliyetleri ile ayrıca; yapılan işte uzmanlaşmanın sağlanması, katılanlara tecrübelerini paylaşma imkânı tanınması, farklı pozisyonlardaki kişilerle iş ilişkilerini geliştirmesi, bireylerin görevleri ile ilgili karşılaştıkları sorunların çözümünü kolaylaştırması yanında güdüleme gibi bir çok açıdan da önemli işlevler yerine getirilmektedir.

Bilim ve teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmeler tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da değişime neden olmaktadır. Eğitim kurumlarının kendisinden beklenen görevlerin en iyi şekilde yapılması ancak değişime ayak uydurma ile mümkün görünmektedir. Bu nedenle çok sayıda kurumda olduğu gibi eğitim kurumlarında da çalışanların mesleki gelişmelerini sağlayarak verimliliklerini artırmak için hizmetiçi eğitim faaliyetleri düzenlemektedir. Diğer bir ifade ile eğitim kurumlarının bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlerden geride kalmamak için hizmet içi eğitim önemini her geçen gün arttırmaktadır (Budak, 1998).

SONUÇ

Eğitim kurumları yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmek, kendisinden beklenen amaçları etkili bir şekilde yerine getirebilmek için değişim taleplerini yerine getirmesi beklenmektedir. Eğitim kurumlarının en önemli görevi kendisinden beklenen amaçların iyi bir şekilde yerine getirilmesidir. Bu konuda ki en önemli sorumluluklardan birisi de okul yöneticileri ve öğretmenlere aittir.

Eğitim kurumları amaçlarını en iyi şekilde gerçekleştirebilmek için öğretmen ve yöneticilerin bilgi, becerileri ve motivasyonlarını arttırmaya yönelik düzenleyecekleri çalışmalarla değişim taleplerini en iyi şekilde karşılamaya çalışmaktadır. Bu konuda hizmetiçi eğitimler önemli bir araçtır. Kısaca yaşam boyu öğrenmenin kurumsallaşmış hali olarak da ifade edilen hizmetiçi eğitim günümüzde her geçen gün önemini arttırmaktadır. Kurumların hizmetiçi eğitimlerden istenen başarıyı elde edebilmesi için ise iyi bir planlamanın yapılması, gerekli ilke ve kuralların iyi bir şekilde yerine getirilmesi, eğitim ihtiyaçlarının iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

KAYNAK

- Aydın, İ. (2014). *Kamu ve Özel Sektörde Hizmet İçi Eğitim El Kitabı* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydınalp, B.(2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin hizmetiçi eğitim hakkındaki görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aytaç, T. (2000). Hizmet İçi Eğitim Kavramı ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar. *Milli Eğitim(Eğitim-Kültür-Sanat) Dergisi*, (147), 66-69.
- Bryan, J. (2006). Training and Performance in Small Firms. *International Small Business Journal*, 24, 635-660.
- Budak, Y. (1998). Eğitimde toplam kalite yönetimi açısından öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitim ihtiyaçları ve programlarına bir yaklaşım. *Milli Eğitim Dergisi*, 140, 35-38.
- Ertürkmen, M. A., Kaplan, ve S., Ünsal, N. (2012). *Dünden Bugüne Hizmet İçi Eğitim*. Ankara: Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.
- Küçükahmet, L.(1993). Öğretmen Yetiştirme Programları ve Uygulamaları, Ankara.
- Miser, R., Yayla, D. ve Sayın, M. (2006). Milli Eğitim Bakanlığı Hizmetiçi Eğitim Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi, Ankara: T.C Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Pehlivan, İ. (1997). Örgütsel ve Bireysel Gelişme Aracı Olarak Hizmet İçi Eğitim. *Amme İdaresi Dergisi*,30/4, Aralık 1997, s.105-120.

Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalı*. Konya: Alfa Aktüel.

Sağlam, M. (1980). *Organizasyonlarda Alt-Kademe Yöneticilerinin Hizmet İçi Eğitimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.

Taymaz, H. (1997). *Hizmetiçi Eğitim*. Ankara: TAKAV Tapu ve Kadastro Vakfı Matbaası.

Tezcan, M. (1992). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Zirve Ofset.

Variş, F. (1998). *Eğitim Bilimine Giriş*. Alkım Yayınları, Ankara.

OXFORD ÜNİVERSİTESİ'NİN KURULUŞU VE KURUMSAL YAPISIYLA İLGİLİ MUKAYESELİ BİR DEĞERLENDİRME

Halil Yavaş*

ÖZET

Bu bildirimizde, Oxford Üniversitesi'nin kuruluş tarihi ve kurumsal yapısıyla ilgili tartışmaları ele alacağız. Bunun için başta Paris Üniversitesi olmak üzere Kıta'daki üniversiteler üzerinden mukayeselerde bulunacağız. Orta Çağ'da üniversitelerin birçoğunda olduğu gibi Oxford Üniversitesinin de bir fiili kuruluş tarihinin, bir de 1214'te Papalık tarafından yetkilendirildiği resmi tarihin zikredildiğini göreceğiz. Üniversite'nin yetkilendirilmesi yaklaşık altı yıllık bir iç çatışmanın neticesi olmuştur. "Cüppe-şehir" kavgası diye literatüre geçen ve sonrasında çok defa tekrar eden bu kavgalardan bahsedeceğiz. Oxford Üniversitesi'nin kuruluşunu ele alırken, Paris Üniversitesi'nden etkileşimlerle ilgili tezleri tartışacağız. Özellikle Oxford ve Paris üniversiteleri arasındaki kurumsal farklılıkları dikkate aldığımızda bu tezlerde katılmadığımız hususları zikredeceğiz. Nitekim şansölye - rektör sözcüklerinin kullanımında dahi her iki üniversitenin kimliklerinin, birbirinden bağımsız saiklerle oluştuğu anlaşılacaktır. Bunlara ilaveten Oxford Üniversitesi'nin Kilise ile yaşadığı tartışmalara ve Kilise'nin kontrolünden çıkma çabalarına değineceğiz. Papalık, üniversiteleri kendi tasavvurlarını temellendirme aracı olarak görürken, doğası gereği bu kurumlar özgürlüklerini elde etmeye çalışmışlar ve bunu başarmışlardır. Erken dönemlerde Papalık, krallara karşı Oxford Üniversitesi'ni himaye ederken, özellikle I. Edward'dan itibaren roller değişmiştir. Böylece krallar, üniversiteyi himayelerine almışlar ve hem kiliseye karşı hem de burjuvaya karşı koruyup bağımsızlıklarını elde etmelerine destek olmuşlardır. Son olarak millet sistemi, kolejler ve eğitim süreçleri gibi kurumsal yapıya dair bazı değerlendirmede bulunarak bildirimizi sonlandıracağız.

Anahtar Kelimeler: Oxford, Papalık, Kolej, Şansölye, Rektör

A COMPARATIVE EVALUATION OF THE ESTABLISHMENT AND INSTITUTIONAL STRUCTURE OF OXFORD UNIVERSITY

ABSTRACT

In this paper, we will examine the debates about the founding and institutional structure of Oxford University. For this purpose, we will make comparisons with universities in the Continent, especially the University of Paris. We will see that Oxford University, like many of the universities in the Middle Ages, has a de facto founding date, and an official date of its authorization by the Papacy in 1214. The authorization of the University was the result of an internal conflict of about six years. We will talk about these fights, which were recorded in the literature as the "town-gown" fight and then repeated many times. While discussing the founding of Oxford University, we will discuss the theses related to its influence from the University of Paris. We will mention the points that we cannot agree on this issue, especially due to the institutional differences between Oxford and Paris universities. As a matter of fact, even in the use of the words chancellor - rector, it will be understood that the identities of both universities are formed independently of each other. In addition, we will talk about the problems Oxford University has with the Church and its efforts to get out of the Church's control. While the Papacy saw universities as a means of supporting its own ideas, these institutions tried to gain their independence and they succeeded. In the early periods, while the Papacy patronized Oxford University against the kings, the roles changed especially after Edward I. Thus, the kings took the university under their protection and supported them to obtain their independence by protecting them against both the church and the bourgeoisie. Finally, we will conclude our paper by making some evaluations about the institutional structure such as the nation system, colleges and educational processes.

Keywords: Oxford, Papacy, College, Chancellor, Rector

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-5642-0141

Giriş

Oxford, Güney İngiltere'de geniş bir ovanın ortasında, içinden birçok derenin geçtiği birkaç adada yer alan ve diğer bölgelerle ulaşımın kolay olduğu bir lokasyona sahiptir (Huber, 1843, s. 49). “Oxford” sözcüğünün net bir şekilde, ilk defa nasıl ve ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir. Fakat bu kelimenin geçtiği en eski metinlerdeki örneklerden yola çıkarak bazı değerlendirmelerde bulunabiliriz. Kaynaklara bakıldığında “Oxford” ismini ifade eden en eski kelimelerin “Oxanforda” veya “Oxnaforda” olduğu görülmektedir. Benzer ifadeler farklı dönemlerde bastırılan madeni paralar üzerinde de rastlanılmıştır. Özellikle X. yüzyılda Ox, Oxna, Oxne, Oxa, Oxe, Oxsa, Ona, Oxn, Oxan, Oxcen, Oxsen, Oxsn kelimeleri sıkça geçmektedir. Lakin 'Ford' eki madeni paralarda açık bir biçimde görülmemekle birlikte bunun sebebinin, ilgili ismin kısaltılması olabileceği düşünülmektedir. Kelimenin, öküzlerin nehirden kolay geçebildikleri bir yere atfen buradaki köyün (ford) 'Öküz Geçidi'ni temsil ettiği ileri sürülmektedir. Diğer teoriye göre bu isim, Ouse-ford veya Ouseford'un değişime uğramış halidir. Axe ve Exe, Ouse'u içeren aynı kelimenin diyalektik biçimleri olduğu düşünülmektedir (Parker, 1885, s. 348-351). Şehrin kuruluşuna gelecek olursak VIII. yüzyıldan evvel St. Frideswyde isimli bir azizenin tesis ettiği rahibe manastırı öne çıkmaktadır. Devamında söz konusu manastırın çevresinde ilk küçük yerleşimlerin oluştuğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte Anglo-Saxson kronikleri şehrin kuruluşunu 912'de Wessex Kralı Edward tarafından işgal edilmesine dayandırmaktadır. Aynı kronikte Kralın oğullarından Alward'ın 924'te Oxford'da öldüğü ve sonrasında Winchester'a defnedildiği bildirilmektedir (Lyte, 1886, s. 2; Anglo-Saxson Chronicle, s. 67-72).

Oxford Üniversitesi'nin kuruluşuyla ilgili tartışmalara gelecek olursak bu hususta muhtelif tartışmalar bulunmaktadır. Öyle ki kroniklerde hiçbir atıf olmamasına karşın kuruluşu Kral Alfred'e dayandıranlar bile vardır (Brodrick, s. 1). Üniversitenin dini kurumlara bağlı olarak şekillendiği görüşü de gerçeği tam yansıtmamaktadır. O dönemlerde Oxford civarında faaliyet yürüten iki önemli manastırın XI. yüzyılın başlarında bir eğitim merkezi gibi görülebileceğini ileri sürenler olmuştur. Bunlardan birisi Thames nehrinin altı mil güneyinde, VII. yüzyıldan kalma Abingdon manastırıyken, diğeri ise 1005'te kurulmuş olan Eynsham manastırıdır. Ama dönem kaynakları incelendiğinde bunların üniversite niteliğinde bir eğitim veremedikleri, belki lokal düzeyde temel dini eğitimin verildiği yerler olabileceği sonucuna varılmıştır (Holland, 1891, s. 241). Nitekim bundan dolayıdır ki Oxford Üniversitesi, Paris Üniversitesi'nden daha az dini kimliğe sahip olmuştur. Bunun en önemli sebebi de bu üniversitenin bir katedral veya bölgesel nitelikte büyük bir manastırın bulunmadığı yerde kurulmuş olmasıdır. Bu arada St. Frideswyde tarafından kurulduğu söylenen manastırın Norman fethinden bir süre önce kapandığının bilinmesinde fayda vardır (Lyte, 1886, s. 3). Üniversitenin kuruluşunun XII. yüzyılda Paris'ten gelen bir koloniye dayandırılması en fazla tartışılan bir diğer iddiadır. Oysa XI. yüzyılın sonunda Oxford'da, Paris'te olduğu gibi “üniversite” şeklinde adlandırılacak nitelikte bir kurumun oluşmaya başladığını ifade edebiliriz (Huber, 1843, s. 43). Dahası üniversitenin belirli bir yılda, belirli bir kurucunun teklifiyle, resmi bir kuruluş sözleşmesi ile tesis edilmediği görülmektedir. Küçük ve belirsiz bir öğretmen ve öğrenci birlikteliğinde şekillenerek kraliyet veya piskoposluğa bağlı olmadan çok evvel bir eğitim kurumu olarak belirmeye başlamıştır (Lyte, 1886, s. 1).

XII. Yüzyılda Oxford'da Eğitim

XII. yüzyıl başlarında Oxfordshire'a düşkünlüğüyle bildiğimiz Kral I. Henry'nin saltanatında bu bölgenin entelektüel bir merkez olma hüviyeti kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır. I. Henry, 1114'te Woodstock'ta kendisine av için bir konut ve içinde vahşi hayvanların bulunduğu bir barınak yaptırmıştır (Holland, 1891, s. 241). Devamında artık Oxford, pazarı, değirmenleri, tüccar loncası, surların çok ötesine uzanan Liman ile müreffeh bir şehir olmuştur (Mallet, 1924, s. 18). Henry 1130'da şehir surlarının hemen dışında çok sevdiği Beaumont sarayını inşa ettirmiştir (Evans, 2010, s. 82). Onun bilgiye çok önem verdiği ve bundan dolayı bilginlerin koruyucusu olarak “Beauclerc” unvanını aldığı ileri sürülmektedir (Huber, 1843, s. 50). Kaynaklardan anlaşıldığına göre onun döneminde Kral ve bilginler Oxford'da birlikte vakit geçirmişlerdir. Ancak Kral bilginleri oraya topladı da kendisi mi onlar için gidiyordu yoksa Kral'ın orda olmasından dolayı bilginler mi onu ziyaret ediyorlardı orası net değildir. Oxford, XII. yüzyılda hocalarının namıyla faaliyet yürütmektedir. Yani hoca var ise öğrenci var hoca yok ise öğrenci yoktur. Nitekim I. Henry döneminde Theobald Stampensis (Thibaud d'Etampes) (1060-1125) gibi ünlü bir ilahiyatçının Oxford'da ders vermesi, buranın o dönemki niteliğini ortaya koymaktadır (Brodrick, s. 5; Evans, 2010, s. 82). Theobald Stampensis'in 1117-1121 yılları arasında kendisini "Magister Oxinfordiae" diye tanımladığı ve altmış ile yüz arasında hocaya

başkanlık ettiği bildirilmektedir (Holland, 1891, s. 241). Geoffrey of Monmouth, 1129 ile 1150 yılları arasında Oxford'da ikamet etmekte ve 1139'da magister olarak bilinmektedir. Görünüşe göre 1165'ten önce yaklaşık elli yıl boyunca Oxford çoğu kasabadan daha iyi durumda bir öğrenim merkezi haline gelmiştir (Salter, 1929, s. 58). Bu bilgileri II. Henry'nin bilime ve hocalara düşkünlüğüyle değerlendirdiğimizde daha anlamlı olmaktadır. Dahası o kitaplarını bir bilim adamının onları sevdiği gibi sever ve okumaktan haz almaktadır. Çevresine dönemin en önemli tarihçilerini, hukukçularını ve din adamlarını toplayıp onlarla sohbet etmiştir. İşte onun bu kişiliğinin, Oxford'un gelişimine önemli katkısı olmuştur (Mallet, 1924, s. 18).

Bütün bu bilgilere rağmen Hastings Rashdall, Oxford üniversitesinin 1167'de Paris'ten gelen bir grup hoca tarafından kurulduğunu iddia etmektedir (Rashdal, 1895, s. 329). Fakat birçok araştırmacı gibi Salter de bu iddia için yeterli kanıt olmadığını ileri sürmektedir. Salter'a göre Oxford, XII. yüzyıl boyunca yavaş yavaş üniversiteye dönüşen bir eğitim merkezidir (Salter, 1929, s. 57). Rashdall, II. Henry'nin 1167'deki iki emrinden bahseder. Bunlardan birincisinde, kâtiplerin kraliyet izni olmadan İngiltere'den Kıta'ya gitmelerini yasaklamıştır. Diğerinde ise "geliri olan" kâtiplerin üç ay içinde İngiltere'ye geri dönmelerini emretmiştir. O, çok sayıda üniversite hocasının o dönemde Paris üniversitesinde olduğunu ifade etmektedir. Ama bu sayıyı fazlasıyla abartmaktadır. Ayrıca Rashdal'ın da ifade ettiği üzere Theobald Stampensis'in 1117'de ve Robert Pullen'in 1133'te burada ders verdikleri açıktır (Rashdal, 1895, s. 330-333; Salter, 1929, s. 57). Rahip Robert, 1171'den daha önceki bir tarihte Peterborough başrahibine yazdığı bir mektupta, Oxford halkına azizler gününde vaaz verirken, İngiltere'nin birçok bölgesinden gelen bilginlerin huzurunda, hastalığından dolayı oturmak zorunda kaldığından yakınmaktadır. Aynı dönemlerde Oxford başdiyakozu Walter Map, 'bir Oxford hocası' şeklinde zikredilmektedir (Holland, 1891, s. 244-245).

XII. yüzyılın son çeyreğinde Oxford'un üniversite formuna ulaşması hakkında daha net malumat bulunmaktadır. Devizes'li Richard, 1193'te yazdığı eserinde bir Hıristiyan çırağa tavsiyelerde bulunan bir Fransız Yahudi'si, Oxford bilginlerinden veya hocalarından söz etmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz Theobald Stampensis ve ilahiyatçı Robert Pullein'in yanı sıra Cricklade'li Robert ve ünlü hukukçu Vacarius, kurumsallaşma sürecinde önemli katkılarda bulunmuş isimlerdendir (Holland, 1891, s. 244). Rashdal, Vacarius'un 1149'da Oxford'da ders verdiği hususunda farklı düşünmekte ve bu bilginin sadece Canterbury'li Gervase'de yer almasından yola çıkarak teyide muhtaç olduğunu ifade etmektedir (Rashdal, 1895, s. 336). Sonuç itibarıyla o dönemde Kıta'daki üniversitelerde olduğu gibi Oxford'da da medeni hukukun öne çıktığı görülmektedir. 1190'da iki Frizyalı genç, Emo ve daha önce Paris ve Orleans'ta okumuş olan kardeşi Addo, Oxford'daki edebi bilgilere ilgi duymuşlar fakat sonrasında hukuk bilgisinin gelecekte daha faydalı olacağını tasavvur ederek bu alana yönelmişlerdir. Böylece Vacarius'un "Decretum" ve "Liber Pauperum" başta olmak üzere birçok ders kitabını kendi elleriyle kopyalamışlardır. Bu süreçte hem kilise hukuku hem de medeni hukuk üzerine muhtelif notlar almışlardır (Holland, 1891, s. 247).

Kilise Hakimiyetinde Üniversite'nin Resmen Kuruluşu

XII. yüzyılın sonlarında popüleritesi artan Oxford okulları, 1209'da büyük bir felaketle karşılaşmış ve yok olmanın eşiğine gelmiştir. Ancak yok olmadığı gibi bu felaket onun açısından olumlu neticeler doğurmuştur. 1209'da Oxford'da sanat okuyan bir öğrenci, Roger de Wendover'ın bildirdiğine göre kazara genç bir kadını öldürmüştür. Söz konusu öğrenci kaçınca, belediye başkanı ve öfkeli kasabalılar onun yerine onunla aynı evde kalan üç masum öğrenciyi yakalayıp kısa bir yargılamadan sonra okulun duvarına asmışlardır. O dönemde Kilise ile sorunlar yaşayan Kral Jhon bu yargılamaya onay vermiştir. Bunun üzerine üç bin kadar akademisyen Oxford'u terk etmiş ve Cambridge'e yerleşmiştir. Kral John'a tepkili olan Papa III. Innocent muhtemelen bu durumdan istifade etmek için olaya müdahil olarak İngiltere'ye yönelik yaptırımları artırmıştır (Roger of Wendover, 1849, s. 250). Dört yıldan fazla süren bu durum 1213'te Papalık elçisi Nicholas'ın gelmesi ve Kral John'un ondan af dilemesiyle son bulmuştur (Roger of Wendover, 1849, s. 289). Barışma sürecinde, Papalığın bazı koşulları olmuştur ki bunlardan bir kısmı Oxford Üniversitesini ilgilendirmektedir. Buna göre din adamları gibi Oxford Üniversitesi mensuplarının yargılanması Kilise yetkilileri tarafından yapılacaktır. Muhtemelen bu olayların unutulmaması için şehirlilerin her yıl Aziz Nikolaos Günü'nde yüz fakir akademisyene bir akşam yemeği vermeleri ve yılda elli iki şilin ödemeleri istenmiştir. Sonuç itibarıyla 1214'ün Haziran ayında Papa, Kral'ı affederken, aynı zamanda Oxford Üniversitesinin (Universitas) eğitim yetkisini tanıyarak kurum resmîyet kazanmıştır (Brodrick, s. 10).

Bütün bu işlemlerde muhatap Lincoln piskoposluğudur. Ancak Lincoln o kadar uzaktır ki Oxford'un oradan idaresi ve haklarının korunması amacıyla ayrı bir şansölye atanması gerekmiştir. İlk dönemlerde tamamen piskoposun kontrolünde olan şansölye yavaş yavaş akademik bünyeye çekilmiştir (Lyte, 1886, s. 20). Böylece Kıta'da olduğu gibi İngiltere'de de üniversiteler buldukları yerin piskoposunun hegemonyası altında olmuşlardır. Öğretim, kilisenin bir görevi kabul edilmekte ve kilisenin bölgedeki en üst düzeyi temsilcisi durumundaki piskopos bu konudaki yetkisini görevliler aracılığıyla yürütmektedir (Ülgen, 2010, s. 357). Oxford'da üniversitenin başkanına rektör değil de şansölye denmesi önemli bir nüanstır. Çünkü o dönem, Oxford Şansölyesi Kıta'daki rektörler ile aynı yetki ve göreve sahip değillerdir. Aslında o zamanlar üniversitenin tamamen yetkili tek bir lideri yoktur. Yine de şansölyenin kendisini üniversitenin gerçek bir üyesi olarak gördüğüne ve piskopos tarafından atanan yalnızca yabancı bir müfettiş olmadığına dair işaretler vardır (Huber, 1843, s. 53-58).

Kilise'nin Kıta'da olduğu gibi Oxford'da da üniversite üzerindeki bir diğer tahakküm aracı dilenci tarikatları olmuştur. 1221'de Dominikenler, 1224'te Fransiskanlar, 1256'da Karmelitler ve 1268'de Augustinusçular, heretiklerle mücadele etmek için sağlam bir entelektüel birikim elde etmek amacıyla üniversiteye girmişlerdir. Önce iyi karşılanan dilenci tarikatı mensupları kendi hocalarına ve kendi okullarına kavuştuktan sonra laik kolejlerle ters düşmeye başlamışlardır. Özellikle eğitimlerinin kalitesi kıskançlıklara yol açarken, üniversite özerkliğine saygılı olmayıp, sadece kendi üstlerine ve papaya itaat etmişlerdir. Bu tarikatların üniversiteden uzaklaştırılmasına karar verildiğinde papaların da desteğiyle sert direniş göstermişlerdir (Charle, Verger, 2005, s. 23; Heer, 1962, s. 205). 1252-1290 yılları arasında Paris Üniversitesinde çok sayıda olay yaşanırken, Oxford'da benzer kavgalar 1303-1320, 1350-1360 gibi daha sonraki tarihlerde vuku bulmuştur (Le Goff, 1994, s. 129).

Şehir-Cübbe Kavgalarının Oxford Üniversitesinin Gelişimine Katkısı

Oxford nasıl 1209'daki bir şehir-cübbe kavgasının neticesinde resmîyet kazanmışsa, güçlenmesi de yine böyle bir kavganın sonucu olmuştur. 1229'da Paris'te bir grup üniversite öğrencisi ile bir meyhaneci arasında çıkan anlaşmazlık kavgaya dönüşmüş ve birkaç öğrenci kolluk kuvvetleri tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine hocalar öğrencilerinin yanında yer almışlar ve derslerini askıya almışlardır. Böylece Paris Üniversitesinin hocaları Angers, Orleans, Rheims gibi muhtelif yerlere gitmişlerdir. Bu durumdan yararlanmak isteyen III. Henry güvenilir adamları vasıtasıyla hocalara ve öğrencilere ulaşip onları İngiltere'ye davet etmiştir. Bu çağrı işe yaramış ve bilhassa Paris'teki İngiliz kökenli akademisyenler Oxford'a taşınmıştır (Brodrick, s. 9; Lyte, 1886, s. 31). Bazı iddialara göre Oxford, asıl üniversite kimliğine bu göç sonrasında kavuşmuştur. Lakin bunun söylenmesi demek yukarıda zikrettiğimiz XII. yüzyıldaki ve 1214'ten sonraki gelişmeleri yok saymak anlamına gelmektedir. Yine bu iddiaya göre Oxford'un bütün kurumsal yapısının Paris merkezli olması icap etmesi gerekirdi ki bazı ortak noktalara rağmen aralarında birçok hususta önemli farklılıklar bulunmaktadır (Huber, 1843, s. 52).

Her ne kadar Oxford Üniversitesi Paris'teki kavgadan yararlanıp yeni hocalara ve öğrencilere sahip olmuşsa da bu kez başka sorunlar zuhur etmiştir. Yeni gelen öğrenciler maalesef Üniversite'nin disiplini üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olmuştur. Bazı öğrenciler, şansölye ve hocalara itaatsizlik ederken, bazı suçlular da onların arasına karışmıştır. Oxford'da bu kanunsuz ortamın sorun teşkil etmesi üzerine Kral III. Henry, 1231'de şansölyenin yetkisini güçlendiren bir kararname yayınlamıştır. Buna göre fiziki güce ihtiyaç duyulduğunda, şansölye ve hocalar şeriften yardım alabileceklerdir. Henry'nin bu şekilde üniversitenin yanında yer alması halkta tepkiye neden olmuş ve sıkça isyanlar yaşanmıştır. Örneğin 1232'de yaşanan isyanda birçok kişi yaralanmıştır. 1235'te Üniversite, kasaba halkının yiyecek fiyatlarına ilişkin sözleşmeyi ihlal ettiğine dair şikâyetle bulunmuştur. Ertesi yıl yaşanan çatışmalarda daha fazla kan dökülmüştür. Sulh ancak Kraliyet görevlilerinin, bazı soyluların ve piskoposların araya girmesiyle sağlanabilmiştir (Lyte, 1886, s. 32-33). 1238 ve 1240'ta vuku bulan bir dizi çatışma, Üniversitenin Simon de Montfort'a sağladığı destek karşısında dehşete kapılan III. Henry'nin 1254'te boyun eğmesiyle sonuçlanmıştır (Le Goff, 1994, s. 95). Aslında Oxford'un, 1214'te Papalıktan aldığı tasdik, sonrasında bunun 1254'te Papa IV. Innocentius tarafından onaylanması süreçleri kralların inisiyatifi dâhilinde gelişmiştir. Sonraki dönemde Paris'ten farklı olarak hem Oxford'un hem de Cambridge'in hocaları ve öğrencileri, akademik imtiyazlarının ve dokunulmazlıklarının onaylanması ve genişletilmesi için papalıktan ziyade monarşiden destek almışlardır (Fritze, Robison, 2002, s. 551). Bununla birlikte 1264'teki ikinci Baronlar Savaşında Oxford Üniversitesinin, Simon de Montfort'un yanında yer

aldıkları iddia edilmektedir. Fakat Lawrence, Walter of Guisborough'a dayanılarak elde edilen bu malumatın diğer kaynaklarla örtüşmediğini ileri sürmektedir. Çünkü Walter of Guisborough'un, kroniğini 1290'lardan sonra yazmış olması hasebiyle onu olayın tanığı olarak görmemektedir (Lawrence, 1980, s. 101-102).

Şehirlilerle yaşanan gerilimler XIII. yüzyılın sonlarında daha da artmıştır. 1283, 1287 ve 1288'de Oxford hocaları ve şehirliler arasındaki anlaşmazlıklarda I. Edward, Üniversitenin lehine karar vermiştir. 1290'da şehir halkı, şansölye aleyhine doğrudan Parlamento'ya başvurmuştur. Parlamento ise buna mukabil üniversitenin ayrıcalıklarının yer aldığı kapsamlı bir listeyi onaylamıştır. Buna göre Oxford'da taraflardan birisinin akademisyen olduğu adli vakalar şansölyeye bildirilecektir. Dahası Üniversite, Oxford şehriyle ilgili konularda söz sahibi olmuştur. 1297-1298'deki başka bir "şehir-cüppe" kavgası sonrasında şehirliler tüm akademik imtiyazları ve dokunulmazlıkları korumak için yemin etmek zorunda kalmışlardır. I. Edward tarafından çıkarılan ve sonraki krallar tarafından onaylanan 1293 ve 1305'teki yasalara göre üniversiteye bozuk et satışı, bira yapımında kirli su kullanılması, bozuk şarapların satışı yasaklanmıştır (Fritze, Robison, 2002, s. 551).

XIV. yüzyıla gelindiğinde Üniversite'nin yetkileri daha da artırılabilecektir. Oxford'daki cinayet ve şiddet olayları sonrasında akademisyenler, 1334'te Stamford'a yerleşmeye karar vermişler fakat III. Edward bu duruma müdahale etmiş ve 1336'da şansölyeye yeni imtiyazlar vererek sorunu çözmüştür. Söz konusu imtiyazlara karşı halkta huzursuzluk yaşanmış ve 1355'te St. Scholastica Günü'nde olaylar çıkmıştır. Yaşanan çatışmada birçok kişi ölmüş ve şehrin bazı bölümleri yakılmıştır. III. Edward, akademisyenlerin refahını artırmaya çalışarak bu kavgalarda Üniversiteyi tercih etme politikasına devam etmiştir. Sonrasında bilginlerin kraliyet koruması altında olduğunu, bir hocaya zarar veren kimsenin müebbet hapisle veya uzvunun kaybedilmesiyle cezalandırılacağını ilan etmiştir. Bunlara ilaveten onları vergiden muaf tutmuştur. Aynı dönemlerde Oxford'un şansölye ve naip üstatları, Lincoln piskoposundan bağımsızlıklarını ilan etmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan piskopos, şansölyeyi aday gösterme hakkını muhafaza ederek üniversiteyi kontrol altında tutma kararlılığını sürdürmüştür. Buna rağmen 1395'te Oxford, 1432'de de Cambridge dini yargıdan muaf tutulma hakkını elde etmişlerdir. 1406'da IV. Henry, şansölyeye bir yardımcı (steward) tahsis ederek onun yükünü hafifletmeye çalışmıştır. Şansölye tarafından aday gösterilen ve kral tarafından atanan bu yeni görevliye, ağır suçlarla itham edilen tüm hocaları yargılama yetkisi verilmiştir. V. Henry ve VI. Henry, üniversiteye daha önce verilen tüm imtiyazları onaylayarak seleflerinin izinden gitmişlerdir (Hill, 1949, s. 1; Fritze, Robison, 2002, s. 550-551).

Eğitim Sistemi ve Müfredat

Oxford, kurumsal açıdan Paris ile farklılıklar arz etmekle birlikte eğitim sistemi ve müfredat noktasında büyük benzerliklere sahiptir. Her iki okulda da bilim dalları trivium (gramer, retorik, mantık) ve quadrivium (aritmetik, astronomi, geometri, müzik) şeklinde sınıflandırılmıştır (Mallet, 1924, s. 5). Bir bilim dalı yedi yıl sürmektedir. Beş yıllık bir ders ve tartışma döneminden sonra öğrenci lisans derecesine (baccalarius) sahip olmaktadır. Sonrasında iki yıllık ilave bir ihtisaslaşmadan geçer. Bir bilim dalında hoca olmak için, öğrencinin en az 20 yaşında ve iyi karakterde olması gerekmektedir. Dahası tüm akademik şartları yerine getirmesi icap etmektedir. Bu koşulları yerine getirirse, bir dizi tartışma ve derslerden geçer. Akabinde licentia docendi'ye (öğretme lisansı) başvurabilir. Devamında iki yıl boyunca vekil hoca olarak ders verir. Öğrenci bilim derecesini tamamladıktan sonra doktorasına başlayabilir. Oxford ve Cambridge'de tıp, medeni hukuk, Kilise hukuku ve teoloji şeklinde dört doktora programı bulunmaktadır. Tıpta doktora programı, Galen ve Hipokrat'ın çalışmalarının derinlemesine incelenmesinden oluşur. Medeni hukuk yani Roma hukuku programı için Justinian'ın Digest'i üzerinde çalışılır. Kilise hukuku programı, üç yıllık bir hazırlıktan sonra iki yıllık Gratian Kararnamesi ve papalık kararnameleri üzerine çalışılır. İlahiyat alanında öğrenci yedi yılını Peter Lombard'ın Cümleleri ve İncil üzerine dersleri dinleyerek ve ardından tartışmalı soruları yanıtlayarak geçirecektir. XIV. yüzyılın başında, ilahiyat alanında doktora derecesinin alınması toplamda 14-15 yıl sürmektedir. 1350'ye gelindiğinde koşullar hafifletilmiş ve 10 yılda doktora unvanı alınabilmıştır (Fritze, Robison, 2002, s. 552).

Gramer dersinde Latince öğretilmektedir. Orta Çağ üniversitelerinin çoğunda olduğu gibi Oxford'da da Latince konuşulmaktadır. 1282'deki Balliol koleji kuralına göre, Latincenin dışında bir dil konuşanlar önce uyarılır, sonrasında yalnız bir şekilde yemek yemekle cezalandırılır. Bu yaptırımlara ihtiyaç duyulmasının en önemli sebebi o dönemde yerel dillerin gelişip Latincenin yerini almaya başlamasıdır. Fakat Orta Çağ'da dar bir alanda da olsa canlılığını koruyan bu dilin üniversitede akıcı şekilde konuşmak önemlidir. Öyle ki bu konumunu Batı Avrupa'da XVII. yüzyıla kadar muhafaza etmiştir (Evans, 2010, s. 97). Bundan dolayı müfredatta Latince dilbilgisi zorunlu olarak ilk sırada yer almıştır. Priscian, Donatus, Virgil, Ovid, Livy,

Tacitus ve diğer Roma şair ve tarihçilerinin eserlerinden istifade edilmiştir. Aristoteles'in Kategorileri ve Porphyry'nin Isagoge'si mantık okullarındaki ders kitaplarıdır. Retorik okullarında Cicero ve Quintilian'ın yazıları okutulmaktadır. Bunların yanında trivium'da Boethius, Cassiodorus, Orosius, Martianus Capella ve Sevallalı Isidore'un eserlerinden yararlanılmıştır (Lyte, 1886, s. 9). Paris'in aksine, İngiliz üniversiteleri Aristoteles'in yeni tercüme edilen eserlerine papalık tarafından getirilen yasaktan etkilenmemişlerdir (Holland, 1891, s. 246).

Paris ve Bologna'da olduğu gibi Oxford'da da hukuk dersleri önemli bir yere sahiptir. Lombardiya'nın yerlisi olan Vacarius, Bologna'da öğrendiği Roma hukukunu İngiltere'de öğretmiştir. Vacarius'u, Oxford'da birçok öğrenci takip etmiş ve 1149'da, Digest of Justinianus'un dokuz kitabından dikkatli bir özet yaparak çalışmalarına daha kalıcı bir karakter kazandırmıştır. Kral Stephen, ülkenin eski yasalarını baltalamakla tehdit ettiğini düşündüğü bu çalışmaları durdurmaya karar vermiş ve Vacarius'a derslerini sonlandırmasını emretmiştir. Hatta İngilizlerin yabancı hukuk üzerine incelemelere sahip olmalarını yasaklayan bir kraliyet fermanı da yayınlayıp, birçok el yazmasını yakırtmıştır. Ancak bu baskılar sonuçsuz kalmış ve II. Henry döneminden itibaren medeni hukuk Oxford Üniversitesi'nde kabul gören derslerden birisi olmuştur (Brodrick, s. 5; Lyte, 1886, s. 11). Çok erken bir tarihte Oxford, doğa bilimleri, matematik ve optik alanında bir merkez haline gelmiş ve 1320 ile 1360 yılları arasında Merton Koleji'nde yoğunlaşan "Oxford bilimsel hareketi"ne öncülük etmiştir. Öte yandan Paris Üniversitesi daha ziyade metafizik ve teolojik tartışmaların merkezi olmuştur (Fritze, Robison, 2002, s. 552-553). İlginçtir ki matbaanın icadı sonrasında XV. yüzyılda İngiltere'de ilk resmi matbaa Oxford'da kurulmuştur (Ülgen, 2010, s. 369). Eğitim sürecinde öğrenciler arasında 1274'e kadar, Kıta'da olduğu gibi Oxford'da da Millet Sistemi tatbik edilmiştir. Kıta'daki çoklu sistem yerine burada ikili bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Buna göre İskoçlar da dâhil olmak üzere Trent Nehri'nin kuzeyindeki öğrenciler Kuzeyliler (Boreales) diye anılırken; Galliler ve İrlandalılar dâhil olmak üzere nehrin güneyindeki öğrenciler Güneyliler (Australes) diye tanımlanmışlardır (Evans, 2010, s. 87; Fritze, Robison, 2002, s. 550).

Oxford'ta eğitim sisteminin önemli bir parçası olan kolej sistemi, Paris modelini taklit ederek geliştirilmiştir. Fakat sonrasında Paris'te bu sisteme gerekli ilgi gösterilmemişken, hem Oxford'da hem de Cambridge'de yerleşmiştir (Fritze, Robison, 2002, s. 552). Bu kurumlar, fakir öğrencilerin barınması ve eğitimlerini sürdürmeleri için zengin hayırseverler ve Kilise mensupları tarafından tesis edilmiştir (Ülgen, 2010, s. 360). O dönemde kurulmuş olan belli başlı kolejler şunlardır: 1249'da Durham'lı William tarafından kurulan University College, İngiltere'deki en eski kolej olma iddiasındadır. Tarihler konusundaki anlaşmazlıklardan dolayı 1263 yılında kurulan Balliol Koleji de en eski kolej olduğunu iddia etmektedir. Bu kolej III. Henry'nin baronlarından John Balliol tarafından kurulmuştur (Brodrick, s. 16-17). Merton Koleji, İngiltere Şansölyesi ve Rochester Piskoposu Walter de Merton tarafından 1264 yılında kurulmuştur (Rait, 1912, s. 50). Exeter Koleji, Exeter Piskoposu Walter de Stapeldon tarafından 1314'te kurulmuştur. Amacı kendi piskoposluğu için din adamı yetiştirmektir (Wood, 1785, s. 104). 1326'da Kral II. Edward tarafından Adam de Brome'un yardımıyla kurulan Oriel Koleji, Oxford'daki en eski beşinci kolejdır. Devamında sayısız kolej kurulmuş olup, bir çoğu günümüze kadar varlıklarını muhafaza etmiştir (Evans, 2010, s. 107).

Sonuç

Üniversitelerin kuruluşlarıyla ilgili iki tarih bulunmaktadır. Birincisi fiilen faaliyet göstermeye başladıkları tarih iken, ikincisi 1200'lerden itibaren papalığın resmen tanıdığı ikinci tarihtir. Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler neticesinde Oxford Üniversitesi'nin fiilen faaliyete başladığı tarihle ilgili net bir şey söylememizin mümkün olmadığı görülmektedir. Ancak XII. yüzyıldaki kroniklerden elde edilen öğrenci ve hocalara dair çeşitli atıflardan yararlanılarak bu yüzyıl içinde kurulduğunu ifade edebiliriz. Nitekim XII. yüzyılın ilk yıllarında Oxford'da kendilerini magistri şeklinde tanımlayan seküler ve teoloji alanında çok sayıda hocanın olduğunu görmekteyiz.

Yapılan çalışmalar neticesinde Oxford Üniversitesi'nin, Paris Üniversitesi'nin bir şubesi gibi ortaya çıktığı iddialarının yüzeysel bilgiler neticesinde zuhur ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim özellikle XII. yüzyıldaki hukuk ve ilahiyat alanında çok önemli hocalar burada faaliyet yürütmüşlerdir. 1229'daki Paris'te yaşanan kargaşadan kaçan akademisyenlerin Oxford'a kattıklarının bir milat olarak alınması da yine bu üniversite açısından kabul görülemeyecek bir yaklaşımdır. Kaldı ki birçok üniversite dönem dönem bu tarzda yenilenme yaşamıştır.

Bunların yanı sıra her iki kurumdaki farklılıkları göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Erken dönemlerde Oxford üniversitesi Lincoln piskoposunun otoritesi altındaki çalışmalarından dolayı aslında papaların kontrolünde kilisenin bir şubesi gibi faaliyet yürütmüştür. Fakat zamanla krallar bu konuda üniversiteyi kendi himayelerine alarak papaların ve kilisenin tahakkümünden kurtarmışlardır. Öte yandan üniversitenin fitratı da bunu doğurmuştur diyebiliriz. Aynı dönemde krallar Oxford'u ve beraberinde Cambridge'i kilisenin yanı sıra burjuvaya karşı da korumuştur.

Kaynakça

- Anglo-Saxon Chronicle*, J. A. Giles (Ed.), G. Bell & Sons Ltd., London, 1914.
- Brodrick, Hon. G. G., *A History of The University of Oxford*, Anson D. F. Randolph & Company, New York.
- Charle, Christophe & Verger, Jacques, *Üniversitelerin Tarihi*, İsmail Yerguz (Çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Evans, G. R., *The University of Oxford*, I.B.Tauris & Co Ltd., New York, 2010.
- Fritze, Ronald H. & Robison, William B., *Historical Dictionary of Late Medieval England, 1272-1485*, Greenwood Press, London, 2002.
- Heer, Friedrich, *Medieval World Europe 1100-1350*, Janet Sondheimer (Trans), The World Publishing Company, Cleveland, 1962.
- Hill, R. M. T., "Oliver Sutton, Bishop of Lincoln, and the University of Oxford", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 31, 1949, pp. 1-16.
- Holland, T. E., "The Origin of the University of Oxford", *The English Historical Review*, Vol. 6, No. 22, April 1891, pp. 238-249.
- Huber, Victor Aime, *The English Universities*, William Pickering, London, 1843.
- Lawrence, C. H., "The University of Oxford and the Chronicle of the Barons' Wars", *The English Historical Review*, Vol. 95, No. 374, January 1980, pp. 99-113.
- Le Goff, Jacques, *Orta Çağda Entellektüeller*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Lyte, H. C. Maxwell, *A history of the University of Oxford*, Macmillan and Co., London, 1886.
- Mallet, Charles Edward, *A history of the University of Oxford I*, Longmans, Green And Co., New York, 1924.
- Parker, James, *The Early History of Oxford, 727-1100*, Clarendon Press, Oxford, 1885.
- Rait, Robert Sangster, *Life in The Medieval University*, Cambridge University Press, Edinburgh, 1912.
- Rashdal, Hastings, *The universities of Europe in the middle ages 2-2*, The Clarendon Press, Oxford, 1895.
- Roger of Wendover, *Flowers of History II*, J. A. Giles (Trans.), Henry G. Bohn, London, 1849.
- Salter, H. E., "The Medieval University of Oxford", *History*, New Series, Vol. 14, No. 53, April, 1929, pp. 57-61.
- Ülgen, Pınar, "Geç Ortaçağ'da Avrupa'daki Üniversiteler ve Eğitim", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 2010, s. 347-372.
- Wood, Antony, *The History And Antiquities Of The Colleges and Halls*, Clarendon Press, Oxford, 1785.

İSLAM FELSEFESİ PERSPEKTİFİNDEN FELSEFE ŞEHİR İLİŞKİSİ: BAĞDAT VE KURTUBA ÖRNEKLERİ

Ömer CERAN¹

ÖZET

İnsana ait değerlerin üretildiği önemli paylaşım alanları olan şehirlerin felsefe yapabilmeye imkân sağlaması açısından kurucu rolü, üzerinde durulmaya değer bir önemi haizdir. Aristoteles'in polis/şehrin dışındaki yaşamı ya tanrılara ya da hayvanlara özgü kılması değer üretmenin zorunluluğunu ortaya koyma çabası olarak yorumlanabilir. Aristoteles'in ifadesiyle insan doğal olarak bilmek isteyen bir canlıdır. Bilgi ve bilginin aktarımı dil ile; dil de toplum ile mümkündür. Şehirler toplum olabilmenin idrak edildiği, düşüncenin maddeyle ölümsüzleştirilmeye çalışıldığı, varlığı anlama ve anlamlandırmada toplumların birbirinden ayırt edildiği mekânlardır. Bu ayrıştırmaya yapılan güçlü bir atfı İbn Sina'nın felsefede doğulular ve batılılar şeklinde yaptığı tasnifte görmekteyiz. O, batılıların felsefesini açıklarken özellikle Bağdat şehrinin düşünce sistemini ön plana çıkarmıştır. Öte yandan Farabi ahlak felsefesini şehir üzerine kurmuş ve el-Medinetü'l-Fazıla'da bütün bir şehri erdemle nitelemiştir. Biz bu çalışmada özellikle iki şehri ön plana çıkaracağız. Bunlardan biri Ebu Cafer el-Mansur tarafından kurulmuş ve uzun bir süre Abbasi Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bağdat, diğeri Endülüs Emevi Devleti'nin başkenti olan Kurtuba şehirleridir. Değerlendirmelerimiz her iki şehrin kozmopolit yapısı, halkın ekonomik refah düzeyi ve yönetici sınıfın bilime ve özgür düşünceye verdiği değer üzerine yoğunlaşacaktır. Zira her türlü düşünsel faaliyet için en uygun ortam bunların konuşulabildiği, desteklendiği ve takdir edilebildiği mekânlar olarak temayüz etmektedir.

Bu çalışmamızda felsefenin şehirlere hasredildiği bir zeminde şehrin felsefe ve filozofa sağladığı avantajları tespit etmeye ve felsefe şehir ilişkisine ışık tutmaya çalışacağız. Bunu konuyu daha spesifik bir hale getirmek için İslam felsefesi tarihinde merkezi konuma sahip iki şehir –Bağdat ve Kurtuba şehirleri- özelinde yapacağız.

Anahtar Kavramlar: Felsefe, İslam Felsefesi, şehir ve felsefe, Bağdat, Kurtuba

RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND CITY IN TERMS OF ISLAMIC PHILOSOPHY: BAGHDAD AND CORDOBA EXAMPLES

ABSTRACT

Founding role of cities where human values are produced and shared deserves to be emphasized as it allows us to philosophize. Aristotle's claim that either gods or animals live outside the city can be interpreted as an effort to reveal the necessity of creating value. According to Aristotle all people naturally want to know. Knowledge and transfer of knowledge are possible with language and language is possible with society. Cities are places where being a community is understood an thought is transformed into matter and societies are distinguished from each other on giving meaning to existence. Avicenna's classification –philosophers are divided into Easterners and Westerners- is a strong reference to this separation. On the other hand al-Farabi has completely associated morality with city life in his book, virtuous city. In this study we will specifically consider two cities. One of them is Baghdad founded by the second Abbasid caliph al-Mansur and the other is Kurtuba/Cordoba –the capital of Andalusian Umayyads-. Especially we will focus on these topics: cosmopolitan structure of the cities, level of economic well-being, importance given to science and free thought by managers. Ideal environment for any intellectual activity is place to be talked and appreciated. In this study we will try to detect advantages of the city for philosopher and philosophy and try to illuminate relationship between philosophy and city. We will emphasize two important cities in the history of Islamic thought.

Keywords: Philosophy, Islamic philosophy, city and philosophy, Baghdad, Cordoba

¹ Dr. Orcid: 0000-0002-7483-9963 MEB/Ankara

Giriş

Dünya tarihinde orta doğu semavi dinlerin, uzak doğu mistik inançların, İyonya bölgesi de felsefi düşüncenin ortaya çıktığı coğrafya olarak kabul edilir. Bu ifade daha sonra Yunan kelimesine dönüşmüştür. Felsefenin burada temerküz etmesinin nedenleri ile ilgili azımsanmayacak bir literatür bulunmaktadır. Bu nedenler arasında toplumun örgütsel yapısına yapılan atıf dikkat çekmektedir. Buna göre Antik Yunan'da felsefeyi ortaya çıkaran ortamın özelliklerinden biri, olan ile olması gereken arasındaki gerilimdir. Mehmet Güneç bu gerilimin yasa anlamına gelen *nomos* ile doğa anlamına gelen *physis*in retorik bir zeminde ötekine aktarılma kaygı ve çabasıyla felsefeye dönüştüğünü belirtir. *Nomos* değişmeyen ve uzlaşımsal olanı, *physis* değişimi ve değişimin imkânını ve göreceli olanı ifade etmektedir.²

Bilginin değişimin kaygan zemininden kurtarılarak, aktarılabilen, statik bir forma dönüştürüldüğü alt yapı *nomosun* üzerinde yükseldiği polislerde/şehirlerde neşet etmiştir. Filozofun, insanı değerlerin üretildiği bir yaşam alanı olarak şehirden hâli görmemesinde bilginin aktarılmasına duyulan ihtiyaç ve buna imkân sağlayan yegâne toplumsal yaşam alanlarının yüceltilme kaygısı vardır. Aristoteles'in toplum dışında yaşayan insanın ya tanrı ya da hayvan olduğu yönündeki düşüncesi insanın kendi kendine yetmezliğinin bir ifadesi olarak entelektüel yetkinliği şehir yaşamına atfetmektedir.

İbn Miskeveyh ahlaki erdem için toplumu dolayısıyla şehir yaşamını zaruri görmektedir. Kendi başına yaşayan insanın ahlakından söz edilemez. Zira ahlaki değerlendirmeyi yapmak için ötekine ihtiyaç vardır. Öteki, toplum demek olup insan doğumundan itibaren bir toplumun içindedir. Şehir ahlaki anlamda iyinin tezahür ettiği ve insanın kendini ancak onun içinde bir yetkinlikte bulduğu mekânlardır.

Farabi nihai bir gaye olarak bütün bir şehrin erdeminden söz eder. O, şehri bir bedene benzetir ve onun tıpkı bir beden gibi yöneten ve yönetilen organlarından bahseder.

Arapça'da şehir anlamına gelen medine kelimesi, kanun, yasa, düzen gibi anlamlara gelen din kelimesinde türetilmiştir. Kanun insanlar arası ilişkileri düzenleyen hukuk sistemini ifade eder. Bunun anlamı düzenin ve huzurun sağlanması için değer üretilmesi gerektiğidir. O zaman medine yani şehir değerlerin üretildiği yerdir. Bizim bu kelimedenden türeterek kullandığımız bir diğer kelime medeniyettir. Şu halde medeniyet de ancak değer üretildiği takdirde mümkün olacaktır.

Şehirler medeniyet merkezleri olarak medeniyetlere özgü düşünce sistemlerin sonraki nesillere geliştirilerek aktarıldığı yerlerdir. Bu durum bizim, düşüncede doğulular ve batılılar şeklinde bir tasnif yapmamıza olanak sağlamaktadır. Medeniyetlerin, varlığı anlama ve anlamlandırmada birbirinden ayrıldıkları düşünsel özelliklerle yeni nesillerin entelektüel anlamda şekillendirildiği yerler şehirlerdir. Felsefi düşüncenin ortaya çıktığı coğrafyada, algılanan varlığın arkasında değişmeyen bir öz arayan insanlara karşın uzak doğuda, algılanan varlığı kutsal ile aralarından engel olarak telakki eden bir anlayış temayüz etmekteydi. Belirtmemiz gereken noktalardan biri Antik Yunan'da bilgiye yönlendirilen çocukların genelde tüccarların ve ileri gelenlerin çocukları olmasıdır.³ Başka bir deyişle bunlar ekonomik anlamda dar gelirli insanların çocukları değildir. Felsefi düşünceye giden yolda hayat standartlarının olması gereken seviyesi hakkında bize fikir verebilecek olan bu tespit Akdeniz havzasını uygarlıkta ön plana çıkaran nedenleri anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Düşünsel anlamda bu ayrıma güçlü bir atfı İbn Sina'da görmekteyiz. *Kitabu'l-İnsaf* adlı eserinde o filozofları doğulular ve batılılar diye ikiye ayırır. Kendini batılı filozoflar zümresine dâhil eder ve doğulular dediği Bağdatlı filozofları eleştirir. Burada şöyle bir yorum makul görünmektedir: Bağdatlı filozofların düşünce sistemlerinin ortak bir özelliği vardır ve bu özellik onları batılı filozoflardan ayırmaktadır. Bu özellik onların takip ettiği ve içselleştire geldikleri metotlarında olabileceği gibi epistemolojik anlamda kabullerinde de olabilir. Her hâlükârda İbn Sina Bağdat şehrini nevi şahsına münhasır bir düşünce sistemiyle diğerlerinden ayırmıştır. Bu, Bağdat entelektüel camiasının kendine özgü bir geleneğinden bahsedebilmek için bize yeterli malzeme vermektedir.

Bir şehirde felsefi bir geleneğin oluşabilmesi için öncelikle bilginin aktarılabilme özelliğinin kabulü gerekir. Bu aklın merkeze alındığı İslam geleneğinde burhan diye isimlendirilen bilgidir. Bunun karşısında ilhama ve sezgiye dayanan geleneğin keşf olarak isimlendirdiği bilgi bulunur. Bu bilgi türü kişisel, içsel dini yaşantıyla

² Mehmet Güneç, *Ahlâkın Felsefi Dönüşümü*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), s. 14

³ Richard E. Nisbett, *Düşüncenin Coğrafyası*, çev.: Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Varlık Yayınları, 2018), s. 21

elde edilir. Bundan dolayı bu bilginin şehri olmaz. İnsan bu bilgiye bazen dağda bazen çölde bazen de başka bir mekânda mazhar olabilir. Hatta bunun için çoğunlukla toplumdaki dolayısıyla şehirden uzaklaşmak önerilir ki şehrin olumsuzlandığı bu bilgi türünde aktarılan bir gelenek oluşması söz konusu değildir. Öyle ki bu bilginin bazı savunucuları bu kişisel bilgilerin aktarılamazlığına özellikle vurgu yaparlar. Felsefe ise aklın ürettiği ve mantık kuralları ile ilerleyen bilgi olmak itibarıyla şehirde ve okulda kendine uygun bir zemin bulabilmektedir.

Biz Bağdat ve Kurtuba'da akıl temelli bir eğitim ve öğretim anlayışını görüyoruz ki felsefede Meşşai ekol olarak isimlendirilen Aristoteles geleneğinin takipçilerinin faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerler olarak bu şehirleri niteleyebilir.

Şehrin belirleyici rolünün ne olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmektedir. Örneğin Fustel De Coulağes şehirde dinin etkisini ön plana çıkarırken Robert Mc Adams ticari faaliyeti ön plana çıkarmıştır. Keza nüfusu ya da askeri yapıyı ileri sürenler de olmuştur. Buradan hareketle şehirler kutsal şehir, askeri şehir, ticari şehir gibi tasniflere tabi tutulmuştur.

1. Bağdat

Bağdat şehri 766 yılında Abbasi halifesi Mansur tarafından kuruldu. Şehrin yer seçiminde dikkate alınan en önemli husus kara ve deniz ticareti için önemli ve merkezi bir lokasyonda bulunmasıdır. Öyle ki şehir uluslararası mahiyette bir ticaretin kavşağına yerleştirilmiştir. Ticaretle ekonomik anlamda rahatlayan şehir sanayi ve tarım ürünleri için de önemli bir pazar konumundaydı.

Şehir halkının refah seviyesindeki yükseklik burayı temel kaygısı hayatta kalmak, yaşamını devam ettirmek olan diğer bazı şehirlerden ayıran önemli bir özellik olup böyle bir kaygının entelektüel kaygıların önüne geçeceği takdir edilebilir. İslam düşünce tarihinde filozofların genelde varlıklı ailelerin çocukları olması bu anlamda anlaşılabilir. Her ne kadar günümüzde bu anlayış değişmişse de eski dünyada zenginliğin coğrafya ile açıklanması isabetli ve manidardır. Bu açıdan biz Mansur'un, Bağdat'ın temellerini atmadan önce uzunca bir süre araştırma yaptırmış olmasını makul karşılayabiliriz. Öyle ki Mansur temel atmak için müneccimi Nevbahtî'nin önerdiği tarihi beklemiştir.

Emevi devletinin yönetim sınıfının Bizans'a olan hayranlık derecesindeki sevgisi Bizans'tan gelen bürokratlara sarayda bazı görevler vermeleriyle sonuçlandı. Bu dönemde Bizans, Kadim Yunan antipatisinin üst seviyede olduğu bir dönem yaşamaktaydı. Platon'un kurduğu akademi 529 yılında imparator Justinianus tarafından yıkılmış akademinin öğretmen ve öğrencileri dağıtılmıştı. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Buradaki öğretmenlerin bir kısmının İran'da bulunan Cündişapur şehrine geldiklerini ve faaliyetlerini devam ettirecekleri bir ortam bulduklarını biliyoruz. Bu Yunan antipatisinin etkisi hiç olmazsa bazı tercüme faaliyetlerinde Emevi sarayında hissedilmiştir. Sistemli tercüme faaliyetleri için Bağdat'ın kurulmasının beklenmesinin makul bir açıklaması burada görülebilir. Bağdat yönetimi kendisine Bizans'tan ziyade İran'ı örnek almaktaydı. Nitekim Abbasilerin ilk iki asrında yönetimde etkisi hissedilen Bermeki ailesi İranlıydı.

Hitti Abbasi halifesi Cafer'in gelenek tarafından kılıç ehlinin yanında kalem ehli bir sınıfı ortaya çıkarmakla iftihar edilen bir hükümdar olduğunu kaydeder.⁴

Abbasilerin en önemli medeniyet hamlesi sayılabilecek tercüme faaliyetleri için Bağdat'ta buldukları eşsiz ortamın alt yapısında şüphesiz birçok dilin konuşulduğu beynelmil bir yapı var. Helenleşmiş halkların himayesi onu Emevi başkenti Şam'dan ayıran hususlardan biriydi.⁵

Eski dünyada büyük devlet olma iddiasının bir sonucu olarak hükümdarların dünyanın değişik yerlerindeki önde gelen ilim ehlini kendi başkentlerinde toplama geleneği vardır. Okullar bu şekilde kütüphaneleri ile beraber merkezde toplanmıştır. Bu geleneğe Abbasiler de uymuş ve o dönemin felsefe okullarının bulunduğu İskenderiye, Antakya, Harran ve Cündişapur'da bulunan filozoflar ve kütüphaneler Bağdat'a getirilmiştir. Özellikle Beytü'l-Hikme'nin kurulmasıyla tercüme faaliyetlerinin bir sisteme bağlanması Bağdat'ta bir ilim ve felsefe geleneğinin başlamasına neden olmuştur.

⁴ Philip K. Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, (Minneapolis: Jones Press, 1973), s. 90

⁵ Kadir Kan, *Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat*, dan.: Hüseyin Algül, Basılmamış doktora tezi, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 215

Abbasi halifelerinin ve Bermeki ailesinin burada çalışan mütercimlere yaptığı bağışlar okulu cazip hale getirmiş olmalıdır. Nitekim buradaki mütercimlerden biri olan Huneyn b. İshak'a yaptığı bir çeviri için kitabın ağırlığına altın ödendiği nakledilmektedir.⁶

Çok uluslu yapısı içinde Bağdat'ı İslam düşünce tarihi için önemli bir merkez haline getiren ve İslam felsefesi için bir başlangıç kabul edilen tercüme hareketlerinin odağına yerleştiren hususlardan diğeri birçok farklı dildeki metnin Arapçaya çevrilmesi faaliyeti için yapılan finansman desteğidir. Bu destek başta şüphesiz yönetim sınıfınca yapılmaktaydı fakat bizim için bunu ilginç kılan nedenlerden biri bu tercüme faaliyetleri için zengin tüccarların da ciddi rakamlarla kişisel finansörler olmalarıdır. Dimitri Gutas'ın belirttiğine göre bunun için ödenen miktarın önemli bir kısmı Süryani Hristiyan mütercimlere ödenmiştir. Fakat zengin şahısların neden bunun için bütçe ayırdıkları araştırılması gereken bir konu olarak yeni çalışmaları beklemektedir.⁷ Her hâlükârda kamunun yanında zengin zümrenin ilmi desteklemesi bilimsel çalışmalar için önemli bir avantaj sağlamıştır. Çalışmaların topyekûn sahiplenilmesi toplumun kültürel seviyesini göstermesi bakımından önemlidir.

Vezir İbn Zeyyad'ın Hristiyan bir mütercime aylık 1000 altın ödenek tahsis etmesi bilimsel faaliyeti teşvik eden bir örnek olarak burada zikredilebilir.

2. Kurtuba

Kuruluşu milattan önceye dayanan Kurtuba Müslümanlara tarafından fethedilmeden önce de önemli bir şehirdi. Her ne kadar felsefi ve ilmi anlamda Müslümanların eline geçtikten sonraki dönemleri kadar parlak olmasa da biz filozof Seneca'nın ve şair Lucanus'un Kurtuba'da doğmuş olduklarını biliyoruz. Müslümanlar şehre hâkim olduktan sonra özellikle yöneticiler eliyle ilmin teşvik edildiği ve ilim ve sanat ehlinin himaye edildiğini görüyoruz. Burada Bağdat'tan farklı olarak şu husus zikredilebilir: Kurtuba'da ilme ve sanata teşvik edilen sadece erkekler değildi. Sayıları azımsanmayacak ölçüde kadın şair ve yazar da yetişmişti. Endülüs Emevi hükümdarlarının hemen hepsinin ilme ve felsefeye karşı bu hami rolü zaman içerisinde bir gelenek oluşturacak okulların kurulmasıyla sonuçlandı.⁸ Öyle ki bu okullara bir süre sonra Avrupa'nın Müslüman olmayan diğer şehirlerinden öğrenciler gelmeye başlamışlardır.

Hükümdarlar doğuda yazılan kitapları Kurtuba'ya getirmek için özel ekipler kurmuş ve ödenekler tahsis etmişlerdir.⁹ Öyle ki Irak'ta yazılan bir kitap Irak halkı görmeden önce Kurtuba'ya gelebiliyordu.¹⁰

Bazı hükümdarların Kurtuba'ya doğudan gelen ilim adamlarını şehrin kapısında bizzat karşıladığı kaydedilmektedir.¹¹

Kurtuba İslam felsefesinin en önemli temsilcilerinden bazılarının yetiştiği şehirdir. Bağdat'ta olduğu üzere bu filozofların da ortak özelliği bunların ve faaliyetlerinin saray tarafından desteklemiş olmasıdır. Bu bir vakıf olarak felsefenin bir saray faaliyeti olduğu tezini desteklese de bunların çalışmalarının halkta karşılık bulmasa bir gelenek de oluşturamayacağı düşüncesinden hareketle bunların şehrin gelenek ve kültürüne mal edilmesi gerekmektedir.

Bağdat'ta olduğu üzere Kurtuba'da da dikkati çeken bir husus şehrin zengin tüccar sınıfının kitap toplamak için gösterdiği gayrettir. Bu, kamudan ayrı olarak halk tarafından ilme verilen değeri göstermektedir. Kurtuba'da kitap pazarları kurulmaktadır. İbn Rüş'te atfedilen şu söz Kurtuba'da entelektüel seviyeye göstermektedir:

⁶ Philip K. Hitti, a.g.e., s. 97

⁷ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev.: Lütfü Şimşek, (İstanbul: Kitap Yayınları, 2020), s. 17

⁸ Albert C. Calvert, *Cordova: A city of the Moors*, (London: John Lane, The Bodley Head, 1907), s. 27

⁹ Şevket Yıldız, *Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar*, dan.: Hüseyin Algül, Basılmamış doktora tezi, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 13

¹⁰ Bir örnek olmak üzere Ebu'l-Ferec el-İsfehani'nin el-Aganî adlı eserinin Irak halkı onu görmeden önce Kurtuba'ya getirildiği kaydedilmektedir.

¹¹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mukaddemât ve'l-Mebahis*, (Dimeşk: Matbaatü'l-Hicaz, 1974), s. 161

“Endülüs’ün herhangi bir yerinde bir âlim ölse kitapları satılmak üzere Kurtuba’ya gönderilirdi. Bir yerde müzisyen ölse onun müzik aletleri de İsbiliye’ye gönderilirdi.”¹²

Sonuç

Şehrin felsefi algı ve gelenek üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu biz ele aldığımız iki şehir özelinde bariz bir şekilde görmekteyiz. Bu iki şehrin ortak noktalarından biri her ikisinin de ticari şehirler olması ve halkın ciddi bir refah seviyesinde bulunmasıdır. Zengin tüccarların her iki şehirde de bilimsel çalışmaları finanse ettiğini görüyoruz.

Her iki şehir de başkent olup yöneticilerin felsefeyi ve filozofu özel olarak desteklediği görülmektedir. Bunun için ayrılan ödenekler de verilen değeri gösterecek derecede önemli bir miktarlardadır.

İki şehirde Müslüman yöneticiler elinde felsefi çalışmalar için bir cazibe merkezi hale getirilmiştir. Bu, her iki şehir için öncelikle kurulan merkezi bir okul ile yapılmıştır. Bağdat’ta Beytü’l-Hikme uzak şehirlerden çalışma arzusunda olan insanları kendine çekerken Kurtuba’da Emeviler tarafından kurulan özellikle Avrupa’nın ilk tıp okulunun da içinde bulunduğu okullar Avrupa’nın değişik şehirlerinden insanları kendine çekmekteydi. Felsefenin İslam dünyasında gelişmeye başladığı dönemde tıp ilmi ile felsefenin birlikteliği dikkat çekmektedir. İslam filozofları birini bedensel hastalıklar için öğrenirken diğerini ruhsal hastalıklar için ele almaktaydılar. Nitekim filozofun İslam dünyasında tanımlarından biri ruh doktoru şeklindedir.

Montgomery Watt’ın dikkat çektiği üzere felsefenin İslam dünyasında filizlenmeye başladığı dönemde Müslümanlar kesinlikle mutaassıp değillerdi¹³ ki felsefi faaliyetlerin içinde bulunan diğer din mensupları bunu göstermektedir.

Her iki şehir de çok uluslu bir yapıya sahiptir. Bunun bir sonucu olarak farklı kültürlerin bir arada olduğu ve ilmi ve kültürel alış verişi filozofun düşünce ufkunu genişletmiş ve ona farklı bakış açıları kazandırmıştır.

Dikkat çekeceğimiz diğer bir husus bu şehirlerin felsefede geleneklerini oluşturdukları dönemde mevcut devletin politik olarak güçlü ve saygın bir konumda olmasıdır. Abbasiler ve Endülüs Emeviler siyaset sahnesine çıktıklarında hem ekonomik hem de askeri anlamda güçlü ve itibarlı konumdadır. Devletin, gücünü halkla paylaşması orta sınıfın ekonomik olarak güçlenmesi neticesini doğurmuştur. Bu da düşünsel anlamda liberal bir ortamı hazırlamıştır. Zira işaret edildiği üzere biz felsefeyi teşvik edenler arasında zengin tüccarları da görmekteyiz. Ayrıca Müslüman filozofların çoğunlukla varlıklı ailelerin çocukları olmasını bu açıdan açıklayabiliriz.

Kaynakça

- Calvert, Albert C. *Cordova: A city of the Moors*, London: John Lane, The Bodley Head, 1907.
- Gutas, Dimitri. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev.: Lütfü Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınları, 2020.
- Güvenç, Mehmet. *Ahlâkın Felsefi Dönüşümü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Hitti, Philip K. *Capital Cities of Arab Islam*, Minneapolis: Jones Press, 1973.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mukaddemât ve ’l-Mebahis*, Dımeşk: Matbaatü’l-Hicaz, 1974.
- Kan, Kadir. *Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat*, dan.: Hüseyin Algül, Basılmamış doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Makkari. *Nefhu ’t-Tib*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadr, 1988.
- Nisbett, Richard E. *Düşüncenin Coğrafyası*, çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Varlık Yayınları, 2018.
- Yıldız, Şevket. *Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar*, dan.: Hüseyin Algül, Basılmamış doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

¹² Makkari, *Nefhu ’t-Tib*, thk.: İhsan Abbas, (Beyrut: Daru Sadr, 1988), c. 1, s. 463

¹³ W. Montgomery Watt, *İslâm’i Tetkikler*, çev.: Süleyman Ateş, (Ankara: AÜİF Yayınları, 1968), s. 90

MÜHİM BİR MANZUM FERÂİZ TERCÜMESİ

Muhittin Eliaçık¹

ÖZET

Feraiz kelimesi takdir edilmiş şey ve pay anlamındaki fariza kelimesinin çoğulu olup İslam miras hukukunda mirasçılarının paylarına düşen kısımları anlatan ilimdir. Bu ilim, miras sahibinden kalan malların kimlere, nasıl dağıtılacağını anlatır ve bu alanda yazılmış en önemli eser ise Siracuddin Secavendî'nin Ferâizu's-Sirâciyye adlı eseridir. Bu eserin Türkçe tercümeleri de vardır ve bunların içinde en önemli eserlerden birisi Tursunzâde Abdullah'ın manzum tercümesidir. Tursunzâde Abdullah Üsküdar kadılığı yapmış bir âlim ve şâir kişi olup daha çok fıkıh ve hadis ilminde öne çıkmıştır. *Tuhfetu'l-hasnâ fi'ş-şerhi alâ-mieti hadîsin, Risâle fi-beyâni mu'cizâti enbiyâ, Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye, Risâle-i Kalemîyye, Risâle-i fethi'l-Elgâz, Hâşiye ale'l-Câmî, Hâşiye alâ şerhi'l-Fettâh, Ferâizu's-Sirâciyye Tercümesi (manzum), el-Hüccetü'ş-Şer'iyye, Gül-i Sâd-berg, Divân*" gibi eserleri vardır. Onun ferâiz tercümesi manzum bir tercüme olmakla beraber mensur açıklamalarla desteklenmiş bir eserdir. Bu tercümenin önsözünde yazar şöyle der: "*Edipler için şüphe yoktur ki feraiz ilmi insanların bakışlarını canlandırıp ilgisini çeken büyük bir ilimdir ve özellikle kanun hükümleri bu ilmin gereğince işlemezse yapılan işler iyi gitmez ve yetim mallarını paylaşanlar bu ilme vakıf olmazsa sarfettikleri işler sonuç vermez. Bundan dolayı Hz. Peygamber bu ilmin öğrenilmesini teşvik etmiştir. Bu sebeple din âlimleri bu konuda birçok kitap yazmıştır ve bunlar arasında özellikle İmâm Siracüddîn'in yazdığı eser herkesçe kabul görmüş ve her yerde okutulmuştur. Lâkin Arapça olduğundan anlaşılmasını kolaylaştırmak için ben bu eseri Türkçe'ye manzum olarak tercüme ettim.*"

Bu eser fihri bir eser olmakla beraber Türk dili ve edebiyatı için de önemlidir. Bildirimizde bu eser incelenip tanıtılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Feraiz, Ferâiz-i Sirâciyye, Tursunzâde Abdullah, manzum tercüme.

AN IMPORTANT MANZUM FERAIZ TRANSLATION

ABSTRACT

The word feraiz is the plural of the word fariza, which means something appreciated and share, and it is the science that describes the parts of the heirs in Islamic inheritance law. This science tells to whom and how the property inherited will be distributed, and the most important work written in this field is Siracuddin Secavendî's called Ferâizu's-Sirâciyye. There are also Turkish translations of this work, and one of the most important works is the verse translation of Tursunzâde Abdullah. Tursunzâde Abdullah (d.1610) is a scholar and poet who was the judge of Üsküdar and came to the fore in the science of fiqh and hadith. *Tuhfetu'l-hasnâ fi'ş-şerhi alâ-mieti hadîth, Risâle fi-beyâni mu'cizâti anbiyâ, Hâşiye alâ şerhi'l-Hidaye, Risale-i Kalemîyye, Risale-i fethi'l-Elgâz, Hâşiye ale'l He* has works such as *Câmî, Hâşiye alâ şerhi'l-Fettâh, Ferâizu's-Sirâciyye Translation (in verse), el-Hüccetü'ş-Şer'iyye, Gül-i Sâd-berg, Divân*. Although his ferâiz translation is a verse translation, it is a work supported by prose explanations. In the preface of this translation, the author states: "There is no doubt for Edips that the science of feraiz is a great science that awakens the eyes of people and attracts their attention, and especially if the provisions of the law do not work in accordance with this science, the works will not go well and the works they spend will not yield results if those who share the orphan's property do not have knowledge of this science. Therefore, Hz. The Prophet encouraged the learning of this science. For this reason, religious scholars have written many books on this subject, and especially the work written by Imam Siracüddin was accepted by everyone and read everywhere. However, since it is in Arabic, I translated this work into Turkish in verse to make it easier to understand."

¹ Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID. 0000-0002-5137-3275

Although this work is a fiqh work, it is also very important for Turkish language and literature. In our paper, this work will be analyzed and introduced.

Keywords: Feraiz, Ferâiz-i Sirâciyye, Tursunzâde Abdullah, in verse translation.

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan feraiz, takdir edilmiş şey ve pay anlamındaki fariza kelimesinin çoğulu olup İslam miras hukukunda mirasçıların paylarına düşen kısımları anlatan ilimdir. Bu kelime farz ile eş anlamlı olup İslâm literatüründe mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen dinî görevleri ifade ettiği gibi, evlenme akdi gereği kadına ödenmesi gereken mehir ve mirasçıların terikedeki paylarını da ifade etmektedir. Bununla birlikte her dinî görevin literatürde ayrı bir adla anılmasından dolayı ferâiz kelimesi de mirasçıların terikedeki paylarını ifade eden bir terim halini almıştır. Bu paylar İslâm miras hukukunun en önemli kısmını oluşturduğundan miras hukukuna *paylar ilmi* anlamında *ilmü'l-ferâiz* denilmiş ve klasik fıkıh kitaplarında *kitâbü'l-ferâiz* başlığı altında ele alınan bu konunun uzmanlarına *fâriz*, *ferâizî*, *farazî* gibi adlar verilmiştir (Bardakoğlu, 1995, s.362).

Miras sahibinden kalan malların kimlere, nasıl dağıtılacağını anlatan ferâiz alanında yazılmış en önemli eserlerden birisi de Siracuddin Secavendî (ö.1200)'nin *el-Ferâizu's-Sirâciyye* adlı eseri olup bu eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. İslâm dünyasında İslâm miras hukuku alanında çok tanınan ve üzerinde çalışmalar yapılan bu eser Hanefî mezhebini esas aldığı hâlde diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Türkiye kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshası olup birçok defa basılmış, üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar, nazım şeklinde pek çok çalışma yapılmış ve birçok dile tercüme edilmiştir. Bu eser üzerinde: *Hasan b. Ahmed b. Emînüddeve el-Halebî, Mahmûd b. Ebû Bekir el-Kelâbâzî, Seyyid Şerîf el-Cürânî, Burhâneddin Haydar b. Muhammed el-Halebî el-Herevî, Molla Fenârî, Şehâbeddin Ahmed b. Mahmûd es-Sivâsî, İbnü'l-Hâc Muhammed b. el-Hâc Ahmed el-Farazî, Ahmed b. Yahyâ el-Herevî, İbn Kemal, Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed, İbnü'l-Hanbelî, Emîr Pâdişah, Muhammed b. Abdülkâdir b. Muhammed b. Ali b. Muhammed, İmamzâde Esad Efendi, Seyyid Enver Ali, Gulâm Haydar* tarafından şerh ve hâşiye çalışmaları yapılmış; *Taşköprizâde Ahmed Efendi ve Abdullah b. Es'ad b. Ömer el-Kâşgarî* tarafından muhtasarlar yazılmıştır. Ayrıca, *Muhammed b. Mes'ûd el-Kayserî (Muhsin-i Kayserî), Abdurrahman-ı Câmî, Dursunzâde Abdullah Feyzî, Abdülmelik b. Abdülvehhâb el-Fettenî, Mollacıkzâde Mehmed Râif ve Muvakkıt* tarafından manzum hâle getirilmiştir. Bunun dışında bu eseri *Dursunzâde Abdullah Feyzî, Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa el-İstanbulî, Filibeli Ahmed Hulûsi Efendi, Hasan b. Nasûh el-Bosnevî ve Ebû Bekir Sıdkı Hâfız Türkçe'ye; W. Jones ve P. Kumar Sen İngilizce'ye; Mevlevî Muhammed Reşîd ve Mîr Şeyh b. Nûreddin Muhammed el-Yemânî* de Farsça'ya çevirmişlerdir (Koca, 1995, s.367-368).

Yukarıda adı geçen çalışmalardan birisi de Tursunzâde Abdullah'ın manzum tercümesi olup bu tercüme gerek dil ve üslup gerek muhteva açısından önemli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır Dursunzâde (Tursunzâde) Abdullah b. Dursun Feyzi el-İstanbulî (ö. 1019/1610) Müderrislik yanında Üsküdar kadılığı da yapmış bir âlim ve şâir olup daha çok fıkıh ve hadis ilminde öne çıkmış, el-Hidâye şerhine hâşiye yazmış, Muhsin el-Kayserî'nin Câmîü'd-dürer (el-Ferâ'izü's-Sirâciyye'nin manzum hale getirilmiş şekli)'ni *Manzûme-i Sirâciyye* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiş, daha sonra da bunu Şerh-i Manzûme-i Ferâ'iz adıyla Türkçe şerh etmiştir (Yazıcı, 2013, s.156). *Tuhfetu'l-hasnâ fi's-şerhi alâ-mieti hadîsin, Risâle fi-beyâni mu'cizâti enbiyâ, Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye, Risâle-i Kalemîyye, Risâle-i fethi'l-elgâz, Hâşiye ale'l-Câmî, Hâşiye alâ şerhi'l-Fettâh, Ferâizu's-Sirâciyye Tercümesi (manzum), el-Hüccetü's-Şer'iyye, Gül-i Sâd-berg, Divân* gibi eserleri vardır. Onun ferâiz tercümesi manzum bir tercüme olmakla beraber mensur açıklamalarla desteklenmiş bir eserdir. Bu tercümenin önsözünde yazar şöyle der: “*Edipler için şüphe yoktur ki feraiz ilmi insanların bakışlarını canlandırıp ilgisini çeken büyük bir ilimdir ve özellikle kanun hükümleri bu ilmin gereğince işlemezse yapılan işler iyi gitmez ve yetim mallarını paylaştıranlar bu ilme vakıf olmazsa sarfettikleri işler sonuç vermez. Bundan dolayı Hz. Peygamber bu ilmin öğrenilmesini teşvik etmiştir. Bu sebeple din âlimleri bu konuda birçok kitap yazmıştır ve bunlar arasında özellikle İmâm Siracüddîn'in yazdığı eser herkesçe kabul görmüş ve her yerde okutulmuştur. Lâkin Arapça olduğundan anlaşılmasını kolaylaştırmak için ben bu eseri Türkçe'ye manzum olarak tercüme ettim.*”

Fıkhi bir eser olmakla beraber Türk dili ve edebiyatı için de önem taşıyan 450 beyitlik bu manzum tercümeden bir bölüm aşağıdadır:

Fi'l-furûzi ve ashâbihâ²

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Farzı şeş bil kıl iki nev' anı

Nısf u nısfânı süds ü dı'fânı

Budur ashâb-ı farza hadd-i sahîh

Eb ü zevc ah li-ümm ü cedd-i sahîh

Bint ile bint-i ibn ü ümm zevce

Ahevâta sülüs ile cedde

Ahvâlü'l-eb

Süds-i mâl oldı farz-ı mahz-ı peder

İbn veyâ ibn-i ibn olursa eger

Bint-i sulb veyâ bint-i ibn olıcak

Hâl-i farz u 'usûbadur el-hak

Bunlar olmasa ger ba'id ü karîb

Pederin hâli sırf olur ta'kîb

Ahvâlü'l-ceddi's-sahîh

Oldı cedd-i sahîh hem-çü peder

Hep bu üç hâlde ana benzer

Ahvâlü evlâdi'l-ümm

Veled-i ümm bir olsa süds ana hak

Artık olsa sülüs alur mutlak

Bunda yeksân olur inâs u zükûr

Sülsü taksîm idüp berâber alur

Anı iskât ider misâli veled

Veled-i ibn ü eb vifâken ced

Ahvâlü'z-zevceyn

Fer'i birle yâ fer'-i ibn ile er

Rub' alur olmayınca nısf-ı diger

Nısf hâlini zevcün oldı misâl

Zevcenün iki hâline fi'l-hâl

Ahvâlü benâti's-sulb

Farzile bint-i sulbe degdi hemân

Birine nısf u artuga sülüsân

İbn-i sulbi ider anı ta'kîb

Zekerün hakkı ünseyeyne nasîb

Ahvâlü benâti'l-ibn

² Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 1705..vrk.216b-217a.

Bint-i sulb olmayınca üç hâli
Bint-i ibnün olur üç ahvâli
Kalsa bir bint bint-i ibn hemân
Süds alur tekmile bulur sülüsân
İki sulbiyye yâ bir ibn kala
Bint-i ibni o demde sâkıt ola

Mes'eletü't-teşbîb

Üç ferîka nazar 'ale't-terfîb
Üç benâtu'l-ibndurur teşbîb
Alan evvel ferîkden 'ulyâ
Nısf-ı mîrâsı binti sulb-âsâ
Ala vustâyı evvel ü 'ulyâ
Sânîden südsi şirket üzre ola
Yâ hizâsındakin yâ 'ulyâyı
Gayri zâtî'l-furûz u süflâyı

Ahvâlü'l-ahvât li-ebeveyn ve li-eb

Ahevât li'l-vâlideyn ü uht li-eb
Bint ile bint-i ibne benzer hep
Bint-i sulb veyâ bint-i ibn ola ger
Asebe olalar bu dem bunlar
İbn-i sulb hem ibn-i ibn ü peder
Bunlarun her birini sâkıt ider
Cedde ıskât ider be-re'y-i İmâm
Ah u uhtı cemî'ini be-tamâm
Eyler ıskât ah li-ümm ü li-eb
Li-eb uhtı li-eb ahı dahi hep

Kaynakça

Bardakoğlu, Ali (1995). "Ferâiz", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul, s.362-363.

Manzûme-i Sirâciyye, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 5653, 1705.

Koca, Ferhat (1995). "el-Ferâizu's-Sirâciyye", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul, s.367-3683.

Yazıcı, Abdurrahman (2013). "Üç Ferâiz Metni Çerçevesinde Gelişen Müteahhirîn Dönemi Ferâiz Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22,s.147-192.

KANUNİ İLE BÂKÎ ARASINDA NAZİRE GAZELLERE AİT ARŞİV BELGELERİ

Muhittin Eliaçık¹

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde devlet adamları arasında şiir ve edebiyat önemli bir yer tutmuş ve padişahlardan başlayarak diğer devlet adamları büyük oranda şiir ve edebiyatla ilgilenmişlerdir. Osmanlı için 16. yüzyılın bu hususta zirve yüzyılı olduğu ve en uzun süreli padişah olan Kanuni Sultan Süleyman'ın en büyük divanı oluşturacak kadar çok şiir yazdığı, onu diğer padişah ve devlet adamlarının izlediği görülmektedir. Osmanlı döneminde çok revaçta olan yetenekli şairler padişahlarca saraya alınıp himaye edilmiş ve devletin önemli işleri onlara danışılarak yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde en çok şair yetişen kurumlardan birisi de şeyhülislamlık makamı ve onun alt kadroları olup neredeyse Osmanlı divan şairlerinin yarısından fazlasının bu kuruma mensup olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın en büyük divan şairlerinden olan Bâkî bunlar arasında özel bir yere sahip olup onunla Kanuni Sultan Süleyman arasında yazılmış olan nazire gazeller bu istisnai konumunu göstermektedir. Topkapı Sarayı Müzesi arşiv belgeleri arasında bu ikisinin birbirine nazire olarak yazılmış birçok gazeli bulunmaktadır. Birer arşiv belgesi olmalarından dolayı büyük öneme sahip olan bu gazeller padişahların şairlere verdikleri büyük önemin bir başka göstergesidir. Bu bildiride Topkapı Sarayı Müzesi arşiv belgeleri arasında yer alan, Kanuni Sultan Süleyman ile şair Bâkî arasında nazire olarak yazılmış bulunan gazellere ait belgeler tanıtılmaktadır. Belgelerde önce Kanuni'nin sonra da Bâkî'nin gazelleri yazılmış ve hangisinin hangisine nazire olduğu belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kanuni Sultan Süleyman, Bâkî, nazire, gazel, Topkapı Sarayı Müzesi.

ARCHIVE DOCUMENTS OF NAZİRE GHAZELS BETWEEN THE KANUNİ'S AND THE BAKİ

ABSTRACT

Poetry and literature had an important place among the statesmen in the Ottoman Empire, and starting from the sultans, other statesmen were largely interested in poetry and literature. It is seen that the 16th century was the peak century for the Ottoman Empire in this regard, and the longest-standing sultan, Suleiman the Magnificent, wrote enough poems to form the largest divan, followed by other sultans and statesmen. Talented poets, who were very popular in the Ottoman period, were taken to the palace and protected by the sultans, and important affairs of the state were done in consultation with them. One of the institutions that trained the most poets in the Ottoman Empire was the office of sheikh al-Islam and its subordinates, and it is seen that almost more than half of the Ottoman divan poets belonged to this institution. Bâkî, one of the greatest divan poets of the Ottoman Empire, has a special place among them, and the nazire ghazals written between him and Suleiman the Magnificent show this exceptional position. Among the archive documents of the Topkapı Palace Museum, there are many ghazals written as parallels to each other. These ghazals, which are of great importance because they are archival documents, are another indication of the great importance that the sultans gave to the poets. In this paper, the ghazals, which are among the archive documents of the Topkapı Palace Museum and written as nazires between Suleiman the Magnificent and the poet Bâkî, will be identified and introduced. In the documents, firstly Kanuni's and then Bâkî's ghazals were written and it was stated which one was a nazire.

Keywords: Suleiman the Magnificent, Bâkî, nazire, ghazal, Topkapı Palace Museum.

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID. 0000-0002-5137-3275

GİRİŞ

Batı’da “Magnificent, Magnifique, Grand Turc, Der Prachtige” gibi unvanlarla anılan onuncu Osmanlı padişahı Kanûnî Sultan Süleyman 1520’de padişah olmuş ve kanun yapıcılık, muhteşem hükümdarlık ve çok sayıda sefer ve zaferle ünlenmiş, kırk altı yıllık saltanatının on küsur yılını seferlerde geçirmiş, Mohaç zaferini kazanmış, 1566’da son seferi Zigetvar’da vefat etmiştir. Tahta çıktığında adaleti yayıp tebaayı korumayı hedeflemiş, babasının Tebriz ve Kahire’den sürdürdüğü sanatkârları ve beyleri ülkelerine geri göndermiş, İran’la yapılan ipek ticaretindeki yasağı kaldırıp mallarına el konulan tüccarların zararlarını karşılamış, halka zulmeden yönetici ve askerleri cezalandırmıştır. Önce Belgrad ve Rodos’u alıp ardından Macaristan’a yönelerek Viyana önlerine gitmişse de Anadolu’da konar göçer zümrelerle çeşitli grupların isyanıyla karşılaşmış, ilk on yılı batı ve doğu siyaseti ile devletin dinî ideolojisinin yerleşmesiyle geçmiş, Macar krallığını ortadan kaldırıp müteakiben doğuya yönelmiştir. Nikris hastalığından dolayı Hürrem Sultan’a daha fazla bağlanmış ve bundan dolayı devlet işlerinde Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa ekibi öne çıkmıştır. Şiirden iyi anlayan ve Muhibbî mahlayla çok büyük bir divan ortaya koyan Kanuni dönemin şairlerini câizelerle desteklemiştir. Kemalpaşazâde, Ebüssuûd Efendi, Celâlîzâde Mustafa ve Sâlih Çelebiler, Taşkoprîzâde Ahmed, Kınalîzâde Ali, İbrâhim el-Halebî, Muhyiddin Muhammed Karabâğî, Abdullah bin Şeyh İbrâhim Şebüsterî, Birgîvî gibi ilim adamları ve fakihlerin yanı sıra devrin tanınmış şairlerinden Bâkî, Fuzûlî, Zâtî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ, Lâmiî Çelebi de ondan birçok yardım ve destek görmüştür (Emecen, 2010, s.62-74). Kanûnî yoğun devlet işleri arasında çok sayıda şiir yazmış ve Muhibbi mahlası ile yazdığı şiirleri en hacimli divanlardan birisini oluşturup divan şairleri arasında 2799 gazelle en çok şiir yazan şair unvanını elde etmiştir. Hayatı savaşlar ve yoğun devlet işleri arasında geçen Muhibbi’nin şiire zaman ayırıp birçok güçlü beyit yazması bu alanda ne denli büyük bir yetenek olduğunu ortaya koymuştur. O, padişah olmasa da edebiyat tarihinde yine büyük bir şair olarak yerini alacağına dair izler bırakmış ve güçlü ve üretken şairliği yetiştirme tarzına bağlanmıştır. Kanûnî sanatla ilgilenmiş, dedeleri II. Murad, Fatih, II.Bâyezîd gibi güçlü şairler yazmıştır. Padişahken yazdığı şiirleri usta işi olup bu dönemde büyük şairlere nazireler de yazmıştır. En hacimli divanlardan birisini oluşturan Muhibbî’nin şiirleri ince, zarif ve lirik olup ciddî bir sanat gücü bulunmaktadır. O, hâkim olduğu memleketlerin üstün güzellikleriyle mahbubuna seslenmekten geri durmamış, kazandığı onca zafer ve ferahlığa rağmen felek, yalnızlık ve değerinin bilinmediğinden bahsetmiştir. Şiirlerindeki kelime zenginliği ne denli derin bir kültüre ve dil hâkimiyetine sahip olduğunu göstermektedir. Tezkireler ondan hep övgüyle bahsetmiş; Ahmet Paşa, Necâtî, Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî en çok etkilendiği şairler olmuştur (Durmaz, 2013). Bunlardan Bâkî özel bir yere sahip olup arşiv belegeleri arasında ona yazdığı birçok nazireye ait belge bulunmaktadır.

Muhibbî’nin Bâkî’ye Yazdığı Nazire Gazellere Ait Arşiv Belgeleri

Bugün Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde muhafaza edilen arşiv belgeleri arasında Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanuni’nin şiirlerine ait de önemli sayıda arşiv belgesi bulunmakta olup bu belgelerin bizzat Kanuni veya onun bir kâtibi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumu bu gazellerin kenarlarına yazılmış olan “Bu yazılmışı var bizümdür” “Bunu yazsın” şeklindeki not veya ibarelerden anlamak mümkündür. Aşağıda verilen gazeller Muhibbî’nin kendi eliyle yazdığı şiirleri olup bunlar çağdaşı şair Bâkî’ye yazdığı nazirelere aittir. Belgelerde önce Muhibbî’nin gazelinin yazılıp altına Bâkî’nin gazelinin yazıldığı görülmektedir. Bu gazeller başka nüshalarla karşılaştırıldığında kelime ve tamlamalarda birtakım küçük farklılıklara da rastlanmaktadır. Bu arşivlerde başka şairlere ait nazireler de bulunmaktaysa da en önemlisi Bâkî gibi sultânü’ş-şuarâ unvanı verilmiş bir şaire yazılmış olanlardır. Bu gazeller ve nazirenin yazıldığı Bâkî’nin gazelleri aşağıdadır:

1.

mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün

Derûn-ı sînede bağrum ser-â-ser pârelenmişdür

Anuniçün gözlerüm yaşı kızıl kana boyanmışdur

Görenler seyl-i eşkümi diye sahrâ-yı sînemde

Bahâr eyyâmıdır benzer ki ırmaklar bulanmışdur

Çü çarh-ı bî-vefâ hâlin görüp kimdür ki dil bağlar
Gelenler dâr-ı dünyâyâ meger gitmez mi sanmışdur
Gerekmez seyr-i sahrâyî yahud Gülşen temâşası
Cihânun külli zevkından dil ü cânun usanmışdur
İşiden şî'r-i pür-sûzum okuyanlar diye elbet
Muhibbî derdmend için tutuşup oda yanmışdur
Bâkî

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Gözüm dünyâyı görmez dil firâk odına yanmışdur
Bunun âhı göge anun yaşı kana boyanmışdur
Zülâl-i tığunı şol denlü ter vasf itdüm itdüm ey hûnî
Ki hattından tenümde zahmumun ağzı sulanmışdur
Devâdur diyü yâd itme tabîbâ la'l-i yâri kim
Marîz-i 'ışk olan derd ehli cânından usanmışdur
Tuman tutdı zemîn ü âsmân etrâfını sanma
Ser-â-ser bahr-ı gerdûn bâd-ı âhumdan bulanmışdur
Yapanlar mülk ü dünyâyı yıkanlar dâr-ı ukbâyı
Aceb fânîyi **Bâkî** bâkîyi fânî mi sanmışdur
Du'âda fevri kesb-i hâl için def'-i melâl için
Oku şâh-ı cihân nazmın mücerredür sınanmışdır

2.

Muhibbî
Medd'allau te'âlâ zilli kâ'ilehu
Dögünüp def çağırur her nefes nây
Nedür dünyâ için bu hûy u bu hây
Bu dünyâ heft-ser bir ejdehâdur
Yutar dimez bu yohsul u budur bay
Sakın şerr işleme nefsüne uyma
Ki sonra dimeyesin âhile vây
Harâmî gözleri kan itmek ister
Müje tîrine kılmış kaşların yay
Ezelden kısmet imiş şâdî vü gam
Muhibbî sana düşdi gussadan pay
Bâkî
Komaz serkeşligin bu nefsi hod-rây
Müdârâ eylesen vay itmesen vay
Felek bir ejdehâ-yı heft-serdür

Kuşatmış künc-i dünyâyı ser-â-pây
Halâs eyler mi câmı şol kimesne
Ki ana halka-i ejder ola cây
Gedâya kısmet-i rûz-ı ezelden
Leked-kbl-ı melâmetdür degen pây
Atâ kıl **Bâkî**ye lutfuñ İlâhî
Sana muhtâc eger yohsul eger bay
Ve lehu
Görinmez dâgdan cismüm ser-â-pây
Beni yakmaga cânâ kalmadı cây
Göñül şâfî cevâb ister lebinden
Dilin çeyner o tûtî-i şeker-hây
Hazân beñzüm zemistân âh-ı serdüm
Yüzüñ evvel bahâr olmuş kaşuñ yay
Virür zevk ehline şevki dem-â-dem
Şeb-i ‘ işretde bir yel mûmıdur nây
Nişân itsün dil-i Bâkîyi gamzeñ
Önine hep müjeñ oklarını yay

3.

Muhibbî
Niçe demler inleyüp nâ gibi kaldum ben nefes
Hamdü lillah kim visâl-i yare buldum dest-res
Ne kadar feryâd iderse benzemez feryâduma
Olmaz bu nâleme bir perdede ney hem-nefes
Mısr-ı hüsnün hakkıçün şol denlü dökdüm göz yaşın
Gözlerüm oldu biri nîl ü biri cûy-ı Aras
Zâhidâ su üzre salsan ger bugün seccâdeni
Rind olanlar diyeler sana nihâyet hâr u has
Nâle kılma gönlüme gelse hayâl-i çeşm-i yâr
Hânede bîmâr ola itme **Muhibbî** anda ses
Bâkî
Pür-hevâdur ney gibi ‘ aşkuñla tab’ -ı pür-heves
Derd-i dilden bâ-haber ‘ âlemde yok bir hem-nefes
Çâk çâk itsün beni şemşîr-i gamzeñ şâneveş
Zülfüñe tek ‘ âkıbet olsun müyesser dest-res
Aşkuñuñ deryâsına nisbet vücûd-ı kâ’inât
Mevc-i bahr-i bî-kerân üzre bir avuç hâr u has

Âkil oldur gelmeye dünyâ metâ' ından gurûr
Müddet-i devr-i zemân bir demdür âdem bir nefes
Devr elinden **Bâkiyâ** gam çekme âlem böyledür
Gül nasîb-i hâr u has bülbül giriftâr-ı kafes

4.

Halled'allahu hulâfeti kâilehu
Sorma ışkun hâletin Mecnûna bir dîvânedür
Açma ışkun sırrını Ferhâda kim bîgânedür
Sor bana ışkun rumûzın sana taktrîr eyleyem
Cân u baş terkin urur âşık hemân pervânedür
Gel temâşâ eyle bu sırça sarâyın gönlümün
Eşk-i sürhile munakkaş zeyn olunmuş hânedür
Yâre varup dün gice dil derdini arz eyledüm
Hâba vardı gözleri yanında san efsânedür
Gülşen-i hüsninde dil murgin yine sayd itmege
Zülfi ağında **Muhibbî** hâli anun dânedür

Bâkî

Hûn-ı dil mey kâse-i ser anda bir peymânedür
İşret-âbâd-ı mahabbet bir ' aceb mey-hânedür
Yanar od içre girür şem' -i ruhuñ şevkına dil
Yanmadan pervâsı yok her hidmete pervânedür
Çarhuñ ey dil umma bu sırça sarâyından sebât
Kim nice mîrâs olunmuş hâne-i vîrânedür
Ma' nide bir dîd peydâ kılmış âteşdür cihân
Sûretâ bir hûb kâşî kubbelü kâşânedür
Bâkiyâ baş egme dehr-i dûna çün rûy-ı niyâz
Şâh-ı âdil-i Hazret-i Sultan Süleymân Hânadur

5.

Muhibbî

Gülşen-i kûyı bana bâğ-ı irem gibi gelür
Hak nasîb eylerse ana irem gibi gelür
Ağlama nice benüm yüzüme bakmadı nigâr
Eşk-i çeşmüm ana dinar u direm gibi gelür
Niçe yıldur şeb-i hecr içre yatup haste gönül
Vuslata varmayup al cânı virem gibi gelür
Eyledüm anuniçün gözyaşımı âb-ı revân
Bâğ-ı hüsnüne bu vechile girem gibi gelür

Tâk olur tâkatı baksa bu **Muhibbî** yüzüne
Dağıdup aklumu kendüm yitirem gibi gelür

Bâkî

Yârdan cevr ü cefâ lutf u kerem gibi gelür
Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür
Fürkat-i yâr katı zâr u zebûn itdi beni
Döymeyem mihnet-i hicrâna ölem gibi gelür
Uydurup leşker-i ‘ uşşâkını ol şâh-ı cihân
Nâz ile salını salını ‘ alem gibi gelür
Dil-i pür-hûn elem-i hecrünile cûş ideli
Çeşme-i çeşmümüzün suları dem gibi gelür
Bâkiyâ kankı gönül şehrine gelse şeh-i ‘ aşk
Bile endûh u belâ hayl u haşem gibi gelür
Muhibbî (15.sf altında)
Dirler **Muhibbî** şî’rini kuş diline benzer hemân
Fehm eyemez ma’nâsı her kim Süleymân olmadı

6.

Muhibbî

Bana dil-dârun cefâsı hoş gelür
Nite kim gayra vefâsı hoş gelür
Derdi ile hoş geçer dil dilberün
Derd ü saneme devâsı hoş gelür
Gördür âhın sabâ dûr eyleme
Gözlerüme tûtiyâsı hoş gelür
Zahm-ı peykânı kızıl güldür bana
Bülbülüm hâr-ı belâsı hoş gelür
Yarama merhemdurur çün zahm-ı döst
Cânuma tîr-i belâsı hoş gelür
Ey **Muhibbî** âleme şâh olmadan
Dilberün olmak gedâsı hoş gelür

Bâkî

İllere mihr ü vefâsı hoş gelür
Cânuma cevr ü cefâsı hoş gelür
Almazın kühl-i cilâyı ‘ aynuma

Hâk-pâyûñ tûtîyâsı hoş gelür
Bir ‘ aceb dârü’ş-şifâdur kûy-i yâr
Haste varan mübtelâsı hoş gelür
Mülk-i gamda eşk ü âh egler beni
Ol yirüñ âb u hevâsı hoş gelür
Hûr u gılmân añma kim her ‘ âşîka
Kendü yâr-ı bî-vefâsı hoş gelür
Gayrı dermân istemez **Bâkî** kuluñ
Zahmına derdüñ devâsı hoş gelür

7.

Muhibbî

Perî misin ya adem ey melek-hû
Seni görmege muhtâc halk kamu
Bu dil cârûb ider kirpiklerini
İşügün pâk ider çeşmüm döker su
Ne bilsün hâlümü ol şem’-i meclis
Dimişlerdür çerâğ dibi karanu
Girürdi her kişi gülzâr-ı hüsne
Eger olmasa hattun ana bârû
Cefâ cevr itmege mu’tâd olup sen
Kesebilmez ola ademde çün hû
Dirîgâ düşde dahi görünmez
Nice görine gelmez göze uyhu
Muhibbî hasteye dermân bulunmaz
Meger la’li ola ol derde dârû
Bâkî

Kıyâm itdi çemende yâre karşı
Çenâr u ‘ ar’ ar u şimşâd kamu
Degül mi bezm-i vasl-ı yâr firdevs
Belâ-yı sohbet-i agyâr tamu
İdermiş zülfüñe perrini teşbîh
Katı alçak kaçır geh geh peristû
Yakardı tâb-ı ruhsârı cihânı
Güneşde olsa ger ol çeşm ü ebrû
Gelüp miskînlik itdi hâl-i yare
Hatâdan nâfe-i müşgîn-i âhû
Sevâd-ı hatda nazm-ı âbdârum

Çemenzâr içre olmuşdur akar su
Cihân enfâs-ı müşğînüñle toldı
Saña Hakdan ‘atâdur **Bâkiyâ** bu

8.

Muhibbî

Sebze-i hatun gören dir la’l-i cânân üstine
Hızrdur san sâye salmış âb-ı hayvân üstine
Gamzen oklarına cânâ kılmışam sînem nişân
Âşık olan cân virür ol tîr ü peykân üstine
Bana bakmaz bir nazar meyli hemân agyâradur
Çeşmi kâfirdür bakar mı hiç müselmân üstine^
Dâğlarla kim göre sahrâ-yı gamda cismümü
Zâğlar üşmiş sanur Mecnûn-ı uryân üstine
Şek degül tâkat getürmez bil teharrük eylemez
Kosalar bâr-ı gamum bu çarh-ı gerdân üstine
Tutuşur âhum şerârından dü âlem ey tabîb
Merhemün nef’i nedür bu dâğ-ı hicrân üstine
Kaddün üzre bu **Muhibbî** gül yüzün görüp dedi
Güller açılmak aceb serv-i hırâmân üstine
Bâkî
Düşse zülfiñden ‘ arak ruhsâr-ı cânân üstine
Gûyiyâ şeb-nem düşer gül-berg-i handân üstine
Bulmaz ol gîsûyile ol kadd-i zîbâ hâletin
Sünbül-i ter bağlasañ serv-i hırâmân üstine
Niçün ol hürşîd-i ‘ âlem-tâba öykündüñn diyü
Mâh-ı nev hançer çeker mihr-i dırahşân üstine
Zülfüñ altında görenler hattıñı ebr-i bahâr
Sâye salmış sandılar sahn-ı gülistân üstine
Gam degül gelse dile **Bâkî** pey-â-pey derd ü gam
Eksük olmaz tekyedür mihmân mihmân üstine

9.

Muhibbî

Medd’allau te’âlâ zalâle kâ’ilehu
Mefâ’ ilün mefâ’ ilün mefâ’ ilün mefâ’ ilün
Delü dîvânedür gönlüm anı sanman ki pend ister
Göreldeñ zülfi zincirin takup boynuma bend ister
Şarâb-ı ışkı içürdün dili mest eyledün gâyet

Meze diyü özin bilmez lebünden bûse kand ister
Gözüm yaşımı cû itdün ayağına akıtmağa
Bugün gülzâr-ı hüsn içre boyı serv-i bülend ister
İdüp bir bûse-i ihsân dahi istersem ‘ayb itme
Tama’-kâr olıcak âdem diler ihsân çend ister
Nigârün zülf-i şeb-dîzi **Muhibbî** eşk-i gülğünüm
Görüp koşmağa meydâna gelüpdür bir semend ister
Bâkî

ufiye anh

Göñül bir rind-i ‘ âlem-sûz şûh-ı şeh-levend ister
Ki ‘ aşk odına yakmaga dil ü cânlar sipend ister
Belâ-yı bend-i zülfüñden halâs it cân-ı miskîni
Esîr-i mihnet-i ‘ aşkuñ ne bend ü ne kemend ister
Mezâk-ı ayşî telh olmuş cihânun zehr-i kahrından
Lebünden ‘ âşık-ı bî-sabr u dil bir pâre kand ister
Karâr itmez göñül mürgi bu bâguñ degme şâhında
Nihâl-i kadd-i dil-ber gibi bir serv-i bülend ister
Murâdı sîneye ol serv-i sîm-endâmı çekmekdür
Semend-i tab’-ı **Bâkî** bir gümüşden sîne-bend ister

10.

Muhibbî

Medd’allau sübhânehu ve te’âlâ zülle kâ’ilehu
Olur bu dîde dîdârunla pür-nûr
Olur bu sîne esrârunla mesrûr
Öper sâgar-ı lebüni bî-tekellûf
Neden olam surahi gibi ben dûr
Bulınmaz arasalar bana mânend
Şehâ şehründe sevdânıla meşhûr
Egerçi şöhretin vardı harâba
Velî dîvâne-dil derdünle ma’ mûr
Bulınmaz arasan dehr içre hergiz
Muhibbî gibi geh mest gâh mahmûr
Bâkî
Cemâlûñ âfitâbından alup nûr
Meh-i tâbâna döndi câm-ı billûr
Sürâhî hem-nişîñüñ hem-demüñ câm
Niçün ben cür’ a gibi atılam dûr

Cemâlûñ şevkine döymez gönüller
Tecellî tâbına sabr eylemez Tûr
Gehî vuslatda ‘âşık gâh mehcûr
Bu dünyâdur gehî mâtem gehî sûr
Saçuñ zencîri sevdâsında **Bâkî**
Begüm dîvânedür dîvâne ma’zûr

11.

Muhibbî

Dil la’l-i lebün yâdına hûnîn ciger çeker
Göster yüzünü dîdede sâhib-nazar
Şem’-i cemâl-i hüsnüne ‘âşıklarun senün
Pervâne gibi yakmağ için bâl u per geçer
Gam bârına itmez iken kâf-ı tahammül âh
Bu ‘âşık-ı haste-dil anı çeker geçer
Arzû iderse leblerün irmez eli ana
Âh haste olsa kişi gönülden neler geçer
Acıduğum budur ki kaçan gelse gamzeler
Eglenmeyüp bu sînemi bir dem deler geçer
Geh savmeada gâh deyrde görüp beni
Ayb eylemen ki başdan niçe hayr u şer
Virmez **Muhibbî** uğrasa Tanrı selâmını
Magrûr olup hüsnine turmaz yeler geçer
Bâkî
Cûy-ı fenâyı halk birer ikişer geçer
Bahr-i belâdan ehl-i tecerrüd yüzer geçer
Reşk-i zülâl-i hançeri halkuñ bilin büker
Şehr-i dile gelince hezârân kemer geçer
Irmaz gözini sâgar-ı meyden habâbvâr
Her rûzgâr-dîde ki sâhib-nazar geçer
Yollarda görse agladugum yâr taş atar
Gâhî bu çeşm-i eşk-feşâmı siler geçer
Halk-ı cihânı nakşuna eyler firîfte
Nakkâş-ı rûzgâr ‘aceb rengler geçer
Geçmez tena’umından o kim bezm-i ‘âlemüñ
Câm-ı fenâyı ‘âkıbetü’l-emr içer geçer
Gülzâr-ı câna su akıdur sanki **Bâkiyâ**
Dilden sinân-ı gamzeleri şöyle ter geçer

12.

Muhibbî

Benzeyelden gözlerüm yaşı şarâbun ‘aynına
Yandı mihnetle ciger döndi kebâbun ‘aynına
Çarh elinden inlesem tolab-veş olmaz ‘aceb
Gözlerüm yaşı dönüpdür âsiyâbun ‘aynına
Mezra’-ı dilde mahabbet tohmı sebz olsun diyü
Anı suvarmağa çeşmüm döndi âbun ‘aynına
Bâr-ı gamda mihnetile kâmetüm çeng olalı
Sînemün nâlişleri döndi rebâbun ‘aynına
Ey **Muhibbî** kanda gitsem iki cûdur gözyaşı
Kalmadı şimden girü hâcet türâbun ‘aynına
Bâkî
Var ise geldi şarâb-ı la’l-i nâbuñ ‘aynına
Kim görünmez bâde-i gül-gûn habâbuñ ‘aynına
Hâk-i râh-ı yâre çekmiş mîl-i zerrînin şihâb
Kühl için her ahter-i gerdûn-cenâbuñ ‘aynına
Kanlu yaşlar dökdüğü meyden cüdâlık derdidür
Yohsa gelmez âteş-i sûzân kebâbuñ ‘aynına
Katre-i bârân degül dürler dökerdi çekseler
Hâk-i pâyuñ tûtiyâsından sehâbuñ ‘aynına
Nev-bahâr eyyâmıdır yaz uyhusından **Bâkiyâ**
Döndi nergis merdüm-i mahmûr-ı hâbuñ ‘aynına

13.

Muhibbî

Bu yazılmışı var bizümdür
Gönlümi alan ol yüzi gül çeşmi aledür
Cânımı deler ki gamzesi bana havâledür
Bezm-i gam içre içmege hûn-ı ciger dilâ
Çeşmüm elinde san tolu la’lîn piyâledür
La’l-i nigâr kıymetine kâdir olmadum
Ednâ bahâsı zîre ki dünyâca mâladur
Sâkî bu demde al ele gülgûn piyâleyi
Hengâm-ı bâğ mevsim-i gül devr-i lâledür
Bu tas-ı ser-nigûn **Muhibbî** bu ra’d u berk
Mihnet odıyla dilde olan âh u nâledür
Bunı yazsın

Gülgûn kabâsı ol sanemüñ sanki lâledür
Cism-i latîfi lâle-i hamrâda jâledür
Tâk-ı cefâda manzara-i çeşm-i dil-rübâ
Kûy-i belâda hâne-i câna havâledür
Meclisde allar geyüp ol lâle-ruh yine
Gülgûnîlerle aklum alur san piyâledür
Bir bezme mîr-i meclis olupdur gönül k'aña
Bahr-i muhît cür' a vü gerdûn piyâledür
Bâkî sipihr âhum okına siper tutar
Fark-ı felekde zâhir olan sanma hâledür

Kaynakça

- Banarlı, Nihad Sami (2001). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: MEB Yayınları
- Çelebioğlu, Âmil (1998). Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: MEB Yayınları.
- Durmaz, Gülay (2013). "Muhibbi", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS) <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhibbi>.
- Emecen, Feridun (2010). "Süleyman I". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul, s.62-74
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. Evrak (TSMA.E) nr. 0324

ANALYSIS OF HISTORICAL ROOTS REASONS OF PUTIN'S ATTACK ON UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY (NEW REALNESS) INTERNATIONAL RELATIONS

Alarm is the largest crisis in Europe during recent decades (World War III)

Vorya Shabrandi¹

ABSTRACT

With the start of the collapse of the Soviet Union, the Russian Federation lost control of 14 republics, but the loss of Ukraine has been bitter than others. In February 2014, after a resurrection (supported by the United States), Russian President **Viktor Yanukovich**, President **Yanukovich**, escaped from the country. In response to this incident, Russia seized Crimea and helped to exacerbate the civil war in the Donbass region in eastern Ukraine. Ukraine in August 1991, and about four months before the dissolution of the Soviet Union, declared its independence from its independence, and its independence announcement was approved based on the results of a referendum that was positive with 90% of its votes. Many Russians also have a close relationship with the cultural, historical and religious, Ukrainians, Ukraine as an independent, democratic, democratic and democratic state in Russia was threatened for the regime ruling the country, because it could be for other republics of the government the former Soviet Union and the Russian people are undesirable. Since the beginning of the second decade, the collapse of the Soviet Union in 1991 Russia was pushed by two streams from the West, one of the expansions of the European Union and the expansion of **NATO**. Relations between Ukraine and the United States in the **Biden** government are still rising. Commitment is reflected in increasing relationships throughout an important document. The "**US and Ukrainian Strategic Partnership Charter**" was signed in November by **Anthony Blinken**, US Secretary of State, and **Dimitro Koubla**, the Ukrainian counterpart, and the goal of emphasizing Ukraine's commitment to the implementation of comprehensive and deep reforms necessary for the full integration of this country in the European and Euro-Atlantic institutions ", this document was explicitly developed by committing commitment to strengthen the strategic partnership of Ukraine and the United States by Presidents **Biden**, and also emphasizes that relations between the two countries are guided by the **2008 Bucharest Summit Declaration**. Became in 2014 Referring to parliament and voting. In 2014, the French President, **Angela Merkel** and the authorities of Ukraine and Russia were present, and was given to the republics of **Donetsk and Luhansak** domestic, the majority of the people of these Russians are. This was a matter that **Zailinsky**, who had reached power in Ukraine, did not pay attention to, and Besar had inhuman behaviors with residents, as a result, the people of these areas were repeatedly from Russia to join it. After the velvet revolution in Ukraine, which the West's pro-Western government was considered a defeat for Russia, Russia and especially **Putin** were planning to carry out mutual action, and now the same opportunity for Russia, since the Bucharest meeting in the year 2008, Russian leaders have repeatedly said that joining Ukraine to NATO is a existential threat that should prevent it. As the Russian Foreign Minister Lavrov pointed out, "The key to everything is to ensure NATO expansion toward the east." **Putin** once said: "Anyone who is not tight for the Soviet Union has no heart and everyone who returns it He wants, no wisdom. "Given that many prominent US foreign policy experts have warned from the expansion of NATO since the late 1990s, my narrative should not be controversial about the causes of conflict. The US Secretary of Defense **Robert Gates** acknowledged that "trying to enter Georgia and Ukraine to NATO was really excessive." In fact, in that summit, both **Merkel**, German Chancellor, and the French President **Sarkozy**, opposed the advancement of Ukraine's membership in NATO, because they were afraid to raise Russia's anger. Therefore, what happens in Ukraine is not imperialist ambitions, but confronting what **Putin** knows it as a direct threat to the future of Russia.

In this paper, we will endure the deep roots of this crisis, we cannot end before the destruction of Ukraine as well as before falling into the NATO war with Russia, the alarm of the largest crisis in Europe during recent decades (World War III) Let's be. From the beginning of this military invasion that Putin has named it special operations, various analyzes have been presented by political circles and international media, but it seems better to refer to the theory of international relations, the theory of realism (new realism), recent events can be

---

¹ Knowledge of Master of International Relations University of Guilan Iran, <https://orcid.org/0000-0002-6013-2115>

recent events in Ukraine. Caused by the membership of Ukraine in NATO with military action. Realists believe that the force law is dominant on the international system, and therefore, in their view, ethical principles and international laws and regulations do not play a role in soluble conflict. Power and balance of power is one of the basic concepts of supporters of this theory, and they believe that for the survival and removal of any threatening threat, the power of countries has increased, so that in order to balance different levels between countries. In terms of realists, the security of a country is the highest value and cannot be traded with anyone, and for this reason, they consider any kind of action, including military action and war. Referring to the principles and concepts of realism, Russian leaders assess the attack on Ukraine in the framework of national interests and confronting the security threats in the country that shadowed Russian security over two decades. According to the teachings of this theory, no power does not allow other countries in their geographical boundaries and threaten their security. For example, the United States never allow Russia or China in Latin America, which is one of the UNVA, and threaten US security by creating a military base. As a historical example, the action of the Soviet Union led by *Khrushchev* in 1962 to establish nuclear weapons in Kennedy, the president of the United States, and if the Soviet leaders did not retreat from its desire, maybe the world of foreign war. Experienced. In the Ukrainian crisis, the Russians have concluded that NATO's progressive policy to the east and the recruitment of republics from the former Soviet Union threatens the security of the country, but also in the event of a shortening of Russia and Ukraine's membership in NATO, other republics in the future. be. The fact is Putin to deal with this kind of threats is not present, and with the arrival of the war, it is unclear whether this action is neglected in the political, economic, military and security for Russia. will follow. *Putin* seemed to be a hard dilemma before attacking Ukraine, or he had to surrender, and he had to join Ukraine in NATO, which, of course, is opposed to the psychological realities of *Putin*, seeking to revive Russian power in global law. And does not match the security doctrine of the country, or by attacking Ukraine and resorting to Western countries and to other republics from Russia, it does not end the message that Russia has not tolerated the presence of NATO on its security borders and in this connection. Is willing to deal with the West at any level. Of course, this could not be distant that Western governments and the United States have designed a scenic scene like a scene, whose choice of any of the paths, such as the interests of Russia and the losing the country on both equations. The selection of the first route to the Russian political and military credentials, and the choice of the second route, which is practically operational by *Putin*, targeted the power and power of the country. It seems that Russia's entry into the military phase will result in heavy sanctions by Western governments against the country and put Russia in a situation where even some Russian-friendly countries, including China, cannot support these sanctions. By applying heavy sanctions, Western governments are seeking to face a serious crisis without a military confrontation and even a bullet. On the other hand, Western governments will have the opportunity to create a global wave against Russia, and by mobbing the global public opinion in opposition to the war and the Russian military strike in Ukraine, they push the country in the global arena. Russia's leaders seem to avoid entering into these hard and complex conditions by choosing an interstitial pathway, and manage the crisis formed rationally before attacking Ukraine. *Putin* could transmit this message by abandoning the military option and through efficient diplomatic and economic tools to Ukraine, especially European countries that are heavily dependent on Russia, especially in the energy field, to prevent the formation of an international crisis in NATO to prevent the formation of an international crisis. It seems that the continuation of the military route that Putin has been taking, can fully caught the country in the western trap, and insisting on this wrong path, has led to a heavy damage to the Russian economy and most of its isolation in the international arena. Bless. The weakened Russia is part of an application to control the country, Western countries can go to the yellow dragon; Because China's inhibition is the most important priority of Western governments, including the United States, and they believe that if they cannot restrain China at this point, in the future, the country should lead to bow down in front of this country. However, the United States and its allies have intensified their actions in support of Ukraine in the hope of imposing a humiliated defeat to *Putin*, which may even dismiss him. They are increasing contributions to Ukraine, while at the same time use economic sanctions to impose massive punishments against Russia, the action that *Putin* now calls "similar to declaring war."

Key words: Vladimir Putin, the Russian Federation, Ukraine, NATO, the theory of realism (new realism) of international relations.

PUTIN'S ATTACK ANALYSIS TO UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Alarm is the largest crisis in Europe during recent decade (World War III)

Vorya Shabrandi¹

ABSTRACT

With the start of the collapse of the *Soviet Union*, the Russian Federation lost control of 14 republics, but the loss of Ukraine has been bitter than others. Ukraine in August 1991, and about four months before the dissolution of the *Soviet Union*, declared its independence from its independence, and its independence announcement was approved based on the results of a referendum that was positive with 90% of its votes. Many Russians also have a close relationship with the cultural, historical and religious, *Ukrainians*, Ukraine as an independent, democratic, democratic and democratic state in Russia was threatened for the regime ruling the country, because it could be for other republics of the government the former Soviet Union and the Russian people are undesirable. Since the beginning of the second decade, the collapse of the Soviet Union in 1991 Russia was pushed by two streams from the West, one of the expansions of the European Union and the expansion of *NATO*. In 2014, after the velvet revolution in Ukraine, the pro-Russian government subsided, and *Zailinsky* ruled the West, immediately the Russians annexed the Crimean peninsula, with the belief that residents of this Russian region are, by referring to Parliament and voting were formed in 2014 that the French president, Angela Merkel and the Ukrainian and Russian officials were present, and was given to the republics of *Donetsk and Luhansak* internal autonomy, the majority of the people of these regions are Russians. This was a matter that *Zailinsky*, who had reached power in Ukraine, did not pay attention to the inhuman behaviors with residents, as a result, the people of these areas were repeatedly from Russia to join it. After the velvet revolution in Ukraine, which the West's pro-Western government had been defeated for Russia, Russia, and especially Putin, were planning to carry out mutual action, and now the same opportunity for Russia has been provided, the history of the war between Russia and Ukraine In fact, it returns to 2014 years. The theory of international relations, the theory of realism, can better analyze the recent events in Ukraine. In the framework of realist theory, we want to analyze Russia's action, it seems that Russia's behavior in attacking Ukraine in fully compliance with the recommendations and suggestions of fans This is the theory and leaders of the country, by force, are trying to neutralize security threats from *Ukraine in NATO* with military action. Realists believe that the forest law is dominant on the international system, and therefore, in their view, ethical principles and international laws and regulations do not play a role in soluble conflict. Power and balance of power is one of the basic concepts of supporters of this theory, and they believe that for the survival and removal of any threatening threat, the power of countries has increased, so that in order to balance different levels between countries. In terms of realists, the security of a country is the highest value and cannot be traded with anyone, and for this reason, they consider any kind of action, including military action and war. Referring to the principles and concepts of realism, Russian leaders assess the attack on Ukraine in the framework of national interests and confronting the security threats in the country that shadowed Russian security over two decade.

According to the teachings of this theory, no power does not allow other countries in their geographical boundaries and threaten their security. For example, the United States never allow Russia or China in Latin America, which is one of the UNVA, and threaten US security by creating a military base. As a historical example, the action of the Soviet Union led by Khrushchev in 1962 to establish nuclear weapons in Kennedy, the president of the United States, and if the Soviet leaders did not retreat from its desire, maybe the world of foreign war. Experienced. In the Ukrainian crisis, the Russians have concluded that NATO's progressive policy to the east and the recruitment of republics from the former Soviet Union threatens the security of the country, but also in the event of a shortening of Russia and Ukraine's membership in NATO, other republics in the future. be. The fact is Putin to deal with this kind of threats is not present, and with the arrival of the war, it is

---

¹ Knowledge of Master of International Relations University of Guilan Iran <https://orcid.org/0000-0002-6013-2115>

unclear whether this action is neglected in the political, economic, military and security for Russia. will follow. Putin seemed to be a hard dilemma before attacking Ukraine, or he had to surrender, and he had to join Ukraine in NATO, which, of course, is opposed to the psychological realities of Putin, seeking to revive Russian power in global law. And does not match the security doctrine of the country, or by attacking Ukraine and resorting to Western countries and to other republics from Russia, it does not end the message that Russia has not tolerated the presence of NATO on its security borders and in this connection. Is willing to deal with the West at any level. Of course, this could not be distant that Western governments and the United States have designed a scenic scene like a scene, whose choice of any of the paths, such as the interests of Russia and the losing the country on both equations. The selection of the first route to the Russian political and military credentials, and the choice of the second route, which is practically operational by Putin, targeted the power and power of the country. It seems that Russia's entry into the military phase will result in heavy sanctions by Western governments against the country and put Russia in a situation where even some Russian-friendly countries, including China, cannot support these sanctions. . By applying heavy sanctions, Western governments are seeking to face a serious crisis without a military confrontation and even a bullet. On the other hand, Western governments will have the opportunity to create a global wave against Russia, and by mobbing the global public opinion in opposition to the war and the Russian military strike in Ukraine, they push the country in the global arena. Russia's leaders seem to avoid entering into these hard and complex conditions by choosing an interstitial pathway, and manage the crisis formed rationally before attacking Ukraine. Putin could transmit this message by abandoning the military option and through efficient diplomatic and economic tools to Ukraine, especially European countries that are heavily dependent on Russia, especially in the energy field, to prevent the formation of an international crisis in NATO to prevent the formation of an international crisis. It seems that the continuation of the military route that Putin has been taking, can fully caught the country in the western trap, and insisting on this wrong path, has led to a heavy damage to the Russian economy and most of its isolation in the international arena. Bless. The weakened Russia is part of an application to control the country, Western countries can go to the yellow dragon; Because China's inhibition is the most important priority of Western governments, including the United States, and they believe that if they cannot restrain China at this point, in the future, the country should lead to bow down in front of this country.

Key words: Vladimir Putin, the Russian Federation, Ukraine, NATO, the theory of realism (realism) of international relations.

TOURISTIC TRAILS IN WADI ZARQA-JORDAN SOUTHERN LEVANT

Ramzi Rousan¹

Mohammed Waheeb²

Nivin Abu Shawish³

ABSTRACT

The planning, development and management of trails in Wadi Zarqa are considered as vital trails that involves a number of organizations such as Hashemite University, groups such as Tour Guides Association and Academia as well as individuals who have an interest or who are partners in the project. The project include genuine and transparent consultation, which pushed the trail successful steps toward the implementation phase. The stakeholders tested ideas & options and also contribute advice and influence producing a mutually acceptable outcome. Wadi Zarqa Trail project seek and deliver the needs of the trail users and target markets in order to be successful. One of the fundamental steps is the identification of stakeholders and analysing their influence, which allows us to develop appropriate methods of engagement. The project took into consideration User satisfaction as a key measure of the success of the trial. Depending on working together stakeholders created sustainable trails, planning, development and maintenance for the current project. This paper deals with the complexity of the trial or project, organizations involved which include federal, state and local government, regional tourism boards, peak bodies, special interest organizations, volunteers and the private sector and business operators. Engagement of the local community resulted in establishing the foundation for community, business and partner agency support for trail monitoring, lifecycle maintenance and other community-led assistance.

Key Word: Wadi Zarqa, Touristic Trial, Tourism, Joradn.

INTRODUCTION:

Wadi al-Zarqa has a history that has been consolidated by many civilizations through the ages. The first civilizations arose on sides of the valley from the Stone Age to the modern periods; The valley did not witness any interruption in the historical periods of human occupation. The Wadi Zarqa Tourist trail project was running to emphasize this valley's importance and increase tourism awareness about it. (Waheeb, 2010)

This project aimed to establish a clear and organized tourist route linking the multiple archaeological and heritage sites in the valley through a clear visitor circulation that roams between the different civilizations along the valley. The project also focuses on developing a clear remedial and analytical plan for the region to benefit from the region's economies. So that the tourism product in Zarqa develops, improves the services provided to visitors, and helps in the overall development.

The project focuses on resolving the problem of the un-exploitation of archaeological and heritage sites in the Wadi Zarqa economically; despite its importance and the multiplicity of civilizations around this valley. at the same time, the visitor's tour in the wadi is shortened to a limited short period in which he visits several sites; It does not recognize any of the other rich and distinguished historical sites in the valley.

This project is an urgent need to start the tourism development of sites and places and develop comprehensive plans for them in cooperation with the stakeholders.

---

¹ Dr. Assistant Professor, Department of Sustainable Tourism (DST), Queen Rania Faculty of Tourism and Heritage, The Hashemite University

² Prof. Dr. Professor in Archaeology; Department of Cultural Resource Management (CRM), Queen Rania Faculty of Tourism and Heritage (QRFTH), The Hashemite University

³ The Hashemite University

WADI AZ-ZARQA:

Wadi al-Zarqa or the Zarqa River is one of the largest valleys that empties into the Jordan River, and it flows from east to west, it stems from Wadi Amman (Ras al-Ain) and empties into the Jordan River (King Talal Bin Al Hussein Dam). The first civilizations have arisen along both sides of the valley from the Stone Age to the Modern Periods, without interruption. The archaeological sites along the valley indicated its importance throughout history. (Waheeb, 2010)

Figure 1: part of Wadi Zarqa

The beginnings of archaeological surveys around Wadi Zarqa were within the Archaeological Survey of the East Jordan Valley Survey (EJVS) which was conducted by Muawiyah Ibrahim, James Sur and Khair Yassin in 1975 and 1976. (Yassine, 1988)

the 1975 survey, was documented several settlement periods and sites that were identified from the Neolithic era to the present time. The number of sites discovered in this survey reached 106 sites, and 118 sites were discovered in the 1976 season. that increasing the number of all sites to be 224 sites, some of them which were located at the end of Wadi Zarqa near empties of the Jordan River. (Yassine, 1988)

On other hand, there was an archaeological survey at the lower part of Wadi al-Zarqa that covered the area of Tlul al-Dhahab (TDS: Telul edh-Dhahab and its Environs Surveys), it was carried out in 1980 and 1982 by R. Gordan and Villiers (L. Villiers) and found 30 archaeological sites dating back to different periods, extending from the middle Paleolithic age to the present era. (Gordan, 19

TOURISM IN WADI ZARQA:

Today, tourism is considered one of the most important economic and social sectors in the world, which plays a prominent role in the development of countries. Its importance as an industry and a craft in Jordan has increased through all the media, especially after the creation of the Ministry of Tourism and Antiquities and the opening of universities, colleges and technical institutes specialising in tourism and hospitality in Jordanian universities, as well as the widespread of books, studies and scientific research related to tourism affairs.

Tourism is emerging in Jordan as a major contributor to economic development. Therefore, we find a huge number of different investments in the tourism sector, as happened in Aqaba, Petra, the Dead Sea region, Amman, and currently, Irbid, which is witnessing a turnout in the field of tourism investment, and other governorates that have achieved great progress in this field.

Tourism is an important source of national income in Jordan, as tourism income has a significant role in Jordan's tourism economy. It is a great source of job opportunities for citizens, which supports their standard of living and social life. Tourism has become closely linked to economic development after it was an abstract science taught in universities and institutes. Tourism is one of the basic elements of economic activity that international organizations such as the World Bank and UNESCO have taken care of, which has come to view tourism as a fundamental factor for bringing cultures together.

As we mentioned earlier, Wadi Zarqa is considered the most important valley in Jordan throughout the ages. Many civilizations have lived on its banks. It is also still the focus of attention of the current population in our modern era. Where we find that the population density around this valley is higher than its counterparts in Jordan.

the tourist interest in this valley is very little, despite the work of the Department of Antiquities which excavate and preserve multiple archaeological sites along the valley, but these works are not related to marketing and promoting this cultural impact. It is noticeable that the sites which were visited along the valley are very limited, even with there being more than 30 archaeological visible sites along the valley, in addition to hundreds of sites that are fully explored and revealed.

WADI ZARQA TOURIST TRAIL:

Wadi Al-Zarqa and its vicinity are characterized by recovered many archaeological and tourist places, besides its geological characteristic; which made it a good area for tourist attraction. The tourist can perform many tourist and cultural activities see Figure 2 which shows the types of tourism that the tourist can enjoy along the Wadi and its surroundings.

Accordingly, the researchers, after conducting several studies and visits to the archaeological, heritage and tourist sites along the Wadi and its near and far surroundings, in addition to a number of meetings with decision-makers in the tourism field and a number of private institutions and the government interested in the tourism sector; in order to launch a number of tourist trails; which proportion to the needs of the Wadi visitor and what shows the importance of the valley by drawing a clear visitor circulation, intended to through it prolonged the visitor visit at the valley. which has a positive impact on the valley and its surroundings economically.

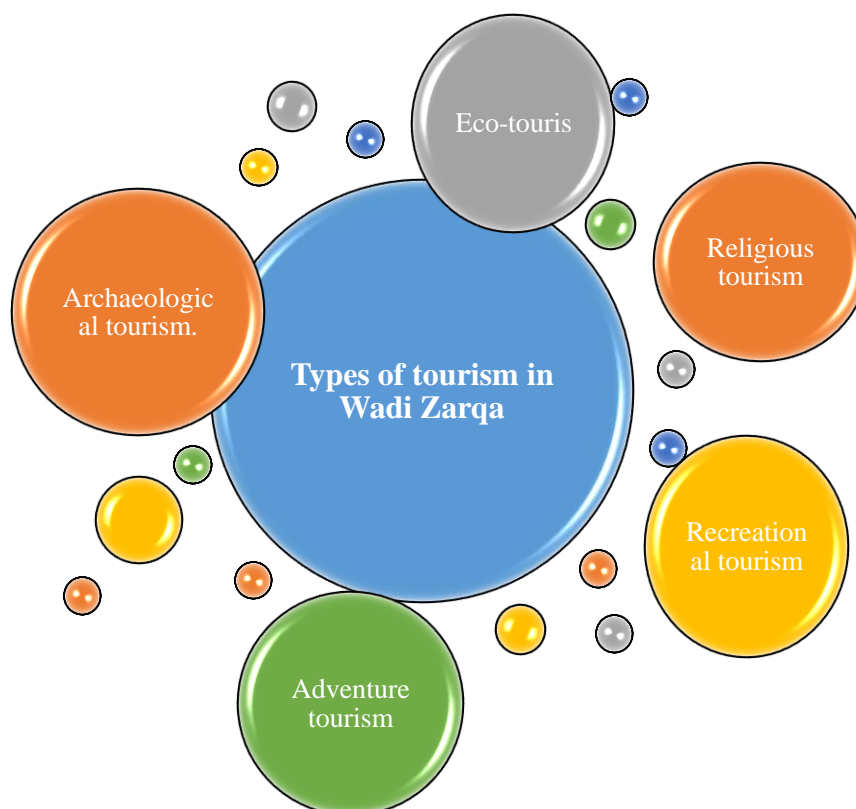

Figure 2: Types of tourism in Wadi Zarqa

THE ARCHAEOLOGICAL TRAIL:

During this trail the visitor will visit many archaeological sites located in the various regions of the Zarqa Valley, starting from Ras Al-Ain to the ending of the wadi beside King Talal Dam. This experience let them learn more about the different civilizations that inhabited the valley from the Stone Age up to now. The trail connected the following sites:

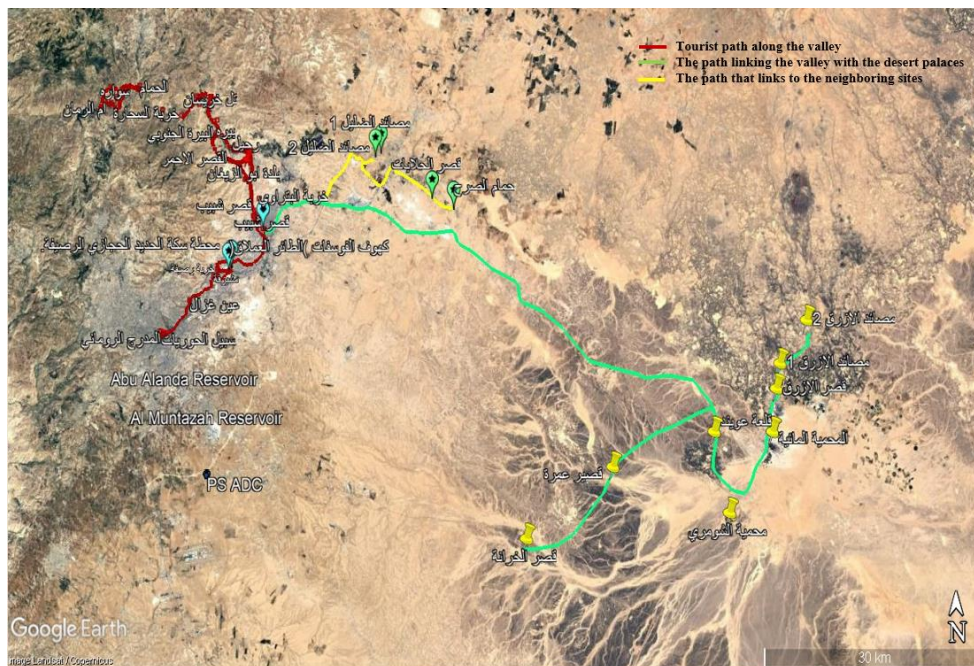
The Nymphaeum, Amman Citadel, Roman Theater, Ain Ghazal, Rjm Mukhaizin, Mushairifa, Khirbet al-Rasifa, Khirbet Hadid, Qasr Shabib, Khirbet Jneneh, Khirbet al-Batrawy, North and South Sukhna, Jubal Rahil Mountain, Khirbet al-Jamous, AL-Qaser Al Aahmer, Tel al-Bireh, Wadi al-Hasab, Tel Khurasan, Adwan Mills, Khirbet Al-Sahara, Frijah, and Umm Al-Rumman.

The following map (1) shows the archaeological sites that a tourist can visit along the Wadi in this trail.

Map 1: The Archaeological Trail along Wadi Zarqa

The visitor can also visit a number of archaeological sites adjacent to the valley through several different tourist trails. The following map (2) is an explanation of the archaeological trail, which includes the archaeological sites along Wadi Zarqa, in addition to a number of archaeological sites in the vicinity of the valley that are directly related to it.

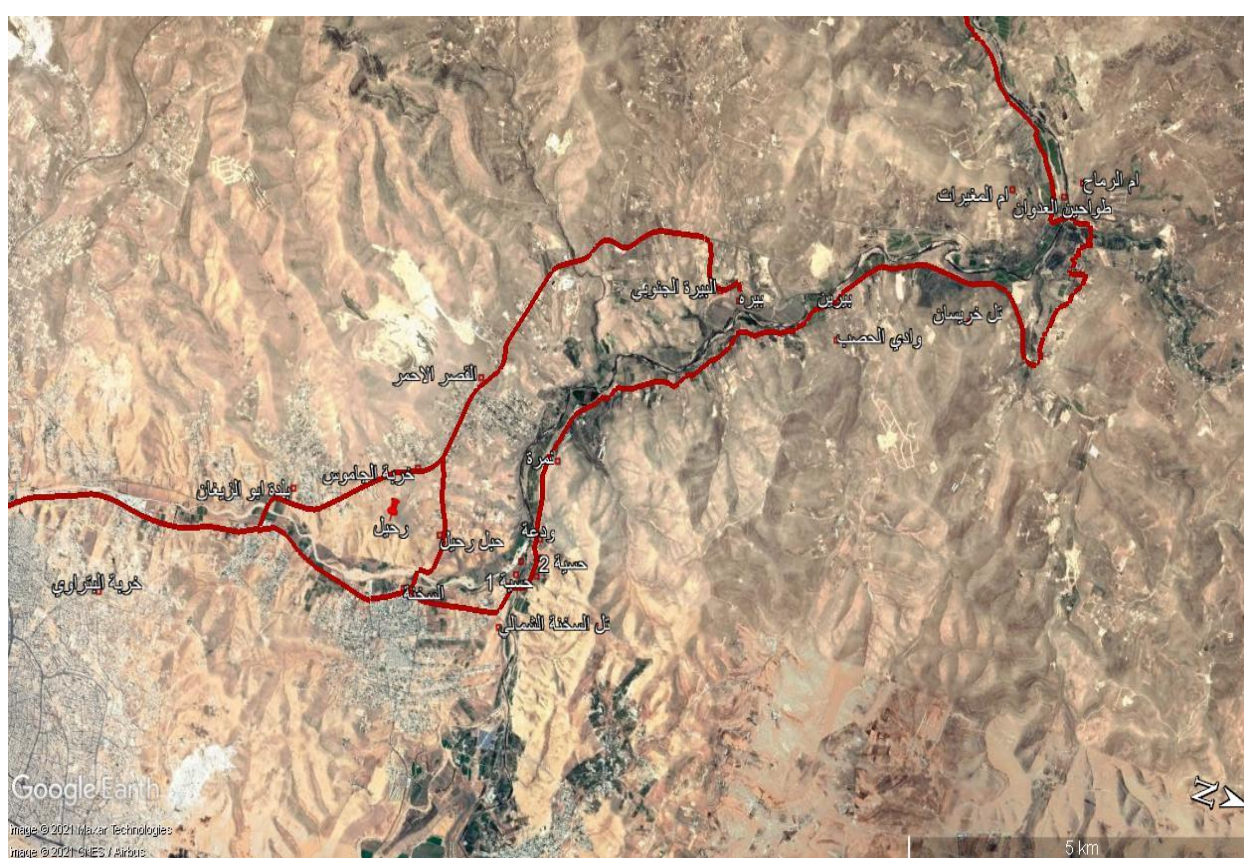
Map 2: The tourist trails for the archaeological sites adjacent to the Wadi Zarqa

ADVENTURE TRAIL:

This type of tourism is considered one of the most important types of tourism required in the world because it contains a variety of tastes and combines other types of tourism at the same time. on the banks of Wadi Zarqa, the tourist can entertain himself and practice sports in natural places, as he can find quiet places through which he is away from all the annoying elements and pressure of work.

This tourism in the region is represented by the following sites : (see map 3, 4)

- Climbing Jabel Rahil.
- Walking along the valley during the summer.
- Wadi Al-Hasab.
- Wadi Khurasan.
- the Area around King Talal Dam.

Map 3: the Adventure trail 1 consist of (Jabel Rahil, Wadi Al-Hasab .Wadi Khurasan)

Map 4: the Adventure trail 2 for the Area around King Talal Dam.

REFERENCES:

- Gorden, R and Villiers, L. 1983, " **Telul edh Dhahab and its Environs Survey of 1980 and 1982 a preliminary report** " ADAJ, 27,275 – 289.
- Waheeb, Muhammad, 2010, " **field studies in Wadi Zarqa** ", an unpublished report, Queen Rania Institute for Tourism and Heritage, The Hashemite University.
- Yassine, K. 1988, " **Archaeology of Jordan: Essays and Reports** ", department of archaeology university of Jordan, Jordan.

THE HISTORY OF THE PORTUGUESE ULTRA GROUPS AND THE UNLEARNED LESSONS OF THE PAST

Daniel Seabra¹

ABSTRACT

In Portugal, and due to Italian and Brazilian influence, ultra groups began to appear at the end of the 1970s. But it was precisely in the first years of the 1980s that their number grew significantly.

Ultra Groups can be defined as groups of supporters, with their own names, who are concentrated in the same area of a football stadium with the purpose of supporting their clubs, using chants, flags, banners, etc.

Based on the research about the history of Ultra groups in Portugal carried out with recourse to diverse documentation and bibliography, as well as interviews conducted with former members of Ultra groups, the communication will present the main traces of the evolution of these groups in the country, with particular attention to the turning-points that led to changes in the type of violence provoked by some of its elements.

In order to understand this process, the communication to be presented will also take into account the contribution of the history of hooliganism and of the Ultra Movement, because both of them reveal the perverse effects of some measures taken to fight violence and which were also repeated in Portugal. The knowledge of such historical processes could have contributed, in the framework of a desirable interdisciplinary approach, so that the Portuguese legislator would not repeat measures that caused in other countries a change in the patterns of violence, which became more serious and more difficult to control. As this did not happen, the country is currently experiencing a worsening of patterns of violence in the football context that could have been avoided, or at least mitigated, if the lessons of history had been recognised through an interdisciplinary approach.

---

¹ Interdisciplinary Center for Social Sciences - Pole of Minho University Fernando Pessoa University, Portugal

MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO ENHANCE QUALITY EDUCATION FOR MARGINALISED STUDENTS

Harshita Singh¹

ABSTRACT

Multidisciplinary means combining or involving several academic disciplines or professional specializations in an approach to a topic or problem. A multidisciplinary approach is focused to redefine problems outside normal boundaries supported by different approaches from various academic disciplines and reach solutions based on a new understanding of complex situations. Students who are relegated to, confined to, a lower or outer limit of society due to reasons such as ; violence at home, mental health issues, being parentless, behavioural issues, learning difficulties, substance abuse, cultural discrimination, sexual identity, material poverty, etc., are referred as marginalised students. The marginalised students are facing different problems which are not adequately addressed by monodisciplinary approach because it requires expertise from various fields. In this paper, a brief description has been made about the multidisciplinary approach to provide quality education for the students at margins.

Keywords: Multidisciplinary approach, Marginalised students, Quality education and Monodisciplinary approach.

---

¹ Banasthali Vidyapeeth University, Rajasthan, India.

ПРИНЦИП ТОЛЕРАНТНОСТИ В МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ КОНСОЛИДАЦИИБердалина А.С.¹**ANNOTATION**

In the modern globalizing world, the principle of tolerance is the most important principle of interethnic harmony, which directly implies the peaceful coexistence of a huge number of peoples and national cultures throughout the world.

Keywords: tolerance, interethnic harmony, coexistence, culture, ethnos, nationalities.

В современном мире огромное количество государств являются полиэтническими и поликонфессиональными, что, следовательно, означает, что каждое из них разрабатывает своеобразную политику отношений между различными культурами, что, в свою очередь, предполагает внутривнутриполитическую стабильность. Толерантность в казахстанском обществе утверждает укрепление в умах людей принципов демократического устройства. Это соответствует пониманию той интерпретации толерантности, которая содержит «Декларация принципов толерантности», принятой ЮНЕСКО 16 ноября 1995 г., и согласно которой: «Толерантность означает уважение, принятие и понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявления человеческой индивидуальности» [1, с. 277].

Такой подход к принципу толерантности, взятый «на вооружение» целым народом, подразумевает его соблюдение и в общемировом смысле. В этой ситуации практическое отсутствие этно-национальных конфликтов в Казахстане является фактом, вполне закономерным. И если казахстанский народ будет следовать дальше по этому пути, то вполне возможно, что к нам будут относиться как к своеобразному примеру мирного существования на территории такого многонационального государства, каким является Казахстан.

На этом пути возникает проблема трудности достижения толерантности, особенно если одно государство выходит из состава другого государства, и общество оказывается в ситуации, когда необходимо конструировать совершенно новые межличностные отношения, особенно, если само государство переживает транзитный период своего развития. Согласно И. Цепковой: «Трудность достижения толерантности в том, что она и одновременно необходима (ведь нам жить всем вместе на одной планете и решать многочисленные общие проблемы) и как бы невозможна (нам необходимо принимать во внимание взгляды, поступки, образы жизней глубоко чуждые, отталкивающие своей «ненашестью»)» [2, с. 20].

Одним из важных моментов государственной идеологии поддержания толерантных отношений между социальными субъектами является недопущение развития в социальной структуре тех сил, которые могут спровоцировать межнациональную и межконфессиональную неприязнь ради собственных корыстных целей, какими могут выступать финансовая нажива, контроль над экономическими ценностями или захват политической власти в стране. Зачастую в многонациональных государствах такие факты часто дают о себе знать. Элементы подобных сил называют себя борцами за национальную или культурную независимость, а государственные органы квалифицируют их в качестве сепаратистских движений.

Однако, как показывает социально-историческая практика, наличие деструктивных сил, способных разрушить целостность любого многонационального государства, приводит к обратному эффекту. Если данные силы, на самом деле, действуют не ради интересов той национальности, к которой они принадлежат, то многонациональный социум объединяется еще больше, чем доселе, и даже вынашивают идею легальным образом ликвидировать эти силы, которые сеют смуту и дезорганизацию среди народа.

¹ Ст.преподаватель, магистр МО, КазНПУ им.Абая, Казахстан, Алматы

Поэтому спокойствие в отношениях между людьми различных национальностей и религий, а также внутривластная стабильность в многонациональном государстве, может выступать своего рода показателем умения официальной власти управлять обществом не за счет силы оружия, сколько за счет продуманной этно-национальной политики. Разумеется, современный Казахстан нельзя называть национальным государством, что предполагает абсолютное большинство представителей титульной нации в государстве. «Термин национальное государство означает, что какая-то одна господствующая группа организует жизнь всего общества в соответствии с собственной историей и культурой, осуществляет исторический прогресс и развивает культуру» [3, с. 73].

Однако Казахстан, имеющий в своем этническом составе титульную нацию казахов, так или иначе, придерживается национальной политики, и вызвало бы справедливое недоумение удивление, если бы такая политика в Казахстане вообще не осуществлялась. В первую очередь, национальная политика касается национального самосознания казахского этноса и сохранения языкового и культурного наследия. Но в отношении к другим народам национальная политика тоже ведется: только Казахстан по всему постсоветскому пространству имеет Ассамблею народов.

Изначально Ассамблея Народов Казахстана имела статус организации рекомендательного характера при администрации Президента. При этом представители данного органа ежегодно встречались на сессиях, проводимых для обсуждения насущных вопросов межнационального согласия, а также планировалась дальнейшая деятельность Ассамблеи. Стоит отметить, что в сфере культурных мероприятий данному органу давались широкие полномочия, в число которых входили создание культурных центров, проведение кампаний, способствовавших развитию и распространению национальных культур, поддержка национальных школ, массово-просветительских организаций и т.д. Тем не менее, в области политической деятельности Ассамблея народов обладала достаточными полномочиями, позволявшими ей репрезентировать интересы деятельности самой Ассамблеи.

Начиная с 2007 года, Ассамблея Народов Казахстана был предоставлен достаточный круг полномочий, что сделало ее полноправным общественно-политическим органом. Так, на уровне уже государственной политики Ассамблея активно могла участвовать в законотворческой деятельности, разрабатывая и еще более активно внедряя, тем самым, принцип толерантности и согласия между народами и этносами Казахстана. Как пишет А.Н. Нысанбаев: «Для нас согласие – не формализованный и вынужденный договор, предписывающий «терпеть» друг друга, а искреннее видение и принятие общности целей и задач» [4, с. 23].

В области международного сотрудничества Республика Казахстан уже заявила о себе как государство, пропагандирующее принцип толерантности как один из важнейших опорных принципов межнациональной консолидации. Поэтому наша страна заняла прочные позиции в международной миротворческой деятельности, в связи, с чем вызывает доверие у мировой общественности. Недаром в этом отношении, Казахстан – первая азиатская страна на евразийском континенте, удостоившаяся чести быть Председателем такой авторитетной организации, как ОБСЕ. К тому же наша республика возглавляла деятельность Шанхайской организации сотрудничества, а 2011 год стал годом председательствования в Организации Исламская конференция.

На сегодняшний день принцип толерантности переживает стадию повсеместного его принятия на территории Казахстана. Казахстанский тип толерантности нашел свое признание у представителей других народов мира: недаром казахстанские специалисты в области регулирования межэтнических и межконфессиональных отношений выступают в качестве экспертов во многих горячих, конфликтных точках мира.

Так, казахстанские специалисты в свое время посещали бывшую территорию Югославии во время косовского кризиса и последовавших за ним столкновений между Сербией и Албанией. От Казахстана также направлялись миротворческие агенты, которые связывались с представителями сепаратистских движений Чечни для того, чтобы последние следовали принципу толерантности в отношении с правительством Российской Федерации. Казахстан занял активную позицию в отношении мирного урегулирования в Кыргызстане.

Более того, XXI век, начавшийся с террористических атак массового характера, продемонстрировал острую необходимость применения реальных принципов поддержания мира во всем мире, одним из

которых является толерантность. В связи с этим, о толерантности на сегодняшний день пишется довольно большое количество работ, данному феномену посвящаются монографии и научные исследования.

Все эти публикации нацелены на выявление подлинной сущности феномена толерантности, способствующей мирному существованию даже в таких государствах, в которых проживают представители самых разных, подчас совершенно не похожих друг на друга культур. Одной из таких стран является и наша республика. К тому же, исследователи пытаются выявить основной генеральный аспект толерантности, который присутствует практически у всех народов, взявших его в качестве своего духовного свойства.

Важным аспектом казахстанского менталитета, как уже указывалось, является стратегия межнационального диалога, которая, в свою очередь, является важным компонентом официальной идеологической системы. Данная стратегия направлена на совершенствование процесса демократизации в современном Казахстане, процесса становления гражданского общества.

Этот стратегический путь представляет собой продуктивное направление, развивающее механизмы демократического становления в отношении к этно-национальным институтам, имеющим официальный статус. Официальность, кстати, представляет собой один из важных показателей того, что та или иная этнокультурная организация ведет открытую социальную деятельность, что означает легальность ее общественной практики.

В случае же межнациональных конфликтов официальной властью включаются такие рычаги разрешения межнациональных конфликтов, как стратегия компромиссов, поскольку «компромисс в межнациональных конфликтах, – как полагает С.Г. Кагиян, – разумный способ их разрешения, заключающийся в достижении соглашения путем взаимных уступок участвующих в конфликте этносов, а также государства» [5, с. 33].

Оптимальным направлением использования политики компромиссов является следование трем ступеням самого компромисса:

Во-первых, определение предмета конфликта для разработки конкретных шагов по его разрешению.

Во-вторых, определение конкретным методов, наиболее подходящих для данного конфликта (очень важно определить границы предполагаемых уступок, которые в случае компромисса всегда неизбежны).

В-третьих, определение агентов компромисса, которыми зачастую выступают лидеры национальных групп, а также авторитетные политики, которые являются представителями данной национальности.

Именно в таком русле предпринимаемые шаги способствуют разрешению конфликтов и преодолению сложных ситуаций в сфере межнациональных отношений. К тому же устойчивость межнационального доверия зависит непосредственно от стабильности межконфессиональных связей. Данные явления в нынешнем казахстанском обществе подразумевают то, что в Казахстане процесс демократизации идет более быстрыми темпами, а также от этого зависит уровень экономической стабильности. Поэтому с обретением государственного суверенитета, казахстанцам пришлось искать качественно новые пути формирования межэтнических и межконфессиональных взаимоотношений.

Идея межконфессионального диалога, несомненно, представляет собой одно из важных условий межкультурной толерантности в нашей стране. Тем не менее, представители любой религии убеждены в истинности догматов своей веры, что в некоторой степени осложняет процесс толерантного отношения к другим вероисповеданиям. Видный казахстанский мыслитель А.Г. Косиченко пишет, что «догматы и нормы веры в разных конфессиях разные. Ни одна конфессия не откажется от своей веры и не перейдет на позиции другой, так как речь идет о сущности веры: верю именно так, и это моя вера – абсолютная истина. Как же можно покинуть истину ради диалога?» [6, с. 43].

А.Г. Косиченко далее обосновывает идею того, что взаимоотношения между сторонами являются более результативными, если они происходят в сфере диалога культур, что приносит больше эффективности развитию толерантности и расширяет границы самого диалога, нежели если взаимоотношения касаются только межконфессиональных связей. Таким образом, межкультурное

сотрудничество содержательно включает в себя межконфессиональное сотрудничество как одно из своих стратегических направлений.

Формы организации людей вокруг определенной религиозной идеи настолько разнообразны, что зачастую трансформируются в политико-экономические структуры. Как четко отметил М.Н. Надыров: «суть религии, по крайней мере, с социологической точки зрения, состоит не просто в вере в сверхъестественное, а в способности объединять и мобилизовать разрозненные индивидуальные силы в единое мощное движение» [7, с. 184]. Поэтому современные религиозные объединения часто превращаются в организованную систему средств накопления финансовых средств, а также в систему борьбы за политическую власть. Официальное духовенство расценивает их действия в качестве радикальных.

В связи с этим, толерантность в сфере межконфессиональных взаимоотношений должна мыслиться в неразрывной связи с той индивидуальной этикой, сущность которой признана общественной духовностью. В этом смысле И.В. Бестужев-Лада пишет, что «подлинная культура... покоится на освященных всеми мировыми религиями культурах Милосердия, Любви, Семьи, Разума, Добра...» [8, с. 61]. Относительно межконфессиональных отношений между представителями различных вероисповеданий современного Казахстана можно сказать, что в нашем государстве ведется активная пропаганда мирного сосуществования, несмотря на различия в религиозных взглядах и мнениях, толковании религии как абсолютной культурно-исторической истины.

В нашем государстве с момента обретения независимости в области внутренней политики осуществляется развитие мультикультурализма в качестве важного аспекта культуры толерантности. Мультикультурализм представляется идеологической сферой формирования благоприятных факторов для развития и взаимодействия народов с их самобытной культурой и образом духовно-религиозного мировосприятия. В работе «В потоке истории» Первый Президент подчеркивает, что «ставка на изолированное развитие общекзахстанской культурной среды, в конечном счете, лишь умножит различия и увеличит культурную дистанцию между национальными группами. Это приведет к одностороннему развитию особенностей и отличий каждой этнической культуры, а не того, что сближает всех представителей той новой общности, что именуется просто и значимо – казахстанцы» [9, с. 122].

Конечно, в первые годы независимости существовал реальный риск того, что казахстанское общество может быть втянуто в долгую гражданскую войну, одной из веских причин которой будут межнациональные столкновения, которые повлекут за собой факты экстремизма. Экстремизм же, согласно Н. Бегалиеву, – это «целенаправленная, политически заостренная, предельно субъективированная политика выражения интересов групп и отдельных личностей по воплощению своих эгоистических интересов при помощи ложного толкования отдельных положений священного писания» [10, с. 38].

И это были вполне закономерные опасения, поскольку практически сразу после развала Советского государства конфликты, вооруженные столкновения и открытые войны на межнациональной почве возникли на Кавказе, в странах Прибалтики, в Средней Азии, на территории Украины и в России.

Однако, к счастью, казахи проявили заложенное в них свойство толерантного отношения к другим этносам и национальностям, которые в течение долгого времени жили бок о бок с ними на одной большой территории. Результатом всего этого, стали добрососедские отношения между казахами, русскими, татарами, уйгурами, турками, украинцами, немцами, узбеками, корейцами, греками, башкирами и многими другими национальностями.

Одним из существенных аспектов является национальная гордость, характеризующая не просто межнациональную, межконфессиональную солидарность, присущую им согласие, но выражающее чувство достоинства того, что на фоне многочисленности народов мы достигли высокого уровня толерантных отношений. Известный казахстанский философ Д.К. Кшибеков отмечает, что «национальная гордость, любовь к своей нации должны быть свободны от национализма и шовинизма, то есть национального высокомерия, кичливости, эгоизма, и в той же мере от трайбализма, то есть патриархальных, родоплеменных, узконациональных привычек, обычаев и традиций» [11, с. 116].

Данное чувство национальной гордости свидетельствует о высокоразвитом феномене мультикультурализма в духовном пространстве многонационального согласия. Как видно, осуществление принципа толерантности в нашем государстве настолько вжилось в мировоззрение казахстанцев, что толерантное поведение уже воспринимается как должное в общественной психологии.

Список использованной литературы

1. Толерантность // Институт социальных исследований РАН; Исслед. центр «Религия в современном мире» / общ. ред. М.П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 416 с.
2. Цепкова И. Толерантность как составляющая Культуры Мира // Толерантность, веротерпимость, свободомыслие – основа культуры мира: материалы междунар. науч.-практич. конференции. – Алматы, 2006. – С. 14-23.
3. Мамедова П.И. Толерантность – основной принцип мирного сосуществования / Евразия. – 2003. – №6. – С. 70-75.
4. Нысанбаев А.Н. Гуманистические основы межконфессионального диалога и философия взаимопонимания // Глобализация и диалог конфессий в странах Центральной Азии: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2002. – С. 13-25.
5. Кагиян С.Г. Управление этническими конфликтами // Философские науки. – 2003. – №2. – С. 27-34.
6. Косиченко А.Г. Диалог конфессий в условиях глобализации // Глобализация и диалог конфессий в странах Центральной Азии: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Институт философии и политологии МОН РК 2002. – С. 42-53.
7. Надыров М.К. Социально-философское исследование феномена массовости: дис. докт. филос. наук: 09.00.11. – Бишкек: Институт философии и права НАН КР, 2004. – 216 с.
8. Бестужев-Лада И.В. Диалог между религиями: Возможен ли? Нужен ли? // Вопросы философии. – 2002. – № 4. – С. 60-66.
9. Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы: Атамұра. – 2003,–288 с.
10. Бегалиев Н. Взаимодействие религий как средство нейтрализации экстремизма // Взаимодействие религий в Республике Казахстан: сб. материалов республиканской науч.-теорет. конференции. – Алматы, 2006. – С. 37-42.
11. Кшибеков Д. Национальная идея в многонациональном государстве // Избранные статьи различных лет. – Алматы, 2005. Книга 1. – С. 107-120.

RESEARCH ON THE LEVEL OF LOCAL MUSIC CONNOISSEURS IN INDONESIA THROUGH DIGITAL MUSIC STREAMING PLATFORMS

Faris Ichsan Agastya¹

Mahardhika Chandra Padmonagoro²

Mulya Arrafi Suteja³

Rifqi Fakhri Nur⁴

Yabes Christopher⁵

ABSTRACT

The background of Local Music Connoisseur Level Research in Indonesia through the Digital Music Streaming Platform is still unknown with certainty the level of engagement from music connoisseurs in Indonesia which is a parameter to measure the success of local musicians and also prospective local musicians who intend to enter the world of music in Indonesia. The purpose of this research is to know the level of engagement of music connoisseurs in Indonesia on local music which will help local musicians to determine what to do in getting the attention of music lovers in Indonesia. The methods of data collection via qualitative to know the data in an objective way and quantitative in statistics. The hope of this research is to be able to identify people's interest in local music and help musicians to be able to evaluate, also determine their music to succeed in the local scope of music.

Keywords: Connoisseurs, Digital Streaming, Music, Engagement.

---

¹ Information System Department, School of Information System, Bina Nusantara, Jakarta, Indonesia, 11480

² Information System Department, School of Information System, Bina Nusantara, Jakarta, Indonesia, 11480

³ Information System Department, School of Information System, Bina Nusantara, Jakarta, Indonesia, 11480

⁴ Information System Department, School of Information System, Bina Nusantara, Jakarta, Indonesia, 11480

⁵ Information System Department, School of Information System, Bina Nusantara, Jakarta, Indonesia, 11480

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL VƏ TƏHSİLİN MILLİLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ

Baxşiyeva Sevinc Soltanmeci qızı¹

ÖZET

Yüzyılın başında çarlığa qarşı ulusal sosyo-politik mücadele ilkesinin ön saflarında yer alan edebi dil sorunu, ulusal dil və ulusal basın için pratik və sürekli bir mücadeleydi. O yıllar, ulusal dilde kitabların hazırlanması, ders kitaplarının yayınlanması, monografların derlenmesi ile karakterize edildi. Basın, anadil, edebi dil mücadelesinin ön saflarında yer aldı. Anadilimiz ”ve bir dizi benzer makaleler anadil sorununa ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: edebi dil, eğitimciler, ulusal dil, ders kitabı, dergi, basın

ABSTRACT

At the beginning of the century, the issue of literary language was at the forefront of the principle of national socio-political struggle against tsarism. and was a practical and sustained struggle for the national press. In some years, it was characterized by the preparation of books in the national language, the publication of textbooks, the compilation of monographs. The press was at the forefront of the struggle for the mother tongue, the literary language. Our mother tongue ”and a number of similar articles are dedicated to the problem of mother tongue.

Keywords: literary language, educators, national language, textbook, magazine, press

GİRİŞ

Azərbaycan maarifçilərinin yaradıcılığında ana dilinin saflığı, bu dilin yad təsirlərdən qorunması, ana dilli məktəblərin yaranması, ana dilinin tədrisi kimi məsələlərin mühüm yer tutması izlənilməkdədir və bu tam təbii haldır. Çünki maarifpərvər ziyalılar cəmiyyətin inkişafını dünyəvi elmlərin insanlara çatdırılması yolu ilə ictimai - milli təfəkkürün yüksəldilməsində görürdülər. Ömürlərini doğma xalqın maariflənməsi işinə , həmvətənlərinin elmsizlikdən, cəhalətdən xilasına həsr edən bu fədakar zəka sahibləri bu fikirdə idilər ki, dünyəvi elmlər xalqa doğma ana dilində çatdırılmadan, məhz bu yolla aqlın qələbəsinə nail olmadan cə-miyyəti təhkimçilik buxovlarından, ictimai zülmədən, mənəvi və fiziki köləlikdən, cə-halət zindanından xilas etmək mümkün deyildir.

Xalqın milli taleyində elə hadisələr olur ki, onun inkişafına ağır zərbələr vurur. Ürəkağrısı ilə qeyd edilməlidir ki, azərbaycanlıların şüuru üzərində psixi terror və mənəvi işğal aktı olaraq onun millətinin adı və əlifbası bir əsrdə beş dəfə dəyişdirilmişdir.

- 1.tatar dili – tatar (1828-1900)
- 2.türk dili – türk(1918 – 1938)
- 3.Azərbaycan dili – azərbaycanlı (1938 – 1992)
- 4.türk dili – türk (1992 – 1995)
- 5.Azərbaycan dili – azərbaycanlı (1995 – ci ildən)

Hazırda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinə əsasən dövlət dilinin adı – Azərbaycan dilidir.

XXəsr Azərbaycan dilinin ən yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi bir dövr olduğunu nəzərə alaraq mən həmin dövrdə milli dilin dövlət dili kimi tanınması uğrunda gedən mübarizədən danışmaq istədim.

¹ ADPU-nun Şamaxı filialının müəllimi

ARAŞDIRMALAR VƏ BULQULAR

Ədəbi dil məsələsi əsrin əvvəllərində çarizmə qarşı aparılan milli ictimai- siyasi mübarizə prinsipinin önündə dururdu. Bu prosesdə 1905 – ci ildən Əhməd bəy Ağaoğlu və Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən təsis edilən “Həyat”, “İrşad”, “Açıq söz” qəzetləri və “Füyuzat” məcmuəsi milli dil və milli mətbuat uğrunda edilən əməli və davamlı mübarizə idi. Həmin illər milli dildə kitabların hazırlanması, dərsliklərin buraxılması, müntəxabatların tərtib edilməsi ilə çox səciyyəvidir. Bakıda “Nicat”, “Nəşri- məarif “ və “Şəfa” kimi nəşriyyatlar fəaliyyət göstərirdi. Həmçinin “Molla Nəsrəddin” in meydana gəlməsi ilə səhnə mədəni nitqi və milli mədəni özünüifadə təfəkkür tərzində də formalaşmışdı. Bu mənada mətbuat ana dili, ədəbi dil uğrunda gedən mübarizənin önündə gedirdi. Jurnalda çap olunan “Dil”, “Əlifba”, “Dərs kitablarımız”, “Ana dilimiz” və bu qəbildən olan bir sıra məqalələri məhz ana dili probleminə həsr olunmuşdur. “Mollanəsrəddinçilər” dogma dili yad kəlmələrlə korlayanları daim tənqid atəşinə tutmuşdur. Onlardan M. S. Ordubadi yeri gəldikcə öz sözünü demiş, göstərmişdir ki, ana dilini bilməyən ziyalıların xalqına xeyir verməsi inanılmaz deyil. Maarifpərvər yazıçı ilk əvvəl ictimai diqqəti dövlət tərəfindən açılmış məktəblərdə ana dilinin tədris olunmaması faktına yönəlmişdir. Bu mənada “Molla Nəsrəddin” jurnalının 27 oktyabr 1906 – cı il tarixli sayında çap olunmuş “Millətpərvər intelligent” adlı felyeton maraqlıdır. Felyetonda ziyalı kimi tanınan şəxsin ana dilində təhsildən kənar qalması təsvir olunsun da, yazıçı bu vəziyyətin kütləviləşməsinə qarşı çıxaraq yazır: “Qiraətxanada oturmuşdum, onda gördüm, poçtdan qəzetləri gətirdilər. Hər çinovnik, hər rəiyyət bir rus qəzeti götürüb oxumağa başladılar. Bizim yanımızda bir abrazovanni müsəlman cavanı oturmuşdu. Həman qeyrətmənd müsəlman cavana dedim: Ağzadə, siz nə üçün qəzet oxumursunuz? Buyurdu, rus qəzetlərindən boş yoxdur. Dedim, eyib deyil, götür. “İrşad”, “Vəqf”, “Vətən xadimi” və qeyri... qəzetlərdən oxu. Buyurdu, bu qəzetləri mən çürük qəpiyə almaram. Dedim, nə üçün? Bu sözə güldü və dedi: - Ay hərdəmxəyal .Sən necə fitbaz adamsan. Bax, əvvəl budur ki, müsəlman qəzeti oxuyan adamı ruslar dost tuturlar. İkinci ,müsəlman qəzetləri heç bir şey yazmırlar: hey yazırlar, müsəlman belə gəldi, tərəqqi elə getdi. Doğrusu adamın zəhləsi gedir...

Mən bir qədər fikir elədim, sonra əyildim cavana tərəf və qulağına dedim: - Mən ölüm ,lotuyana de görüm, niyə müsəlman qəzeti oxumursan? Cavan mənə tərəf çönüb qulağıma yavaşca pıçıldadı: - Sən öləsən, müsəlmanca savadım yoxdur.” (3.s.111)

Ordubadi dil məsələsinə tamamilə kompleks yanaşmış , bu nəticəyə gəlmişdir ki, dil probleminin həllində xalq, ziyalı və dövlət eyni səviyyədə həmrəy və maraqlı olmalıdır.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması milli dilin siyasi nüfuzunu özünə qaytardı. M. Ə. Rəsulzadə başda olmaqla Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi hakimiyyəti tərəfindən 1918-ci il iyunun 27-də dövlət dili haqqında qərar qəbul olunur. Türk dili dövlət dili elan olunur. Milli dilin dövlət dili elan olunması milli təhsilin də milli dildə formalaşmasını tələb etmişdir. Bununla bağlı qəbul olunan qərar sənədləri aşağıdakı kimi tərtib edilmişdir.

Birinci və ikinci dərəcə ibtidai məktəblərin , həmçinin orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında 1918 – ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası müvafiq qərar vermişdir.

Bu mövzu bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Ə. Z. Abdullayevin fikrinə görə “Cümhuriyyət öz dil siyasətini həyata keçirmək üçün təhsilin çox mühüm sahə olduğunu ön plana çəkdi, belə ki, 28 avqust 1918 – ci ildə hökumət ibtidai və orta təhsil müəssisələrində təhsilin ana dilində aparılması haqqında qərar verdi. Qərarında göstərilir ki, 1) bütün ibtidai təhsil müəssisələrində təhsil ana dilində aparılmalıdır; 2) dövlət dili icbari qaydada tədris olunur.”

Təhsilin hamı üçün , həm də icbari olması , qızlarla oğlanların bir yerdə, pulsuz ana dilində təhsil almaq hüququna malik olması böyük nailiyyət idi. Ölkənin çox ağır iqtisadi vəziyyətinə baxmayaraq , yeni hökumət hər yerdə, ən ucqar yaşayış məntəqələrində də ana dilində məktəb açdı, təlim-tərbiyə işlərinin mütəşəkkil aparılmasına nəzarət etdi. Hər cür köhnətipli məktəblər mükəmməl ixtisas verən politexnik məktəblərlə əvəz olundu. Yeni məktəb yeni tədris planı, proqram, dərslik və metodlar tələb edirdi.

Həmin dövrün tələblərinə cavab vətən bir sıra dərslik nümunələri hazırlandı. Dərslik tərtib edən müəlliflərdən biri də Abdulla bəy Əfəndizadə olmuşdur. O, “Son türk əlifbası” dərsliyini 1919 – cu ildə Bakıda çap etdirmişdir. Kitab 34 səhifədən ibarətdir. Dərslikdə hərfələrin müqayisəli şəkildə öyrədilməsi üçün 32 məşğələ nəzərdə tutulmuşdur.

Dərslik sövüti üsulla yazılrsa da, vəsaitdə latın və ərəb əlifbası müqayisəli şəkildə verilmişdir. Bu latın qrafikasını bilən kadrların hazırlanmasınadək təhsilin ləngidilməməsini təmin edirdi.

Araşdırmalar göstərir ki, 1918 – 1920 – ci tədris ilinin əvvəllərində Azərbaycanda 643 ibtidai və 23 orta məktəb fəaliyyət göstərirdi ki, ibtidai məktəblərdə 48070, orta məktəblərdə isə 9611 uşaq təhsil alırdı.

SONUC

Azərbaycan dili qədim tarixə, rəngarəng dil faktlarına, səlis səs quruluşuna, sabit qrammatik quruluşa malikdir. Azərbaycan dilinin inkişafı Şah İsmayıl Xətai, N. Nərimanov, M. Ə. Rəsulzadə və Heydər Əliyev kimi dövlət başçıların adı ilə bağlıdır.

Ümummilli liderimiz H. Əliyev ölkəmizə rəhbərliyinin ilk dövründən başlayaraq dilimizin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü iş aparmış, mövcud tarixi təcrübəni və müasir dövrün tələblərini nəzərə alaraq mükəmməl dil siyasəti həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyevin dil siyasətinə daxildir:

*Azərbaycan SSR-in 1978 – ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edildi.

*1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilən müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyası ilə dövlət dilinin adı bərpa edildi.

*2001 - ci il iyunun 18 - də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqın – da “Fərmanı ilə 2001 – ci il avqustun 1 – dən Azərbaycanda bütün media və kütləvi nəşrlərin latın qrafikalı əlifbaya keçilməsi rəsmiləşdirildi, latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçid başa çatdırıldı.

*2001 – ci il avqustun 9-da imzaladığı digər Fərmanla avqustun 1 –i Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü elan edilib.

*2002 –ci ilin sentyabrında “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında “ Qanun qüvvəyə mindi. Bu qanun ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Bu siyasət ulu öndərin sadıq davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir. Cənab Prezidentin ana dilinin dövlət dili kimi geniş, maneəsiz işləkliyi üçün göstərdiyi siyasi qətiyyət, milli iradə, gördüyü məqsədyönlü işlər də Azərbaycan dilinin nüfuzunun yüksəldilməsinə və türk dilləri arasında mötəbər mövqə qazanmasına xidmət edir.

Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına daim qayğı göstərməlidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin inkişafı mümkünsüzdür.

KAYNAKÇA

1. Y. Ş. Kərimov Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası Bakı 1911.

2. R. Ruşanzadə. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və dövlət dili.” Respublika “qəzeti 2019. 2 avqust.

3. R. Əliyeva. “Azərbaycan dilinin inkişafında M. S. Ordubadinin rolu.” Dilimiz varlığımızdır. elmi-publisistik toplu. Bakı -2020.

HEYDƏR ƏLİYEV: TARİX YARADAN SİYASİ XADİM, DÖVLƏT QURUCUSU

HAYDAR ALIYEV: TARİH YAZAN BİR SİYASİ ŞAHSİYET, DEVLET KURUCUSU

Ayətəxan Ziyad¹

Babək İsgəndərov²

ÖZET

Her zaman ulusal bağımsızlığı için savaşan Azerbaycan halkı yirminci yüzyılda iki kez bağımsızlığını ilan edebildi: 28 Mayıs 1918 ve 18 Ekim 1991.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu ve bu devletin üç renkli bayrağının yaratıcısı Mohammad Amin Resulzadeh, ulusal bayrağa hayranlığını şöyle dile getirdi: "Bir kez yükselen bir bayrak bir daha düşmez."

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mohammad Amin Resulzadeh'in bir kitabı, İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'ndaki ev müzesinin çalışma odasında M.K.Atatürk'ün kütüphanesinde korunmaktadır. 1923 yılında arap alfabesiyle basılmıştır. Kitabın arka sayfasında M.K.Atatürk'ün arap alfabesiyle yazılmış notları korunmuştur: "Dünyayı senden üç yıl önce gördüm. Ama tüm türk aleminde ilk defa türk cumhuriyeti (bağımsızlık) bayrağını siz kaldırdınız, ben de elinizden alıp Türkiye'nin üzerine salladım ki bayrak düşmesin. "Hayır" dersin, bu bayrak düşmez" [www.youtube.com https://youtu.be/sQRjebKVVgs Kemal Samadzade. "Atatürk'ün Resulzade hakkında söyledikleri". Profesör Shirmammad Huseynov'un gazeteci Mirshahin ile yaptığı röportajdan].

M.A.Resulzadeh'in "Bir kere yükselen bayrak bir daha düşmez" sözleri ve M.K.Atatürk'ün "Düşmez dersin bu bayrak düşmez" sözleri 70 yıllık bir aradan sonra söylense de milli lider Haydar Aliyev onları ölümsüzleştirdi. . Azerbaycan uzun yıllar dünya güçleri arasında bu bayrakla temsil edilmiştir.

Bugün her ilerici azerbaycanlı, Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın asırlardır süren bağımsızlık ve egemenlik hayalinin ebediyetini sağladığını söyleme hakkına sahiptir. Büyük liderin hangi işleri, cumhuriyetimizin devlet tarihine sonsuza dek bıraktığı hangi anıtlar bize düşünme hakkını veriyor?! Makale bu soruları yanıtlıyor.

Anahtar kelimeler: ulusal lider, vizyon sahibi, bağımsızlık, egemenlik, istihbarat.

HEYDAR ALIYEV: A POLITICAL FIGURE WHO MADE HISTORY, STATE FOUNDER

ABSTRACT

The people of Azerbaijan, who have always fought for their national independence, were able to declare their independence twice in the twentieth century: May 28, 1918 and October 18, 1991.

Mohammad Amin Resulzadeh, the founder of the Azerbaijan Democratic Republic and the creator of the tricolor flag of this state, expressed his admiration for the national flag: "A flag that is raised once will not fall again."

A book of Mohammad Amin Resulzadeh, the founder of the Republic of Azerbaijan, is preserved in the library of MK Atatürk in the study room of the house museum in Dolmabahçe Palace in Istanbul. It was published in 1923 with the Arabic alphabet. On the back of the book, MK Atatürk's notes written in Arabic alphabet are preserved: "I saw the world three years before you did. But for the first time in the whole Turkish world, you raised the flag of the Turkish republic (independence), so I took it from your hands and waved it over Turkey so that the flag would not fall." If you say "no, this flag will not fall" [www.youtube.com

¹ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Elmi işçi., https://orcid.org/0000-0002-0034-6736

² Araşdırmaçı hüquqşünas

<https://youtu.be/sQRjebKVVgs> Kemal Samadzade. "What Atatürk Said About Resulzade". From Professor Shirmammad Huseynov's interview with journalist Mirshahin].

Although M.A.Resulzadeh's words "Once a raised flag will not fall again" and MKAtatürk's words "If you say it will not fall, this flag will not fall" were uttered after a 70-year hiatus, national leader Heydar Aliyev immortalized them. . Azerbaijan has been represented by this flag among world powers for many years.

Every progressive Azerbaijani today has the right to say that Heydar Aliyev achieved the eternal dream of Azerbaijan's centuries-old independence and sovereignty. What works of the great leader, what monuments that our republic left forever in the history of the state give us the right to think?! The article answers these questions.

Keywords: national leader, visionary, independence, sovereignty, intelligence.

GİRİŞ

Hər zaman öz milli dövlət müstəqilliyi uğrunda mübariz olan Azərbaycan xalqı XX əsrdə dövlət müstəqilliyini iki dəfə elan etməyə müvəffəq ola bilib: 1918-ci il mayın 28-də və 1991-ci il oktyabrın 18-də.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banisi və bu dövlətin üçrəngli bayrağının təsisçisi və yaradıcısı olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə öz dövlət bayrağına vuruluşunu belə ifadə edib: "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz".

M.K.Atatürkün İstanbulda Dolmabahçe sarayında ev muzeyində iş otağındakı kitabxanasında Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradıcılarından Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin bir kitabı qorunur. 1923-cü ildə, ərəb əlifbası ilə nəşr edilib. Kitabın arxa səhifəsində M.K.Atatürkün ərəb əlifbası ilə yazmış qeydlər qorunur: "Mən dünyaya səndən üç sənə erkən göz açmışam. Ancaq bütün türk aləmində Türkün cumhuriyyət (*istiqlal*) bayrağını ilk dəfə sən qaldırmısan və bayraq enməsin deyə mən sənə əlindən alıb Türkiyə üzərində dalğalandırmışam. "Enməz" demisən, bu bayraq enməyəcəkdir" [5].

M.Ə.Rəsulzadənin qətiyyətlə söylədiyi "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz", M.K.Atatürkün inamla dilə gətirdiyi "Enməz" demisən, bu bayraq enməyəcəkdir" kəlamlarını 70 illik zaman fasiləsindən sonra da olmuş olsa, Azərbaycan Respublikası üçün ümummili lider Heydər Əliyev əbədiləşdirdi. Və artıq illərdir ki, Azərbaycan dünya dövlətləri sırasında bu bayraqla qərar tutur.

Tarixi faktdır ki, Azərbaycanın əsrlər boyu çarpışdığı müstəqillik və suverenlik arzularının əbədiliyini XX əsrin sonuncu onilliyində məhz Heydər Əliyev təmin etmişdir. Ulu öndərin hansı əməlləri, respublikamızın dövlətçilik tarixi üçün həmişəyaşar qoyduğu hansı yadigarlar bu düşüncə haqqını bizə verir? Məqalədə bu sorğular cavablandırılır.

ARAŞDIRMA

Heydər Əliyev nəinki müstəqil və suveren Azərbaycan qurmağa müvəffəq olmuşdur, bu dövlətin "memarı və qurucusu" anlarını da öz adına yazmışdır, eyni zamanda özünün ən böyük şah əsəri olan Azərbaycanımızın həmişəyaşarlığını da təmin etmişdir, dünyanın fəvqəldövlətlərini AZƏRBAYCAN adında bir məmləkəti tanımağa, O-nunla hesablaşmağa sövq etmişdir. Heydər Əliyev idarəetmə məktəbi elə bir ümmandır ki, ora baş vuran hər kəs hər dəfə təzə nə isə "görür", kəşf edir, öyrənir. Tarix XX əsrdə Heydər Əliyev dühasını öz yaddaşına yazmışdır.

Bu söylədiklərimiz O-nun Azərbaycana bir lider olaraq rəhbərlik etdiyi illərin nəticəsi. Ancaq Heydər Əliyev yalnız bu illər civarında deyil, bütün siyasi yaşamı boyunca və hər sahədə lider, Azərbaycanımızın hüdudlarına sığmayan bir şəxsiyyət. Belə ki, onun xarakterindəki *xalqın arxası, dayağı, hər bələdən hiş edən* olmaq kimi xilaskarlıq məziyyətləri hələ gənclik illərindən (*ADU-da (indiki BDU-da) təhsil aldığı və keçmiş SSRİ zamanının «KQB»-sində şöbə rəisi işlədiyi illərdən*), öz müəllimini «KQB» məşininin mənfur caynaqlarından xilas etdiyi zaman kəsiyindən çoxlarına əyan olmuşdu.

Keçmiş SSRİ dövlətinin zaman-zaman müxtəlif adlar altında təzahür edən «qəzəb dalğası» Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk rəhbərliyi zamanında (1969-1982-ci illər) «dissident» dalğası ilə əvəzlənəndə, Azərbaycanın dövlət

başçısı bu dəfə də və təkrar-təkrar sinəsini irəli verməklə nə qədər ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət xadimini bu «qəzəbin» nəticələrindən öz fitri siyasi qabiliyyəti sayəsində hifz etmişdir.

Sovet idarəetmə “maşını”nın qeyri millətlərin (xalqların) övladlarını qəbul etməyə “qısqançlıq” göstərdiyi bir zamanda kiçik bir respublikanın övladının siyasi gücünü, qüdrətini, idarəetmə peşəkarlığını və əzmini, onu tanıyanlar və tanımayanlar arasındakı nüfuzunu Moskvanın – Kremlin etiraf etməsi Heydər Əliyev dühasının rus şovinizmi üzərində qələbəsi demək idi.

Heydər Əliyevin həyat yolu və fəaliyyəti Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycan xalqına Ulu Tanrının əvəzsiz töhfələrindən biridir. O, Azərbaycanımızın inkişafının davamlı və yenilməz olması üçün möhtəşəm bir təməl, sarsılmaz bir özü yaradıb, mütərəqqi, ümummilli ənənələr formalaşdırıb.

...Xalqının, dövlətinin qürur ünvanı olan bu insanın özü bir tarixdir – bu günümüzün, sabahımızın tarixi. O-nun özü bir tarix yaratmışdır - 1969-2003-cü illərdə Azərbaycanımız üçün etdikləri ilə. Hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur ki, Heydər Əliyev irsini və bu irsin davamlı olaraq zaman-zaman gerçəkləşən nəticələrini görsün, təhlil etsin və öyrənsin.

Harada işləməsindən və yaşamasından asılı olmayaraq Ulu öndər siyasi hakimiyyətdə olduğu bütün illər ərzində (*bir qərinalik yaşam müddətində*) bilavasitə öz xalqı, ölkəsi ilə bağlı olmuşdur ki, bu zamanın 22 ili Azərbaycan tarixinin yaddaşında iki dövr qismində qorunur: Azərbaycanda birinci dəfə siyasi hakimiyyətdə olduğu dövr (*1969-1982-ci illər – 12 il*) və Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətdə olduğu dövr (*1993-2003-cü illər – 10 il*). Bu illərin zamanı çalxalandıran gərdisini fəvqəl zəkasının qüdrətinə tabe etdirən Heydər Əliyev, AXC-nin 1918-1920-ci illərdə “dadını dadmış olduğu” cəmi 23 aylıq müstəqilliyindən sonrakı zaman civarında - 70 illik “müasir müstəmləkəçilikdən” sonra Azərbaycanımıza əbədiyaşarlıq və əbədi suverenlik qazandırmışdır. Və ölkəsi üçün bu etdiklərinin nəticəsi olaraq (*Senekanın məşhur “Həyat uzunluğuna görə deyil, mənasına görə ölçülür” kəlamının diktə etdiyi kimi*) Azərbaycanın dövlətçilik tarixində özünün həmişəyaşarlığını təmin etmişdir.

Bu üzdəndir ki, bu gün bu insan haqqında keçmiş zamanda danışmaq mümkün deyil. O, hər zaman və hər yerdə bizimlədir: Xiyabanlarda, bağ və parklarda heykəllənmiş siması ilə, cild-cild elmi və bədii ədəbiyyatlarda haqqında yazılanlarla...

Bu gün dövlət səviyyəsində qazanılan hər bir uğurda O-nun arzuladıqlarının, əməyinin və xalqı üçün etdiklərinin nəticələri görünür. Bu üzdəndir ki, hər bir Azərbaycan övladı öz məfkurəsində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycanın dövlətçilik tarixində müstəsna rolu olduğunu düşünmək haqqı duyur.

Bu məqam üçün 1993-cü il iyun ayının 15-də, AR Ali Sovetinin sədri seçilən zaman Azərbaycan xalqına verdiyi vədə diqqət yetirək: “Sizi əmin edirəm ki bütün imkanlardan istifadə edib bu böyük vəzifəni, ağır bir yükü aparmağa çalışacağam və bu vəzifənin ləyaqətlə yerinə yetirilməsinə səy edəcəyəm. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikasının bugünkü ağır, mürəkkəb və gərgin vəziyyətini tam məsuliyyətlə dərk edirəm. Bu vəzifəni üzərimə götürərək öz məsuliyyətimi anlayıram və bunların hamısını rəhbər tutaraq əlimdən gələni edəcəyəm” [1. s.9]. Yaxud, başqa bir məqamda söylədiyi kəlmələri xatırlayaq: “Mənim həyatım xalqa məxsusdur və bundan sonra da həyatımın qalan hissəsini də xalq üçün əsirgəməyəcəyəm. Həyatımın mənasını ancaq xalqa sədaqətlə xidmət etməkdə görürəm. Mənim üçün ən böyük mükafat bundan sonra da xalqın etimadını doğrultmaqdan ibarətdir” [3. s.3].

“İdeologiya - inqilablar dövründə, keçid dövründə, köklü islahatlar dövründə lazım olur. Başlıca məqsədə çatdıqdan sonra isə əldə olunmuş sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi durumun, burada artıq qərarlaşmış və hüquqi aktlarla təsbit edilmiş ictimai münasibətlər sisteminin milli-hüquqi və milli-siyasi dəyərlər kompleksi kimi qorunmasından gedir” [2. s.5].

Ümummilli lider 32 illik hakimiyyəti dövründə ayrı-ayrı zaman çərçivələrində bu üç dövrün hər birinin öncədəngörəni, şahidi, hərəkətverici qüvvəsi və bayraqdarı olmuşdur. 1991-ci ilin dekabrında Türkiyənin “Zaman” qəzetinin müxbirinə verdiyi müsahibəsində Azərbaycana hakimiyyətinin birinci dövrünü (1969-1982-ci illər) xatırlayan Heydər Əliyev demişdir: “Mən SSRİ respublikalarının nə vaxtsa müstəqillik əldə edəcəklərini düşünürdüm. O illərdə Azərbaycanın da müstəqil bir dövlət olmasını arzu edirdim” [4. s.7].

O-nun fəvqəlzəkasının, fəvqəl siyasət sahibi olmasının nəticəsidir ki, Azərbaycanımızın XX əsrin sonuncu bir qərinalik məsafəsindən start götürən inkişaf və tərəqqi yolu XXI əsrin elə ilk illərində özünün bir çox problemlərinin, o cümlədən ordu quruculuğundakı mövcud problemlərin də zamanında həllinə sahib durdu.

Bu uzaqgörənliyin nəticələri Azərbaycanımız 1991-ci ildə müstəqillik əldə edəndən sonrakı bütün taleyüklü məsələlərdə özünü göstərmişdir.

Ulu Öndərin o vədələr Almaniyada xidmət edən general Valeh Barşatlının geri çağrılıb Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinə rəis təyin edilməsinə müvəffəq olması (*hansı çətinliklər bahasına olmuş olsa da*) bu niyyətdən irəli gəlirdi.

Heydər Əliyevin milli hərbi kadrlar hazırlığı sahəsində müdrik addımlarından biri də Hərbi Təmayüllü İnternat Məktəbin və API-də (indiki ADPU-da) “İbtidai Hərbi Hazırlıq və Fiziki Tərbiyə” fakültəsini yaratması olub. Bu niyyətlərini həyata keçirərkən kifayət qədər maneələrlə üzləşmiş olsa da, öz uzaqgörən siyasəti ilə bütün sədləri dağıda bilib - 1971-ci ilin noyabrında İxtisaslaşdırılmış 2 saylı İnternat Məktəbə bayraq təqdimatı zamanı həmin məktəbə Azərbaycanda ilk hərbi məktəbin rəisi olmuş Cəmşid Naxçıvanskiyin adının verildiyini qürurla bəyan edib.

SSRİ Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurasının 1978-ci il yığıncağının qərarı, SSRİ Müdafiə və Təhsil nazirliklərinin birgə təqdimatı əsasında SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri Aleksey Nikolayeviç Kosıginin sərəncamı ilə yaradılan “İbtidai Hərbi Hazırlıq və Fiziki Tərbiyə” fakültəsində respublikanın ümumtəhsil məktəbləri üçün ildə 200 nəfərə qədər leytenant rütbəli ibtidai hərbi hazırlıq müəllimi hazırlanması planlaşdırılırdı. 1981-ci ildə yaradılan fakültə SSRİ-də dördüncü, Zaqafqaziyada birinci və yeni ixtisas idi. Fakültənin təşkili ulu öndər Heydər Əliyevin ciddi səyi nəticəsində başa gəlmişdi. Bu, elə düşünülmüş, müqəddəs addım idi ki... Ölkəmiz dövlət müstəqilliyini bərpa edəndə və I Qarabağ müharibəsində “İbtidai Hərbi Hazırlıq və Fiziki Tərbiyə” fakültəsinin məzunları milli ordumuzun zabitlərindən oldular.

Ümummillə liderin milli hərbi kadrlar hazırlığı işindəki bu uzaqgörən siyasəti son uc olaraq bu gün milli ordumuzun və Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Cənubi Qafqazda aparıcı qüvvəyə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır.

“Mən fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!” kəlmələrini hər bir Azərbaycan gəncinin ürəyinə yazmaq, düşüncələrə diktə etməklə doğma respublikamıza, dövlətçiliyimizə sevgi duyğularımızı birə-beş artırır. Vücudumuza elə gücdə vətənpərvərlik, vətəndaşlıq duyğuları aşılayıb ki... Bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşının düşüncələrində hər haldan öncə Vətən torpağıdır, Azərbaycanımızdır. II Qarabağ müharibəsində Azərbaycan gəncliyinin elliklə vətəni düdafiyyə qalxması dediklərimizin israrlı təsdiqidir.

Qürur duyulasıdır ki, Ulu öndər Azərbaycanımızı idarə etmək məsuliyyətini özünün ən layiqli varisinə - İlham Əliyevə etibar edib. Cənab İlham Əliyev də öz növbəsində dövlətiidarəetmə işindəki əməlləri və dünyaya səs salan II Qarabağ müharibəsindəki tarixi qələbə ilə həm Ümummillə liderin, həm də Azərbaycan xalqının etimadına layiq olduğunu təsdiq edib. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı fəxr edə bilər ki, respublikamızda 1969-cu ildən başlayan tərəqqi yolu daim inkişafdadır. Ulu öndər Heydər Əliyev “məktəbindən” dərs alan cənab Ali Baş Komandan - prezident İlham Əliyev bu yolu öz yenilikləri və Qarabağ probleminə baxışı ilə zənginləşdirərək şərəf və ləyaqətlə davam etdirir.

El deyimidir: “Həmişə son üçün, nəticə üçün çalış”. Nəticə bir qərinəlik siyasi hakimiyyəti dövründə əməllərinə ixtiyar sahib - Heydər Əliyev - zaman-zaman xatırlanacaq fəxri titulları və bütövlük, müstəqillik, suverenlik qazanmış “Azərbaycan” adında bir dövlətin əbədiyini qərarlaşdırması ilə tarixin yaddaşında. Heydər Əliyevin özündən sonra Azərbaycan dövlətçiliyi üçün formalaşdırdığı elə bir etibarlı özül, ümummillə ənənələr sayəsindədir ki, bu gün Azərbaycan

- Müasir demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu olan, yüksək vətəndaş cəmiyyəti təşəkkül tapmış respublika;

- Yüksək milli-mənəvi dəyərlərə malik, elmi, təhsili və mədəniyyəti qısa zaman kəsiyində əsrləri qabaqlamış sivil, bəşəri dövlət!

NƏTİCƏ

Yekun olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanımızda dövlətçilik ənənəsinin formalaşması, 200 illik monarxiya və 70 illik kommunist rejimi buxovlarında qalan, öz müstəqilliyinə həsrət bir xalqın (dövlətin) suverenlik arzularına əbədilik qovuşması problemləri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Məqalədə Ümummilli lider Azərbaycan dövlətçiliyinin və xalqının tarixində silinməz iz qoymuş, hər bir Azərbaycan vətəndaşının ürəyində özünə sevgi abidəsi ucaltmış əbədiyaşar lider olaraq təqdim olunur. Bu dahi insanın adı ilə rastlaşarkən Ulu öndəri tanıyıb-bilənlərin gözləri önündə xeyirxahlıq nümunəsi olan bir insanın müdrik obrazı canlanır.

Məqalədə “Heydər Əliyev kimdir?” sualı xülasə şəklində də olsa cavablandırılır. Qeyd olunur ki, Azərbaycan dövləti 30 il bu şəxsiyyətin idarəçiliyi ilə dünya arenasına çıxıb, tanınıb. RSFSR-ın hərbi müdaxiləsi nəticəsində sələflərinin (*AXC-nin qurucuları olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Xoyski, Xosrov bəy Sultanov, Məmmədhasən Hacinski, Nəsim bəy Yusifbəyli, Xəlil bəy Xasməmmədov, Camo bəy Hacinski, Məmməd Yusif Cəfərov, Əkbər ağa Şeyxülislamov və Xudadat bəy Məlik-Aslanovun ...*) yarımçıq qalmış arzuları Heydər Əliyevin sarsılmaz iradəsi, müdrik siyasəti sayəsində həyata vəsiqə alıb, tamlayıb. Faktlarla təsdiq olunur ki, nəinki müstəqillik illərində, keçmiş SSRİ-nin müstəmləkəsi olduğu dövrdə də Heydər Əliyev öz ölkəsinin müstəqil dövlət kimi formalaşması qayğısına qalıb. Onun müdrik siyasətinin nəticəsi olan azərbaycanlı gənclərin dünyada tanınan ali məktəblərdə və SSRİ-nin hərbi məktəblərində təhsil almaq üçün göndərilməsi işi Ulu öndərin Azərbaycanımızı müstəqil görmək arzuları yolunda atdığı addımlardandır. Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti üçün etdikləri “Ümummilli lider”, “Ulu öndər”, “Fövqəlmüqəddəs sahibi”, “Azərbaycanın memarı və qurucusu”, “Azərbaycanın dövlətçilik konsepsiyasının yaradıcısı” kimi anlarla xalqın yaddaşında yaşamasının qərantı olmuşdur.

Açar sözlər: ümummilli lider, uzaqgörən, müstəqillik, suverenlik, zəka.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı-Azərbaycan-1997, 610 səh.
2. Xəlilov Səlahəddin. “Heydər Əliyev və milli ideologiya”, İpək yolu (“Azərbaycan universitetinin məqalələr toplusu”), №2, 2008, səh.:5-9.
3. Musayev Akif. “Azərbaycanın müasir inkişaf tarixi ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır”. İpək yolu (“Azərbaycan” universitetinin məqalələr toplusu”), №2, 2008, səh.:2-4.
4. “TV plus. “Ədəbiyyət” jurnalı (Bakı-2007. Copyright “TV plus”).

İNTERNET RESURLARI

5. [www.youtube.com https://youtu.be/sQRjebKVVgs](https://youtu.be/sQRjebKVVgs) Kamal Səmədzadə. “Atatürkün Rəsulzadə haqqında dedikləri”. Professor Şirməmməd Hüseynovun jurnalist Mirşahinlə müsahibəsindən.

NIZAMI GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ FOLKLORLA QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Quliyeva Rima Hacı qızı¹

ÖZET

Nizami'nin mirası folklorla bağlantısı açısından oldukça zengin ve özgün bir sanat dünyasıdır. Şair, halk edebiyatını kullanmanın yanı sıra eserleriyle de halk edebiyatını etkilemiş ve zenginleştirmiştir. İnsanların anlattığı ve yarattığı ve her zaman ilgi duyduğu olayları yazıp yorumladı.

Nizami'nin adı tarih boyunca söz ve hikmet kaynağı olarak sembolize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: folklor, dahi şair, folklor, yazılı anıt, sanat incileri

ABSTRACT

Nizami's heritage is a very rich and original art world in terms of its connection with folklore. Using his literary poetry, the poet also influenced his literary style and enriched it with his creativity. He would take the events created by the people and always be interested in them.

The name of the order has been described in history as a speaker and a source of wisdom.

Keywords: folklore, genius poet, folklore, written monument, literary bible

GİRİŞ

Bəşər mədəniyyəti tarixində özünəməxsus mövqeyi olan sənətkarlardan biri də misilsiz düha sahibi N. Gəncəvidir. Onun əsərləri sənət inciləri ilə zəngin bədii söz xəzinəsidir. Nizami irsinin möhtəşəmliyinin bir mənbəyi dahi sənətkarın qüdrətli təfəkkür və təxəyyülü olmuşsa, digər qaynağı şairin böyük maraq və məhəbbətlə öyrəndiyi, bəhrələndiyi, istifadə etdiyi şifahi xalq ədəbiyyatı olmuşdur.

Nizami irsi folklorla bağlılığı baxımından çox zəngin və orijinal bir sənət dünyasıdır. Şairin yaradıcılığına Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının böyük müsbət təsiri olmuşdur. Şair xalqın əsirlərdən bəri yaratmış olduğu şifahi ədəbiyyatdan geniş istifadə edib bədii cəhətdən mükəmməl, parlaq surətlər yaratmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatına Nizaminin məhəbbəti və yaxınlığı dahi şairin mütərəqqi dünyagörüşü ilə şifahi ədəbiyyatın dərin xəlqiliyi, nikbin və mübariz ruhu arasındakı bağlılıqdan irəli gəlmişdir. Şairi şifahi xalq ədəbiyyatına bağlayan əsas xüsusiyyət bu ədəbiyyatın xalq həyatını, xalq ruhunu geniş əks etdirməsidir. Şair xalqla sıx bağlı idi və bu da şairin yaradıcılığında dərin xəlqiliyin əsasını təşkil edir. Nizamiyə qədər Şərqdəki sələflərindən heç bir xalqın həyat və məişətini, adət və ənənələrini yüksək ümid və arzularını Nizami kimi ölməz və bədii sürətlərlə cəmləşdirə bilməmiş, belə məharətlə ümumiləşdirməmişdi. Xəlqilik Nizami yaradıcılığının ən səciyyəvi xüsusiyyətidir.[1, səh.46]

ARAŞDIRMALAR VƏ BULQULAR

Nizami irsinin folklorla əlaqəni geniş şəkildə öyrənilmiş və qeyd olunmuşdur ki, mütəfəkkir şairin yaradıcılığı şifahi xalq ədəbiyyatı ilə əriş-argacdır. O, xalqın zəngin poetik xəzinəsindən geniş şəkildə ustalıqla istifadə etmişdir.[3]

Nizami ədəbi irsi şifahi ədəbiyyatımızın bəzi nümunələrinin “qələmə alındığı” yazılı abidədir. Şairin əsərləri həm də ədəbiyyata folklor təsirin təsdiq və sübut edən sənət nümunələridir. Xalq ədəbiyyatından faydalanma Nizami poeziyasına canlılıq, xəlqilik və həyatilik gətirmişdir.

¹ ADPU-nun Şamaxı filialının müəllimi

Şifahi xalq ədəbiyyatımızın ən qədim və geniş yayılmış mövzularından olan Xeyirlə şərin, işıqla qaranlığın mübarizəsi Nizamini çox maraqlandırmışdır.

“Yeddi gözəl” poeməsindəki “Xeyir və Şər” adlı hekayə bunun ən səciyyəvi nümunəsidir. Poemanın bütün quruluşu xalq nağılları ilə əlaqədardır. Bu nağıllardan bəzilərinə şair özü yazmışdır. Bəziləri isə xalq nağıllarıdır. “Xeyir və Şər” nağılının sujeti çox qədimdir və bir sıra xalqlarda müxtəlif variantları vardır.[2, səh.35]

“Yeddi gözəl” poeməsindən götürülmüş və nəsrə çevrilmiş “Fitnə” hekayəsi istər quruluşunda, istərsə də üslubunda Azərbaycan nağıllarının xüsusiyyətləri aydın görünür.

Hadisələrin təhkiyəsi, bənzətmələrin təbiiliyi, ifadələrin obrazlılığı, canlı danışq dilində olması və bir çox xüsusiyyətlər – yeddi gün yol getmək, istini dəmiri mum etməsi, Kürd qızının nağıllardakı kimi aya günəşə bənzədilməsi, Xeyirin gözlərinin yenidən sağalması şah qızının sağalmaz dərdə düşməsi və yenidən sağalması, neçə-neçə təbibin öldürülməsi və s. Şifahi xalq yaradıcılığında gələn motivlər folklor poetikasına xas olan xüsusiyyətlərdir. Nizami əsərlərində xalq dastanlarından, nağıllardan və rəvayətlərdən geniş istifadə etmişdir. O, “Xosrov və Şirin” əsərinin başlanğıcında deyir:

Köhnə dastanların qoca ustadı,

Öz hekayəsinə belə başladı

Buradan aydın olur ki, şair bu poemiyə yazdığı zaman xalq yaradıcılığında istifadə etmişdir. Şair “Leyli və Məcnun” poeməsində də həmin fikri təkrar edir:

Söz incisini düzən zaman mən,

Belə danışmışdı bir nağıl deyən

Professor Təhmasib yazırdı ki, Fərhad obrazı Nizamidən əvvəl də sonrada Azərbaycanda var imiş. Həmin obraz bu gün də xalq içərisində igid, dönməz, əyilməz və fədakarlıq rəmzi kimi məşhurdur. Onun haqqında indi də xalq arasında “Fərhad və Şirin”, “xosrov və Şirin”, “Şahzadə Süleyman” və s kimi adlarla müxtəlif xalq dastanları yaşamaqdadır.[2, səh.33]

Deməli, Fərhad tarixi qəhrəman kimi əsrlər boyu xalqın hafizəsində yaşamış, əfsanələşmiş, başqa əfsanələrlə birləşmiş bu yerlərdə daha qədimlərdə məşhur olan şammuramata-şəmira və şirinlə əlaqənmiş, yeni bir əfsanəyə çevrilmişdir.[2, səh.34]

Şair yalnız öz mövzuları əsərlərinin mündəricəsi və quruluşu ilə deyil, eyni zamanda bədii ifadə xüsusiyyətləri ilə də xalq ədəbiyyatı ilə də bağlı idi.

Nizami yaradıcılığının şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlayan əsas cəhətlərdən biri də onun atalar sözlərindən və idiomlardan dönə-dönə istifadə etməsidir. Şair yaradıcılığında tez-tez atalar sözlərinə müraciət edib fikirlərini bu hikmətli ifadələrlə sübut etməyə çalışmışdır.

O, əsərlərində “isinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə, “pişik balasını istədiyindən yeyər”, “söyüd ağacı bar verməz”, “doşab almışam bal çıxıb”, “ot kökü üstündə bitər”, “qoyunu qoyun ayağından asarlar, keçini keçir”, “özgəsinə quyu qazan özü düşər” və yüzlərcə atalar sözlərini farscaya tərcümə edib işlətməmişdir.

Azərbaycan nağıllarında qəhrəmana qorxulu səfərdə rast gələnlər “sən hara, bura hara, quş gəlsə qanad salar, qatır gəlsə dırnaq salar” deyər müraciət edirlər. Bu cür ifadələr Nizamidə də vardır. Şairin əsərlərində elə ifadələr, beyt və misralar var ki, bunlar bu gün dilimizdə mövcud olan, canlı danışqda işlədilən atalar sözləri və məsəllərlə səsleşir.

Evin sahibini görən oğrular

Haray qopardaraq deyir “Oğru var”!

Oğru elə bağırırdı ki, doğrunun bağı yarıldı(folklor)

Təkəbbürlü gəzmə, bu işdən əl çək (Nizami)

Təkəbbürlülük eyləyəni tanrı sevməz (Kitabi-Dədə Qorqud)

Dünyanın işini yaxşı düşün sən,

Nə əksən, onu da sən biçəcəksən (Nizami)

Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına

Nə əkərsən, onu da biçəcəksən (Folklor)

Heç bir işdə olma yersiz, yoldaşsız(Nizami)

Dostsuz adam köksüz ağac kimidir (Folklor)

SONUC

Nizaminin əsərləri insanlarda vətənə, xalqa, insan və onun gözəlliyinə məhəbbət, elmə, təhsilə rəğbət, zülmə və haqsızlığa nifrət hisslərini gücləndirir. Şair gənc nəsə müraciət edərək hər şeydən əvvəl onları mənəvi cəhətdən daim yüksəlməyə çağırmışdır.

KAYNAKÇA

1. S.Vurğun əsərləri, VI cild, Bakı “Elm” nəşriyyatı, 1972, səh 10
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild, Bakı. Azərbaycan SSREA-nın nəşriyyatı, 1960, səh.30
3. H.Araslı Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, Nizami Gəncəvi (məqalələr məcmuəsi) Bakı, 1974
4. H.Araslı Şairin həyatı “Gənclik” nəşriyyatı, Bakı, 1967

MURİDİZM HAREKETİNİN İLK AŞAMASINDA KUZEY-DOĞU KAFKASYA'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ (1829-1834)

İsgandarov Vüsal Gazanfar oğlu¹

ÖZET

Makalede Rusya'nın askeri-politik savaşı, Kuzey Kafkasya'yı ekonomik olarak ablukaya almasının bir sonucu olarak tüm topluluklar için bağımsızlığı tehdit eden tehlikenin gerçekleşmesi, dini-politik bir doktrin olarak müridizmin özü, Nakşibendi tarikatı, Müridizmin Rusya'nın Kafkasya'daki egemenliği üzerindeki etkisi, çarlığın ulusal sömürge politikası, çarlığa karşı gazavat çağrıları, Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi Muhammed'in faaliyeti, dağlılara karşı askeri operasyonların yürütülmesi, Paskevich'in dağlıları boyun eğdirme planları, Gazi Muhammed'in Avar hanlığı ile ilişkileri, halkın kitle şeklinde isyanı, Rus askeri birliklerinin yerel halka karşı cezai tedbirler uygulaması, Hamzat Bey'in faaliyeti, taraflar arasındaki müzakereler, Kuzey-Doğu Kafkasya dağlılarının kurtuluş hareketinin Azerbaycan ile bağlantısı, Dağıstan ve Çeçenistan'ın üçüncü imamı Şamil'in faaliyetleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müridizm, Kuzey-Doğu Kafkasya, Rus ordusu, kurtuluş hareketi, işgaller, Dağıstan, Çeçenistan

NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN THE NORTH-EAST CAUCASUS IN THE FIRST STAGE OF THE MURIDISM MOVEMENT (1829-1834)

ABSTRACT

Russia's military-political war, the realization of the threat to independence for all communities as a result of the economic blockade of the North Caucasus, the essence of Muridism as a religious-political doctrine, the Naqshbandi sect, the influence of Muridism on Russia's rule in the Caucasus, tsarist national colonial policy calls, activities of the first imam of Dagestan and Chechnya Gazi Mohammad, military operations against the highlanders, Paskevich's plans to subdue the highlanders, Gazi Mohammad's relations with the Avar khanate, mass uprising, the implementation of punitive measures by the Russian military against the local population, Hamzat Bey's activities, negotiations between the parties, the relations of the liberation movement of the North-Eastern Caucasus Mountains with Azerbaijan and the activities of the third imam of Dagestan and Chechnya Shamil were investigated.

Keywords: Muridism, North-East Caucasus, Russian Army, Freedom Movement, occupations, Dagestan, Chechnya

НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ НА СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ КАВКАЗЕ НА ПЕРВОМ ЭТАПЕ МЮРИДИЗМА (1829-1834 гг.)

РЕЗЮМЕ

Военно-политическая война России, осознание угрозы независимости всех общин в результате экономической блокады Северного Кавказа, сущность мюридизма как религиозно-политического учения, секта Накшбанди, влияние мюридизма на власть России на Кавказе, призывы царской национальной колониальной политики, деятельность первого имама Дагестана и Чечни Гази Мохаммеда, военные действия против горцев, планы Паскевича по усмирению горцев, отношения Гази Мохаммеда с Аварским ханством, массовые восстания, осуществление карательных были исследованы меры российских военных против местного населения, деятельность Гамзат-бека, переговоры между

¹ Gence Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

сторонами, связи освободительного движения Северо-Восточного Кавказа с Азербайджаном и деятельность третьего имама Дагестана и Чечни Шамиля.

Ключевые слова: мюридизм, Северо-Восточный Кавказ, русская армия, освободительное движение, оккупация, Дагестан, Чечня.

GİRİŞ

Rus hükümeti sadece işgal altındaki topraklarda değil, ayrıca henüz Rus kontrolü altında olmayan birçok topluluklarda geleneksel yaşam biçimini, siyasi, ekonomik ve sosyal düzeni yok etmiştir. Rusya'nın askeri-politik savaşı, Kuzey Kafkasya'yı ekonomik olarak ablukaya alması bu toprakların iç yaşamına büyük zarar verdi. Bazı dağ topluluklarının abluka altına alınması, diğerlerinin ekilebilir arazilerden mahrum bırakılması, dağlıların dağ eteklerindeki alanlarda yerleşen kışlaklarından kovulması, geleneksel ticaret değişimi ve gıda üretimi biçimlerinin bozulmasıyla onlar kendi ihtiyaçları olan gerekli şeyleri sağlayamadılar.

Kafkas ordusunun başarısına paralel olarak, Ruslar dağlıları daha sıkı bir şekilde kuşatmaya başlayınca, tüm topluluklar için bağımsızlığa yönelik oluşturduğu tehdit tehlikesi ortaya çıktıkça, onlar aralarındaki düşmanlık duygularından vazgeçip Kafkas halklarının asırlık özgürlüğüne tehdit edenlere karşı birleşmeye başlıyorlar. Bu koşullar altında 1820'lerin başında Kafkasya'da Müslümanları Hristiyanlara karşı savaşılmaya çağıran Müridizm ortaya çıktı.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Müridizm hakkında derinlemesine araştırma yapan araştırmacılara göre, Kuran'ı İslam'ın temeli olarak Allah'ın Peygamberimize vahyi olarak kabul eden Müslümanlar, dinin uygulanmasını üç düzeyde kabul ederler: birinci derece şeriatın yerine getirilmesi, ikinci yüksek derecesi tarikata riayet etmek ve en son olarak, üçüncü, en yüksek derece hakikattir.[18, s.174]

Şeriat, Müslüman inancının temeli ve her Müslümanın hem kişisel, hem de kamusal hayatında uyması gereken önemli kurallardır. Tarikat, peygamberin hayatının en yakın taklidini ifade ediyor. Hakikat, İslam Peygamberinin dini görüşlerinin takibidir, Müslümanların nazarında, manevi mükemmelliğin en yüksek derecesidir. Her gerçek Müslüman şeriata uymakla yükümlüdür ve diğer iki derece çok zor kurallar içerir ve bu nedenle sadece dileyenler ve seçilenler için önemlidir. Eğer mümin şeriatı yerine getirmekle yetinmezse, ruhen gelişmek ve peygamberin hayatına yaklaşmak arzusuyla tarikatı uygulamaya başlarsa hatta hakikata ulaşabilir. Ama bunu yapabilmek için o, yeryüzündeki her şeyden vazgeçmeli ve kendini yalnızca Tanrı'nın hizmetine adanmalıdır. Tarikat mensupları, sadece yeryüzünde dini kemâl bakımından daima kendilerinden üstün sayılmışların – artık aydınlanmış ve genel güven kazanmış salihlerin kendi üzerlerindeki otoritesini kabul ederler. Yeni müritler, seçilen öğretmene aynen itaat etmek ve ona sonsuz sadık olmak zorundaydılar. Kendini Tanrı'ya adamak isteyen herkes, tarikatın liderine başvurabilir, ona "doğru yolu arama" arzusunu ifade edebilir ve onun öğrencisi-müriti olabilirdi.[18, s.175]

Ancak Kafkas Müridizmi, Orta Doğu ve Orta Asya'daki yaygın mezhepten farklıydı. Kafkas müridizmi yerel bir sosyo-ekonomik temele dayanıyordu. Kafkas müritliğinin temeli Nakşibendi tarikatından alınmıştır ve buna "kafirlere karşı mücadele", yani mücadelenin gerekliliği üzerine gazavat öğretisi ile tamamlandı. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde yüzyıllardır var olan tarikatın aksine, Kafkas müridizmi sadece İslami öğretilere derin bir inanç ve şeriat kurallarına bağlılık talebi değil, aynı zamanda onun taraftarlarına silahlı bir mücadele görevi koymuştur. Bu nedenle Kafkasya'da müritler tarikat ve naiplerin müritleri olarak bölünüyorlardı.[8, s.86-87]

Müridizm, Müslümanları kafirlere karşı kutsal bir savaş başlatmaya çağırdığı için Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyetini tehdit etmeye başlamıştı ve Kafkasya halkını buradaki Rus yönetimine karşı birleştirdi. Çarlığın ulusal sömürge politikası, Kafkasya'daki Müridizm taraftarlarını kutsal savaşa - gazavat yolunu seçmeye zorluyordu.

Kuzey Kafkasya'da çarlığa karşı ilk gazavat çağrısı yapan din adamının Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi Muhammed'in hocası Avar ilahiyatçı Said Arakanlı olduğunu belirtmek gerekir. O, 1819'da dağlıları Avar

hanının önderliğinde Rusya'ya karşı cihat çağrısı yaparak, bu konuda yardım için Osmanlı sultanı Mahmud'da müracaat etmişti.[17, s.84]

Müridizm ideologları, Müslümanların Kafkasya'nın derinliklerine nüfuz eden Rusya'ya karşı ayaklanması gerektiğini vurguluyor ve gazavatın her Müslümana farz olduğunu vaaz ettiler. Sonuç olarak, Sufi mezhebine mensup olan Müridizm, Rus işgaline karşı büyüyen, Kafkasya'nın Müslüman halklarının büyük bir bölümünü kapsayan muhteşem halk kurtuluş savaşının ideolojik temelidir. Söz konusu dönemde İslam Kafkasya'nın farklı etnik gruplarını örgütleyebildi ve onlara ortak ideolojik ve siyasi hedefler sağladı.

Kafkasya'da Müridizmin ilk propagandacısı, önde gelen bir dini şahsiyet olan Sufi şeyhi Kürdamirli İsmail Efendi'dir. 1823 yılında Şirvan'ın Kürdamir köyünde İsmail Efendi ile tanışan Mahammad Yaragi, bu görüşmeden sonra onun fikirlerinin etkisiyle Dağıstan'da Müridizmi yaymaya başladı. Kafkasya'nın farklı bölgelerinden olan Kürdemirli İsmail Efendi'nin müritleri bu öğretiyi Müslümanlar arasında yaymakla meşgul oldular. O zaman bu öğretinin Azerbaycan'ın kuzey ilçelerinde geniş bir şekilde yaygınlaşmasında müridizm şeyhleri tarafından atanan müritlerin özel rolü olmuştur. Bunların arasında, Müridizmin en güçlü etkiye sahip olduğu Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesinde - Car-Balakan'da Hacı Şafi bey [13, s.99], Gebele yerleşiminde Şikh Nabi [6, s.309], Nukha ilçesinde Demirgaya [14, s.49-50], Hacı Nuseyin Efendi ve Hacı Memmed Efendi Haçmaz yerleşimindeydi.[19, s.69]

XIX yüzyılın 20'li yıllarının ikinci yarısında Kaçar İrani ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olduğu bir zamanda, Rusya dağlılara karşı aktif askeri operasyonlardan kaçınarak, sadece onların Rus kontrolündeki topraklarda yürüyüşlerini engellemekle yetindi. Ayrıca 1826-1829 savaşları sırasında Dağıstan ve bir ölçüde Çeçenistan oldukça barışçıl davranmıştı. O dönemde taraflar arasındaki askeri çatışma yerel çarpışmalarla sınırlıydı. Osmanlı devleti ile savaşın bitmesiyle dağlılara karşı Ruslar aktif askeri operasyonları yeniden başlatdı.

Dağlık Dağıstan'a geçmiş müridizmin burada genişlemesi Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi Muhammed'in adıyla bağlantılıdır. O, 1829'un sonlarında, ulema ve aksakalların bir toplantısında Dağıstan imamı ilan edildi. Dağıstan yöneticilerini ve halkını şeriat yasalarına uymaya çağırın Gazi Muhammed, uymayanları cezalandırmakla tehdit ediyordu.[4, s.84]

R.A. Fadeyev şöyle yazıyor: Gazi Muhammed, ne derin bir ilahiyatçı, ne de kurnaz bir politikacıydı. Onun en yüksek niteliği, kitleleri büyüleyen bir insan olmasında idi. O, topluluk önünde konuştuğunda ya da bir muharebede orduya başvurduğunda, halk ona bir olarak itaat eder, ancak onun iradesine göre yaşıyordu.[20, s.58]

21 Mart 1830'da Genelkurmay Başkanı Kont Chernyshev, Kafkasya'daki Rus ordularının Komutanı Kont I.F. Paskevich'e yazıyordu ki, İmparator, dağlılara karşı askeri operasyonların gecikmeden başlatılmasını, asla ertelenmemesini ve o yılın yaz ve sonbaharında dağlıların boyunduruk altına alınması için bir planın uygulanmasını talep ediyordu. Paskevich ise yanıtında dağlıların bilinen militanlığı ve ciddi şekilde direnmelerine izin veren yerel koşullar göz önüne alındığında, bu planın bu kadar kısa sürede uygulanmasının çok zor olacağını söyledi.[5, s.244-245]

Paskevich ayrıca şunları kaydetti ki, dağlıların ruslarla 50 yıllık mücadelesi onları dağlarının dokunulmaz olduğuna inandırmıştı. Ona göre, küçük feodal mülklerine boyun eğdirmek kolaydır, ancak herhangi bir otoriteden olmayan bağımsız özgür toplulukların boyun eğdirilmesi büyük bir zorluk teşkil ediyor. Seleflerinin Kafkasya'daki politikasını eleştiren Paskevich şunu yazıyordu, bizim yerli halklara yönelik politikamız yanlıştı ve bunun genel bir planı ya da kalıcı kuralları yoktu. Zulüm, nefreti artırdı ve yerel halkı intikam almaya teşvik etti.[5, s.246] Bu düşüncelerle Paskevich, selefi Yermolov'un Kafkasya'daki sert politikasına atıfta bulunuyordu.

Paskevich, dağlıları boyun eğdirmek için imparatora iki plan sunmuştu: Birinci plana göre dağlara hızlı hareketle girmek gerekiyordu. Bu durumda dağlılar ormanlar, vadiler, nehir vadileri gibi çeşitli engeller kullanarak Rusların hareketini engellemeye çalışacaklardı. Dağlıların bu tür savunma önlemleri Rus birliklerinin ilerlemesini engelleyemese de, onları tüketebilir ve birlikleri dağıtabilirdi. Paskevich'e göre böyle bir savaşta sürekli kaçan ve saklanan bir rakibin peşine düşmek, onların çok fazla kayıp yaşamamalarına, rusların ise tükenmelerine ve güvenilir bağlantı noktalarının olmaması nedeniyle sonunda başarı olmadan geri dönmelerine yol açacaktır.

İkinci plana göre ise uygun yükseklikleri ele geçirerek oradaki garnizonu korumak için surlar inşa etmek, güvenli iletişimi düzenlemek ve gelecekteki yürürüşlerde gerekli bölümler için toplantı yerlerinin hazırlanması öneriliyordu. İkinci planı tercih eden Paskevich'e göre, bu durumda dağlıların tabi kılınması yavaş da olsa güvenilir olacaktır.[5, s.248-249]

Dağlı topluluklar arasında şeriati yaymaya başlayan Gazi Muhammed ise bu amaçla, adamlarını şeriati kabul etme çağrısı ile komşu topluluklara gönderiyordu. Onun kendisine yakın bir mezhepçi olan Hacı Yahya, 1829 yılının Temmuz ayının sonlarında Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesi olan Car-Balakan'a gelerek Katekh köyüne yerleşmişti. Prens Chavchavadze bunu öğrendiğinde, Teğmen Natsvalov'u Hacı Yahya'yı vermek için carlıların yanına gönderdi. Ancak carlılar Memmedveli Çanka oğlu, Hacı Mahmud oğlu ve Katekh köy başkanı İbrahim Çadar oğlu örneğinde temsilcilerini göndererek Hacı Yahya'nın Rusya'ya karşı herhangi bir işlem yapmadığını, sadece dini ibadetle uğraştığını belirterek, yaşlı olduğu için onu rahat bırakmasını isterler. Ancak Rus komutanlığının artan baskısı karşısında carlılar, Hacı Yahya'yı koruyamayacaklarını anladılar ve o gizlice Car-Balakan'dan ayrılmak zorunda kaldı.[3, s.234]

Aynı yılın 13 Ocak'ında Gazi Muhammed, çoğunluğu Köysubu, Gümbet ve Salatav cemaatlerinden oluşan yaklaşık 6.000 kişilik bir kuvvetin başında Arakan köyüne yürüdü. Gazi Muhammed tarafından şariat'ın kabulünü istemek için Avar hanlığına gönderilen elçiler başarılı olamayınca, o 9000 kişilik bir kuvvetle Andi toplulukları olan Gazitli ve İrkunay'ı ele geçirerek Avar hanlığına yaklaşmıştı. Gazi Muhammed'in amacı Avar hanlığına boyun eğdirdikten sonra Tarki Şamhallığı ve Mehdili hanlığını ele geçirerek, birleşik bir güçle Burnaya kalesini yıkarak Çeçenler ile birleşmekti.[5, s.252-253]

İmam khanşaya (Avar hanının dul eşi ve o sırada reşit olmayan oğlu Abu-Nutsal adına hanlığı yöneten Bakhubika) ordusuna katılması ve Ruslarla olan bağlarını kesmesi için çağrıda bulundu. Ancak tatmin edici bir cevap alamayınca Avar halkına saldırdı ve 24 Şubat'ta Hunzakh'ı kuşatsada, başarısız oldu ve geri dönmek zorunda kaldı.[16, s.515]

Bir süre Metex kalesinde tutulan Şeyh Şaban'ın kardeşi Dibir Muhammed, Hamzat Bey ve Murad Bey ise Hamzat Bey'in küçük yeğeni Keykhosronu emanet olarak Tiflis'e (Gürcistan) gönderildikten sonra serbest bırakıldı. Kısa bir süre sonra Keyhosro Tiflis'te hastalanarak öldüğü belirtilmelidir. Memleketi Gotsatla dönen Hamzat bey bir süre Ruslara verdiği söze sadık kalarak, yeğenin hayatı onun davranışlarına bağlı olduğu için savaflara katılmasa da, Keyhosro'nun ölümünden sonra, onu durduracak bir sebep olmadığı için İmam Gazi Muhammed'e katılarak tekrar Muridizm hareketinde aktif rol almaya başladı.[7]

Böyle bir zamanda, Gazi Muhammed Dağıstan'daki diğer topluluklar ve Çeçenler arasında etkisi ve prestiji artmaya başlamıştı. Çeçenistanda o, faaliyetinin ilk döneminden itibaren 1825-1826 ayaklanmasının önderleri Avko Mayurtuplu ve Beybulat tarafından desteklenmiştir. [4, s.85-86]

Mayıs 1830'da imam yardımcısı Şeyh Abdullah Aşıltalı'ni Çeçenistan'a gönderdi. 1831'de Gazi Muhammed'in önderliğinde, müritler Rus kalelerine bir dizi saldırı başlattı. Aynı yılın Haziran ayında, o Burnaya ve Nizovaya kalelerini kuşatmış, kendisi tarafından Çeçenistan'a gönderilen Abdullah Aşıltalı ise Çeçenler ve Kumuklardan oluşan büyük bir isyancı grubu toplayarak 26 Haziran 1831'de Vnezapnaya kalesini kuşattı. Ayın sonlarına doğru Vnezapnaya kalesine gelen Gazi Muhammed, bir grupta Kizilyar kalesini kuşatmak için gönderdi.

Aynı yılın 10 Temmuz'unda Kafkas Cephesi Komutanı Org. Emmanuel'in önderliğinde 10 top ve 2500 kişilik birimler kuşatma altındaki Vnezapnaya kalesine doğru ilerlerken Gazi Muhammed önce Rusları şaşırtmak için kuşatmayı durdurarak geri çekildi. Müritleri takip eden Emmanuel'in kuvvetleri, 13 Temmuz'da ormanda Gazi Muhammed tarafından saldırıya uğradı. Yaşanan savaşta ezilen Ruslar ölü ve ya yaralı olarak 400 kişi ve bir top kaybettiler.[4, s.89]

Gazi Muhammed liderliğindeki hareketin ciddi bir dönüş aldığını gören Rus komutanlığı acil önlemler almaya başladılar. Korgeneral Baron Rosen, Grozni kalesinden 42. Yeğeri Alayına ait 150 müfrezeyi ve Şedrinsk'teki yedek kuvvetten aynı sayıda askeri alarak ve 13 Şubat'ta iki topla Enderi köyüne doğru yola çıktı. O, Butyrsk piyade alayına da 4 topla oraya gitmesini emrederek, Mozdok piyade alayının 200 askerini 2 topla Vnezapnaya ve Tersk alayının 200 askerini Kartyurt tahkimatına gönderdi. Dağıstan Askeri Bölgesi Komutanı Tümgeneral Krabbe Kura Alayı taburunu 3 top ile Burnaya kalesine göndermekle, Derbent komutanına halkdan mümkün olduğunca çok süvari müfrezesi toplamalarını ve onları kaleye göndermelerini emretti.[5, s.253]

Aynı zamanda Kafkasya'ya ek kuvvetler getiriliyordu. 1831'de Kafkas Kolordusu birliklerinin sayısı alaylardaki tabur sayısını artırılması ve 47 yeni hat taburunun oluşturulmasıyla güçlendirildi.[20, s.66]

Gazi Muhammed'in mürit grubunun geçtikleri bölgedeki köylerin halkları neredeyse hepsi topluca isyan ediyorlardı. R.A. Fadeyev bunun hakkında yazıyor ki, Kafkasya'daki Rus egemenliğine yönelik ana tehdit, dağların karşı konulmazlığı değil, dağları çevreleyen halkların ruh haliydi. Eğer düşman kuvveti yalnız özgür dağlılarla sınırlı olsaydı bu tehdidi matematiksel olarak hesaplamak ve her zaman yeterli araçlarla ona karşı koymak mümkün olurdu. Müritlerin barışçıl aullara herhangi bir müdahalesi isyanlarıyla sonuçlanıyordu ki, bu yüzden yabancı bir savaş durumunda bizim arka cephemizde tutuşabilecek ateşin boyutunu tahmin etmeyi imkansız hale getiriyor. Müritlerin etrafında herkes onlara sempati duymakla kalmayarak, aynı zamanda ilk fırsatta onlara yaklaşma fırsatını da bekliyorlardı.[20, s.67]

İmam Gazi Muhammed'in Kasım 1831'de Kizilyar'e düzenlediği operasyon, Kafkas Savaşı tarihinde özel bir yere sahiptir. Harekât öncesinde o ve grubu, dağlarda aldatıcı bir manevra yapmakla Rusları ana kuvvetlerle Salatau cemaati yönünde hareket etmeye zorladıktan sonra, kendisi 12 Kasım'da kaleye sürpriz bir yürüyüş düzenledi. Bu yürüyüş zamanı 134 Rus öldürüldü, 45'i yaralandı ve 168'i esir alındı. Rus ordusuna ait 30 ev ve 3 kilise ateşe verildi. Bu yürüyüş sonucunda Ruslara verilen zararın 200.000 ruble olduğu değerlendirildi.[4, s.92]

1831 Kasım sonu-Aralık başlarında, Chumkeskend yakınlarında taraflar arasında şiddetli çatışmalar çıktı. O zamanda Rus kayıpları 350, dağlılardan ise 150 kişi öldü ve yaralandı. O sırada Gazi Muhammed'in yakın silah arkadaşlarından Receb de öldürülmüştü.[15, s.549-550]

Bu muharebeden sonra, 6 ve 13 Aralık'ta Ağaç-Kale'deki bir sonraki kanlı savaşlar sırasında, Ruslar sonunda müritleri geri püskürtmeyi başardılar, ancak bu zafer onlara büyük kayıplara mal oldu. Bu zaman Ruslardan 96 kişi öldürülmüş, 296 kişi yaralanmıştı. Ruslar köyü ele geçirdikten sonra tamamen yok ettiler.[4, s.92]

1832 yazının sonundan beri General Rosen ve General Velyaminov liderliğindeki Rus birliklerinin Çeçenistan'daki yerel halka karşı cezalandırıcı bir seferi gerçekleştirildi. Bu zaman Rus birlikleri önlerindeki aulları ateşe vererek, dağlıların bahçelerini ve evlerini yıktılar. O sırada İmam Gazi Muhammed Çeçenlerin yardımına geldi, ancak Rusları seferi durdurmaya zorlayamadı. 8 Eylül'de memleketi Gimri köyüne dönen Gazi Muhammed buradan Ruslarla müzakerelere girmeye çalışıyordu.[11, s.557-558]

Bu arada sefere devam eden Rosen, 10 Ekim'de Salatau'yu boyunduruk altına aldı ve o ayın sonunda Teymurhan-Şura'ya geldi ve Gimri'ye saldırmak için hazırlıklara başladı. Gimri aulunun savunması sırasında Gazi Muhammed'in öldürülmesi Kafkas komutanlığına Kuzey Kafkasya'daki isyan hareketine bir son verme umudu vermiş olsa da, bu olaydan sadece birkaç gün sonra Hamzat Bey'in Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci imamı olarak seçilmesi onların umutlarını boşa çıkardı.[2, s.39]

Gimri Kalesi'ndeki savaşa katılan 14 kişiden ikisinin Kuzey Azerbaycan'dan olduğu belirtilmelidir. Bunlardan biri Gakh'tan Nurmuhammed, diğeri ise Guba'dan Molla Ahmed'di. Her ikisi de Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi Muhammed ile birlikte Gimri kalesinde şehit oldu.[10, s.125]

Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci imamı Hamzat Bey'in iktidarını başlangıçta sadece Gotsatl, Aşilta, Gimri, Teletl ve Mochokh tarafından kabul edildi. O, Şamil ile birlikte Avar hanlığına, Tabasaran, Gaytag ve Şamkhal topraklarına çağrılar göndererek halkı gazavata çağırdı. Artık 1834'ün başlarında Hamzat Bey'in ordusu 20.000'den fazlaydı.[9, s.56] O sıralarda yeni imamın gücü o kadar büyümüştü ki, Ruslar için şimdiden bir tehdit oluşturuyordu.[11, s.570]

Hamzat Bey, faaliyetinin ilk döneminde her iki tarafı da memnun edecek bir anlaşmaya varmak niyetiyle Ruslarla müzakere etmeye çalıştı. O, Ruslarla yaptığı yazışmalarda, şeriatın yayılmasına hiçbir engel olmaması şartıyla Ruslarla müzakereye hazır olduğunu açıkça belirtti. Hamzat Bey, şeriatı güçlendirmek niyetinde olduğunu ve Rusların buna engel olmayacağını umduğunu açıkça ifade etmiştir. Ancak müzakereler sırasında anlaşıldı ki, taraflardan hiçbiri diğerine güvenmiyor ve sonuç olarak, kısa bir süre sonra aralarındaki görüşmeler kesintiye uğradı.[4, s.98-99]

Müzakereler yoluyla imamı itaat etmeye zorlayamayan Rozen, Hamzat Bey'in ikametgahı Gotsatl köyünün Avar Hanlığı topraklarında olduğunu öne sürerek hanı imamı tutuklayıp Ruslara teslim etmesi için ikna etmeye çalışmıştı. Ancak han bunu yapmayı redd ediyordu. Çünkü bu onun imkanlarının ötesindeydi. İmamın konumu o dönemde çok güçlüydü. Yeni imamın ayrıca Avar hanlarıyla da akrabalık ilişkileri vardı.[12, s.570-571]

Ekim 1834'te İmam Gergebil'e karşı harekete geçti. Çarın birliklerine güvenerek isyanı bastırmağa ve gazavatı sonsuzadek sona erdirmeyi umarak yerel gerici güçler Tarki Şamhalı, Çarlık Ordusu'nun Tümgeneral Ebu Müslim'in önderliğinde, Tümgeneral Ahmed Han Mehdili, Akuşa gazısı Alsan ve diğerleri Hamzat Bey'e karşı ittifak kurdular. Taraflar arasındaki savaşta müttefikler yenildiler ve Gergebil imamın yetkisini kabul etmek zorunda kalmıştır.[11, s.573]

SONUÇ

1834'ün başlarında, Khunzakh (Avar Hanlığı'nın merkezi) dışında, Muridizm hareketi tüm Dağlık Dağıstan'ı kapsıyordu. Hamzat Bey stratejik önemi nedeniyle Dağıstan'ın merkezi olan Avar Hanlığı'nı ele geçirmeye karar verdi. Öte yandan, Khunzakh'ın ele geçirilmesi, Çarlığı Dağlık Dağıstan'daki ana dayanağından mahrum bırakacaktı.

Ağustos 1834'te 12.000 kişilik bir kuvvetle Khunzakh'a yaklaşan Hamzat Bey, khanşa Bakhu-Bika'ya Khunzahklılarla birlikte şeriatı kabul etmesini, sömürgecilerle ilişkilerini kesmesini ve oğullarını çarlık yönetiminin açık düşmanları olmaya zorlamasını teklif etti. Aksi takdirde Khunzakh'a saldırmakla tehdit etti.[9, s.56]

İlk önce müritlere direnmeye karar veren khanşa, ilk denemenin başarısızlığıyla güç dengesinin eşit olmadığını anlayınca Hamzat Bey ile müzakerelere gitmek zorunda kalır. O, Khunzakh gazısı Nurmahammadi'yi Hamzat Bey'e göndererek belirtir ki, khanşa tarikatı kabul etti ve ondan şeriatı yaymak için Khunzakh'a bir alim göndermesini istedi. Ancak çarlık sömürgecilerine karşı savaşıma teklifini kabul etmiyor. Aynı zamanda Rusların müritlerle savaşı sırasında tarafsız kalacağını belirtir. Nurmahammadi'yi geri gönderen Hamzat Bey, khanşaya, küçük oğlu Bulaç han'ı emanet olarak verirse, şeriatı yaymak için bir alim göndermeye hazır olduğunu söyledi.

Taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda khanşanın iki oğlunu daha kampına göndermeyi başaran Hamzat Bey, onların öldürülmesinden sonra 15 Ağustos 1834'te Khunzakh'a girdi. Burada, onun emriyle, khanşa da dahil olmak üzere Avar han ailesinin diğer üyeleri öldürüldü. Khunzakh'ı ele geçiren Hamzat Bey, erzakları tükendiği için ordusunu evlerine yolladı.[2, s.40]

Eylül ayı başlarında Sudakhar gazısı Aslan ve Akuşa gazısı Muhammed'in taarruza hazırlandıklarını duyan Hamzat Bey, ordusunu yeniden toplayarak Sudakhar'a karşı harekete geçti. Hamzat Bey, 15.000 kişilik bir kuvvetle Kupp köyüne yaklaşarak onu ele geçirdi ve Sudakhar ve Akuşa gazılarına isyancılara katılma teklifiyle bir elçi gönderdi, aksi takdirde onları fiziksel olarak yok etme tehdidinde bulundu. İsyana katılmayı reddedince Hamzat Bey onlara karşı harekete geçti. Ancak savaşta mağlup olan Hamzat bey, Khunzakh'a dönmek zorunda kaldı.[9, s.58]

Burada yeni bir yürüyüşe başlamaya hazırlanan Hamzat Bey, bu niyetini bir türlü gerçekleştirmedi. Öyle ki, Avar hanlarının süt kardeşi ünlü Hacı Murad ve kardeşi Osman tarafından hazırlanmış suikast girişimi sonucunda 19 Eylül 1834'te Khunzakh camisine namaz kılmak için gelen Hamzat Bey öldürüldü. Bu zaman Hamzat Bey ile birlikte kardeşi Murad Bey, Khunzakh hakimi Nurmahammad ve birçok müriti öldürüldü.[2, s.40] Ve onun bitmemiş işlerini ise Dağıstan ve Çeçenistan'ın üçüncü imamı Şamil devam ettirdi.

Ünlü Azerbaycanlı bilim adamı H.Hüseynov "XIX yüzyılda Azerbaycan'da sosyo-felsefi düşünce tarihinden" adlı eserinde o zamanın ideolojik yasaklarına karşı çıkararak dağlıların kahramanı Şamil'in kişiliğinden, mücadeleleri ve ideallerinden bahsederek, Mirza Kazimbey'in sözleriyle de olsa ona "kahraman ve kahramanların yaratıcısı" dedi.[1, s.150] Şamil'in başkanlığı döneminde Kafkas halklarının Rus sömürgeciliğine karşı kurtuluş mücadelesi daha örgütlü ve başarılı bir şekilde sürdürülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Hüseynov H. Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı, Şərq-qərb, 2007. 400 səh.
2. Абдурахман из Казикумуха. Книга воспоминаний. Перевод с арабского М.С. Саидова. Махачкала, Дагестанское книжное издательство, 1997. 239 стр. [электронный ресурс]. Абдурахман из Газикумуха. Книга воспоминаний.pdf

3. Волконский К.А. Война на Восточном Кавказе с 1824 по 1834 гг., в связи с мюридизмом // Кавказский сборник, т. 11. Тифлис, 1887, с.134.
4. Гаммер М. Шамиль. Мусульманское сопротивление царизму. Завоевание Чечни и Дагестана (перевод с английского В.Симакова). М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. 512 с.
5. Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность (составил князь Шербаков). Т. 3-я. Спб., типография Р.Голике, 1891. 524 стр.
6. Доклад нач-ка гражданского управления Закавказским Краем ген-л. Бебутова Кавказскому Наместнику, от 12-го августа 1850 года. ГМТА, f. 3, siy. 1, iș 907. v. 309.
7. Доного Х.М. Аманаты. Заложники большой политики. http://www.gazavat.ru/history3.php?rub=1&art=951#_ftn6
8. История Дагестана. В 4-х т. Том II. М.: Наука, 1968, 368 с.
9. Магомедов Р.М. Борьба горцев за независимость под руководством Шамиля. Махачкала, типография МСХ, 1991. 134 с.
10. Мухаммед Тахир ал-Карахи. Блеск Дагестанских сабель в некоторых Шамилевских битвах. Часть 1-я, Махачкала, 1990. 447 стр.
11. Отношение барона Розена к гр. Чернышеву, от 24-го августа 1833 года. АКАК, т. 8, с 570
12. Отношение к гр. Нессельроде, от 24-го августа 1833 года. АКАК, т. 8, с 570-571
13. Петрушевский И.П. Джаро-Белоканские вольные общества в первой половине XIX в. Махачкала, 1993, 166 с.
14. Представление Шемахинского военного губернатора нач-ку гражданского управления Закавказским Краем ген-л. Бебутову, от 8-го сентября 1849 года. ГМТА, f. 3, siy. 1, iș 907. v. 49-50 арха.
15. Рапорт ген-адюнт. Панкратева барону Розену, от 4-го декабря 1831 года. АКАК, т. 8, с. 549-550
16. Рапорт майора Карганова 1-го гр. Паскевичу, от 15-го марта 1830 года. АКАК, т. 7, с 515
17. Северный Кавказ в составе Российской Империи (авторский коллектив: Д.Ю.Арапов и др.). М. Новое литературное обозрение, 2007. 460 стр. [электронный ресурс]. <https://disk.yandex.ru/i/7MV9DH2Q3NwoUE>
18. Сладкова Н.С. Роль мюридизма в большой Кавказской войне 1817-1864 гг. глазами русского общества второй половины XIX века. S.172-177. [электронный ресурс] https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2009_3_47.pdf
19. Список лиц арестованных в Хачмазском и Кабалинском участках по подозрению в разных противозаконных действиях. ГМТА, f. 3, siy. 1, iș 907. v. 69.
20. Фадеев Р.А. Государственный порядок. Россия и Кавказ / Сост. Лебедев С. В., Линицкая Т. В. /Предисл. и коммент. Лебедева С. В. / Отв. ред. О. А. Платонов. — М.: Институт русской цивилизации, 2010. — 992 с.

ERKƏN ORTA ÇAĞDA GÜRCÜSTANDA KONFESSIONAL DURUM

Ülviyyə İbrahimova¹

ÖZET

Hər hansı bir ölkənin mövcud olan hakim dinə gəlmə tarixini onun etnik, siyasi və mədəni özünəməxsusluğunu araşdırmaqla izləmək olar. Orta çağın erkən yüzilliklərində Qafqaz Sasaniyənin siyasi təsiri altında idi. İran mədəniyyəti və Zərdüştlük dininin ehkamları bu ərazilərdə yayılmaqda idi. Eyni zamanda xristian missionerlərinin də Qafqaza gəlmələri Gürcüstanı bu iki din arasında mübarizə meydanına çevirir. Məhz atəşpərəst Sasaniyələrdən siyasi asılılığın olması Gürcüstanda xristianlığın rəsmi dövlət dini səviyyəsinə qalxması üçün səbəb hesab edilə bilər, çünki IV əsrdə xristianlıq əhali arasında heç də geniş yayılmamışdı. Hakimlərin özgür olma istəyi Sasani mədəniyyətində hakim dindən fərqli olan dinin – xristianlığın qəbul edilməsi arzusunun oyağıdır, çünki xristianlığın yayılma siyasəti uğurla başa çatdırsa fərqli yerli mədəniyyətin formalaşdırıldığı toplum meydana çıxar, yerli idarəçilik daha müstəqil olardı. Gürcü qaynaqlarına görə xristianlığı qəbul etmiş ilk çar “kartvəllərə çar kimi verilən” Sasani şahzadəsi Miriandır. Şahənşahın ölümündən mərkəzi hakimiyyətə yiyələnməyə çalışsa da yenə Gürcüstan taxtında qalan Mirian xristianlığı əsas din olaraq qəbul edir, lakin xristianlığın Kartlidə geniş yayılması onun adı ilə bağlana bilməz. Gürcüstanda xristianlığın geniş yayılması Vaxtanq Qorqasalanın hakimiyyət illərinə düşür. Gürcü qaynaqlarında Vaxtanqın atası Arçilin əsil xristian olması və xristianlığı təbliğ etməsini göstərilməyə çalışsalar da verilən məlumatlardan hələ də xristianlığın Gürcüstanda geniş yayılmadığı, atəşpərəstliklə rəqabətdə olduğu aydın sezilir. Sasaniyələrdən vassal asılılığında olan Vaxtanq Qorqasala İran qoşunları ilə birgə Bizansa qarşı döyüşlərdə iştirak edir, xristian din xadimləri ilə təmasda olur. Bundan sonra Vaxtanq Qorqasala Gürcüstanda xristianlığı yayaraq Bizansın dəstəyi ilə Kartlinin nisbi müstəqilliyinə nail olur, daha sonra islahatlar keçirərək kilsə müstəqilliyininin də əsasını qoyur. Kilsələr artıq Gürcüstanda katalikos tərəfindən yönəldilir və atəşpərəstliyin yayılmasının qarşısını almaqla İran mədəni təsirini azaldır. Beləliklə, ortodoks xristianlığın Gürcüstanda III əsrdən etibarən yayılmasına baxmayaraq müstəqil kilsənin formalaşması məhz V əsrdə, Vaxtanq Qorqasalanın çarlığı dövrünə təsadüf edir.

Açar sözlər: Gürcüstan, Sasaniyələr, Bizans, Zərdüştlük, xristianlıq, kilsə

THE CONFESSIONAL SITUATION IN GEORGIA IN THE EARLY MIDDLE AGES

ABSTRACT

The history of the dominant religion of any country can be traced back to its ethnic, political and cultural identity. In the first centuries of the Middle Ages, the Caucasus was under the political influence of the Sassanids. Iranian culture and the teachings of Zoroastrianism spread in these areas. At the same time, the arrival of Christian missionaries in the Caucasus turns Georgia into a battlefield between the two religions. The reason for the rise of Christianity in Georgia to the level of the official state religion can be considered political dependence on the fire-loving Sassanids, since in the 4th century Christianity was not spread among the population. The desire of the rulers to be free causes in the Sasanian culture a desire to adopt a religion different from the dominant religion - Christianity, because if the policy of spreading Christianity is successful, a society with a different local culture will arise and there will be local self-government, more independent. According to Georgian sources, the first king to convert to Christianity was the Sassanian prince Mirian, who was "given away to the cartels as a king." Although he tried to seize central power after the death of the Sasanian Shah, Mirian, who remained on the Georgian throne, still adopted Christianity as his main religion, but the spread of Christianity in Kartli could not be associated with his name. The spread of Christianity in Georgia dates back to the reign of Vakhtang Gorgasala. Although Georgian sources try to show that Vakhtang's father, Archil, was a true Christian and preached Christianity, it is clear that Christianity is still not widely

¹ Dos.Dr., Bakı Dövlət Universiteti

spread in Georgia and competes with fire worship. Vakhtang Gorgasala, a vassal of the Sassanids, fought against Byzantium together with Iranian troops and came into contact with Christian clergy. After that, Vakhtang Gorgasala spread Christianity in Georgia, achieved the relative independence of Kartli with the support of Byzantium, and later carried out reforms and laid the foundations for the independence of the church. The Catholicos in Georgia already manages churches, which reduces the cultural influence of Iran, preventing the spread of fire worship. Thus, despite the spread of Orthodoxy in Georgia since the 3rd century, the formation of an independent church dates back to the 5th century, during the reign of Vakhtang Gorgasala.

Keywords: Georgia, Sassanids, Byzantium, Zoroastrianism, Christianity, church

GİRİŞ

Qafqazda yerləşən ölkələrin tarixi bir-birləri ilə sıx bağlıdır, lakin Orta çağ Gürcüstanında xristianlıq hakim dinə çevrildiyi halda onunla qonşu olan Şimali Qafqaz və Dağıstan xalqlarında, Cənubi Qafqazı əhatə edən Azərbaycanda sonda hakim din islam oldu. Hər hansı bir ölkənin dinə sahiblənmə tarixini onun etnik, siyasi və mədəni özünəməxsusluğunu araşdırmaqla izləmək olar. Orta çağın erkən yüzilləklərində Qafqaz Sasanilərin siyasi təsiri altında idi, təbii ki, İran mədəniyyəti və Zərdüştlük dininin ehkamları bu ərazilərdə yayılmaqda idi. Eyni zamanda xristian missionerlərinin də Qafqazda İsanın dinini yayması bu iki dünyagörüşü arasında mübarizəyə səbəb olurdu. Sasanilərdən siyasi asılı olan özünəməxsus mədəniyyətə malik Gürcüstanda və Azərbaycan Albaniyasında xristianlığın bir din olaraq rəsmi dövlət dini səviyyəsinə qalxması bu ölkələrinin özgür olma istəyindən qaynaqlanırdı, belə ki, rəsmi olaraq xristianlığın hakim din elan edildiyi vaxtlarda bu din əhali arasında heç də geniş yayılmamışdı. Yerli hakimlərin müstəqil siyasət yürütmə istəyi, iri feodalların özlərinə tam tabe etdirmək məqsədi Sasani hakimiyyətinin inancından fərqli inanca gəlməsi arzusunu oyadırdı, bunun həyata keçməsi üçün xristianlığın yayılması tam şərait yaradırdı. Xristianlığın yayılma siyasəti uğurla başa çatardısı yeni mədəniyyətin formalaşdırıldığı toplum meydana gələr, yaranmış fərqli düşüncə digər mədəniyyətin basqısı altından qurtulmuş olardı.

ARAŞTIRMA

Gürcü qaynaqlarına görə xristianlıq dininin ilk olaraq Kartlidə yayılması Müqəddəs Ninonun adı ilə bağlıdır, xristianlığı qəbul etmiş ilk çar olaraq isə Mirianın adı çəkilir. Lakin çar Mirian adlandırılan şəxs Sasani şahzadəsi idi və qaynaqlarda Şahənşahın “kartvellərə öz oğlunu çar verdi və Mxetdə taxta oturdu” (6,s.32) ifadəsi bu dövrdə Gürcüstanın Sasani hakimiyyətində olmasının sübutudur. Mirian tərəfindən xristianlığın qəbulu Sasani taxtı uğrunda mübarizə dövrünə təsadüf edir, Sasani taxtına sahiblənmə bilməyən şahzadə atasının sağlığında ona həvalə edilmiş Gürcüstan taxtında özünün müstəqil idarəetməsinə nail olmaq üçün xristianlığı əsas din kimi qəbul etmək siyasətini yürüdür, buna baxmayaraq xristianlığın Kartlidə geniş yayılması onun adı ilə bağlana bilməz. Xristianlığın yayılması və ilk kilsənin tikilməsi haqqında gürcü qaynaqlarında əfsanəvi məlumatlara daha çox yer tutsa da siyasi həyata dair məlumatlar xristianlığın rəsmiləşdirilməsinin səbəblərini araşdırmaq üçün yetərlidir. Erkən orta çağda Sasanilərin ən böyük rəqibi Bizans idi, Bizansda imperator Konstantinin xristianlığı dövlət dini elan etməsindən sonra bu rəqabət daha da güclənir.(3, s.53) Bizansın siyasi təsirinin Gürcüstanda artmasını göstərən əsas faktlardan biri çar Mirianın oğlunun Bizans sarayında girov olmasıdır. Sonradan çarın oğlunun geri qaytarılmasını gürcü qaynaqları xristianlığın Kartli və Heretidə yayılması ilə əlaqələndirir. (5, s.87) Xristianlığın rəsmi din olaraq Gürcüstanda yayılmasında əsas məqsədlərdən biri məhz dini - mənəvi yaxınlıq yaradaraq siyasi münasibətlərdə dəyişikliyə nail olmaq idi. Bu cəhdin daha uğurlu reallaşdırılması çar Mirianın deyil, Vaxtanq Qorqasalanın hakimiyyəti zamanına təsadüf edir. Buna görə də gürcü tarixində xristianlığın geniş yayılmasını Vaxtanq Qorqasalanın adı ilə bağlamaq daha doğru olardı. Vaxtanqın haqqda qaynaq məlumatlarına görə onun anası Alban çarının qızıdır və anadan olarkən adını Varang-Xosrov-Tahg qoymuşdur ki, gürcücə Vaxtanq deyilirdi.(1,s.33) Müəllif Vaxtanqın atası Arçilin əsil xristian olması və xristianlığı təbliğ etməsini göstərməyə çalışsa da verilən məlumatlardan hələ də xristianlığın Gürcüstanda geniş yayılmadığı, Atəşpərəstliklə rəqabətdə olduğu aydın sezilir (1,s.34,35). V əsrdə Sasani şahı Yezdəgerd Albaniyanın da, Armeniyanın da, Kartlinin də əsilzadələrinə zorla Zərdüştlüyü qəbul etdirir, çünki məhz dini-mənəvi birlik üsyansız siyasi tabeçilik imkanı verərdi. Lakin Sasani hakimiyyətinin zəifləməsinə fürsət bilərək üsyana qalxan Albaniya və Armeniya ilə birgə Sasanilərə qarşı döyüşlərdə Kartli aznavurları da iştirak edir, amma onların sıralarında hələ də atəşpərəstliyə və Sasanilərə

meyl edənlər və üsyana qatılmayanlar vardı. Bu fakt gürcülərin xristianlığa hələ də tam girmədiklərini göstərir (1. s. 43). Gürcü qaynaqları Bizans üzərinə Sasani yürüşlərindən bəhs edərkən Vaxtanqın Bizansda xristian din xadimlərini əsirlikdən azad etməsindən söhbət açır. Məhz bu məlumatlarda Vaxtanqla Bizans din xadimi Pyotr arasındakı söhbətin məzmunundan bəlli olur ki, xristianlığın əsil mahiyyətini gürcü çarı hələ tam dərk etməmişdir (1, s.41). Bizans din xadimləri ilə dərin söhbətlərindən sonra Vaxtanq Qorqasala Gürcüstanda dini islahatlar keçirərək xristianlığı daha da yayır, bu addımın nəticəsi olaraq İran mədəniyyətindən fərqli mədəniyyət və ictimai düşüncənin formalaşır. Xristian döqmələrini atəşpərəstlik ehkamlarına qarşı qoyaraq özgür düşüncə yaratmaq, Sasaniyədən fərqli inanca sahiblənmək müstəqil idarə etmək üçün bir yol idi. Xristianlığı yayaraq Bizansla müttəfiqlik edən Vaxtanq Qorqasala Kartlinin nisbi müstəqilliyinə nail olur (1,s.44), daha sonra islahatlar keçirərək kilsə müstəqilliyininin də əsasını qoyur. Kilsələr artıq Gürcüstanda katalikos tərəfindən yönəldilir və atəşpərəstliyin yayılmasının qarşısı alınır. Beləliklə, xristianlığın bir din kimi Gürcüstanda III əsrdən etibarən yayılmağına baxmayaraq real olaraq müstəqil kilsənin formalaşması məhz V əsrə, Vaxtanq Qorqasalanın çarlığı dövrünə təsadüf edir. Əslində, müstəqil kilsənin simasında Vaxtanq özünə siyasi müttəfiq əldə etmiş olurdu. Lakin Qorqasalanın öldürülməsindən sonra yenidən kilsələrin gücü zəifləyir və Şərqi Gürcüstan Sasani mərzbanları tərəfindən idarə edilməyə başlanır, yalnız Eqrisi Bizans təsir dairəsində qaldığından xristianlıq əsas din hesab edilir. Sonrakı tarixi proseslərdə Bizansın öz dini təsirini (diofizit) daha geniş ərazilərə yaymaqla Gürcüstanda xristian mədəni hakimiyyətini artırmaq siyasəti Sasaniyənin Qafqazda zəifləməsi ucbatından uğurla həyata keçirilir, Eqrisidə kilsə ədəbiyyatı hələ də yunan dilində tərtib edilirdi, ilk dəfə olaraq gürcü dilində olan yazılar məhz Kartlinin Eqrisi ilə əlaqələri və mədəni yaxınlığı sayəsində meydana çıxır. Artıq Sasani mərzbanlığının yeni dönməsində xristian olmaqda davam edən gürcülər ideoloji olaraq Kartli və Eqrisi əlaqələrinə üstünlük verirdilər. Beləliklə, özgür olma istəyindən doğan səbəblər gürcü dilində yazılan xristian ədəbiyyatını formalaşdırır və xristianlığın daha geniş yayılmasını asanlaşdırır. Çox keçmədən dünya Ərəb işğalı ilə üz-üzə qalır və bu dəfə yeni din, yeni mədəniyyət sel kimi qarşısında olan digər dinləri yuyub aparır. Qafqaz uğrunda mübarizə VIII əsrin əvvəllərində ərəblərin qələbəsi ilə başa çatır və bütün Şərqi Gürcüstan Tiflis əmirliyinə tabe edilir. Ərəb Xilafətinin mədəni təsirinə məruz qalan bölgələrdə xristianlığa nisbətən Zərdüştilik daha qəddarca təqib edilirdi, xristianlar isə təkallahlı və Kitab əhli hesab edildiklərindən sadəcə cizyə vergisinin ödənilməsi şərti ilə öz dinlərində qala bilirdilər, iqtisadi gəliri və Gürcüstan ərazisinin coğrafi baxımdan istila üçün əlverişsiz olması amilinin nəzərə alındığı üçün Xilafət dövründə Gürcüstanda islam bütün əraziyə yayılmamış, Qərbi Gürcüstan Bizans təsirində qalmaqda davam etmişdir. Tiflis müsəlman əmirliyinin əhalisi daha çox islam mədəniyyətinin təsirinə məruz qalmış və təbii ki, Xilafət tərəfindən yönəldilmişdir. Məhz bu illərdə Gürcüstanda xristian olaraq qalanlar gürcü, islamı qəbul edənlər isə müsəlman adlandırılmağa başlamışlar. VIII yüzillikdən XII yüzilliyədək daim xristianlığa sarılaraq öz dini varlığını qoruyan gürcü tayfaları öz milli mədəniyyətini bu əsasda formalaşdırmışdır. Artıq Şərqi Gürcüstanda müsəlman olan türk topluları üçün türk Səlcuqlu mədəniyyəti eyniyyət təşkil etdiyindən Səlcuqluların yürüşü bu əhali üçün narahatlıq yaratmırdı, lakin xristian gürcülər Səlcuqlu hakimiyyətinin zəiflədiyi dönmədə qüvvələrini birləşdirirlər. Bu, yalnız Səlcuqlu sultanlığındakı qarışıqlıqla deyil, həm də Avropadan Xaçlı yürüşlərinin başlanması ilə əlaqədar idi. Şərqi Gürcüstan (Kartli) tamamilə Səlcuqlu hakimiyyətində idi və bu ərazilərdə islam dini hakim idi, əhalinin böyük əksəriyyətini müsəlmanlar təşkil edirdi, Tiflis müsəlman əmirliyi hələ fəaliyyət göstərirdi. Çar IV Davidin taxta çıxdıqdan sonra Səlcuqlu asılılığından qurtulmaq üçün məhz xristianlığın yenidən dirçəldilməsi istiqamətində fəaliyyəti Xaçlı yürüşlərinin ilk qələbələri ilə bağlı idi. Lakin Davidin Səlcuqları yenə biləcək güclü qoşunu yox idi, Səlcuqluların isə XI əsrin ikinci yarısında keçirilmiş hərbi islahat nəticəsində mərkəzi hakimiyyətdən asılı olan daimi qoşuna malik idi (2, s.138). Belə vəziyyətdə, IV David özünə tabe olan güclü qoşun yaratmaq, həm də Gürcüstanı qıpçaq hücumlarından qorumaq üçün qıpçaq xanı Atrakın qızı ilə evlənir və sonralar döyüşkən qıpçaq tayfalarının Gürcüstanı köçürülməsi sayəsində atlı qoşun yarada bilir (40 min seçmə döyüşçü) (4,s.97). Mərkəzi hakimiyyətin gücləndirilməsinə qarşı çıxan biləcək iri feodalların- didibulilərin müqavimətini qırmaq üçün də çarın özünə tabe olan güclü döyüşçülərə ehtiyacı vardı. Qıpçaqların Daxili Kartlidə, Şimali Ermənistanda və Heretidə, bütün sərhəd zolaqlarında yerləşməsi onların arasında xristianlığın yayılması üçün zəmin hazırlayır. Bu vaxtadək nə xristianlığın, nə də islamın heç bir önəm kəsb etmədiyi döyüşkən qıpçaqlar sayəsində gürcülər Tiflisi ələ keçirə bilir (2,s.141). Kartlidə Tiflis əmirliyinin IV David tərəfindən ələ keçirilməsindən hakim din olan islam dini, 1122-ci il əmirliyin ləğvindən və gürcülərin burada hakimiyyətə yiyələnməsindən sonra ikinci plana keçir, xristianlığın təbliği güclənir, lakin artıq islamda olan əhali (türk tayfaları) öz dinini dəyişməmiş, lakin qıpçaq türkləri IV Davidin ordusunda xidmət etdiklərindən xristianlaşmışdır. Bu mərhələdə artıq David vahid Gürcüstan yaratmaq uğrunda mübarizədə xristianlığı əsas amil seçir və dövrün qaynaqlarında əbəs yerə deyil ki, ilk dəfə çar müqəddəslərə bərabər tutulur: “ David Məsihin qalxanıdır, onun

şəxsində Allahın özü hərəkət edir” (4, s. 99). Gürcülərin Qurucu David adlandırdıqları IV Davidin qurduğu Gürcü çarlığı XII əsrdə Qafqazda yeganə xristian dövlət idi. XIII əsrdə Moğol yürüşlərinin başlanması ilə Qafqazda dini və mənəvi həyat bir müddət iflasa uğrayır, bütpərəst olan moğollar nə xristian, nə də islam mədəniyyəti ilə tanış deyildilər. Moğol Ali hakimiyyətini tanıyan ölkələrdə həm müsəlman, həm də xristian dini mərkəzləri tədricən əvvəlki qüdrətini itirir, bunun nəticəsində müsəlmanların üstünlük təşkil etdiyi ərazilərdə islamın yeni dini təriqətləri əhali arasında böyük nüfuz qazanır, xristianlar üçün isə monastrlar əvvəlki kilsə mərkəziyyətini əvəz etməyə başlayır. Moğol işğalları zamanında 1247-ci ildə Rusudanın oğlu şahzadə VI David və Georgi Laşanın oğlu VII David eyni vaxtda çar kimi tanındıqlarından Gürcüstanda parçalanma baş verir. Gürcü salnaməçisinin moğol yürüşləri ilə bağlı məlumatında deyilir ki, “xristian dininə mənsub olmayanların çoxluğu üzündən ölkənin dağılması və viran qalması davam etdi” (3,s 206) Hülakülər zamanında vassal gürcü çarı V Giorgi Gürcüstanın siyasi birliyinə nail olmaq üçün yenə xristianlığın Gürcüstanda əvvəlki vəziyyətə gətirilməsinə çalışaraq müsəlman dövlətləri ilə siyasi əlaqələr yaradır. Belə ki, Məmlük sultanlığı Fələstinin müqəddəs yerlərində gürcü zəvvarlarına xüsusi imtiyazlar verir, məhz bu siyasətinə görə V Giorgi – Brdzginvale, yəni “Şəfəq saçan” ləqəbinə layiq görülür.

SONUC

Bundan sonrakı yüzilliklərdə artıq Teymurilərin, sonralar Baharlı və Bayandurlu siyasi hakimiyyətinin Gürcüstan ərazisində də tanınması artıq XV əsrdə islamın Şərqi Gürcüstanda məskunlaşmış türk tayfalarının əsas dini olduğu, Gürcüstanın müzdlü silahlı qüvvələr kimi istifadə etdikləri Şimali Qafqaz xalqlarının da müsəlmanlığı qəbul etdiyi bir zamanda Gürcüstan islam əhatəsində varolma dirənişini yalnız xristianlıqda görə bilərdi. Məhz bu səbəblərdən son orta çağdakı tarixi proseslərdə Şərqi Gürcüstanın tabe edilərək gürcü çarlarının islamı qəbul etməsinə rəğmən (7, s.12,13,15) ortadoks xristianlıq daha da çiçəklənir və XVIII əsrin əvvəllərində xristian gürcülərin Qızılbaşlara xəyanət edərək öz dindəsi Rusiyaya meyl etməsi səbəbindən I Pyotr-dan başlayaraq Rus çarlarının Qafqazı işğal siyasəti dini bəhanə ilə həyata keçirilməyə başlayır.

KAYNAKÇA

1. Джуаншер Джуаншериани. Жизнь Вахтанга Горгасала. (перевод с древнегруз. Г.В.Цулая), Тбилиси, «Мецниереба», 1986. 90 с.
2. Əliyeva L.A. Qırçaqlar və Azərbaycan (etnogenez kontekstində). Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006, 194 s.
3. История Грузии. Тбилиси, Учпедгиз, 1962, т.1, 510 с.
4. Жизнеописание царя царей Давида. Сведения об Азербайджане и тюрках-сельджуках (перевод с древнегруз., введение, комментарии и примечания Ю.М.Насибова). Средневековый Восток: история и культура. Баку, Элм, 1990, 160 с.
5. Леонти Мровели. Жизнь Картлийских царей. М., Наука, 1979, 106 с.
6. Обращение Грузии. (Перевод с древнегруз. Е.С. Такайшвили.) Тбилиси, «Мецниереба», 1989. 44 с.
7. Платон Иоселиани. Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей-магометань. Тифлись, 1849, 133 с.

CHRONICLING POSTMODERN: PRESENT AND THE POTENTIAL

Sharanpal Singh¹

Shilpi Goyal²

ABSTRACT

Jameson's reenergizing of Marxism followed adoption of 'postmodern' by 'New York Intellectuals', with Fiedler describing the phenomenon as 'counter cultural' perceptivity. Earlier, Toynbee in *Study of History* expatiated upon it as an epoch, where nationalism and industrialization entered into a 'destructive' confrontation. 'High Modernism' had come to an end. Sociologists, C. W. Mills and A. Etzioni heralded it as the time when society as democracy became a master of itself. Jameson's coupling of aesthetic and political economy is reminiscent of Enlightenment critique, influenced as he was by Baran and Sweezy's work. Apart from Mandel and Situationist International, it was Kondratieff's theory of 'long waves' as also Arrighi's work that influenced Jameson's thought, evidenced by his essays: "Culture and Finance Capital," and "The Brick and the Balloon." It was through Arrighi that Wallerstein's "World Systems Theory" and Braudel's non-Marxist comprehension of historical capital were also assimilated in the analysis

Keywords: Prodromic, economism, technological sublime, situationist international, world systems theory, theory of long waves.

---

¹ Prof. Dr. Department of Humanities & Social Sciences, Maharishi Markandeshwar (Deemed to be University), Mullana, Ambala, Haryana, India

² Department of Humanities & Social Sciences, Maharishi Markandeshwar (Deemed to be University), Mullana, Ambala, Haryana, India

THE SYSTEM OF CONTROLLING HOME LOADS REMOTELY VIA BLUETOOTH, VOICE COMMANDS AND SMS

Amhimmid Qadhwar Almabrouk¹

Emad Abd alati khalleefah²

Aboulqassim Faraj Aboulqassim³

ABSTRACT

Wireless communications have now become an important part of everyday life. Especially using a mobile phone. Also, remote control of equipment was a lofty goal of ancient studies, which have achieved a lot today, such as opening and closing doors (automatic gates). It also shows the importance of wireless communication or the wireless control signal in the most basic procedures for the user, especially in difficult environments and environments with electrical or electromagnetic interference that cause electric shocks, and the importance of that day appears in the spread of epidemic diseases that spread by contact and touch, especially the Corona virus. Just as the direct use of electrical machines requires the implementation of professional safety procedures and rules, without which a person may be exposed to the risk of direct injury, electric shock, as a result of the emergence of the electric field or the electromagnetic field, so electrical relays appeared to solve this problem, as the relay relays the high voltage to a low voltage circuit that does not exceed some efforts.

Keywords: control, design, software, arduino, programming.

Introduction

Communication systems have witnessed rapid development, and have attracted the attention of many companies that have faced the processes of connecting and wired linking between the equipment of the systems, so they lead to a lot of problems. Difficulties such as following the permitted paths and following the existing methods that increase the cost, as well as drilling operations in laying ground cables. The direct use of electrical machines required the implementation of professional safety procedures and rules, without which a person may be exposed to the risk of direct injury, electric shock, as a result of the emergence of the electric field or the electromagnetic field, so electrical relays appeared to solve this problem, as the relay relays the high voltage to a low voltage circuit that does not exceed some efforts. The means of communication of wireless devices and the multiplicity of the signal used in remote control, whether the infrared rays used in the visual receiver, which enables the user to multi-channel visual remotely, or a multimedia transmission device such as Bluetooth, but it is governed by certain occasions and this determines the type of communication used according to the specific type of use and target. The speed of the system's response to commands is a lofty goal for investigation, especially in those systems that relate to alarm operations or fire extinguishing. The Remote Electrical Machines Control Project uses a remote control signal via Bluetooth from the user's personal phone to control the operation of several loads on or off remotely and uses three lamps as a model for any electrical machines of similar voltage to the operating voltage of the light bulb. Also, these loads can be controlled by voice commands, and SMS messages have been implemented in this project Remote control ensures that the user achieves a security distance that preserves him from electric shock or magnetic interference damage, as well as all harsh environmental influences such as stormy weather or heights and the like of pollution disturbances associated with operation. He also demonstrated the merit and importance of remote control in maintaining the safety of the user by maintaining a healthy environment, especially the high rate of viral diseases and their transmission through contact and alerting doctors to leave direct contact with several people, and the world has witnessed this since the emergence of the Corona virus epidemic.

---

¹ Mechatronics Department, Higher Institute of Engineering Technology, Bani Walid, Libya

² Graduate Mechatronics Department, Higher Institute of Engineering Technology, Bani Walid, Libya

³ Graduate Mechatronics Department, Higher Institute of Engineering Technology, Bani Walid, Libya

3- Sense component and signal transducers

In order for the actual value of the control variable to be compared with the desired value, it must be measured by an appropriate measuring device that contains a sensory element that is significantly affected by the change in the value of the control variable. In many cases, the designer needs to transfer the type of signal coming out of the sense element to another type (for example, converting mechanical signals into electrical) that is commensurate with the nature of the components of the system. Therefore, he uses the so-called signal transducer, an element whose composition depends on the type of signal entering and leaving it.

4- Sensors.

The sensor is a device that converts physical quantities (temperature - pressure - lighting - ...) into electrical quantities of current and voltage. The need for sensors. Nowadays, sensors have become a basic necessity in industrial applications, and today's industrialists are looking towards compact parts of computer controlled equipment. In the past, the minds of these fixtures were staffed. Where the worker was the source of all information about the treatment process, and the worker had to know if there were parts available, or any of the parts were ready, and whether they were valid or corrupt, and whether the tools were in good condition, and whether the place of installation was open or suspended, and so on. ...therefore, the worker had to anticipate the problems himself in the process. Now computers are used in many industrial fields that use a precise control system to control the movement and follow the work of the machines. As the precision control system is more rapid and accurate in working and completing tasks, as well as discovering and examining the processing processes by itself. Sensors accomplish simple tasks with high efficiency and with greater accuracy than people can do, and the sensors are faster, and the errors committed in them are few. The multiplicity of types of sensors and the complexities of their use in solving application problems grow daily, according to the need.

5- Typical applications for a sensor

When choosing a sensor for use in a particular application, there are several considerations that must be taken into account, for example: The properties of the body that will be sensitive? . The material from which the object to be sensed is made, the size of the object, what is the required accuracy, as well as the speed of response and the extent of sensitivity.

6- Preface of Arduino microcontroller

The Arduino is an electronic board that facilitates the process of programming the controllers to facilitate their use in various electronic innovations and projects. There are many accessories available in the Arduino market such as sound, touch, temperature, light, humidity sensors and others, all of which work together as a system aimed at facilitating the implementation of ideas and dreams. The power of the Arduino is manifested in its great ability to communicate with other electronic parts, such as switches or sensors, and take advantage of them to obtain various data such as temperature or intensity of lighting, as well as its effectiveness in controlling LEDs and other large electronic components.

7- Arduino board

It is an electronic development board that consists of an open source circuit with a microcontroller from the company ATMEL. It contains one computer-programmed board, designed to make the process of using interactive electronics in multidisciplinary projects easier and less expensive. [1] One of the things that helped spread it is that it is open source, and we mean here that all the technical, design and software details about Arduino and all our projects have been published and anyone can access it. The Arduino board is programmed in the Arduino C language, which was derived from the C language, which is basically one of the modern programming languages and one of the most powerful programming languages. The figure shows the official logo of the Arduino board.[1]

8- The actual circuit for controlling the operation of a light bulb from a distance

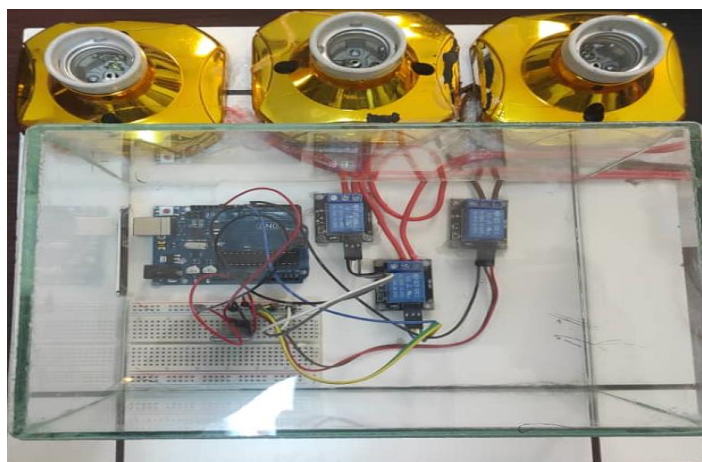

Figure 1: The actual circuit of the system

The circuit described above was produced from the reality of the elements available in the local market, and it was also adapted to other electronic elements to match the different currents and efforts in terms of reducing or raising the voltage and selecting the currents of appropriate intensity and required in the implementation of the circuit, and thus the practical content of the project can be divided into main parts, and secondary parts. or complementary.

9- The components of the practical circuit of the system

1- Arduino microcontroller board.

The microcontroller uses the Arduino according to the size of the executing circuit, according to the number of the input elements and the managed or controlled actuators, where the memory capacity and the number of ports required accordingly.

2- Bluetooth.

The project uses the HC-06 Bluetooth shown in the figure

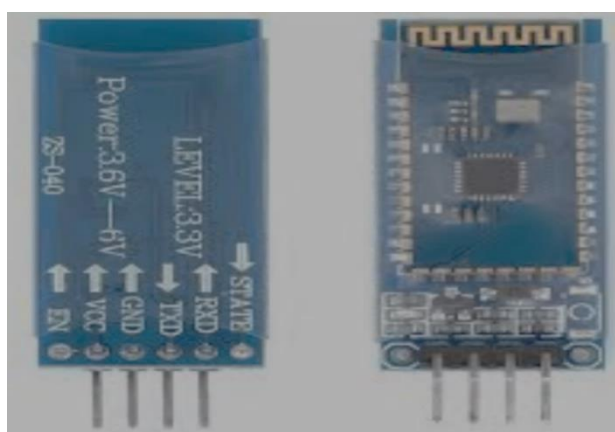

Figure 2: HC-06 Bluetooth

3- Relay.

This type is distinguished from ordinary types by its design for MPU microcontrollers, as it contains protection circuits from diodes, zener diodes, and transistors to save the inputs of the microcontroller from damage.

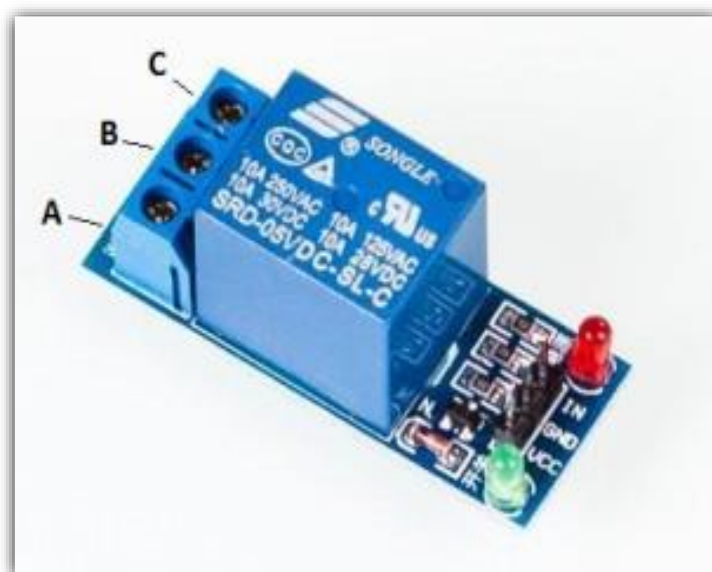

Figure 3: relay

4- The lamps

Any of the 220 volt electric lamps can be used. It is a model for the possibility of using all kinds of electrical devices matching the voltage, such as motors.

Figure 4: lamp use as a model of 220 v machine

5- mobile.

The mobile phone is the control device through which the electrical circuit is opened and closed, thus turning on and off the lamp as a model for operating all electrical machines. The control process is done by downloading a complementary program or part of the Arduino. microcontroller program to link the Bluetooth device in the practical circuit with the mobile phone.

Figure 5: Application used on mobile phone screen

10- Conclusion

Wireless communications between devices and equipment, such as sensors and signal converters, showed its effectiveness, importance and benefits, especially in saving effort, shortening time and ease of supply to most places, and covering large areas. Occupational safety, which has a priority of attention in industrial facilities and processes, is found in the wireless connection between sensors and control devices, especially when the sensors are located in a difficult environmental area. The cost of wireless communication, especially in the long distances represented by the presence of wires, will not have a presence in the wireless connection, and instead, the wireless connection will be less expensive. The type of wireless connection is determined by the distance between the operator and the machine to be controlled. Using one mobile phone, more than one machine or equipment can be controlled by assigning a key to each of them on the phone screen in the driver. The location of the sensors and their distribution is limited to the engineer who designed the control process, so that the distribution of the sensors would be easier because there are no wires. Using a mobile phone and through a special application designed to control loads, loads can be turned on and off in three ways, namely pressing the on and off button in the application, or by a short message sent from any phone to the phone on which the application is installed, or by a voice command in the phone pickup Mobile to turn on or off the load.

11- References

1. Foundations and principles of automated control, d. Miftah Al-Bakush, Department of Publications and Publishing - University of Tripoli.1996
2. A book on the principles of automated control, and the general administration for development and curricula.1990
3. Muhammad Ali Abu Hajar Kamal Nabhan Abu Maaliq, 2002 AD, Programmed Logical Control, 7/30, entry date 2018
4. General Organization for Technical Education and Vocational Development, Programmed Logic Control, Public Administration

5. Wajih Gerges, 2000 AD, Automatic Control Circuits, Italian Salesian Institute of Den Bosco,
6. <https://ar.wikipedia.org/w/index-4> Wikipedi, the free encyclopedia

АНИМАЦИЯЛЫҚ ШОУ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БОС УАҚЫТТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

У.Б. Белгозиева¹

А.Н.Нурлыбаева²

Ә.Б.Армия³

Ұ.Ә.Шекербек⁴

Аннотация

Қазіргі таңда бос уақытты ұйымдастырудың түрі көп. Адамдардың білім мен ғылымды жетік меңгергенінің арқасында технология күннен-күнге қарқынды дамып келеді. Күнделікті күйбең тіршіліктен бір уақыт босап, өзінді рухани байыту үшін немесе көңіл көтеру арқылы бос уақытыңды тиімді өткізудің адам баласына тигізер пайдасы зор. Соның бірі анимациялық шоулар арқылы бос уақытты ұйымдастыру. Анимациялық шоу әсіресе сырт мемлекеттерде жақсы дамыған. Қазіргі таңда елімізде де анимациялық шоуларды ұйымдастыру жақсы дамып келеді. Анимациялық шоуларды пайдала отырып түрлі мерекелік іс-шараларды, республикалық фестивальдерді, таңғажайып ертегіге толы мультфильмдерді түсіруге болады.

Трексөздер: Анимация, бос уақыт, концерт, мереке, жаһандану, технология, шоу, балалар, лагерь, компьютер.

Аннотация

В настоящее время существует множество форм организации досуга. Благодаря тому, что люди в совершенстве владеют знаниями и наукой, технологии стремительно развиваются день от дня. Для человека полезно проводить время в повседневной суете, чтобы духовно обогатить себя и получить удовольствие. Одним из них является организация досуга посредством анимационных шоу. Анимационное шоу время в стране также хорошо развивается организация анимационных шоу. С помощью анимационных шоу можно снимать различные праздничные мероприятия, республиканские фестивали, удивительные сказочные мультфильмы.

Ключевые слова: Анимация, досуг, концерт, праздник, глобализация, технология, шоу, дети, лагерь, компьютер.

Annotation

Currently, there are many forms of leisure activities. Due to the fact that people are proficient in knowledge and science, technologies are rapidly developing day by day. It is useful for a person to spend time in the daily hustle and bustle in order to enrich themselves spiritually or have fun. One of them is the organization of leisure through animated shows. The animation show is especially well developed on the road. Currently, the organization of animated shows is also developing well in the country. With the help of animated shows, you can shoot various festive events, republican festivals, amazing fabulous animated films.

Keywords: Animation, leisure, concert, holiday, globalization, technology, show, children, camp, computer.

---

¹ Магистр, аға оқытушы

² 4 курс студенті, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан)

³ 4 курс студенті, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан)

⁴ 4 курс студенті, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан)

Қазіргі қоғам нағыз дамыған және білімді азаматтардан тұрады. Жиырма бірінші ғасыр жаһандану уақыты болып саналады. Бүгінде еліміздегі өнертапқыштар көптеген жетістіктерге жетті. Білім мен ғылымның арқасында технология қарқынды дамып, қоғамға өз пайдасын тигізе бастады. Сондай-ақ адамдар өз уақытын тиімді пайдалана бастады. Күнделікті жұмыстан, күйбең тіршіліктен бір сәт болсын демалу үшін бос уақытты тиімді әрі ұтымды пайдаланған дұрыс. Бүгінде бос уақытты ұйымдастырудың көптеген түрі бар. Театр, ойын-сауық кештері, спорттық турнирлер, дала жарыстары, көкке шығу және тағы басқалары бар. Мәселен, балалар жазғы демалысын үйде емес басқа жақта өткізгенді ұнатады. Лагерьлерге немесе арнайы демалыс орталықтарына барып демалған балаларға ұнайды. Лагерьде жаңа достар тауып, түрлі ойындар ойнап, өздеріне қажет дүниені алады. Жалпы, бос уақыт дегеніміз кез-келген адамның жұмыстан, оқудан, күнделікті тірліктен босаған уақыты. Жақсы демалу арқылы біз жанымызға жақсы энергия аламыз. Бос уақытты ұйымдастырудың түрлері өте көп. Жастардың бос уақытын өткізудің өзіндік ерекшеліктері бар. Мысалға, жастардың бос уақыты туралы айтар болсақ, жастардың бос уақыты басқа жас топтарының бос уақыттарынан ерекше рухани және физикалық қажеттіліктері мен өзіне тән әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктеріне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл ерекшеліктерге эмоционалды және физикалық ұтқырлық, көңіл-күйдің динамикалық өзгеруі, визуалды және интеллектуалды сезімталдық жатады. Жастар барлық жаңа, белгісіз нәрселерге қызығушылық танытады. Бүгінгі күні жастардың рухани қажеттіліктерінің жоғарылауын, олардың білім деңгейінің, мәдениетінің өсуін ескере отырып, жастардың бос уақытының ең ерекшелігі - бос уақытты өткізудің рухани нысандары мен тәсілдерінің үлесінің артуы, ойын-сауық, ақпараттық, шығармашылық пен жаңа нәрсені үйрену мүмкіндігі. Жастар белсенді, серпінді және белсенді демалуға дағдыланған, сондықтан жастарды әртүрлі әлеуметтік-мәдени іс-шараларға тарта алатын анимациялық бағдарламалар болуы қажет [1; 12].

Бірі демалу мақсатында театрға барып жақсы қойылым тамашаласа, бірі арнайы ұйымдастырылған ойын-сауық кештеріне барады, енді бірі таудың таза ауасымен рахаттанып демалу үшін тауға, Медеуге немесе Шымбұлаққа барып шаңғы тебеді. Айтылған мысалдардың барлығы адамдардың барлығы пайдалы. Студенттермен немесе кез-келген ұйым мүшелерімен сенбі-жексенбі күндері тауға шығу, үйде болғаннан әлде қайда тиімдірек. Әсіресе, қар түскен уақытта қала тұрғындары бос уақыттарын таза ауада, тауда өткізгенде жақсы көреді. Шаңғы теуіп өздерінің барынша жақсы әсер алуларына жағдай жасайды. Ал, жазғы уақытта адамдар суға шомылып, көкке шығады. Қазіргі таңда анимациялық шоу арқылы бос уақытты ұйымдастыру жақсы дамып келе жатыр. Француз тілінен аударғанда жандану деген мағына білдіретін анимация термині көп салаларда пайдаланылады. Әсіресе, балалар сүйіп көретін мультфильмдер анимациялық шоулардан тұрады. Қазақстанда анимациялық шоуларды концерттер жиі қолданады. Анимация - қозғалыстың әр түрлі кезеңіне сәйкес кескіндер тізбегін экранда жылдамдата көрсету арқылы дене қозғалысы динамикасын бейнелеу тәсілі. Мультимедиа жүйесінде - қозғалыстың әр түрлі кезеңіне сәйкес кескіндер тізбегін жылдамдата көрсету арқылы қозғалыстағы объектіні экранда бейнелеу тәсілі. Жалпы анимация ұғымы латынның “anima” сөзінен шыққан, аударғанда ол «жандану, тірілу» деген мағынаны береді. Анимациялық бағдарлама - бұл көңілді қойылым. Ол мәдени демалыстық қызмет көрсету саласымен тікелей байланысты. Туризм, қоғамдық-тамақтану немесе спорттық-сауықтыру салаларында қызмет көрсететін мекемелер өз ұжымдарында анимациялық бағдарламалар құратын болды немесе анимациялық бағдарламалары бар аниматорларды шақырады. Анимациялық бағдарламалар – балалар мен ересектерге арналған ойын салтанаты. Мұнда ойындар, сайыстар, сөзжұмбақтар болуы тиіс. Әдетте, басты атрибут ретінде мереке жүргізушінің бастауымен жүзеге асатын анимациялық би саналады. Мереке жүргізушісі анимациялық бидің қимылдарын көрсетіп, түсіндіріп, хореограф рөлін сомдайды.

Анимациялық шоуы 2011 жылы Алматы-Астана қалаларында өткен қысқы Азия ойындары олимпиадасының ашылу салтанатында үздік пайдаланды. Мәнерлеп сырғанаудан Қазақстанның намысын қорғаған марқұм Денис Тенде өзінің достарымен өткізген «Денис және достары» атты концертінде анимациялық шоуы тиімді әрі әсерлі етіп пайдаланған. Бүгінде Қайрат Нұртас, Димаш Құдайбергенов сынды қазақ эстрадасының жарық жұлдыздары өздерінің жеке концерттерінде анимациялық шоуларды пайдаланып жүр. Концертке бару арқылы адамдардың тәні ғана емес жаны да демалады. Әуезді ән тыңдау арқылы әсерлі күй кешеді. Анимацияны ұтымды пайдалану жақсы жетістіктерге жетелейді. Адам дамыған сайын заманда жаңа бағытқа өзгеріп келеді. Анимациялық киноның халықаралық ассоциациясы 2022 жылы 28 қазанды Халықаралық анимация күні деп бекітті. 1926 жылы неміс режиссері Лотте Рейнигердің «Ханзада Ахмедтің шытырман оқиғалары» атты

мультфильмі жарық көрді. Бұл — ең алғашқы толықметражды анимациялық фильм. Сюжет желісі бойынша батыр өз әпкесін зұлым сиқыршыдан құтқаруға тырысады. «Ханзада Ахмедтің шытырман оқиғалары» силуэт анимация техникасын қолдана отырып түсірілген. 1928 жылы 1 қыркүйекте Пол Терридің «Түскі уақыт» атты алғашқы дыбыстық қысқа анимация фильмі жарыққа шықты. Сонымен қатар дәл осы жылдың 18 қарашасында Дисней студиясының «Уиллидің пароходы» атты мультфильмі көрерменге жол тартты. Нәтижесінде Пол Терридің мультфильмі Дисней анимациясының көлеңкесінде қалып қойды, сондықтан қазір «Уиллидің пароходы» ең алғашқы дыбыстық мультфильм саналады. 1995 жылы Джон Лассеттердің «Ойыншықтар хикаясы» атты алғашқы толықметражды компьютерлік мультфильмі жарық көрді. Бұл сондай-ақ 1996 жылы «Ең үздік сценарий» номинациясы бойынша беделді Оскар сыйлығына ұсынылған алғашқы анимациялық фильм болды. Анимацияға қатысты тағы бір айта кететін нәрсе сакуга мен аниме. Сакуга (作画) (лайт, «суреттер») анимацияның сапасы айтарлықтай жақсарған кезде шоу немесе фильмдегі сәттерді сипаттау үшін қолданылатын термин, әдетте, драмалық нүкте жасау немесе әрекетті жандандыру үшін. Анимация үшін анима Жапониядан анимацияның барлық термині. Термин «анимация» сөзінен қысқартылған. Анима бірнеше онжылдықтар бойы жергілікті өнім ретінде шығарылып, өнер туындыларына, әңгімелерді баяндауға, тақырыптарға және тұжырымдамаларға ерекше көзбен қарауға мүмкіндік берді. Соңғы 40 жылда аниме халықаралық деңгейде өтті, миллиондаған жанкүйерлерді тартты және көптеген тілдерге аударылды. Американдық анимация әдетте анимациялық қозғалысты қолданады және кадрға анимацияланған жақтау болып табылады. Керісінше, аниме кейіпкерлердің аузы маңызды монолог кезінде жүретін немесе жылдам әрекет ететін сипаты бар жылдам қозғалысты бейнелейтін ұзын сахналар сияқты «шея» деп аталатын көптеген нәрселерді пайдаланады. Көптеген анима шектеулі бюджеттік шектеулермен және бос уақытты аз уақытпен шығарады. Нәтижесінде он жылдан астам уақыт бойы аниме-студиялар өндіріс процесін тездету тәсілі ретінде артқа тастау үшін көркем трюктердің сөздік қорын дамытты.

Қазақ анимациясына – 54 жыл. 1967 жылы «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» атты тұңғыш қазақ мультфильмі түсірілді. Оның авторы — Ұлттық өнер академиясының профессоры, режиссер-аниматор, қазақ мультипликациясының негізін қалаушы Әмен Қайдаров. Автор алғашқы мультипликациялық туындысын шығармас бұрын қазақ аңыз-ертегілері мен қиса-дастандарын оқып, қазақ ауыз әдебиетіне үлкен зерттеу жүргізген. «Қарлығаш ұясын бұзуға болмайды» деген тыйым сөзді естіп өскен ол бірінші мульт туындысына халық ертегісін арқау етті. Мультфильм музыкасын белгілі сазгер Нұрғиса Тілендиев жазды. Қазақтың тұңғыш мультфильмі ұлттық музыкалық аспап домбыра әуенімен әрленді. Ұзақтығы 10 минутқа жететін мультфильм жасауға бір жарым жыл уақыт кеткен екен. Туынды әлемнің 48 елінде көрсетіліпті. Мультфильм 1968 жылы Ленинградта (қазіргі Санкт-Петербург) өткен III Бүкілодақтық кинофестивальде III жүлдені иеленсе, 1975 жылы Халықаралық Нью-Йорк мультфильмдер фестивалінде «Кола Праксиноскоп» жүлдесін жеңіп алды. Соедай-ақ сырт мемлекеттерде анимациялық шоуларды пайдалану арқылы түрлі мерекелік іс-шаралар мен ойын-сауық кештері өтеді. Таяуда Нью-Йорк қаласының ең биік ғимараты Эмпайр Стейт Билдингте анимациялық шоу болып өтті. Шоу 3 сағатқа жалғасты. Онда жобалаушы инженерлер 40 проектормен 160 түрлі бейне көрсеткен. Шоуды "Discovery Channel" телеарнасы деректі фильм түсіру үшін арнайы ұйымдастырған екен. Эмпайр Стейт Билдинг (Empire State Building) — Америка еліндегі Нью-Йорк қаласының ең биік ғимараттарының бірі. Мұнара 1931-1972 жылдар арасындағы әлемдегі ең биік ғимарат саналды. Алғашқы кезде Эмпайр Стейт Билдингтің биіктігі 381,3 метр болды. Кейін ғимараттың төбесіне телемұнара тұрғызылып, бизнес орталықтың биіктігі 443 метрге жеткен. Қазірде ғимарат 103 қабаттан тұрады. Жобаның авторы – "Шрив, Лэм және Хармон" компаниясы [1;2].

Анимация жанр емес, ол ақпарат құралы болып табылады, және біз оны бірнеше ондаған жылдар бойы айтып келген көптеген әңгімелерден көре аламыз. Бұл әртүрлілікті қазіргі уақытта Hulu арнасында көрсетіліп жатқан анимациялық сериялар ұсынады, олар өте ересектерге арналған комедияларды, батыстық футуристік кеңістікті, жартылай заманауи классикалық кейіпкерлерді және есірткіге арналған саяхаттарды қамтиды. Анимациялық шоулар заманауи технологияларға сүйеніп жасалынады. Компьютерлік технологияның дамыған уақытында өнертапқыштар түрлі жетістіктерге жетіп жатыр. Анимациялық шоуға соның бір нәтижесі болып саналады. Мәселен, кез-келген жобаны қорғау үшін немесе бір киноның я болмаса бір өнімді таныстыру үшін міндетті түрде компьютерлік анимация пайдаланылады. Сол себептенде анимациялық шоулар кез-келген іс-шараға жан береді. Анимациялық шоуларды қолдану арқылы бос уақытты ұйымдастыру әлдеқайда қызығырақ. Мысалы, әншінің жеке

концертінде тек қана ән тыңдайтын болсақ қызығушылық төмен болады. Ал, нағыз заманауи сахналық қойылым болатын болса оның жинайтын көрерменіде көп болары сөзсіз. Әнге байланысты жарықтар, билер, әртүрлі анимациялық шоулар болатын болса концерт өте қызықты өтеді. Қазақстанда анимация өнері 1960 жылдары күллі одақтас республикаларда ұлттық кино өнерінің қарқынды даму кезінде туындады. Ал Қазақстандағы тұңғыш мультфильмнің, анимациялық киноның тууы мен дамуы, режиссер-аниматор, суретші және сценарист, өнерге еңбегі сіңген қайраткер, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Әмен Әбжанұлы Қайдаровтың есіміне байланысты. Әмен Қайдаров қазақ өнерінің, соның ішінде қазақ ұлттық анимациясының дамып, өркендеуіне бар күшін салған тұлға. Әмен Қайдаров өзінің бір сөзінде «1965 жылы ВГИК-ті бітірген соң, мен «Қазақфильм» киностудиясына жолдама алдым. Студияның штатында мультипликациялық киноның суретшісі қызметі болмағандықтан, маған ғылыми-көпшілік фильмдерде жұмыс істеуге тура келді. Бірақ мен соншалықты қиындықпен игерген мамандығымнан бас тартқым келмеді. Осы уақытта мен «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» атты сызбалы фильмнің сценарийін іштей қорытып жүрген едім. Бірақ, халық нақылы айтқандай «Бір қарлығаш көктемнің белгісі емес пе?». Не база жоқ, не құрал-саймандар жоқ, бір ғана сценарий мен құр арманмен қаруланған мен, жалғыз өзім не істер едім. Ертегідегі кішкентай құс жеңіске жетті. Ал өмір де ше? Өмірде де қарлығаштың жолы болды». Иа, себебі, Әмен Қайдардың «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» мультфильмі әлі күнге дейін өз биігінен төмендеген емес. «Қазақфильм» киностудиясының дирекциясы «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» мультфильмінің сценарийін 1966 жылдың сәуір айында мақұлдады. Бұл туындыны шығаруға режиссер әрі суретші Әмен Қайдаров тура бір жыл уақыт бөлді. Бұл анимациялық фильм қазақ ертегісінің негізінде жасалды. Бірақ, халық ертегісі мен сызба фильмнің құрылымы бірдей еместігін, ұқсамайтындығын ұмытпаған жөн, өйткені, бірінші жағдайда біз сөз құдіретіне тап болсақ, екінші жағдайда-бейнелеу өнеріне тап боламыз. Мультфильмнің мазмұны үлкен ойды тудырды. Біріншіден, құстың адалдығын, адамға деген достығын көрсетсе, екіншіден, жамандықты жақсылық әрдайым жеңетіндігін көрсетті. Сондай-ақ, мультфильм қазақтың ділін, дәстүрін жеткізе алды. Бесікте жатқан сәби мен кимешек киген ананың бейнесінің өзі үлкен мағына беріп тұрғандай. Халық ертегісінде қарама-қайшылықтар жоқ, онда бәрі түсінікті, қаһармандар нақтыланған әлемде өмір сүреді. Экранда ертегі кейіпкерлерінің мінез-құлқы тәптіштелмейді, фильм Жақсылық пен Жамандықтың шартты сипаттарына сүйенген. Экран оқиға желісіндегі драматизмді тереңдетудің арқасында, текетіресті жалаңаштандырды, қарама-қайшылықтарды күшейте түсті. Міне, қазақ ұлттық анимациясына дамауына алғашқы қадам осылай басталды. Әмен Қайдаров алғашқы мультфильмінен кейін, артынша өз мультфильмдерін халық ауыз әдебиетінен оның ішінде дастандар мен қиссалар, батырлар жыры, ертегі-аңыздарды экрандаудан бастайды. Олардың қатарын «Ақсақ құлан», «Жошы хан», «Қожанасыр – құрылысшы» сынды анимациялық фильмдері толықтырады. Қазақтың тұңғыш мультфильмінің ертегіден алынғаны және оның бірден халық көңілінен шыққандығы оның дамуына үлкен ықпалын тигізе бастады, әрі бұл ең қолайлы да, тиімді тәсілдердің бірі еді. Алайда, алғашында тек фольклор аясында жұмыла жұмыс істеген аниматорлар ұлттық болмыс түсінігін ендігі жерде тікелей ғана қабылдап қойғанымен қоса, оның мәніне тереңінен үңіле бастады. Осылайша, жас мамандар үшін анимацияда мүмкіншіліктер әлемі молайып, олардың қызығушылығы мен ізденістері сан-саққа кетіп отырды. Фольклорист-ғылым В.Е.Гусев былай дейді: «Генетикалық тұрғыдан алғанда әдебиет қана емес, өнердің өзге де түрлері фольклордан бастау алады. Демек, фольклор «түптамыр» немесе түрлі өнердің бастау көзі». Қазақстанда дәл осылай анимацияның даму кезеңі басталды. Қазіргі уақытта анимациялық шоуларға деген қызығушылық әлде қайда жоғары. Себебі, кез-келген мерекелік кешті немесе іс-шараны анимациялық шоумен жандандыруға болады. Адам баласы білімі мен бойындағы ерекше талантның арқасында күнде бір жетістікке жетіп отырады. Бір ғалым адамзатқа пайдалы дүние ойлап тапса, оны барлық әлем пайдаланады. Тіпті қазіргі уақытты адамдарды қарапайым нәрсемен таңғалдыру мүмкін емес. Жиырма бірінші ғасыр адамы жаңашылдыққа құмар келеді. Технологияның дамуы мен шарықтауы барынша адамзат баласына пайдалы болуы керек. Мысалы, кез-келген іскер немесе жұмыс жасайтын адам жылына бір рет ұзақ демалыс алады. Сол демалысты барыншы әсерлі өткізуге тырысады. Басқа елге саяхат жасап, ол елдің мәдениеті және салт-дәстүрімен танысады. Қазіргі таңда еліміздегі көп адамдар Түркия, Дубай, Египетке барып демалып айтады. Бос уақытын өткізу барысында демалумен қатар өзге елдің тұрмыс-тіршілігімен танысып қайтады. Дубайда анимациялық шоу өте жоғары деңгейде дамыған. Анимациялық шоудың түр-түрін паш еткен Дубай қаласы демалу жағынан әлемдік рейтингтің жоғары сатысында тұр. Анимациялық шоу тек ғимарат қабырғаларында ғана емес, сондай-ақ теңдесіз әдемі су бұрқасындарында да бар. Су бұрқасындарын анимациямен

байланыстыру арқылы жасалынған шоулар көптеген адамды қызықтырады. Бос уақытты ұйымдастыруда анимациялық шоуларды тиімді пайдаланған дұрыс. Себебі, бос уақыт адамның демалатын уақыты болғандықтан ол кезде адам тек демалуы керек. Анимациялық шоуларды пайдалану кез-келген адамның қызығушылығын оятады. Түрлі фонда жасалынған і-әрекеттер кез-келген адамды таңғалдырмай қоймайды. Анимация – бос уақытты өткізуге, ойын-сауық түрлерін ұйымдастыру мен спорттық бос уақытты өткізуге арналған арнайы бағдарламаларды ұсынатын және өндейтін оперейтинг кешені. Анимациялық бағдарламалар рухани қызығушылық саласына кіретін спорттық ойындар мен жарыстарды, билеу кештерін, карнавалдарды, ойындар мен хоббиді қамтиды. Анимация-бұл демалыстың жандануы және іс-шараларға жеке қатысудағы алған әсерлері. 2013 жылы бүгінгі Нұр-Сұлтан қаласында әйгілі дизайнерлердің алғаш рет өткізіп отырған бірегей жарық шашу шоуы болған. Жарық шашу шоуы екі жерде де бір уақытта басталып, тиісті музыкалық әуенмен сүйемелденді. «Бәйтерек» монументі жанындағы бір кезеңнің ұзақтығы 8,5 минут, ал жалпы ұзақтығы 2 сағатқа созылды. Шоуды тамашалауға ғашықтар саябағына жиналғандар мүсінші Мостафа Хади және Пол Марчандисе әзірлеген алып ағаш жұмыртқаны, суретші Курт Вермюлен және сценографшы Маркос Виналс Бассолс жасап шығарған кереметтей анимациялық және динамикалық мүсінді көрді.

Көңіл көтеру арқылы жастар өздерінің рухани қажеттіліктерін қанағаттандырады, өзінің жеке қасиеттерін бағалайды, олардың рөлін әр түрлі ішкі жүйелер бойынша талдайды. Ойын-сауық процестері табиғи және жасанды түрде жасалған ортада жүзеге асырылады. Қазіргі уақытта бос уақыт кеңістігінің мазмұнына мәдени-ағартушылық, спорттық-сауықтыру, ойын-сауық, спорттық-сауықтық, приключения және ойын сипатындағы анимациялық бағдарламаларды қосу олардың беделі мен сұранысын арттыруда. Жастарға арналған анимациялық бағдарламалардың әлеуметтік бағыты олардың жаңа жеке және әлеуметтік қажеттіліктерді қалыптастыруға, сондай-ақ бар алғышарттардағы қажеттіліктердің көрінісі мен дамуына қызмет ететіндігімен көрінеді. Жан-жақты міндеттерді шешетін анимациялық бағдарламалар (ең алдымен тәрбие, оптимистік көңіл-күй қалыптастыру, білім беру, демалу, адамзат мәдениетін дамыту), мәні бойынша тұлғаны қалыптастырады және дамытады. Бос уақытының бір бөлігін ойын-сауыққа толтыра отырып, жас жігіт өзін еңбек жасағы ретінде қалпына келтіреді. Мәселен, мысалы, «Аниматор» шоу-ойыны студент жастарға бағытталған және жастардың демалуы мен белсенділенуіне бағытталған өзіндік ерекшеліктері болған. Демалыстың танымал түрлерін анимациялық бағдарламаларға қосу Мәдени-ағартушылық анимациялық бағдарламалар жастарды ұлттың, елдің мәдени, тарихи және рухани құндылықтарымен таныстыруға негізделген және оларға: мұражайларға, театрларға, кинотеатрларға, өнер галереяларына, саябақтарға, көрмелерге, концерттерге бару кіреді, поэзия кештері. Анимациялық бағдарлама құру үшін оның драмалық құрылысының заңдарын жақсы білу жеткіліксіз. Әрбір мәнерлеу құралдарының мүмкіндіктерін білу және дәл түсіну, ойын көркем безендіру, иллюстрациялау, театрландыру әдістерінің мүмкіндіктерін қолдана білу қажет. Осы әдістер мен түрлі экспрессивтік құралдардың көмегімен бағдарлама құрылады, яғни жобадан анимациялық бағдарлама әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық мәселелер шешілетін нақты құрылысқа өтеді. Анимациялық бағдарламаларды жүзеге асыру режиссер мен режиссердің кәсіби шеберлігіне байланысты, белгілі заңдылықтар, тұрақты және әртүрлі ұйымдастырушылық-экономикалық жағдайларға қолайлы әмбебап әдістерді қолдану негізінде оның қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыру, адамның жеке басына әсер етудің оңтайлы, қолайлы тәсілдерін таба білуімен анықталады. Тамаша және ойын-сауық анимациялық бағдарламаларға мыналар кіреді: мерекелік іс-шаралар, байқаулар, фестивальдар, карнавалдар, тақырыптық күндер, жәрмеңкелер, дискотекалар, би кештері. «Қызығушылық бойынша байланыс» түріндегі анимациялық бағдарламалар, шын мәнінде, аталған бағдарламалардың тіркесімдері болып табылады, бірақ бұл жерде қызығушылық, тілек, темперамент және т.б. сәйкес байланысқа түсетін босаңсытатын, қарапайым, жайлы ортаға көбірек назар аудару қажет [3; 27].

Анимациялық бағдарламалар таза сауықтыру шараларымен қатар әртүрлі спорттық ойындарды, жаттығулар мен жарыстарды қамтиды. Анимациялық бағдарламаның жетістігі көбіне дұрыс ұйымдастырылған жарнама науқанына байланысты. Жарнама, өздеріңіз білетіндей, тауарларды тұтыну қасиеттері мен қызмет түрлерін сату және оларға сұраныс тудыру туралы ақпарат.

Ойын - адамдардың көңіл көтеру құралы, олардың қарым-қатынасы, демалысы. Ойында адам рахат алады, жүйке кернеуін басады. Ойын белсенді танымдық іс-әрекеттің сипатына ие, ақыл-ой және дене дамуының, адамгершілік-эстетикалық тәрбиенің тиімді құралына айналады. Ойынның көмегімен әлем

танылады, шығармашылық бастама тәрбиеленеді, қызығушылық оянады, ойлау іске қосылады. Ойынның басты мақсаты - адамды дамыту, оның шығармашылық, эксперименталды мінез-құлыққа бағытталуы. Ойын үйретеді, күшін қалпына келтіруге көмектеседі, жақсы эмоционалды күш береді және т.б. Ойынның барлық функциялары өзара тығыз байланысты. Олар негізгі мақсат - ойын-сауық пен адамға тән негізгі қасиеттерді, қабілеттерді дамыту арқылы анықталады. Анимациялық шоуларды қолдану арқылы бос уақытты ұйымдастыру қазіргі таңда кеңінен белең алып келеді. Кез-келген мерекелік іс-шараларға немесе туған күн кештеріне арнайы анимациялық шоуларды ұйымдастыратын мамандарды шақыру арқылы уақытты қызықты өткіземіз. Бала-бақшада, мектеп қабырғасында, жоғарғы оқу орындарында анимациялық шоуларды пайдалану арқылы жоғарғы деңгейдегі іс-шаралар өткізіп жатыр. Жиырма бірінші ғасырда адамдардың барлығы уақытын ұтымды әрі тиімді пайдаланады. Барлық адамдардың уақыты есептеулі болғандықтан, адамдардың көбісі бос уақытын жақсы өткізгенді қалайды. Ал, анимациялық шоуларды пайдалану арқылы бос уақытты ұйымдастыру адамдар үшін әлде қайда қызық әрі пайдалы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Вишняк А.И. Тарасенко В.И. «Культура молодежного досуга».- Киев, Выща. школа, 1988г. 53 с.
2. Ақпарат дерек көзі: <https://massaget.kz/layfstayl/alemtanu/sayahatty-syemin/30975/>
3. Курило Л.В. «Теория и практика анимации: учеб. пособие», - Москва: Совет, спорт, 2006 г. 195 с.

Резюме.

В статье рассказывается об организации досуга с помощью анимационных шоу-программ.

Summary.

The article tells about the organization of leisure with the help of animated show programs.

БАЛАЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ҮЙІРМЕЛЕРДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

У.Б. Белгозиева¹

З.Қ. Бекенова²

А.С. Құрманжан³

А.Г. Гапбас⁴

Аннотация

Еліміздің болашағы бүлдіршіндер мен өскелең жастардың қолында. Сол себептенде саналы ұрпақ тәрбиелеу бүгінгі аға буынның негізгі парыздарының бірі. Жастарымыздың болашағы жарқын болулары үшін әуелі қанмен сіңетін тәрбие, тәрбиемен қалыптасатын иман, кітаппен келетін білім керек. Баланың қалыптасуы әуелі ата-ана мен ұстаздарымызға тікелей байланысты. Ата-ана тәрбие мен дұрыс бағыт-бағдар беретін болса, ұстаз білім нәрімен сусындап, баланың жан-жақты дамуына көмектеседі. Баланың жан-жақты дамуында үйірмелердің алатын орны маңызды. Балалар шығармашылығын дамыту мақсатында мектептерден тыс мекемелерде түрлі үйірмелер бар. Үйірмелер баланың қызығушылығын арттырып қана қоймай, қоғамға деген көзқарастарын қалыптастыруда үлкен септігін тигізеді.

Тірек сөздер: Балалар, үйірме, бос уақыт, шығармашылық, даму, тұлға, қоғам, мектеп, сабақ, студия.

Аннотация

Будущее нашей страны в руках детей и подрастающей молодежи. Поэтому воспитание сознательного поколения является одним из основных обязанностей старшего поколения. Для того, чтобы будущее нашей молодежи было светлым, необходимо, прежде всего, воспитание, знания, которые приходят с книгой. Формирование ребенка напрямую зависит от родителей и педагогов. В то время как родители дают правильное направление и воспитание, учитель питает знаниями и помогает всестороннему развитию ребенка. Большое значение в разностороннем развитии ребенка имеет занимаемое кружки. В целях развития детского творчества в учреждениях вне школ действуют различные кружки. Кружки не только повышают интерес ребенка, но и способствуют формированию его взглядов на общество.

Ключевые слова: Дети, кружок, досуг, творчество, развитие, личность, общество, школа, урок, студия.

Annotation

The future of our country is in the hands of children and young people. Therefore, the upbringing of the conscious generation is one of the main responsibilities of the older generation. In order for the future of our youth to be bright, it is necessary, first of all, education, knowledge that comes with a book. The formation of a child directly depends on parents and teachers. While parents give the right direction and upbringing, the teacher feeds knowledge and helps the child's comprehensive development. Of great importance in the versatile development of the child is occupied by the circles. In order to develop children's creativity, various clubs operate in institutions outside schools. Circles not only increase the interest of the child, but also contribute to the formation of his views on society.

Keywords: Children, circle, leisure, creativity, development, personality, society, school, lesson, studio.

---

¹ Магистр, аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан Республикасы)

² 4 курс студенттері, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан Республикасы)

³ 4 курс студенттері, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан Республикасы)

⁴ 4 курс студенттері, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, (Алматы қ., Қазақстан Республикасы)

Қазақ елінің болашағы бүгінгі жастар мен өсіп келе жатқан бүлдіршіндердің қолында. Балаларға дұрыс білім беру арқылы, жастарымыздың қабілетін арттыру арқылы еліміздің дамуына үлкен үлес қосамыз. Балаларға дұрыс бағыт-бағдар беру ата-ана мен ұлағатты ұстаздарымыздың тікелей парызы болып саналады. Балаға әуелі тәрбие берілуі керек. Тәрбие мен білім қатар жүрсе кез-келген істен жақсы нәтиже шығаруға болады. Қазіргі таңда балаға тек қана мектептен берілетін білім аздық етеді. Балалар шығармашылығын дамытуда үйірмелердің алатын орны зор. Еліміздегі мектептерде сабақтан тыс үйірмелер жұмыс жасайды. Мәселен, сурет салу, ән айту, хореография, домбыра және шеберлік сыныптары бар. Әр сабақтың өзіндік ерекшеліктері бар. Бала мектепте тек қана білім алмау, сондай-ақ оданда тыс үйірмелерге қатысқаны дұрыс. Сонда балалар шығармашылығы жақсы қалыптасып дамиды. Ең әуелі мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылығының дамуы туралы сөз қозғасақ. Мектеп жасына дейінгі балалар бейнелеу өнерімен жалпы топтық сабақтардан тыс та, ойынға бөлінген уақыт мезгілінде шұғылданады. Тәрбиеші бұл ынтаны, алынған бейнелеу дағдыларын қолдануда бала шығармашылығын қолдап отырады. Іс-әрекеттің түрлеріне үңілсек, сурет салу, жапсыру, мүсіндеу, құрастыру – балалардың шығармашылық белсенділігін көрсету үшін үлкен мүмкіндік беретін сабақтардың бірі. Балалардың шығармашылығын ұйымдастырудың ерекше өзіндік мәні бар. Адамдардың жаңа әлеміне, олардың қарым- қатынасының ерекшеліктеріне қызығушылық қарым – қатынастың жаңа басым түрін анықтайды. Мектепке дейінгі жастағы балаларда айналасындағылардың сөйлеуін бақылай отырып, бағалаушылық сипаты пайда болады. Олар өздері өзгерте, жаңа сөздер ойлап табуға белсенді тәжірибелер жасайды, сөйлеу іс – әрекетіне шығармашылықпен кіріседі. Жұмбақтар, ертегілер, әңгімелер ойлап табады. Балаларда ойлау объектісі арқылы сөйлеуге қызығушылық пайда болады. Бірдей жастағы балалардың сөздік қоры, байланыстыру, сауаттылық жағынан шығармашылық сөйлеу қабілеті жағынан айырмашылықтары айқындалады. Балалардың логикалық ойлау қабілеті, интеллектуалдық дарындылығы еске сақтау қабілеттері арқылы, өз бетімен ойлау қабілеттері арқылы жоғарылай түседі. Шығармаларды, әңгімелерді, ертегілерді еске түсіріп сөйлеу шығармашылығын дамыта отырып, театрлық көрсетулер ұйымдастыруға болады. Ойын кезінде балалардың қимыл әрекетімен қатар ойлау қабілеттерін, тілдерін дамыту жұмыстары арқылы шартты, мақсатты, ережелі ойындарды біле отырып, ол ойындарға шығармашылығын қосып та ойнайды, кейбір ойындарды өздері де өзгерте алады. Музыкалық сабақтарда балалардың іс әрекеті оқу және шығармашылық тапсырмаларды орындауға бағытталған. Олар орындау дағдыларын игере бастайды. Мектеп жасына дейінгі бала психикасының қалыптасуы мен дамуы оның есейген шағымен салыстырғанда шапшаң жүреді [1; 19].

Балалық шақтың осы таңғажайып мүмкіншіліктері мидың, белгілі бір жүйке құрылымдарының толысып, пісіп – жетілуіне және олардың функционалдық қасиеттеріне байланысты. Бұдан шығатыны мектепке дейінгі кезеңдегі баланың жас ерекшеліктеріне байланысты қасиеттері оның шығармашылық қабілетінің дамуының негізін қалайтын жағдайларды тудырады. Балалардың шығармашылық қиялы мен қабілеттерін дамыту, олардың практикалық дағдыларды именденуі сәбилік кезеңнен басталады. Баланың ақыл-ой ерекшеліктері жаратылыстан шығармашылық, ізденгіштік сипаттарға ие, алайда оны дұрыс бағытта дамыту жағдайлары әрқилы, сондықтан баланың ақыл-ой қабілетін дамыту, оның нақты дара ерекшеліктерін ескеріп тәрбиелеуге байланысты балалардың толыққанды ақыл-ой тәрбиесін сенсорлық процестерді қалыптастырудан бастау қажет. Баланың бойында батылдық, еркіндік, ұшқырлық, сезімталдық сияқты қасиеттермен қатар ерекше ой қызметі, қайшылықтарды түсіну, заңдылықтарды анықтау, шығармашылыққа деген құштарлық дамиды. Балалардың осындай шығармашылығын ұйымдастыра отырып өмір сүруге қабілетті, өзіндік дамуға даяр, өзін таныта алатын және өзі үшін де, қоғам үшін де бар мүмкіндігін пайдаланатын шығармашыл, күзиретті тұлғаны тәрбиелеуде маңызы зор болмақ. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Қосымша білім берудің білім беретін оқу бағдарламалары білім алушылардың өзін-өзі басқаруын, шығармашылығын дамыту, олардың қабілеттерін іске асыру, қоғам өміріне бейімделуі, азаматтық сана-сезімін, жалпы мәдениетін, салауатты өмір салтын қалыптастыру, бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру үшін жағдайлар жасауды көздейді» — деп көрсетілген. Балаларға қосымша білім беру — білім алушылардың білім алу қажеттіліктерін жан-жақты қанағаттандыру мақсатында жүзеге асырылатын тәрбиелеу мен оқыту үрдісі, үздіксіз білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі. Жас буынға қосымша білім беру жүйесі салауатты өмір салтын қалыптастыру, жеке тұлғаны өздігінен дамыту, шығармашыл, дарынды балаларды анықтау, оларға қолдау көрсету және қабілеттіліктерін дамыту, өскелең ұрпақ тәрбиесіне және олардың дарындылығын дамытуға, балалардың құқықтарын қорғауға

назар аударуды күшейтуге бағытталған. Тәрбие процесін ұйымдастыруда үйірме жұмыстарының алатын орны ерекше. Жастарды өнерге, мәдениетке құштарлығын дамыту мен тәрбиелеу, уақытын тиімді пайдалануды ұйымдастыру. Оқушылардың өз білімін жетілдірудің негізгі формасы – үйірме. Оқушылардың өзі қызығатын саласында практикалық жұмыспен айналысатын бірлестік. Егер үйірменің жұмысы қоғамдық пайдалы тапсырмаларды орындаумен, қоршап тұрған өмірмен, өндіріспен байланысты болса нәтижелі болады. Мысалы: техникалық үйірме ұйымдастырылса бастауыш сынып оқушыларына негізгі орта буын сыныптарына екінші жыл үйренетін, ал жоғарғы сыныптарға одан кейінгі жылдары ұйымдастырылатын үйірмені бірнеше сатылы түрде ұйымдастыруға болады. Үйірме арнаулы бағдарлама негізінде бірнеше жарты жылға жасалатын жоспар бойынша жұмыс істейді. Мұндай бағдарлама мектептің оқу бағдарламасына қарағанда қызығырақ болады. Әрбір бағдарлама танымдық және теориялық мәліметтердің белгілі түрлерін көздейді. Бірақ практикалық жұмыстарды таңдау әрқашан тек қана бағдарлама бойынша болмайды. Олардың орындалуы көптеген себептерде материалдық детальдармен саймандардың болуына жетекшінің білім мен іскерлік дәрежесіне үйірме мүшелерінің техникалық даярлығы мен ынталарына байланысты. Практикалық жұмыстардың сипаты мен көлеміне байланысты жетекші бағдарламаға бір тақырып бойынша көбейтуге жеке тақырыптарды шығарып, орнына жаңа тақырыптарды қосып өз өзгерістерін енгізе алады. Осыдан келіп үлгі бағдарлама бойынша әрбір тақырыпқа берілген уақыттың шарттылығы туады. Бір түрлі модуль немесе құралды әзірлеуге жұмсалатын уақыт паралель екі үйірмеде әртүрлі болуы мүмкін, ол құрал – жабдықтарға, материалға, жұмыс істеушілердің санына олардың іскерлігі мен басқа да жағдайларға байланысты. Жұмыс жоспарында бағдарлама тақырыптарын атап көрсетіп әрбір осы тақырыптар бойынша әңгімелер мен лабораториялық жұмыстардың графиктерін жобалап белгілеу керек. Бұл жоспарға үйірменің жүргізуге жоспарланған көпшілік шаралары енеді. Экскурсия, тақырыптық кештер, көрмелер, жарыстар шығару т.с.с. жоспарды үйірме мүшелерінің түлектерімен ұсыныстарын ескерту үшін үйірме ұжымының бірінші немесе екінші сабағында талқылау қажет. Үйірме сабақтары оқушылардың мектеп бағдарламасына қосымша ой өрісін кеңейтуді ғылыми көпшілік әдебиетке ынтасы мен сүйіспеншілігін қалыптастырып оны пайдалана білуді үйретуі тиіс. Оқушылардың өз беттерінше жұмыс істей білуі тәрбиелік мақсатқа қызмет етеді. Үйірме мүшелері үйірме мүлкін сақтауға толық жауапты екендігін сезінуі қажет. Үйірме жетекшісі староста мен басқа да сайланып қойылған адамдардың жұмыстарына бағыт беріп, оларға тапсырылған жұмыс үшін толық жауапкершілікті қажет етеді. Үйірме жұмыстарының тиімді өтуіне көбіне көп шеберхананың материалдық-техникалық базасы мен мұғалімнің әдіскерлік жағдайдағы сапалы даярлығы өте маңызды. Дайындықсыз өтілетін сабақтарға оқушының қызығушылығы бірінші күні-ақ төмендеп кетеді. Оқушылардың өз бетімен бос жүрісі көбейеді. Берілген жүктеме бомағандықтан, олардың түрлі әрекеттермен іс-қимыл көрсеткіштерінің сапасы болмайды.

Жұмысты тиімді ұйымдастыруға ең бірінші даярлық типтік оқу бағдарламасына сай жасалатын өздік күнтізбелік жоспардан басталуы шарт. Жоспардағы әрбір өтілетін тақырыпқа жете мән беріліп, оның өз мүмкіндіктеріне сәйкестігі, теориялық сағаттарының мөлшері, қосымша компоненттерге байланысты мұғалімнің қосатын іс-әрекеттері мен жаттығулары, оқу шеберханасының материалдық-техникалық базасы, оқу көрнекіліктерінің және құралдарының жеткіліктігі т.с.с. жағдайлар кеңінен зерделеніп барып жоспарға енуі тиіс. Сонымен қатар қанша бала тақырыпты немесе іс-әрекетті игере алады, топтағы баланың құрамы белгілі болғандықтан, неше балаға мүмкіндікке қарай қосымша практикалық сағат, уақыт бөлу жағдайлары ескерілуі тиіс. Осылайша мұғалім шығармашылық тұрғыда өзіне қажетті әдістемелік құралдардың тізімін жасай отырып, пресективалық-тақырыптық жоспар құрады. Сапалы жасалған жоспар келешек атқарылатын жұмыстарға жеңілдік әкеледі, нәтижеге қол жеткізе алады. Нақты жоспар бойынша жасалған жұмыстар қандайда болмасын еңбек түрін, жұмыс тәсілін үйретіп, оқушыларға терең меңгертіп қана қоймай, осы іске деген үлкен құрметпен қарауға да көмегін тигізеді.

Жалпы баланың ақыл-ойын дамытып, адамгершілікке, іскерлікке баулу, жеке адамның дамып жетілуіне қолөнердің әсері мол. Қолөнер арқылы баланы болашақ кәсіпкерлікке де даярлауымыз керек. Жастайынан іспен айналысқанды ұнататын балаларды өнерге баулу, олармен жүйелі жұмыс жүргізіп отыруымыз негізгі міндетіміз.

Қолөнерге деген қасиет – оқушының бойындағы дамыған сана белсенділігі, туа біткен қабілеті. Осы қабілет мектептегі үйірмелер арқылы сан алуан ғылыми салалардан білім алу және тәжірибелі

ұстаздардың көмегі арқылы ашылады. Үйірме жұмысының нәтижесінде үйірмеге қатысатын оқушылар басқа оқушыларға қарағанда анғұрлым толық мағлұматтарға қанығып, шеберлігі шындалып, ой-өрісі кеңі түседі. Үйірмеде оқушы тек мұғалімнің үйретуімен бұйым түрлерін жасаумен шектеліп қоймай, сонымен бірге оған талдау жасап, жасалу, өңделу технологиясына да өз ой-пікірлері мен ұсыныстарын айтуға дағдыланады. Осылайша балалар әр түрлі шығармаларды зерттей отырып, баға берумен өз бойларында келешек кәсіби ісіне қажетті эстетикалық, ұлттық, этикалық бағалы қасиеттерді қалыптастырады [2; 34]. Қазіргі өмір талабы-оқу тәрбие процесін түбегейлі өзгерту. Білім жүйесінің жаңа құрылымы мен оқу-әдістемелік жұмыстарының мазмұнының өзгертуі мұғалімдердің кәсіби шеберліктерін жаңартуды, шындауды талап етеді. Дамудың жаңа сатысына бағыт алған мектептің ең негізгі өзегі мұғалімнің жеке басының ізденімпаздығы мен білімділігіне көп жағдай тәуелді.

Дүниетану, білімге талпыну – әрбір адамның түбегейлі ісінің бірі. Егер әрбір адам білімге талпынса, еңбектенбесе ілгері басу, прогрес те болмас еді. Сондықтан, ұлттық мәдениетті көтеретін, ұлттық педагогикалық әдеп-ғұрыптарын, намысты, имандылық пен ізгілікті, жат әрекеттерге сыни көзбен қарайтын, ақпаратты жинап, саралай, тұжырымдай алатын оқушыларды дайындауымыз қажет.

Олар жаңа ойларға, идеаларға толы, күтпеген жерден пайда болған мәселелерге мағына беріп, қажет ақпараттарды айта білулері керек. Оқушылар кез-келген жалпыға танымал ақпараттарды сын тұрғысынан шығармашылықпен қарап, оның ұтымды жақтарын тиімді қолдануға тиісті. Мектеп қабырғасында үйірмеде жинақтаған іс-тәжірибесі келешек өмірінде көп пайдасын тигізе алатындығын оқушы жете түсінгенде ғана өз қабілетін ашып көрсете алады. Қазір кез-келген баланың қолынан ұялы телефон, ноутбук, сандық фотоапарат жаңа техниканы игеріп қана қоймай, оны жөндеуге, қалпына келтіруге де тырысады. Бұл баланы ойлау қабілетін жан-жақты дамытуды, шығармашылық ізденіс дағдыларын сыни тұрғыдан қалыптастыруды қажет етеді.

Қазіргі қоғамымызда рухани бай, терең білімді, өнерді бағалап, зерттей білетін, оны әрі қарай жалғастыра білетін, танымдық белсенділігі жоғары балаларды тәрбиелеп шығару мектептің міндетті. Танымдық белсенділік-жас ұрпақтың оқуға, өнерді тани білуге деген ынта-ықыласының көрінісі. Баланың өнерді үйренуіне негізгі түрткінің бірі – қызығуды туғызуы үшін оқушыларға берілетін білімнің мақсаты мен қажетін түсіндіріп, оларға нақты өнердің сатыларын үйрету керек. Үйренуге, оқуға, білуге деген қызығушылық – танымдық белсенділіктің қозғаушысы. Әрбір ұрпақты жеке тұлға етіп тәрбиелеу үшін білім мен білігіне сай оқу бағдарламасын тандай отырып, олардың жеке шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту керек. Оқушыларды дәстүрлі халықтық көркемөнерге тартуда үйірме жұмысы маңызды рөл атқарады. Осы үйірме жұмыстарында оқушылардың шығармашылық белсенділіктері мен дербестіктерін дамытуға жағдай жасалып, оқушылардың бейімділігі мен қабілеттерінің қалыптасуының кепілі бола алады. Мектептегі үйірме жұмысының нәтижелерін өткізілетін көрмелерден байқауға болады. Мектепте балаларды халықтық өнерге баулуда, көркемдік шеберліктің тәсілдеріне үйретуде қолданбалы өнер, ісмерлік үйірмесі үлкен еңбек етуде. Үйірмелерде оқушылар өз шеберліктерін іс жүзінде қолдана алады. Асқан шеберлер көркем қолөнеріне басқаша шығармашылық көзбен қарап әдемі және де пайдалы заттарды жасай алады. Осы үйірмелер арқылы оқушыларды өнерге баулып, эстетикалық талғамын дамытып, қабілеттерін арттырып, іскерлік дағдыларын қалыптастыру жолында жұмыс жүргізіп жатырмыз.

Үйірме жетекшісінің негізгі мақсаты – өз бетінше дами алатын жеке тұлғаның белсенділігін қалыптастыру, оқушыларға өз бетінше танымдық іс-әрекет әдістерімен дағдыларын меңгеру, ақыл-ой қабілетін жетілдіру. Оны мақсатты жүзеге асыру үшін төмендегі міндеттерді шешу керек.

- әр оқушының шығармашылық арнайы ерекшеліктерін ескеру;
- оқушының белгілі бір өнер түріне деген қызығушылығын арттыру;
- имандылыққа, инабаттылыққа, ізеттілікке тәрбиелеу бағыттарын жүзеге асыру;
- оқушының жас ерекшелігін ескеру;
- техникалық білім мен біліктілікті қалыптастыру.

«Еңбектен аянбасаң, еңбегің жанады» деп ата-бабаларымыздың нақыл сөздерін жерге тастамай, бағалауға оқушылардың сезіміне сіңіру, оқушыны табысқа жеткізу мұғалімнің еңбегі. Шығармашылық жұмыстардың білік деңгейіне көтерілуіне үйірме жұмыстарының қосар үлесі мол. Үйірмеде оқушылар

өздері құрастырып жасалған еңбектері бағаланады. Бұдан әр тұлғаның өз жетістіктері көрінеді. Альберх Дюрер айтқандай: «Сенің алдында өнер көп, соның өзіңе пайда әкелетін біреуін таңда, оны зертте, қиындықтарына бас имей, шыдамдылықпен үйрен, өзіңе қуаныш сезімін алып келетін нәтижеге қолың жеткенше еңбектен» [3; 17]. Осы тұрғыдан алғанда бір өнерді игеру, оны түсіну жаңа технология бойынша оқушылардың білімі мен шеберлігін арттыруға, ой-санасының дамуына мүмкіндік жасайды. Қазіргі өркениетке ұмтылған қоғам талабына сай еліміздің іргетасын нығайтып, келешегін жалғастыратын, көкірегі ояу, саналы, арманшыл жастар екені даусыз. Шығармашылық қабілеті дамыған, өнер тілін түсінген, өмірде бір мақсатқа қол жеткізіп үйренген оқушы кез-келген істе осы қабілеттерін қолданатын болады. Мұғалімдерден қоғамның талап етіп отырған азаматтары осындай қабілетті, жан-жақты, ұлтының тарихын білетін, озық ойлы болуы қажет деп ойлаймыз. Әр баланың ізденіс еңбегі жетістікке жеткізеді. Сондықтан да үйірме жұмыстарында олардың қызығушылығы мен ізденісі – бірінші орында және технология сабағында осы оқушылар әрқашанда кез-келген тақырыпты бірден іліп әкетеді. Балалар шығармашылығын дамытуда үйірмелердің алатын орны зор. Сол себептен де мектептерде я болмаса мектептен тыс мекемелерде де балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытатын үйірмелерді көбейту керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. В.С.Мухина «Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы». – Мектеп баспасы, 1986.- 231 б.
2. М.М.Мұқанов «бақылу және ойлау». – Мектеп баспасы, 1998. – 87 б.
3. М.Жұмабаев «Ойлауды өркендету жолдары». – Алматы, 1972.- 85 б.

Резюме

В статье рассказывается о значении кружков в развитии детского творчества.

Summary

The article describes the importance of circles in the development of children's creativity.

THE NEED FOR A BALANCE BETWEEN PHYSICAL TRAINING LOAD AND STRETCHING CLASSES IN CHOREOGRAPHY

Sabdalieva Rosa Bolysovna¹

Mikheyenko Anastassiya Sergeevna²

ABSTRACT

The article analyzes and describes the importance of keeping a balance between physical training load and stretching for dancers. Stretching, which develops the plasticity of the body, is necessary for dancers to develop a dancing step, grace and turnout of the legs. Stretching for a good dancer is one of the main components of professionalism. But, as everyone knows, the dancers' activity is physically very difficult. Each dancer must have strong body muscles to dance for several minutes in a row and perform complex choreographic elements and combinations for this. Therefore, SPT (special physical training) should be in the trainings of the dancers of any age.

Keywords: choreography, stretching, strength, muscles, preparation, flexibility.

Today, a healthy lifestyle has become a very relevant topic for everyone. Children are sent to sports and dance clubs, parents go to the gym to improve their physical condition. Everyone likes different physical training loads for the body. Someone likes to relax doing yoga, someone likes to sweat in the gym. Various physical activities improve immunity. Constant loads strengthen children and adults' bodies. And health is one of the most important components of happiness. A healthy person forms a healthy nation, and with it- a healthy planet. Lightness in the body is equal to spiritual and mental peace.

Stretching is a set of exercises that improve stretching of muscles, joint mobility and, in general, improve body flexibility. Today, stretching classes are gaining great popularity. Specialized stretching studios are being opened. A lot of qualified specialists in this field have appeared. They conduct various studies trainings on this topic.

Stretching is used in sports and in choreography. One of its advantages is - avoiding further injuries. This has been proven by many scientists conducting a number of studies. For example, the work of Canadian scientist, Doctor of Medicine Ian Schrier in 2005. One of the conclusions of the study was that stretching is an effective way to prevent sports injuries. Stretching helps prevent sports injuries by increasing the range of motion and reducing muscle tension.

Stretching is also important during choreography classes. Grace and plasticity are the merits of a flexible body. Having brought children to a dance group, children are not taught complex elements immediately. It all starts with the basic activities and stretching trainings for the body. So that the kids can move freely and perform acrobatic elements. Moreover, as you know, it is much easier to stretch out in childhood than in adulthood. It also helps to improve coordination of movements.

Adult dancers need to pay attention to their general physical training. While performing complex dancing elements, it is necessary to have strong muscles and be able to control them. The higher the physical training is, the easier it will be to coordinate movements. General Physical training (GPT) helps to develop and strengthen dancer's body in general and provides an increase in the functionality of all organs and systems, the development of motor muscles, an increase to the required level of strength, speed, endurance, agility, correction of body defects and posture. GPT helps dancers achieve greater efficiency and resistance to fatigue.

Based on personal experience, it is worth noting that not enough time is devoted to the physical training of dancers. Moreover, many people know only the term GPT, and do not know that it is better to improve dancer's body through SPT (special physical training).

---

¹ Excellence in the field of culture, Master of Pedagogical Sciences

² Student of The Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty city, Kazakhstan

SPT tasks:

- Improvement of physical abilities required for choreography.
- The growth of functional abilities of systems that determine the result in choreography.
- Development of the ability to manifest functional potential in special conditions of a competitive environment.

The main means of special training is the activity closest to competitive dancing, as well as part of additional exercises similar in their motor structure and the nature of neuromuscular efforts with movements from choreography and, therefore, aimed at specialized improvement of "working" muscle groups and leading duties.[1]

For GPT, exercises that have a general effect are used more, and for SPT exercises are strictly directed.

The lack of due attention to these nuances often leads to an unproductive increase in physical qualities, which are almost useless in competitive activity and at the same time limit the possibilities of developing special motor qualities necessary for a dancer to achieve the best sports results.

For a good construction of training on GPT and SPT, you need to understand the specifics of the choreography being performed. The duration of physical activity is close to middle-distance running.[1] At medium distances it is important to raise the efficiency of all movements with minimal energy consumption. Both sports require a quick start and maintaining maximum work capacity. The body functions at submaximal capacity in conditions of increasing oxygen debt and lactic acid accumulation. At the same time, any choreography co-ordinally differs from other sports by a wide variety of movements, as well as by the versatile dynamics of movements from calm to fast and explosive.

GPT and SPT help dancers achieve greater efficiency and resistance to fatigue. To do this, exercises aimed at development are included in the training:

- strength;
- endurance;
- speed;
- coordination;
- flexibility.

The development of strength.

Strong muscles of the back, abdominal press and arms allow you to show correct and beautiful lines, keep your body static and dynamic in space. It is impossible to show a beautiful dance without strong and trained legs.

The force manifested in various movements is called *general* and develops within the framework of the GPT. The strength shown strictly to the requirements of the chosen sport is called special and develops through exercises that are more similar in nature and structure to the movements of the desired direction of choreography. It is aimed to improve the work of muscles that are used more often in choreography.

Strength endurance is the ability of muscles to produce maximum effort for a long time, without a significant loss in the strength of muscle contractions. It reflects the ability to resist fatigue.

Regular performance of strength exercises improves nutrition in the muscles, increases the energy fund and hones neuromuscular coordination. It is important for dancers to find a proper balance between endurance and strength. Therefore, the lesson is performed with small weights, but with a lot of repetitions. It is important to develop strength endurance, which provides greater strength functionality, resistance to local fatigue.

Obviously, every dancer is obliged to own a common force, since it serves as the foundation for the development of a special force, but you should not get carried away with its unnecessary development. The fact is that the highest strength is provided by short muscle fibers with an anaerobic mechanism. Muscles with a predominance of short fibers provide a resource for an explosive start, but are divided by a low level of

endurance, which is why it is so important for dancers to maintain a balance in the development of strength, endurance and flexibility, which we will talk about.

Flexibility/ Stretching.

Flexibility is the ability to perform movements with a large amplitude, it is associated with the absolute range of motion in a joint or several joints, which is achieved in an instantaneous effort.[2] What does flexibility depend on? It depends on the elasticity of the muscles and ligaments.

There are 3 types of flexibility, each of which can be developed in one person more or less:

- dynamic (kinetic) flexibility — the ability to perform dynamic movements in the joint at a full amplitude; such stretching is based on performing movements within the existing range. It implies its gradual increase due to successive movements at the end of the amplitude, so stretching is repetitive and progressive. Through repetitive movements we can restore dynamics and neuromuscular control. Sometimes it is more preferable than static stretching, but here it is worth analyzing the exercises in more detail.
- static-active flexibility — the ability to accept and maintain a stretched position only by muscular effort. For example, the ability to lift and hold the leg by the strength of the muscles of the leg itself.
- static-passive flexibility — the ability to take a stretched position and maintain it with your own weight, holding with your hands or with the help of projectiles or a partner.[2]

You cannot master most of the dance figures without good mobility in the joints. Certainly, there is no need to develop maximum mobility in all joints, and to create intentional hypermobility. Therefore, the specifics of the exercises used should correspond to the physical characteristics of the athlete's direction.

Why do dancers need to do stretching?

1. Flexibility exercises help the muscles to recover better, because that muscle relaxation improves their blood supply and helps to avoid lactic acid accumulated after high-intensity workouts.[3]
2. Springy ligaments and muscles are not susceptible to injury and create a full range of movements with a low level of tension.
3. Exercises that are performed with proper breathing and through relaxation, help to learn how to perform movements in a freer manner, with fewer clamps.

Earlier there was pointed out the term "hypermobility", which is often caused by poorly structured workouts, namely the wrong ratio of stretching and strength work.

What is it? Acquired hypermobility of joints is a consequence of workload during sports, ballet, rhythmic gymnastics or labor activity, the type of acquired form that occurs with monotonously repetitive movements.

Yes, do not miss the point that hypermobility of the joint may be congenital, but it is often acquired. And if in the first case, with the help of well-structured training, the coach can improve the overall picture of the dancer's health, then in the second case, he can improve physical abilities, maintain health, thus carrying out prevention.

The big part of this article is built on an emphasis on the importance of maintaining health. But there is another important point "Beauty".

Is it true that beauty = sacrifice? This phrase has a special meaning when talking about choreography. The profession of a dancer is initially fraught with many dangers. With heavy loads, it is difficult for the body to quickly regain strength for the next performances / rehearsals. But do not dramatize and complicate, given all of the above (the correct construction of training and the importance of the need to balance strength training and stretching), the dancer acquires a unique aesthetic of movements and emphasizes all his natural and acquired abilities in life, and of course, in dance.

What about a beautiful posture? Strong corset, abs, back, lower back. Expressive and elastic muscles that support the spine, distributing the load on it, allowing it to maintain symmetry.

Slimness? Of course! Since it is the athlete's body that is better supplied with blood and oxygen, which contributes to fat burning and maintaining shape / weight loss. Thanks to the usefulness of training, the muscles

are more prominent and refined. The best result is provided only by a comprehensive training approach, which, in addition to professional data, gives youth and a surge of strength and energy.

To conclude, I would like to say that, a lot of people associate the dance and the dancers themselves with strength, flexibility, grace and pleasure. But what is behind these words, what kind of athletic training this business requires? From 60 to 80% of dance-related injuries occur in the lower body and spine, of which 50% are injuries of the feet and ankles. Most of the injuries are related to overload (about 75%), and the rest are acute (ankle sprain, fractures, etc.). With this information, dancers, current coaches, or those who plan to become them, will be able to create full-fledged complexes and training plans, popularize the need for balance of power load and stretching in choreography.

References:

1. E. G. Monakhova. Features of physical training of athletes-dancers. Teacher of the XXI century, 2-1, 2017.
2. Popova S. Y. Methodological approaches to the development of flexibility in athletes-dancers and the development of special exercises. Krasnogorsk, Center for the development of creativity of children and youth, 2013.
3. Terekhova M.A., Chikalova G.A. Methods of developing special endurance in sports dancing.. Sports dancing: materials of the V Anniversary Russian Scientific and Methodological Conference on the development of sports dancing. - Moscow: Russian State University of Physical Culture, Sports and Tourism, 2001. - pp. 32-35.